

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA

TISZTELT ELŐFIZETŐINK, OLVASÓINK!

Kérjük Önöket, hogy újítsák meg
előfizetésüket folyóiratunkra
az 1990-es évre is.

•

Az előfizetési díj
1990-től egy évre 240 Ft,
egy példány ára 60 Ft.

A SZERKESZTŐSÉG

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

103. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

1990. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője (Budapest); Borus József, a történelemtudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); dr. Czizgány István százados, a Hadtörténelmi Térképtár igazgatója (Budapest); dr. Dobai András levéltáros, igazgatóhelyettes, Somogy Megyei Levéltár (Kaposvár); Hatházi Gábor régész, István Király Múzeum (Székesfehérvár); Hermann Róbert, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa (Budapest); dr. Horn Ildikó tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Közép- és Koraiújkor Magyar Történelmi Tanszék (Budapest); Kedves Gyula főhadnagy, a Hadtörténelmi Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); Pelyach István tudományos munkatárs, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék (Budapest); Tardy Lajos, a történelemtudomány doktora, címzetes egyetemi tanár (Budapest); dr. Veszprémy László, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa (Budapest); Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchivban működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Farkas Márton, Fűzi Imre, Godó Ágnes, Korsós László, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Markó György, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.

Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b

Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,- Ft, negyedévre 60,- Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a - 1900 -, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.) terjeszti.

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A MAGYAR HONFOGLALÁS ÚTIRÁNYÁNAK HAGYOMÁNYA ELBESZÉLŐ FORRÁSAINKBAN

A magyar történeti szakirodalomban a magyar honfoglalás leírásában – s itt nem az úgynevezett kettős honfoglalás elméletére gondolunk – szembeszökő bizonytalanság fedezhető fel. Ez mindenekelőtt a kisszámú elbeszélő forrás ellentétes adatainak, hagyománytöredékeinek következménye, s különösen annak, hogy a legrészletesebb és legjobban datálható forrásunk éppen Anonymus Gestája, amely az utóbbi századokban forráskritikai hitelét illetően vált a szakmai kritika céltáblájává. Röviden összefoglalva: a honfoglaló magyarok útvonalául szolgáló vereckei (ungvári), illetve erdélyi átkelésről tudósító források értékéről és megítéléséről van szó. Jelen dolgozatunkban – s ezt hangsúlyozzuk – *nem a honfoglalásról általában* esik szó, hanem *csak az arra vonatkozó hazai írásos hagyománnyal* foglalkozunk. Célunk nem más, mint a magyarországi krónikák honfoglalás-képének áttekintése az útírány szempontjából.

1. Szakirodalmi áttekintés

A bevezető fejezetben nem törekszünk minden hozzáférhető monográfia és tanulmány megemlítésére, hiszen ez a téma jellege miatt nem volna lehetséges. Inkább néhány jellemző példán, állásfoglaláson keresztül szeretnénk megmutatni, hogy a témára vonatkozó középkori elbeszélő forrásaink miként tükröződnek az utóbbi száz év történeti szakmunkáiban.

A millenniumi „A magyar nemzet története” című műben (1895) Marczali Henrik az Anonymusban szereplő Verecke-útvonalat határozottan elvetette, azt későbbi hagyománynak tartva¹: „Régi szerkesztésében a monda csak arról tud, hogy a magyarok Erdély felől jöttek. Az, hogy a Hung vize felől is jöttek, világosan későbbi hozzátétel, a midőn már tudakosan meg akarták magyarázni a hungár nevet.”

A vereckei hagyományt képviselő első tekintélyes tudós Pauler Gyula volt, aki ezt a felfogást érvényesítette „A magyar nemzet története Szent Istvánig” (1900) című nagy szintézisében². Egyértelműen és félreérthetetlenül fogalmazott: „A 895. év végén szállott le a magyar nemzet Árpád vezérlete alatt a vereckei szoroson át a Felső Tiszahátra, Munkács, Ungvár vidékére.” Természetesen ennek az volt a feltétele, hogy Anonymus leírását hitelesnek fogadja el, s filológiai alapon is igazoltnak lássa, hogy a többi krónikába csak később szüremkedett be az erdélyi honfoglalás hagyománya. A részletes elemzést a Századok 1880. évi évfolyamában

1 A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor) I. k., Bp., 1895. 100. o. (Megjegyzem, hogy Marczali a Sambucus-kódexet még teljes egészében Kézai művének tudja.)

2 Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900. 34. o. A jegyzetekben még tovább megy: „A honfoglalás legáltalánosabb vonásait, kivéve Erdélyt s a Vág mellékét illetőleg, Anonymus nyomán adom, mert katonailag véve, mint Rónai Horváth Jenő Magyar Hadi Krónika 12. o. mondja, annak így kellett történni.” Hasonlóan ír Pauler Anonymus-jegyzeteiben is: A magyar honfoglalás kútfői. Bp., 1900. 410. o.

végezte el, úgy vélvén, hogy a délebbre helyezett bevonulás csak a Siebenbürgen – 7 magyar törzs – szójáték hatására született meg. Anonymus melletti érvnek tekintette azt is, hogy Zemplén, Borsova, Szabolcs, Borsod, Újvár, Szolnok már korai történetünkben is lakottak voltak. „A vaskapútól kezdve idáig sehol sem oly keskeny a Kárpát-hegyláncz, sehol sem juthatni oly hamar a magyar rónaságra, mint a vereczkei szoroson, melynek a déli végén Munkácsot, és Beregh megyét találjuk. Ezen az úton ment haza – mint fentebb láttuk (ti. 1352-ben) – Nagy-Lajos, ezen az úton jött be Bathu kán, ezen az úton jöttek be – természetesen – a magyarok is, mit Anonymusnak, sőt Nestornak elbeszélése is megerősít, ki a magyar hegyek alatt nem érthette az erdélyi keleti, vagy déli Kárpáthokat, ha nem az északiakat, melyeken át vezetett még a XIII. században is a porta Russiae Oroszországba.” Majd megkérdőjelezi a krónikák állítását Erdélyről s úgy véli, hogy „az Erdély felől való bevándorlásnak hite fokozatosan fejlődik” ki. Végül megrovóan utal arra, hogy a külföldi szakirodalomban is előfordult a magyarok erdélyi irányból való honfoglalásának említése.³

Domanovszky Sándor Kézai Simonról írott alapvető tanulmányában (1906) Julianus utazásával kapcsolatban említi meg a problémát. Úgy látja, hogy mivel a szerzetesek nem Ungvár irányába indultak el, hanem Erdély megkerülésével a Fekete-tenger partjai felé, az útbaigazító forrásban is Erdélynek, s nem Vereckének kellett szerepelnie. Végül véleménye szerint Anonymus az „*ultra silvam Hovos*” fordulatában maga is elárulja, hogy tudott az erdélyi hagyományról. Azonban itt Anonymus forrásán változtatott, „így terjedhetett el azután az a nézet, hogy a magyarok a vereczkei szoroson jöttek be, s ezzel együtt a Hung-Hungari etymologia is. Valószínű az is, hogy IV. László idejében a monda már annyira el volt terjedve, hogy Kézainak is számolni kellett vele s így vette be a krónikájába.”⁴

Hóman Bálint írásaiban változás figyelhető meg, nála már megjelenik a ma is általában elfogadott többirányú – Verecke, Erdély – honfoglalás-értelmezés. A források ellentmondását a „Szent László-kori Gesta Ungarorum” c. munkájában (1925) a következőképpen oldotta fel⁵: „A királyi család hagyománya az ungi bejövétel emlékét őrizte meg, a dunántúli nemzetségek, élükön a Vérbulcsú nemzetséggel az erdélyi fásasztó bejövetelét. . . Anonymus nem értette, hogy az ő képzelete szerint új hazájuk meghódítására diadalmenetben vonuló magyarok miért jöttek volna kétfelől. A tőle használt tiszavidéki hagyomány sem tudott erről. Ezért az erdélyi út leírását mellőzte, de elárulta magát, hogy tudott róla. Elárulta pedig nemcsak az említett mondatban (ti. „*ultra silvam Hovos*”), hanem azzal is, hogy a déli törzsek vezetőit – Bulcsut, Bogátot, Botondot, Kulpunt – csak a Maros-torkolatnál kezdi szerepeltetni s ugyane vidékre teszi a székelyek csatlakozását. Ez elbeszélésben önkénytelenül megőrizte a kétfelől jövő törzsek marosvidéki összetalálkozásának emlékét.” Ezt a véleményt ismétli meg a Magyar történetben írott fejezetben is (1928).⁶

3 Lebedia, Etelköz, Millenarium. I. r. = *Századok* (14) 1880. 10–21. o. Idézetek: 17. és 19. o. Itt külföldi szerzőket is említ, így R. Roestert (Románische Studien, Leipzig, 1871. 161–162. o.), aki a bolgárok és besenyők elől menekülő magyarok útirányának a Vaskaput és Havasalföldet adja meg. Pauler ítélete szerint: „ha nem is kohol, de magáévá tesz egy egész regényt.” Uo. 20. o.

4 Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Bp., 1906. 82. o. Jelen dolgozatunkban az „*ultra silvam Hovos*” használatának nem tulajdonítunk ekkora jelentőséget. Az erdélyi hagyományról persze Anonymusnak is tudnia kellett. Ugyanakkor filológiai alapon cáfolja Paulernek a nézetét, miszerint az Erdély-hagyomány lenne a másodlagos. Uo. 77–78. o. és 84–85. o.

5 Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Bp., 1925. 86. o. Hóman a problémát csak látszólagosnak tartja, mert nem ismeri el az Erdély hagyományosságát valló filológiai érveket (Domanovszky) s feltételezi, hogy a XI. századi ősforrás két irányból vezette be a magyarokat, hiszen e két irányról, rejtve, Anonymus és Kézai is tud.

6 Hóman Bálint – Székfű Gyula: Magyar történet. I. k. Bp., 1941. 118. o. Ezzel egyezően korábban: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Bp., 1923. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I/7.) 34–35. o.

A honfoglalás kutatástörténetében nagy jelentőségű volt Györffy György 1948-ban Krónikáink és a magyar őstörténet címmel⁷ közzétett műve. Művében az elbeszélő forrásainkra vonatkozó fontos megállapítások sorával találkozunk, amiket sajnos csak kevésbé hasznosítanak az utóbbi évtizedekben. Megállapítja, hogy Kézai és a bővebb krónikák eltérő módon adják elő a honfoglalás történetét: Kézai csak a hungi beköltözésről, a krónikák emellett az erdélyi beköltözésről is tudnak. Értékelése szerint: „kétségbevonhatatlannak tartom Dománovszky véleményét, amely szerint a 13. századi szerkesztés eredetibb szövegét az erdélyi bejövettel valló bővebb krónikák őrizték meg... A bővebb szövegű krónikák erdélyi-bejövettel elbeszélése a vele szervesen összefüggő fehérlő mondával együtt kétségtelenül benne volt a 11. századi Gestában... Anonymus honfoglalásleírásának azonban az erdélyi bejövettel nem felelt meg, ...a Hung melletti beköltözés ezért fontos számára.”⁸ Majd a szerző felismeri, hogy Anonymus beköltözés-leírásának töredékei átkerülhettek a bővebb krónikákba, sőt ezt Kézai még alaposabban használja. „Megállapíthatjuk - zárja fejtegetéseit -, hogy a régi hagyományt fenntartó 11. századi Gesta csak erdélyi beköltözésről tudott... Ennek alapján bizonyosra vehető, hogy a menekülő magyarok jelentékeny része Erdélyen át jött Magyarországra.”⁹ Lényeges a következő megfigyelése is: „Tekintettel arra, hogy a régészeti leletek tanúsága szerint a magyarság más része a Vereckei hágón kelt át, valószínű, hogy Anonymus északkeleti bejövettel irányta a régi Gestától független hagyományra megy vissza.”¹⁰

A Magyarország történetét tárgyaló egyetemi tankönyvben (1957) Lederer Emma tartózkodóan megfogalmazott sorai háttérben is ezt a forrásértelmezési problémát találjuk¹¹: „Még a honfoglaló magyarság által követett út vonalát sem tudjuk meghatározni. A források egy része, de ásatási emlékek is az északkeleti, a vereckei hágón át történt bevonulás mellett szólnak, de ugyanakkor lehet érveket felsorakoztatni a Balkánról (az Al-Duna vonalán) való behatolásra is...”

Györffy György az 1970-es évekre alakította ki ma is képviselt és sokak által követett felfogását a magyar honfoglalásról, amit egy 1977-es tanulmánya alapján foglalunk össze.¹² Eszerint 894 őszén vagy 895 elején Árpád fejedelem a magyar törzsek lovassága élén a Vereckei-hágón és Ungváron át ereszkedett le az Alföldre, „aminek emlékét a magyar hagyomány, mint Árpád diadalmas honfoglalását őrizte meg. Ennek az emléke az a másik krónikás hagyomány is, amely arról tudat, hogy Árpád honfoglalásakor a többi vezéreket állítólag megelőzte... A Felső-Tisza vidéki nemzetségi hagyományokat közvetítő Anonymus nagyjából ennek a bevonulásnak az emlékét és bolgár-ellenes harcait őrizte meg...” Hangsúlyozza, hogy krónikáink

7 Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948.

8 Uo. 92. o.

9 Uo. 96. o.

10 Uo.

11 Elekes Lajos-Lederer Emma-Szikely György: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában. Kézirat. Bp., 1957. 13. o.

12 Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. (Szerk.: Bartha Antal, Czegléd Károly, Róna-Tas András) Bp., 1977. 123-156. o. Idézett részlet: 129. o. Györffyt a kétszakaszos honfoglalás kidolgozásában saját és megalapozott forráskritikai eredményei vezették, elfogadva, hogy a 895. évi bejövettel Erdélybe vezetett, miután a Havasalföldön át menekülőket oldalba kapta Simeon cár serege. I. h. 130. o. Árpád 894-95-ös hadrakelésének forrásaiul Konstantin császár feljegyzésére (a besenyő-bolgár támadáskor a magyar had nem tartózkodott otthon) ill. Regino adatára (pannon, avar pusztaságokat, morva karantánok, bolgárok végeit támadták) támaszkodott. Uo. 127., 129. o.

fenntartották az erdélyi menekülésszerű honfoglalás emlékét is, amely a bolgár-besenyő támadáshoz kapcsolható. Tehát a honfoglalásnak két fő szakaszát különbözteti meg, ami térben és időben is elválasztható. Gyakorlatilag ezt ismétli meg Györffy az új magyar történeti szintézis (1984) első kötetében is.¹³

Kristó Gyula hasonlóképpen alapvető és gondolatébresztő munkájában (1980) több ponton is módosítja Györffy elméletét, elsősorban azzal, hogy kétségbe vonja Árpád előredatált honfoglalását. A krónikás hagyomány ellentmondásait úgy próbálja feloldani, hogy a források Erdély-nevét azonosítja az északibb Vereckei-hágó vidékével is.¹⁴ „Az őseredeti Erdélyen tehát az Igson-erdő mögötti, attól keletre eső területek értendők, a későbbi Közép- és Belső-Szolnok, Kraszna, Kolozs, Doboka megyék területe, valamint Szatmár megye keleti része... Erdély ilyen értelmű fogalmából következik, hogy a menekülő magyarok elsősorban a Kárpá-

13 Györffy György: Honfoglalás és megtelepedés. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 1984. 1626. o.

14 Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig. Bp., 1980. 168-200. o. Idézett részlet: 192. o. Amíg Györffy elsősorban a magyar krónikákra, addig Kristó Aventinusra alapozza felfogását: eszerint 892-3 körül Kurszán vezetésével a Kárpát-medencébe bejutott magyarok megvetették lábukat és hozzáláttak a morva fenntartás visszaszorításához. Ám Kristó szerint Árpád serege éppen az Al-Duna vidékén harcol a bolgárok ellen s nem a Kárpát-medencébe készül bevonulni. A gondolatmenet lényeges pontja Erdély történeti kiterjedésének értelmezése. Erre l. még Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 100-107. o. Eredménye elgondolkodtató, ám a középkori magyar történeti hagyomány nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy Erdély fogalmát, a honfoglalással kapcsolatban kitágítsa. Sőt, mint látni fogjuk, bonyolult egyeztetési kísérletekbe fogott. Az Erdély-probléma felvetése teljesen indokolt, mivel az „Erdőelve” kifejezés tág lehetőséget nyújt a magyarázatokra. Ezzel sajnos a középkori krónikásaink nem éltek, s az Erdőelve = történeti Erdély = Siebenbürgen azonosítással rövidre zárták az értelmezési lehetőségeket. Az esetleges délerdélyi, délvidéki útvonalat egy ottani bolgár jelenlét nem akadályozza meg, az már kétséges, hogy ez olyan jelentős lett volna, hogy Szt. Istvánnak haddal kellett volna ellene vonulnia („Keán”). Gyula és Keán problémája a hazai történetírás fogas kérdése. Itt csak annyiban reflektálunk rá, amennyiben Kristó Keán vezetése alatt feltételez egy dél-erdélyi hatalmi koncentrációt. Forrásaink rendkívül kis száma miatt mint lehetőséget el kell fogadnunk, ám lényegi ellenvetéseink is vannak. Keán neve a krónikakompozíció fejezeteiben (30., 66., 67.) többször előfordul, valamint Anonymusnál. Véleményünk szerint Keán bolgár voltát és szláv kapcsolatát a középkori irodalmunkban a Névtelen alapozta meg, esetleg régebbi, de ma már felderíthetetlen hagyomány nyomán. Meglehet, hogy Keán esetében is olyan képzéssel van dolgunk, mint Ménmarót esetében, Keán „nagy” jelzője is ezt látszik nyomagatni. Az említések közül kiemelnénk a krónikaszerkesztés 30. fejezetét, amely véleményünk szerint is nemzetiségi hagyományra mehet vissza. Egy általunk feltételezett megoldáshoz a 66. fejezet vezethet közelebb, mivel ebben jól észrevehetően keveredik két szöveghagyomány.

A 66. fejezet elején ugyanis Keánról, majd Zoltánról s végül – a legzavaróbb módon – Gyuláról esik szó. Az ellentmondás kiáltó: Keántól származik a szákmány, de azt Gyula szerzte meg korábban, gonoszul. A magyarázatot általában abban próbálták megtalálni, – így Kristó Gyula, Tóth Zoltán stb. –, hogy a Keán-hagyományt tekintették elsődlegesnek, s a Gyula említést a másoló bántó hibájának. Szerintünk pontosan fordított a helyzet. A 65. fejezetben megkezdett Gyula-történet a 66. végén fejeződik be, s nyilvánvalóan közben említést nyerhetett a fehérvári, talán a gyulafehérvári bazilika. Mályusz joggal sejt a kései betoldást végző, a székesfehérvári kincstárát jól ismerő interpolátor mögötti helyi egyházi személyt, akit ez az aprópó indíthatott arra, hogy a fehérvári egyház jogait belefoglalja a krónikába. Ezen a ponton vonjuk be megfigyeléseink körébe Leodvin bihari püspökkel kapcsolatos hitel érdemlő adatunkat, miszerint Fehérváron tudtak arról, hogy István királyunk a bolgár cár székhelyéről szákmányolt ereklyéket, valamint kiderül az is, hogy a fehérvári kincstár tárgyainak, ereklyéinek feliratai történeti feljegyzéseket is tartalmaztak. Ebből következhet: egy helyi egyházi személy számára adódott a lehetőség, hogy a kincseket ebből a hadjáratból származtassa. A stílus megoldásban segítségére volt Anonymus (vagy annak egy már elveszett forrása), akitől a Keán dux címe, bolgár és szláv kapcsolata származhat. A 66. és 67. fejezetekben találunk is közvetlen szövegátvételt Anonymustól („gentes loca naturali situ munitissima” – „et naturali situ locorum tutissimis” és egy-egy kifejezés átvétele). A rejtélyes Erdőelvi Zoltán beiktatására semmi ok nem lett volna, talán csak annyi, hogy kapcsolatot teremtsen a betoldás és a fejezet eredeti tartalma között. Zoltán neve lehet, hogy a hagyományban is megvolt, de lehet, hogy az interpolátor Anonymustól kölcsönözte. A Gyula-Keán és Zoltán közötti minden azonosítás kizárható, hiszen Keánnal a szöveg szerint végez István, Gyula pedig a fejezet végén keresztelkedik meg. Keánnak az obudai egyházalapítással kapcsolatos említéséről már régen bizonyította a szakirodalom, hogy kései, célzatos interpoláció. Magyarázatunkat nem gyengíti az sem, hogy – más hagyomány szerint – Gyula 1018 előtt elhagyta Magyarországot s így nehezen értelmezhető fehérvári keresztelkedése. Ugyanakkor fiáról – s ez ritkaság – egybehangzóan, de egymástól szemmel láthatóan függetlenül ír a krónikaszerkesztés és Anonymus: Kr. 81. és An. 24, 27. fejezetek. Végeredményében filológiai érvek nem támogatják Keán dél-erdélyi uralmát. A 66. fejezet betoldás jellegét már Pauler Gyula (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. 399. o.), Györffy Gy. (Krónikáink, 168-170. o.) és Mályusz Elemér (Az V. István kori Gesta, Bp., 1971. 50-51. o.) felismerték.

tok északkeleti hágoit vették igénybe...” 1986-ban megjelent Árpád-kori hadtörténetében is a Keleti Kárpátok hágoín való átkelésről ír az 895. évi események kapcsán, nem részletezve az Erdély-problémát.

A legújabb történeti szakirodalomban Erdélyi Istvánnak a népszerű történelem c. sorozatban megjelent könyve (1986) vesz tudomást az elbeszélő forrásoknak a honfoglalásra vonatkozó ellentmondó hagyományáról. Könyvének nem kis érdeme, hogy áttekinti a kérdés kutatástörténetét, s számol az eltérő útvonalak lehetőségével.¹⁵

Bóna István (1986) Erdély korai történetére vonatkozó munkájában ritka határozottsággal fogalmazza meg a honfoglalók Erdélyen át vezető útirányát.¹⁶ „Máshová mint Erdélybe nem menekülhettek a Bulgáriában megvert sereg maradványai sem... A magyar honfoglalás első állomása a ránk maradt legkorábbi magyar hagyomány és írásos forrás tanulsága szerint tehát Erdély volt. A honfoglalók további útja a Maros és a Sebes-Körös völgyén, s talán a Meszesi szoroson át kifelé vezetett az Alföld irányában.” A vereckei hagyományt Anonymus leleményének tartja.

Az áttekintés végén illendő megemlíteni Tóth Zoltán egy kéziratban maradt tanulmányát „A vereckei honfoglalás hagyománya” címmel, amelynek végső, de be nem fejezett megfogalmazása – a hivatkozások alapján – 1954 és 58 között készülhetett el, s jelen dolgozat létrejöttére is ösztönzőleg hatott.¹⁷ Tóth munkájában arra hoz fel bizonyítékokat, hogy az Anonymusnál szereplő Verecke-hagyomány másodlagos, későbbi az erdélyiéhez képest. Anonymus nézetének kialakulásához Tóth szerint két tényező járult hozzá: Julianus utazása és a magyarországi déli és északi helynévparok. „A julianusi őshaza fekvése megejtő bizonyíték volt a vereckei benyomulás valósága mellett. Anonymus nem is gondolhatott egyébre, mint hogy forrása (ti. az őskronika) földrajzi helyeinek északkeleti megismétlődései estek volt annak idején a honfoglalók útjába. Nem a Szerémség, hanem Zeremsu; nem Zimony hanem Zemplén. Ugyanígy a „mons Tarczal” s a Bodrog folyó a Fruska Gora és a dunamenti Bodrog tájéka helyett.”¹⁸

15 Erdélyi István: A magyar honfoglalás és előzményei. Bp., 1986. 85–87. o.

16 Bóna István: Dáciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története. (Szerk.: Kőpeczi Béla) I. k. Bp., 1986. 200. o. Hasonlóképpen vélekedik Makkai László is, legutóbb: Politische Geschichte Siebenbürgens im 10. Jh. In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für A. T. Szabó-Zs. Jakó. I. München, 1987. 33–50. o., különösen 37–38. o.

17 Tóth Zoltán: A vereckei honfoglalás hagyománya. Kézirat. MTA Kézirattár, Ms 5031/1. Függelék betoldás 1–3. o.

Itt utalunk röviden *Boba, Imre* Anonymussal foglalkozó tanulmányaira, amelyek a névtelen szerző által rajzolt honfoglaláskori Magyarország-kép feltétlen hitelén alapulnak. Így: A Twofold Conquest of Hungary or „Secundus Ingressus”. = Ungarn Jahrbuch 12 (1982–83) 23–41. o., Transylvania and Hungary. From the Times of Álmos and Árpád to the Times of King Stephen. In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. i. m. 17–32. o., Dux Boemorum and the Sclavi Nitrienses in Anonymi Gesta Hungarorum. = Ural-Altische Jahrbücher 60 (1988) 13–25. o. stb.

18 Dolgozatunkban tudatosan kerültük a helynévparok kérdését, s egyértelműbb filológiai módszerrel próbáltunk közelebb kerülni a megoldáshoz.

2. A főbb elbeszélő források részletei

Krónikaszerkesztés, 23. fejezet:¹⁹

„Azután fellépett Polóniában egy bizonyos Szvatopluk [nevű] fejedelem, Marót fia [aki Bracta leigázása után a bulgárokon és messiánusokon uralkodott] és hasonlóképpen Pannóniában is uralkodni kezdett [a hunok kipusztulása után]. Az Erdőelve és a Hung folyó felől a magyarok először különféle ajándékokkal [csábították és követeik révén] kifürkészték, [hogy serege nem elég erős], különféle beszéddel megrészegítették – majd váratlan rajtaütéssel egész seregével együtt elpusztították Szvatoplukot a Tata melletti Bánhida környékén egy városban, amelynek maradványai a mai napig megmaradtak. Így kezdtek uralkodni Pannónia már említett népein, amelyeket Marót fia, uralmát kiterjesztve tovább gyarapított.”

[] A Képes Krónika-kéziratának többlete a Sambucus-kódex változatához képest

Kurzív: A Sambucus-kézirat többlete

Krónikaszerkesztés, 26. fejezet:²⁰

„Mert az Isten úgy akarta, hogy mihamarább menjenek le Hungariába. Azután három hónap alatt ereszkedtek le a hegyekből és megérkeztek Hungaria határára ti. Erdőelvére – a már említett népek akarata ellenére. Itt hét földvárat építettek, hogy abban őrizték feleségüket és holmijukat, és egy darabig itt maradtak. A teutonok attól a naptól kezdve ezért hívták ezt a részt Simburgnak, vagy is Hétvárnak.”

¹⁹ Itt jegyezzük meg, hogy a forrásoknak a Kárpát-medencébe való hun és magyar-bejövételre vonatkozó megjegyzéseit azonos értékűnek tekintjük, összhangban a történeti szakirodalommal. *Scriptores rerum Hungaricarum.* (Ed. Szentpétery Imre) Bp., 1937. (továbbiakban: SS) I. k. 281. o. A fordításokban felhasználtuk, de nem követtük mindenben Bellus Ibolya fordítását.

Képes Krónika.

Krónikaszerkesztés:

23. fejezet, Sambucus-kódex változata: „Surrexit post hec quidam princeps Zuatapollug Moroti filius in Pononia (!) cepit nichilominus et in Panonia dominari. Hunc quidem primo Hungaris de *Erdeelu et de flumine Ungli* (!) muneribus variis explorantes, *bractando* (!) diversis sermonibus, denique irruptione subita in quadam (!) oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam, cuius opidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia deleverunt et sic populus Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari.”

Képes Krónika változata:

„Surrexit post hec quidam princeps Zuatapolug nomine Moroti filius in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia dominari post Hunorum exterminium. Hunc quidem Hungari de *Erdelw et de fluvio Hung* variis muneribus allectum et nunciis explorantes, considerata illius militia innumita, ipsum Zuatapolug irruptione subita in quadam (!) oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam, cuius opidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia peremerunt et sic populus Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari.”

²⁰ SS. I. k. 286. o.: „Volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam. Exinden montes transcendunt/descenderunt per tres menses et deveniunt in confinium regni Hungariae, scilicet in *Erdelw* invitibus gentibus memoratis. Ibi que terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conservandis aliquamdiu permanserunt. Quapropter Teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra vocaverunt.”

Anonymus 12. fejezet:²¹

„Akkor Halics vezére elrendelte, hogy kétezer nyilas és háromezer paraszt járjon előttük s a Havas-erdőn át a hungi határig utat készítsen nekik. Egyszersmind összes barmaikat meggrakatta élelemmel meg más szükségessel, s enni való szarvasmarhát szintén igen sokat adott ajándékba... S így a Havas erdőn áthaladva, a hungi részekre szálltak.”

Kézai krónikája, 23. fejezet:²²

„Végül fellépett egy bizonyos fejedelem Poloniában, Marót fia Szvatopluk, aki Bracta leigázása után a bulgárokon és messiánusokon uralkodott, a hunok kipusztulása után hasonlóképpen Pannóniában is uralkodni kezdett. Az Erdőelve és a Hung folyó felől a magyarok különféle ajándékokkal csábították és követeik révén kifürkészték, hogy serege nem elég erős – majd váratlan rajtaütéssel egész seregével együtt elpusztították Szvatoplukot a Bánhida melletti Rákos folyónál egy városban, amelynek maradványai a mai napig megmaradtak. Így kezdtek uralkodni Pannónia már említett népei felett.”

25. fejezet:²³

„... a hunok, vagyis a hungarusok újból Pannóniába indultak. Átkeltek a besenyők és a fehér kunok földjén, Kijev városán, majd a Hung nevű folyam mellett állapodtak meg, ahol várat építettek. A nyugati népek erről a folyóról nevezték el őket hungarusoknak. S miután ezt követően még hat várat is építettek, jó ideig azon a vidéken maradtak.”

27. fejezet:²⁴

„Így hát hadával együtt ez az Árpád hatolt át legelőször az orosz havasokon és elsőként vert tábort az Ung folyó mellett.”

8. fejezet:²⁵

„... kivonultak s átkeltek a besenyők és a fehér kunok földjén. Ezután Szuzdalt, Ruthéniát és a fekete kunok földjét támadták meg, s végül egészen a Tisza folyóig jutottak, noha az említett népek akarata ellenére.”

²¹ Uo. 50-51. o. A fordításban *Pais Dezst* követték. Anonymus gesta Hungarorum. Bp., 1975.: „Tunc dux Galicie duo milia sagittatorum et III-a milia rusticorum anteire precepit, qui eis per silvam Hovos viam prepararent usque ad confinium Hung, et omnia iumenta eorum victualibus et aliis necessariis oneravit et pecudes ad victum condonavit sine numero... Et sic venientes per silvam Hovos ad partes Hung descenderunt.”

²² SS. I. k. 163-164. o. A fordításban *Bollók Jánost* követték. A magyar középkor irodalma. Bp., 1984.: „Surrexit tandem Zvataplug filius Morot, princeps quidam in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari. Hunc quidem Hungari de fluvio Hung variis muneribus allectum et nunciis explorantes, considerata militia illius immuninita, ipsum Zvataplug irruptione subita prope fluvium Racus, iuxta Banhida, in quodam oppido, cuius interrupta adhuc eminent, cum tota militia peremerunt, et sic Pannonie populis qui superius sunt notati, inceperunt dominari.”

²³ Uo. 164-165. o.: „... Hunni sive Hungari denuo ingressi in Pannoniam transierunt per regna Bessorum, Alborum Comanorum et civitatem Kyo, et deinde in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt. A quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati. Cumque et alia VI castra post hunc fundavissent, aliquandiu in illis partibus permansere.”

²⁴ Uo. 165. o.: „Hic igitur Arpad cum gente sua Ruthenorum Alpes prior perforavit et in fluvio Ung primus fixit sua castra...”

²⁵ Uo. 148. o.: „(ti. Hunni) ...egredientes Bessorum et Comanorum Alborum terras transirent. Deinde Sosdaliam, Rutheniam et Nigrorum Comanorum terras ingressi tandem usque Tize fluvium salvis rebus, invitis gentibus prefatis pervenerunt.”

3. A forrásokról

A latinul és magyar fordításban közölt forrásrészletek alkotják a honfoglalás irányára vonatkozó hazai elbeszélő források gerincét. Bár bizonyos, hogy a XIV. századi krónikakompozíció egyes részei hasznosították Anonymust,²⁶ a krónikakompozíció 26. fejezete és Anonymus a honfoglalás kérdésében szöges ellentétben áll egymással. A krónikaszerkesztés csak Erdélyt említi, Anonymus csak Ungot. Tekintettel arra, hogy egyik állítás mellé sem tudunk korábbi szövegváltozatokat felsorakoztatni, e két megfogalmazást tekinthetjük alapvető forrásnak.

A többi forráshelyben (a krónikaszerkesztés 23. fejezete és Kézai) mind felfedezhető az egyeztető törekvés valamiféle jele, így azok már feltételezik a két, egymásnak ellentmondó hagyomány ismeretét. (Már itt meg kell jegyeznünk, hogy szövegtörténeti áttekintésünk, mint a krónikákkal foglalkozó tanulmányok általában, a *Scriptores rerum Hungaricarum* 1937-ben megjelent megbízható szövegkiadásának köszönheti a legtöbbet. Ez, a legkiválóbbaktól eltekintve, az 1937 előtti történeti szakirodalmat igen hátrányosan és kedvezőtlenül érintette, s esetleges tévedéseik is jórészt ebben lelik magyarázatukat.) Ez az ismeret vonatkozik a krónikaszerkesztés 23. fejezetére, ahol a hun történet keretében egymás mellett említi Erdély és az Ung folyó nevét. Mivel Anonymusnál nem az Ung folyóról, hanem Ung váráról esik szó, ebben a szóhasználatban már Kézai hatása is felfedezhető. Kézai látszólag csak az Ung felőli érkezésről tud, mint a 23., 25. és 27. fejezetében láthatjuk. Szembetűnő azonban a 25. fejezetben az Erdély-hagyomány ismerete, tudniillik a hét vár emelésének a szóba hozása és a krónikaszerkesztés idevonatkozó 26. fejezetének szó szerinti ismétlése („aliquandiu in illis partibus permansere”). Kézai 23. fejezete a krónikaszerkesztés 23. fejezetével egyezik szó szerint, de jellemző módon elhagyja abból Erdély nevét, jelezve, hogy Anonymus művének megszületése után az erdélyi hagyomány végérvényesen korszerűtlenné vált.²⁷

Az erdélyi útirány hagyománya azonban nem felejtődött el végérvényesen, csak háttérbe szorult s nem egy kéziratban még tovább élt az Anonymus műve előtti felfogás. Így ezt találjuk meg a Knauz krónikában („ex Scythia in Datiam et Pannoniam sub ductu septem capitaneorum...”) ²⁸ vagy a Pozsonyi Krónikában, ahol a magyarok bejövetelének a leírásánál (21., 26. fejezet) pusztán Erdély neve szerepel: „primi Hungari de Erdel muneribus variis explorantes”. (A 25. fejezetben már Pannonia és Erdély egymás mellett szerepel.)²⁹

A magyar történeti kutatásban Jakob Unrest krónikái közül a magyar krónika, a szerző kései volta és helyenként valóban bizonytalan állításai miatt, nem foglalta el megfelelő helyét.³⁰

26 Györffy György: *Krónikáink* (7. jegyz.) 6-10. o.; *Gerics József*: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. = *Századok* 112/1978/ 146-247. o.

27 Cáfolata annak az állításnak, miszerint Anonymus hatástalan maradt volna a hazai középkori történetírásra.

28 SS 2. k. 328. o.

29 SS 2. k. 30. o. (21. fej.) és 32. o. (25. és 26. fej.) 26. fej.: „Qui Almus interfectus est in Hersewebo (!), non enim potuit Pannoniam introire” Tehát szemben a 25. fejezettel, itt először Erdélybe jutottak a honfoglalók.

30 Unrestet általában mellőzni szokták, pedig Magyar krónikája is tartalmazhat figyelemreméltó részleteket. Három krónikája maradt fenn: Osztrák, Karintiai és Magyar. Az előbbieket már 1724-ben kiadták, a magyar egy részét - köztük az idézett részletet is - 1880-ban: *Krones, R.v.M.*: Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. = *MIÖG* 1/1880/ 337-372. o. Id. hely: 355. o. Krones értékelése szerint: „Es dürfte daher am gerathensten sein an die Vorlage einer bisher nicht näher bekannten handschriftlichen Chronik aus der Sippe der Compilationen zu denken, welcher Thuróczy und das Chronicon Budense angehören.” Unrest Karintia tartománybeli plébános volt, kb. 1430 és 1500 között élhetett. Legutóbb Karl Grossmann kiadásában az Osztrák krónika jelent meg (*MGH SS Rerum Germanicarum NS XI*. Weimar, 1957), Adolf Armbruster kiadásában pedig a Magyar krónika teljes szövege (*Revue Roumaine d'Histoire* 13, 1974 473-508. o.)

Mégis érdemes kézbe venni! Vonatkozó helye a következő: „Als man zallt nach Christi gepurt vierhundert und xvij jar, zu kaysers Valenteinani zeytten und des pabst Celestini, wurden die heyn vertryben aus dem Schicia von den furstn desselben landes. Pey demselbn land ligt nahent ein klayns landt, genant Huna, davon sy von allter genant warn Huni, das warn die heyn, die khomen inn flucht gen Pannonia, yetz Ungern genant, und *von erst in Sybenburgn*, da haben sy das landvolck ausgetribn und fuertn sy zw wappen ein weisses ross mit ainem rotten Sattl.” Fordításban: „Krisztus születése után 417-ben, Valentinianus császár és Celestinus pápa idején Scythiából ugyanezen országnak fejedelmei elűzték a pogányokat. Közel ehhez az országhoz fekszik egy kis ország, amelyet Huniának neveztek és amelyről őket régtől fogva hunoknak hívták. Ők voltak (tehát) a hunok, ezek Pannóniába menekültek, amelyet most Magyarországnak neveznek, és először Erdélybe, ahonnan elűzték a föld lakóit és címerükben egy fehér paripa volt vörös nyereggel.”

Az Unrest által rögzített hagyomány régiségére, különösen annak Szent István korára vonatkozó részére, Tóth Zoltán már utalt Ranzanus-tanulmányában.³¹ Hogy ezek a feltételezések nem alaptalanok, azt ebben a rövid részletben is felfedezhetjük, mégpedig az említett heraldikai vonatkozásokban. Mint közismert, a turulos címer Kézainál jelenik meg, s mivel itt a fehér ló mondaköréből vannak kiválogatva a címer elemei, így Unrest esetében egy Kézaitól független és annál korábbi forrást valószínűsíthetünk.³² Egy, az unresti leírásnak megfelelő hagyomány létezéséről egy mindmáig kevésbé ismert XV. századi zürichi szerző, Conradus de Mure is tanúskodik művében, a Clípearius Theutonicorumban.³³ Ebben a következő verssorokat találjuk: „Albus equus rubeo clipeo regis solet esse, Ungarice (!) nec equo frenum nec sella deesse.”³⁴ „A magyar király vörös pajzsán fehér ló szokott lenni, s a lóról a nyereg és a kantár sem hiányzik”. Ebben a leírásban tehát éppúgy szerepel a fehér ló, mint a nyereg és a kantár. Végeredményében Unrest szövege is olyan krónikahagyományon alapult, ami csak Erdélyről tudott a honfoglalás útírányaként.

A szövegrészetek alapján érdekes következtetés vonható le. Az tudniillik, hogy az egyeztető jellegű fejezetnek (krónikaszerkesztés 23.) is létezett olyan szövegváltozata, amelyben eredetileg csak Erdély neve szerepelt! Ezt a változatot tartotta fenn a Knauz krónika (itt a Datia elnevezést használja Erdély helyett), Unrest krónikája, és a Pozsonyi krónika 21. fejezete, amely utóbbi egyébként szó szerint egyezik a krónikaszerkesztés és Kézai 23. fejezetével, de észrevehetően a krónikaszerkesztés hagyományához áll közelebb. Ez mutatkozik meg Tata – s nem mint Kézainál, Rákos – nevének a használatában, vagy a „bractando diversis sermonibus” félmondat lejegyzésével; amit Kézai kihagy. A kódexek másolójának gondot okozott a „bractari”, „lerészegit, elbódít” jelentésű, ritkán használt ige előfordulása, s nem véletlen, hogy a Scriptores példamutató kiadása is kereszttel jelöli meg.³⁵ Ezt a változatot csak az egyébként számos

31 Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán. I. = *Századok* 81/1947/ 23–94. o.

32 Így látta már Tóth Zoltán: A vereckei honfoglalás. 49–50. o.

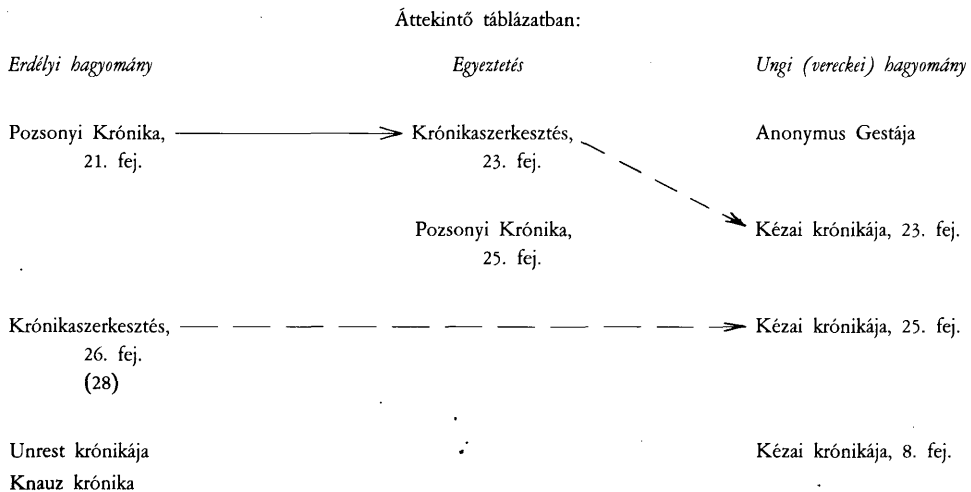
33 A címerre: *Áldásy Antal*: Cimertan. Bp., 1923. (A magyar történettudomány kézikönyve. II/6/2. o., ahol a címernek csak a braunschweigi címerrel való hasonlóságát emeli ki.) Használta már Tóth Zoltán: A vereckei honfoglalás. 49–50. o.

34 A Tóthtól átvett idézet forrása: *Theodor v. Liebenau*: Das älteste Wappengedicht Deutschlands. *Vierteljahrsschrift für Heraldik, Spbragistik u. Genealogie*. 1880. 22. o.

35 A „bractari” ige előfordulása a szótárak Fulgentius De aetatibus mundi művére hivatkoznak. Fulgentiusra: *V. Den Brincken, Anna-Dorothee*: Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising. Düsseldorf, 1957. 76–79. o.

esetben a régiesebb variánst megőrző Sambucus-kódex tartotta meg. Megfigyelésünk eredménye csak az lehet, hogy ebben az esetben „bractari” változatot megőrző kéziratok, így a Pozsonyi krónika is, a régibb kézirati állapotot mentették át.

Az egyeztető jellegtől egyébként teljesen a krónikaszerkesztés 26. fejezete sem mentes. Szövegében kétszer írja le a havasokon való átkelést, indokolatlanul és értelemzavaróan. Ennek oka nyilvánvalóan az lehet, hogy amikor a krónikás a vándorlás útvonalát kiegészítette, Kijev neve után – talán Anonymust követve – bemásolta a hegyeken való átkelés mozzanatát is.³⁶ Majd ezután, megtartva a korábbi szövegezést, a magyarok ismét hegyeken átkelve jutnak el Erdélybe.

4. Anonymus kétféle őshaza-képe

Anonymus Gestáját illetően sokan, még az egyébként rendkívül kritikus Tóth Zoltán is, úgy vélik, hogy az egész mű koncepcionálisan egységes „amit mond, tervszerűen kiépített egységes egész, kétértelműségei nincsenek”.³⁷ A mű szemléletének kidolgozottságát mi sem vonjuk kétségbe, de utalnunk kell az őshaza bizonytalan megítélésére Anonymusnál.

Erre felfigyelt már Horváth János és Harmatta János is, hangsúlyozva, hogy a névtelen szerző könnyen észrevehetően két hagyományt egyezett művében.³⁸ A hetedik fejezetben

³⁶ SS I. k. 286. o.

³⁷ Tóth Zoltán: A verecei hagyomány. Bevezető.

³⁸ Horváth János: Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Szerk.: Horváth János–Székely György.) Bp., 1974. 81–112. o. különösen 86–96. o.; Harmatta J.: Anonymus a magyarok kijöveteléről. = *Antik Tanulmányok* 24 (1977) 206–220. o. Az ellentmondásra már többen felfigyeltek, így Deér József is, aki az Etil-Don azonosításra Melich János érvelését fogadja el és ezzel napirendre is tér felette (Kőrösi Csoma Archivum 2, 1926. 237–238. o.; Macartney, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. 53–55. o. Melich érvelése Dlugosz krónikájának egy-egy helyén alapul: ti. a tatárok a Dont nevezték Etilnek is. Ez azonban még nem menti fel a magyar krónikásokat a félreértés alól. Végeredményében Deér is elmosza a Scythia-kép ellentmondásait. Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban. = *Magyar Könyvszemle* 37 (1930) 243–263. o.

ugyanis így ír:³⁹ „Anno dominice incarnationis DCCCLXXXIII sicut in annalibus continetur cronicis, septem principales persone, qui Hetumoger vocantur, egressi sunt de terra Scythia versus occidentem... venientes autem dies plurimos per deserta loca et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt... donec in Rusciam, que Susudal vocatur, venerunt.” („Az Úr megtestesülésének 884. esztendejében, amint az év szerint jegyzett krónikákban írva vagyon, a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött Szcítia földjéről nyugat felé... sok-sok nap pedig pusztá tájakon vonultak; az Etyl folyót pogány módra tömlőn ülve úsztatták át... amíg a Szuszdalnak nevezett Oroszországba nem értek.” Ezzel szemben az első fejezetben teljesen más földrajzi leírást találunk:⁴⁰ „Scythia igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur, versus orientem, finis cuius ab aquiloni parte extenditur usque ad Nigrum Pontum. A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis...” („Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernak hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival...”)

Harmatta János idézett tanulmányában részletesen számba vette az ellentmondásokat: az első fejezet a klasszikus görög auktorok leírását követi, „a Tanais–Dontól nyugatra az Azóvi valamint a Fekete-tengertől északra terült el”, a hetedik fejezetben azonban „igen sok napi járásra keletre feküdt az Etyl–Volga folyótól és messze északon helyezkedett el, ha a magyarok onnan nyugat felé kijöve végül is Szuszdal területére értek el.” A hetedik fejezet tehát a volgai Bulgária, vagy Baskiria területére helyezte az őshazát.⁴¹

Joggal utal Harmatta arra, hogy ez az anonymusi ellentmondás húzódik meg Kézai eljárása mögött is, amikor az a Dont azonosítja az Etillel:⁴² „Fluvius siquidem Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etyl nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo, Don est appellatus” („A Don folyó *különb*ben Szkítiában ered, a magyarok ezt Etylnak nevezik, de amint áthatol a Ripheus hegyeken és szélesebb medret vesz fel a folyása, már Don a neve.”) Ám érezhető Kézai bizonytalansága: „siquidem” („*már amennyiben*”), amit a hagyományos fordítás (különb)ben nem érzékeltet kellőképpen! Ebben a feltételes mellékmondatban – folytatja Harmatta – Kézai finoman érzékelteti, hogy valójában ő is a Ripheus hegyeket tekinti Scythia északi határának és a Dont az Etillel csak kényszerből, a két ellentétes hagyomány egyeztetésének kényszeréből tekinti azonosnak. A XIV. századi krónikaszerkesztés pedig az Etyl–Don folyót egyenesen Scythia nyugati határának tette meg, de mivel a besenyőket és a fehér kunokat attól keletre írta le, így a kijövetel keleti majd északi irányban történt. „A problémát tehát ennek a Scythia-leírásnak a szerzője sem tudta tökéletesen megoldani...”⁴³

A történészek és filológusok már régen felfigyeltek arra, hogy az Anonymus által leírt honfoglalás útvonala és Julianus utazása között hasonlóság figyelhető meg.⁴⁴ (Ennek az itt mellőzendő Anonymus-kérdés szempontjából is nagy jelentősége van, hiszen a IV. Béla-pártiak érvrendszerében döntő Julianus utazásának, mint a Gesta keletkezése terminus post quemjének

39 SS I. k. 41–42. o., a fordításban *Páris D.* munkáját követtük.

40 Uo. 34–37. o.

41 Harmatta János: Anonymus. 206–207. o. A honfoglaláskori földrajzi viszonyokra I. Györffy György, Benkő Loránd, Harmatta János, Ligeti Lajos tanulmányait: *Magyar Nyelv* 80 (1984) 385–431. o. és 81 (1985) 1–19. o.

42 SS I. k. 146. o.; Harmatta János: i. m. 207–209. o. A fordítás *Bollók János* műve: A magyar középkor irodalma. (22. jegyz.)

43 Harmatta János: i. m. 207–209. o.

44 L.: *Domanovszky Sándor, Tóth Zoltán* stb. idézett munkáit.

értékelése.)⁴⁵ A kérdés annyi: Anonymus újszerű ismeretei az őshazáról és a honfoglalók útvonaláról feltételezik-e a Julianus-féle utazás eredményeinek az ismeretét? Ennek filológiai vetülete a Ricardus-jelentés és Anonymus Gestájának az egybevetése. Ezzel kapcsolatban általában végtelen eredmények születnek, vagy elismerve, vagy tagadva a kapcsolatot.⁴⁶ A probléma – nézetem szerint – azért nem nyerhet meggyőző megoldást, mert a rendelkezésre álló szövegek alapján egyszerűen nem is tisztázható. Így Horváth János feltételezi, hogy Julianusék már az indulás előtt kézbe vehették a Gestát, míg Harmatta János a különbségek alapján ezt kategorikusan tagadja, és a Scythia-részlet megírásához szükségesnek tartja a Julianus-utazás befejeződését.⁴⁷

Érdeemes felidézni a Ricardus jelentés ide vonatkozó szövegét:⁴⁸ „A keresztény magyarok történeteiben azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elértek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népet, amelyek akkor itt laktak. . . Annyit tudtak meg a régiek írásaiból, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.” Az összehasonlítás alapvető problémája, hogy Ricardusnak nem kellett szó szerint idéznie az általa hallott, vagy olvasott forrásból, akár helyet kapott Anonymus Gestája (vagy annak egy ma már elveszett forrása) az emlegetett történeti művek között, akár nem. Így nem tekinthetjük döntő érveknek, hogy Anonymusnál nem fordul elő *Ungaria maior* fogalma, (más hazai krónikákban sem fordul elő) vagy, hogy a Ricardus-szöveg „duces” terminusa helyett nála „principales persone”-t találunk. Anonymus eltérő őshazaelképzeléseinek a felismerésével pedig magunk is elgondolkozhatunk azon, mennyire nyújtott, vagy nyújthatott pontos eligazítást, ha a középkori magyar krónikások generációi hasztalan igyekeztek valamiféle logikai és földrajzi rendet teremteni az Anonymus hagyományozta vándorlás útvonalában és az őshaza határaiban. Bizony, a névtelen szerző művének ismeretében sem írhatták volna másképpen, mint „keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették”. Megfordítva, Julianus útja eredményeinek ismeretében Anonymus is fogalmazhatott volna határozottabban és egyértelműbben! Nem is szólva arról, hogy a Ricardus-szöveg és a Gesta közötti – valóban árnyalatnyi – szövegpárhuzamokat már Hóman Bálint és Deér József

45 Így pl. Szeffű László még 1988-ban is IV. Béla mellett érvelt egy könyvismertetésében: *Irodalomtörténet* 69 (1987–88) 330. o.

46 Györffy György 1948-ban elfogadta, hogy Anonymus műve még a Ricardus jelentés előtt született és a jelentésben említett „Gesta Hungarorum” között lehetett, majd a napkelet felfedezése c. művében (Bp., 1965. 223. o.) már nem vallotta ezt a nézetét. Hasonlóképpen Kristó Gyula sem sorolja a Ricardus jelentés forrásai közé Anonymust, sőt éppen ez az egyik érve egy önálló, de elveszett krónikaszerkesztésre: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Ricardus és Albericus tanúsága): In: Középkori kútforrások kritikus kérdései, 38. jegyz., a kérdés bibliográfiájára uo. 229–230. o. Ugyanakkor Horváth János meggyőzőnek érzi az Anonymus és Ricardus közötti stílári egyezéseket „az Útjelentés forrása itt – a szoros szövegérintkezés folytán – aligha lehetett más, mint Anonymus szövege”. Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútforrások kritikus kérdései, id. h. 93. o.

47 Harmatta János: Anonymus. 219–220. o.

48 SS 2. k. 535. o., a fordítás Györffy György munkája: Julianus barát és napkelet felfedezése. Bp., 1986. 61. o. („Inventum fuit in Gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset; qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur *pascua Romanorum*, quam ad inhabitandum pre ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem. . . Sciebant per scripta antiquorum, quod *ad orientem* essent; ubi essent, *penitus ignorabant.*”)

rendszerítették tanulmányaikban.⁴⁹ Lássunk néhányat: Gesta 1. fejezet: „terra... multitudinem populorum... nec alere sufficebat...”, 9. fejezet: „terra Pannonie pascua Romanorum dicitur”, 1. fejezet: „Dentu Moger... versus orientem” stb.

Ezek alapján – s figyelembe véve az Anonymus-kutatás eredményeit is, melyek a szerzőt az Aranybulla időpontja elé helyezik⁵⁰ – valószínűnek tartható, hogy Anonymus már Julianus útja előtt tudomást szerezhetett a magyar őshaza egy másik hagyományáról, illetve a vándorlásukat regisztráló oroszföldi írásos feljegyzésekről. Ennek a lehetőségnek Horváth János szentelt egy részletes fejtegetést 1974-es Anonymus-tanulmányában.⁵¹ Többek között itt arra is utal, hogy az oroszföldi hagyomány, földrajzi nevek mellett az Anonymus által megörökített, Kijevnél csatlakozó, kumánokként említett népesség – talán kavarak – őrizhette meg saját északi bevonulásának emlékét.⁵² Julianusék azonban, mint tudjuk, rossz irányba indultak, talán a hazai történeti hagyomány, esetleg éppen Anonymus kétértelmű adatai alapján, s csak később fordultak észak felé, amit esetleg megtehettek a Gesta ismeretében és hatására is. Julianusék útvonalválasztása egyúttal jól mutatja, hogy az északi és déli őshaza-felfogás közül a – klasszikus szerzők ismereteivel is egyező – délit tartották hihetőbbnek, és valószínűleg ez is lehetett egészen Anonymus koráig az általánosan elfogadott. Magától adódik a kérdés: állhatott-e fenn kapcsolat a honfoglalás északi és déli hagyománya, illetve az északi és déli őshazakép között? Véleményünk szerint igen. Anonymus művéből is kitűnik, hogy míg az őshazáról igen homályos elképzelése van, addig a vándorlás útvonalát sokkal avatottabban rekonstruálja. Úgy tűnik, az oroszföldi adatok – mindenekelőtt Kijev említése – gondolkoztathatták el, s indították egy hozzájuk illő őshaza-kép megalkotására. Ebben esetleg támogatták további szóbeli információk a messze élő magyarok létéről, ami azonban bizonyíthatatlan. Tehát azoknak a korábbi történészeknek is igazuk van – Domanovszky Sándor, Tóth Zoltán stb. –, akik Julianus kora újszerű ismereteinek hatását vélik felfedezni a Gestában, de helyesebb ezt nem Julianus nevéhez kötni.⁵³

Anonymus forrásairól azonban többet is tudunk mondani. Oroszföldi értesülései lehetséges forrásául már Bél Mátyás az Orosz évkönyveket jelölte meg.⁵⁴ Ez a feltevés a Julianus-féle utazás és az Anonymus Gestája körüli datálási nehézséget is megoldaná, hiszen az Évkönyvek magyarokra vonatkozó részeinek közvetlen, vagy inkább közvetett ismeretében a Gestát megnyugtató módon datálhatjuk Julianus visszatérésének az időpontja elé.

49 Hóman Bálint: A Szent László kori Gesta. 33–34. o. (5. jegyz.); Deér József: Szkitia. 260–262. o. (38. jegyz.)

50 Csak a legfontosabbakat: Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. — Századok 71 (1937) 1–54; 136–202. o.; Horváth János: P. mester és műve. — Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 1–53, 261–282. o.; Györffy György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp., 1988. 28–52. o. (Előszőr Itk 74, 1970 1–13. o.); Kristó Gyula: Szempontok Anonymus Gestájának megítéléséhez. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 369–403. o. (Előszőr: Acta Univ. Szeged. Acta Historica. 66, 1979 45–57. o.)

51 Horváth János: Anonymus és a Kassai Kódex. (38. jegyz.) 86–95. o.

52 Uo.

53 Domanovszkyra I. 4. jegyz.; Tóth Zoltán: A vereckei hagyomány. (17. jegyz.)

54 Bél Mátyás: Praefatio. In: Schwandner, Johannes Georg: Scriptores rerum Hungaricarum. I. k. X. o. „... existimo, ... quae ignorata fuere chronicis Hungariae, ex Russorum eum annalibus fuisse mutatum” Röviden említi Pais Dezső a Scriptores jegyzeteiben az Orosz évkönyveket: SS I. k. 98. o.

Az Orosz évkönyvek – kétségkívül néhány éves csúszással – a 898. évnél említik a vonuló magyarokat.⁵⁵ Fordításban ez a következő: „Vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen, amelyet ma ugornak neveznek. Megérkezvén a Dneprhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándoroltak mint im’ a polovcik. Megjövén kelet felől és átvergődvén a nagy hegyeken, melyek magyar hegyeknek nevezettek el, hadakozni kezdtek az ott élő *volochokkal* és slovenekkel. Előbb ugyanis slovenek éltek ottan és a volochok elfoglalták a sloven földet, azután meg a magyarok elűzték a volochokat...”

Lényegesnek tartjuk, hogy ebben a részletben két fontos, Anonymusnál is szerepet kapó helynév fordul elő: Kijev, a Dnyeper folyó; s talán a polovecek előfordulása kapcsolatba hozható a Kijevnél csatlakozó kumánokkal. Még érdekesebb – s erre elsőként Tóth Zoltán lett figyelmes –⁵⁶, hogy az Évkönyvek a bolgár–magyar háborút 902-re teszik, amiből logikusan következik Anonymus – egyébként teljesen légből kapottnak tűnő – 903. éve a honfoglalásra. Az Évkönyvek egyébként ezt inkább már a magyar kalandozásokhoz kapcsolják, így Anonymus eljárásában – hogy ő nem így járt el – felfedezhető a magyar honfoglalást valóban megelőző bolgár–magyar háborúság emlékezete. Az Évkönyvek, mint látjuk, a vlachokat is emlegetik, amiről Gyóni Mátyás alapvető tanulmányának köszönhetően tudjuk, hogy az a frank birodalom alattvalóinak a megnevezése lehetett.⁵⁷ Anonymus a kozárok nevééről, akiket Gestájában Ménmaróthoz társít, hasonlóképpen az Évkönyvekből is tudomást szerezhetett.⁵⁸

5. Az útirány problémája

A magyarok vándorlás során követett útirányának az elemzésében nehezebb helyzetben vagyunk. Az említett földrajzi nevek közül figyelmet érdemel Szuzdál neve. Erről már Domanovszky Sándor részletesebben értekezett, megállapítva, hogy ez Anonymusnak lehet az újítása. Mindenesetre a név ismerete nem nyúlhat vissza nagy régiségre, mivel Szuzdál vidékét az 1130-as és 70-es évek között népesítették be.⁵⁹

⁵⁵ *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916. 41. o. A kérdéskör újabb irodalmát felsorolja *Kristó Gyula*: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983. 498–511. o.

⁵⁶ *Tóth Zoltán*: A vereckei honfoglalás. 66. o.

⁵⁷ *Gyóni Mátyás*: Les Voloches des Annales primitives de Kiev. — *Études Slaves et Roumaines* 2 (1949) 57–92. o.

Itt érdemes megjegyezni, hogy érdekes egyezések vannak a Nibelung ének és a magyar történeti hagyomány között. Attila népei között említi ugyanis az oroszokat, görögöket, vlachokat, lengyeleket, a nyilazó besenyőket s velük kapcsolatban Kijev nevét is megőrzi. (1339–40) Erre l. *Hóman Bálint*: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelung énekben. In: *Történetírás és forráskritika*. Bp., 1938. 317–319. o. (Először *Egyetemes Philológiai Közöny* 47, 1923 44–78. o.) és *Simon V. Péter*: A Nibelung ének magyar vonatkozásai. — *Századok* 112 (1978) 308–309. o. Mivel az ének keletkezését a XII. század második felére, ill. 1200 körülre teszik, így lényeges támpontot kapunk pl. Kijev nevének Anonymus előtti, ill. vele egykorú ismeretére. Ez véleményünk szerint nem az ösleges tára megy vissza, mint Hóman és Simon vélik.

⁵⁸ Az Anonymusnál és az Évkönyvekben szereplő vlachokról legutóbb *Kristó Gyula* értekezett részletesen: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983. 132–207. o. (Első megj. *Századok* 112, 1978. 623–658). Ebben osztja Gyóni Mátyás következtetését, de elveti, hogy Anonymus értesüléseit az Orosz évkönyvekből merítette volna. 508–509. o. a jegyzetekben, 166. o. Hivatkozik *Iglói Endre*: Az orosz óskronika magyar vonatkozásús helyeiről c. munkájára. — *Acta Univ. Debreceniensis* 5 (1958) 47–80. o. Iglói azonban csak Györffy azon véleményét cáfolja, hogy a magyar öslegesza is tartalmazhatta már a vlach elnevezést, s hogy ennek forrása lett volna az Orosz évkönyvek. (*Györffy György*: *Kronikáink*. 149. o.)

⁵⁹ *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. — *Századok* 67 (1933) 54. o.

Az Anonymus által feltételezett s a baskiriai őshazának megfelelő útvonal a következő: (7. fej.)⁶⁰: „Hetumoger... egressi sunt de terra Scithia... in Rusciam, que Susudal vocatur, venerunt... terram interverunt Ruscie, que vocatur Susudal.” (8. fej.): „Postquam ad partes Rutenorum pervenerunt... usque ad civitatem Kyeu transierunt et dum per civitatem Kyeu transissent, fluvium Deneper transnavigando voluerunt regnum Rutenorum sibi subiugare.”, miután már csak Lodoméria és Halics választja el őket a Kárpátoktól. Itt kell emlékeztetnünk rá, hogy Szuzdál neve Oroszországra (Ruscia) utaló értelmező, s nem konkrétan Szuzdál városát jelenti.⁶¹

Györffy György 1948-as krónikatanulmányában részletesen egybevetette Kézai és Anonymus útvonalait.⁶² A krónikaszerkesztés 8. fejezetében: Bessi, Cumani Albi, Susdali, Rutheni, Nigri Cuni; majd a 26. fejezetében: Bessi, Cumani Albi, Susdalia, Civitas Kiev. Kézai krónikájának 8. fejezetében: Bessi, Comani Albi, Sosdalia, Ruthenia, Nigri Comani; és 25. fejezetében: Bessi, Cumani Albi, Civitas Kiev. A következtetést is levonta Györffy: tekintettel arra, hogy Anonymusnál a Ruscia=Suzdál, Kiev, Ruthenia, Halics útvonal szerepel, a többi népnév említésének Anonymustól független hagyománynak kell lennie, azaz a krónikákban szereplő besenyők, kunok (fehér, fekete) egy nála korábbi hagyomány maradványai lehetnek. Ennek eredménye, hogy a krónikákban a hunoknak és magyaroknak megadott útiránya „földrajzi szemmel nézve képtelenség”. Györffy feltételezése szerint a régebbi hagyomány által rögzített történeti-földrajzi kép a XI. század közepének felel meg. Mi pedig hozzátelhetjük, minden bizonnyal ez az útirány társulhatott az erdélyi bejövétel hagyományához.

6. További bizonyíték a kettős hagyományhoz: Álmos

Györffy György idézett krónikatanulmányában Álmos megölését is – joggal – a magyar történeti hagyomány ősi rétegéhez sorolja.⁶³ A krónikaszerkesztés a 28. fejezetben beszél el Álmos történetét:⁶⁴ „Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire.” („Apját, Álmost pedig az erdélyi hazában megölték, nem mehetett be ugyanis Pannóniába.”) Majd a szöveg a következő mondatokban szól az erdélyi megpihenésről és Kusid követküldéséről Szvatoplukhoz. Györffy szerint is ennek a krónikás-elbeszélésnek a lecsapódása Anonymusnál az ungi időzés és a Salanushoz való követküldés, Álmost azonban nem említi itt Anonymus.⁶⁵ Az átvétel iránya a krónikaszerkesztés 28. fejezetében megőrzött szöveghagyomány és Anonymus 14., 10., 11. fejezetei között filológiailag is valószínűsíthető. Egyfelől a krónikás híradást Anonymus szegényítette („herba periorum ponens in utrem”, „aurum Arabiae” elhagyása), másfelől azt – módszerének megfelelően – több helyen is hasznosította művében. Györffy György 1948-as megállapításaival egyetértően mondhatjuk, hogy az átadó fél – eltekintve a ló ajándékozástól – a krónikaszerkesztményben, vagy annak egy ma

60 SS I. k. 41-44. o.

61 Györffy György: Krónikáink. (7. jegyz.) 88-89. o.

62 Györffy György: Krónikáink. (7. jegyz.) 88-89. o. id. h. 89. o.

63 Györffy György: Krónikáink. (7. jegyz.) 93-94. o.

64 SS I. k. 287-288. o.

65 Györffy György: Krónikáink. 93-95. o.

már ismeretlen változatában megőrzött szöveghagyomány volt.⁶⁶ Anonymus talán azért is mellőzte Álmos megölésének a leírását, mivel az eseménynek a krónikák által Erdélyben való lokalizálásával nem tudott mit kezdeni, sőt kiáltó és feloldhatatlan ellentétben állt leírásával.

Álmos megölése történetének egy kései feltűnése a XV. századi ferences hitszónok, Laskai Osvát Szent István prédikációiban található meg. Azonos értelemben szól mindkét sermóban Álmosról, így csak a 76.-at idézzük.⁶⁷ „Somnus enim Ungarico idiomate Alom dicitur et inde Almas vocatus extitit, qui copiosa multitudine Hunorum secunda vice egressus in Pannoniam et prope Tituliam occisus est, qui genuerat Arpad et iste fuit primus dux.” („Az álmot ugyanis magyarul álomnak mondják és Álmosnak nevezték azt is, aki a hunok nagyszámú sokaságával másodszor is kivonult Pannoniába és Titel mellett megölték, s aki nemzette Árpádot, aki az első fejedelem lett.”) Magyarazatképpen kétféle lehetőségünk adódik: Laskai vagy Anonymust is hasznosítva írja le a Titel helynevet, vagy egy olyan, egyébként mára fenn nem maradt hagyományból merített, ami Titelnek juttatott valamiféle szerepet a honfoglalásban, s ez esetben Anonymus sem tette meg alaptalanul Salanust titeli fejedelemnek. Az első esetben is érdekes, hogy Laskai, az anonymusi logikával szakítva, nem Ungnál végez Álmossal, amit csak úgy lehet megmagyarázni, hogy a ferences szerző is tudott egy, az Ungnál sokkal délebbi honfoglalás hagyományának – és hitelt is adott annak.

Csak zárójelben térünk ki arra, hogy Álmos halálának rituális gyilkosságként való magyarázatával óvatosabban kellene bánni.⁶⁸ A latin szöveg „occisus est” megfogalmazása csak az erőszakos haláletet egyszerű regisztrálása, aminek az okát nyitva hagyja, de semmiféle utalást nem tesz valamiféle rituális okra. Álmosnak harcban való elestére is maradt forrás, igaz kései. Unrest írja le, hogy a Pannoniába való benyomulás közben oroszok(?) és vlachok áldozata lett.⁶⁹ A vlachok emlegetése összhangban áll az unresti szöveg által követett szemlélettel, ami Erdélyen át vezette a magyar honfoglalókat: „Arpad vater wart am ein zug gen Pannonia von den Rewssn und Walachen erslagn.”

7. A honfoglaláskori harcok

A korábbi fejezetek eredményeinek megfelelően más és más harcok képét kellene találnunk az északi és déli honfoglalók esetében. Így is van. A krónikaszerkesztésben az erdélyi bejövethettséghez csatlakozó honfoglalás esetében, a 28. fejezetben a következőket találjuk: megpihenés Erdélyben, Kusid követként való menesztése Szvatoplukhoz, fehér ló monda, Duna melletti

⁶⁶ Az ajándékküldés irodalmi előképeizh való viszonyt még korántsem sikerült tisztázni. Ehhez hasonlók Anonymus forrásaiban is előfordulnak (Historia Alexandri Magni–Historia de preliis; Excidium Troiae), mint már *Marczali Henrik* figyelmeztetett rá. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny* (1877) 367. o., vagy *Borzsák István*: Kicsiny a bors de erős. – *Magyar Nyelv* 49 (1953) 105–108. o. Frappáns az Excidium Troiae részlet: „electi sunt centum viri magni prudentes ducentes secum quod Enee offerent centum equos albos cum sellis aureis et frenis”, ám Anonymusnál való ismeretere leginkább a „prudens” jelző előfordulása mutat (14. fej.) I. Excidium Troiae. (Ed. E. Bagby Atwood – V. K. Whitaker) Cambridge, Mass. 1944. 49. o. A fehér ló monda legutóbbi áttekintése: *Szegfü László*: Equus fabulosus. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla születésnapjára. Szeged, 1989. 31–46. o.

⁶⁷ *Laskai Osvát*: Biga salutis. (Inc. 1030.) Idézi már *Tóth Zoltán* is: A verekei hagyomány. 59. o.

⁶⁸ Az ősforrás maga *Ipoly Arnold*: Magyar Mythologia. Pest, 1854. (reprint) 166., 524. o. „Nyilván ismét mély mythosi vonás, mint a seregei előtt eltűnő Romulus, vagy a bibliai vezérlő Mojsesrőlí kép”. Még igen mértéktartóan fogalmaz *Györfly György* a kérdéstről: *Krónikáink*. 93. o.

⁶⁹ Unrest kiadása, 355. o. l. a 30. jegyzetet!

győztes ütközet.⁷⁰ Ezzel szemben az egyeztető jellegű 23. fejezetben a hegyeken való átkelést és Szvatopluk legyőzését szoros egymásutánban meséli el a krónikás.⁷¹ A szöveg nyilvánvalóan tud a 28. fejezetben leírt, Árpád és Szvatopluk közötti hosszadalmas tárgyalásokról („muneribus variis explorantes, bractando diversis sermonibus”), de azokat tömören összefoglalja. Lényeges, hogy a 23. fejezet megadja az ütközet pontos helyét, mégpedig északon, Tata környékén. Ez a hagyomány határozottan morvának (marót) tudja Szvatoplukot, ami kiderül a Képes Krónika-féle változatban a fejezet végéhez csatolt magyarázkodásból: megengedi a lehetőségét, hogy a magyarok a honfoglalás idején nem Szvatoplukot, hanem Marót találták Pannoniában.⁷² Külön érdekessége a részletnek, hogy Marótot „nomine maior”-nak nevezi, ami – minden valószínűség szerint öntudatlan, de sokátmondó – párhuzama Anonymus Ménmarót említésének. Mióta a magyar kutatás számára ismert a „mén” szó jelentése (= nagy, régi, elmúlt),⁷³ biztosra vehetjük, hogy ebben az esetben is a nagymorva állam megszélyesítésével állunk szembe.

Igazat adhatunk Váczy Péternek és Vékony Gábornak: a morva állam azáltal lett *nagy*, hogy a magyarok elfoglalták. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a Nagymorávia megnevezést nemcsak a bizánci források, hanem – bár nem tudatosan – a magyarországiak is megőrizték. A hazai, elsősorban nyelvészeti kutatás egyébként már kiderítette, hogy Szvatopluk nevének az előfordulása – néhány kivétel: Képes Krónika, 122., 140. fej. – a forrásokban, így a 23. és 28. fejezetekben is, nyelvészeti szempontból kései, valószínűleg valamelyik jól értesült külföldi forrás alapján történhetett. Így válhatott a morvák legnagyobb hírű történelmi alakja a honfoglalók fő ellenségévé, bár 895-re már halott volt. Szvatopluk nevének krónikás előfordulásai ugyanakkor magyarázatot kínálnak egy eddig megoldatlan problémára, hogy tudniillik hogyan értelmezhető Szvatopluk lengyelföldi eredete, s az hogy leigázta Bractat. Ennek oka talán a 122. és 140. fejezetben szereplő azonos nevű morva herceg és a morva vezér alakjának az összeolvadása lehet. Nem zárható ki, hogy éppen a krónikaszerkesztésben előforduló információk alapján bővítették – nem nagy történelmi érzékkel – a morva vezér életrajzát. Reá illik ugyanis, hogy szoros lengyel kapcsolatokkal rendelkezett és – miként a 140. fejezetben olvasható – elfoglalta Prágát. (A földrajzi szótárak számontartják a Braga változatot is!)⁷⁴

A két krónikafejezetben – 23. és 28. – lényeges az azonosság: az ellenfelek a morvák voltak, de a különbség is az ütközet lokalizálásában. Úgy látszik, hogy a honfoglalással járó harcok földrajzi elhelyezésére is hatással volt a bejövetel irányának két, egymásnak kifejezetten ellentmondó hagyománya. (Csak megjegyezzük, Kézai a krónikaszerkesztés 23. fejezetét követte.)

70 SS I. k. 287–288. o.

71 Uo. 280–282. o.

72 Uo. 282. o.

73 *Vékony Gábor*: A morvák „birodalma” és *Váczy Péter*: Hogyan lett Moráviából „Nagy Morva”. – *Historia* 8 (1986) 11–13., 14–17. o.

74 *Melich János*: Szvatopluk. – *Magyar Nyelv* 18 (1922) 110–114. o. *Pauler* Szvatopluk lengyel voltát a nevéből kiemelhető „to polug” – polyák, lengyel szóelemmel véli magyarázni. A magyar honfoglalás külfői. Bp., 1900. 408. o. *Györffy György* Bractrát a Nagy Sándor mondataival hozza kapcsolatba Die Erinnerung an das Grossmährische in der mittelalterlichen Ungarns. – *Acta Archaeologica* 17 (1965) 41–45. o. A „Poloniá”-t a „Pannonia” szóból származtatja *C. A. Macarmey*: Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources. VI–VII. Oxford, 1951. 110., 128. o.

Találunk-e Anonymusnál ebben a vonatkozásban említésre méltót? Igen, mégpedig abban, hogy Anonymus is elmeséli a fehér ló mondát, de feltűnő módon többször, Salanus és Ménmarót esetében külön-külön. Ebben mindenesetre megmutatkozik valami halvány visszfénye annak, hogy a Névtelennek tudomása volt a monda és Ménmarót szoros kapcsolatáról, különben – s műve logikája ezt diktálná – elég lett volna a bolgár vezérrel kapcsolatban megemlítenie.⁷⁵ A korábbi hagyomány ismeretéről tanúskodik a leírásában az ungi pihenő és a követküldés is – mint már korábban utaltunk rá. Konceptcionálisan az egyeztető törekvés bizonyítéka lehet, hogy Salanus „dux Titulensis” már a vereckei átkelés után megjelenik a műben – hozzá küldik a követeket –, ami nem más, mint a déli szláv uralmi terület messze északra vetítése. (Anonymus persze tud a Nyitra környéki szlávokról is, de jellemző módon a fő küzdelmekkel – Salanus, Ménmarót – nem hozza kapcsolatba őket.)

Nehezen megválaszolható, hogy Anonymus miért a bolgárokat tette meg a magyarok fő ellenfeleivé. Talán a déli bejövétel hagyományának szívóssága miatt, talán mert tudomása volt a IX–XI. századi déli irányú magyar hadjáratokról. Most csak utalunk a hazai Anonymus-kutatás válaszára a Gestában szereplő népekkel kapcsolatban.⁷⁶ Hasonlóképpen a krónikaszerkesztés 23. fejezetében leírt népek sora sem sokkal hiteltérdemlőbb a Névtelen művében szereplőkénel. A 23. fejezetben szerepelnek:⁷⁷ Sclavi, Greci, Vlachi, Teutonicici, Messiani (Moesiabeliak). Ezek az etnikumok és népek is inkább a krónikába való bejegyzésük időpontjára nézve irányadóak, mint a honfoglalás körüli viszonyokra. Figyelmet érdemel azonban a Képes krónika-beli változat – egyébként kétségkívül zavaros leírásában – Szvatopluk említésnél az a körülmény, hogy „Bulgaris Messianisque imperabat.” A bolgárok és moesiaiak említése igen régiesenek tűnik, azonban a megjegyzésnek csakis akkor van értelme, ha Szvatoplukot, illetve a magyar honfoglalással szembeszálló morva uralmat az általában elfogadottnál délebbre helyezük.⁷⁸

A probléma lényege a következő: miként egyeztethető egy erdélyi honfoglalás-hagyomány és a morvakkal való szembeszállás, megütkezés? Amíg az ütközetet a Tata környékére helyező felfogás a morvák északibb, felvidéki elhelyezkedését vélelmezi, addig ennek a másik hagyomány ellentmondani látszik. Úgy tűnik, az erdélyi út hagyománya a Nagymoráviát délebbre helyező történeteket látszik támogatni, azokat, akik Szvatopluk országát a Száva magasságába, vagy annak a környékén valószínűsítik. (Nem feladatunk a déli Morávia fekvése körüli vitákat áttekinteni, ennek jelen dolgozat szempontjából nincs is jelentősége.)⁷⁹ A Nagymoráviát délebbre helyező elképzelés ma már nem számít újnak, még ha a kutatók egy jelentős része

75 Igaz, Ménmarót esetében nem jár sikerrel a követküldés, s az Árpád ajándékait nem viszonzozza.

76 Erre I. I. *Tóth Zoltán*: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. — *Századok*, 79–80 (1945–46) 21–84. o.; *Györffy György*: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. In: Anonymus. Rejtély vagy történeti forrás? Bp., 1988. 67–100. o. (Előszőr: *Ethnographia* 76, 1965, 411–431. o.)

77 SS I. k. 281. o.

78 A csehek és messianusok egymáshoz rendelése pedig kétségkívül későbbi fejlemény (v. ö. SS I. k. 291. o., 166.) A problémára: I. *Tóth Zoltán* (76. jegyz.) 52–56., 60. o.

79 *Így Boba Imre* (Moravias's History Reconsidered. The Hague, 1971.) Szirmium vidékére, *Charles R. Bowlus* (Imre Boba's Reconstructions of Moravia's Early History and Arnulf of Carinthia's Ostpolitik, 887–892. — *Speculum* 62, 1987, 552–574. o.) Karintiától dél-keletre, *Senga Toru* (Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. — *Századok* 117, 1983, 307–343. o.) a Duna-Tisza közére, hogy csak néhány nézetet említsünk. A Nagy-Moráviára vonatkozó források kiadása: *Magna Moraviae fontes historici*. I–V. Pragae–Brunae, 1966.

el is utasítja. Mindenesetre e felfogás a hazai történeti szakirodalomban is helyet kapott, aminek során az áttörést Kristó Gyula általi elfogadása jelentette.⁸⁰ Jelen dolgozatunkban nem érezzük szükségesnek a nézetet támogató legfőbb érvek megismétlését, tény viszont, hogy ezek elsősorban a korabeli, hitelt érdemlő forrásokon, így Konstantin bizánci császár, az ún. Bajor Geográfus és a magyar vonatkozású ószláv források – így a Naum-életírás – adatain alapulnak.⁸¹ A szakirodalomból különösen meggyőzőek Charles Bowlusnak a morvaellenes hadjáratok itineráriumi alapján levont, s a nézetet támogató következtetései.⁸² Véleményünk szerint a fenti nézet teljes összhangban áll a krónikaszerkesztés 28. fejezetével, s egyúttal érthetővé teszi a 23. fejezet egyébként értelmezhetetlen részletét, hogy tudniillik Szvatopluk a bolgárokon és moesiaikon uralkodott.

Az erdélyi bejövetel útvonalának pontosítása már nem a filológia feladata. Valóban bizonytalan, hogy mit érthettek az „erdőelvére” érkezés alatt a X–XI. században, amikor még nem is létezett, vagy csak formálódóban volt a későbbi erdélyi terület világi-egyházi igazgatása; annyi bizonyos, hogy élesen elkülönítették a későbbi Erdélynél északabbra fekvő hágóktól és az azokon átvezető útvonalaktól.⁸³ Végezetül csak utalunk rá: a források alapján nem zárható ki, hogy a magyarok egy része a IX. században az Al-Duna felé vonult, s a – sajnos igen kevés forrásból ismert – honfoglalást megelőző bolgár háborúk után alkalmá nyílt az erdélyi, talán a Déli-Kárpátok hágóin – vagy a Vaskapun át behatolni az új hazába.

Ezen a ponton vonhatjuk meg a filológiai és történeti elemzés tanulságát: a magyarországi írott történeti hagyományban – mint ezt már többek között Domanovszky Sándor, Györffy György (1948) hangsúlyozták –, az erdélyi honfoglalás rögzítése volt a korábbi, minden bizonnyal még XI. századi, s csak később, valószínűleg a XIII. század elején fejlődött ki az északibb, a vereckei (ungi). Ez a megfigyelés nem hasítható ki a magyar őstörténeti hagyományból: az őshaza, az útvonal, a bevonulás és az első harcok koncepcionális egységet alkotnak, amit csak a vereckei bevonulás hagyománya, illetve az ezt követő egyeztető törekvések bontottak meg. Mi sem hiszünk az egyetlen útvonalon, egyetlen időpontban való beköltözés feltételezésében. Ez mindenképpen a történelmi emlékezet és hagyomány szűrésének és torzi-

80 *Kristó Gyula*: Levelei törzsszövetségétől... (14. jegyz.) 161–164. o.

81 *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 30–51. o. Naum-életírásra: *Király Péter*: A Naum-életírás a magyarokról. = *Századok* 110 (1976) 842–852. o.; *Kristó Gyula - H-Tóth Imre*: A legrégebbi Naum-legenda és a magyar honfoglalás. = *Acta Univ. Szeged. Acta Historica*. 58. k. 1977. 13–19. o.; általában: *Boba I. i. m.* (79. jegyz.) 104–140. o.

82 *Ch. R. Bowlus*: Krieg und Kirche in den Südost-Grenzgrafschaften. Zusammenhänge zwischen militärischen Auseinandersetzungen in den Marken und der Slawenmission. = *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 126 (1986) 71–92. o. és említett tanulmánya (79. jegyz.).

83 A magyarok Al-dunai jelenlétére I. *Kristó Gyula*: Levelei törzsszövetségétől... (14. jegyz.) 158., 176., 188. o. Forrásaira *Király P.*: A magyarok említése a Konstantin és a Metód legendában. *A Magyar Nyelvtud. Társ. kiadv.* 141. Bp., 1974.; *úő*: Óbolgár forrás a 894–896. évi magyar–bolgár háborúról. = *Századok* 111 (1977); *úő*: A magyar–szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében. = *Magyar Tudomány* 25 (1980) 357–362. o.; A természetföldrajzi megfontolások eddig igen csekély szerepet játszottak a kérdés vizsgálatában. *Prinz Gyula* a következőképpen fogalmazott: „Földrajzi szempontból a pusztai népeknek a Kárpátokhoz verődését két pontra vizsik, Lemberghez és a Vaskapuhoz.. A Kárpátok félrenyomják az összes pusztai népeket. A kereken kétszáz kilométeres zárt erdőövön keresztül vonuláshoz a birkanyáják számára egy hónap kevés... A Keleti-Beszkidéken csak átszivárgás lehetséges igen hosszú időtartalommal. A hódoltató hadcsapatok betörhettek itt az országba, de a nép csak a temesi kapun jöhetett, ahol az erdőöv negyedannyi, másodsorban a Székelyföldön, a brassói kapun, ahol félannyi.” *Prinz Gyula*: Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. Bp., 1938 (?), 185–186. o.; *Györffy György* Prinz érvelését kategorikusan tagadja, amiből persze inkább a természetföldrajzi vizsgálódások további folytatása – finomítása, újrajrása, ha szükséges – vonható le tanulságképpen. *Magyarország története*. 1/2. k. Bp., 1984. 1626. o.; Prinz nézetét kritizálta már *Glaser Lajos* is. I. *Századok* 74 (1940) 318–319. o.

tásának következménye. Anonymus történeti képével kapcsolatban valóban számolni kell azzal, hogy a tudomására juthatott egy, az erdélyi hágóknál északibb bejövétel hagyománya, amit megerősíthettek a magyarok vándorútjáról más forrásból származó értesülései.

Érdemes átgondolni, hogy a vereckeai hagyományt mennyiben indokolt Árpád nevéhez kapcsolni? Függetlenül az írásban rögzített események valóságtartalmától, amennyiben a XI. századi krónikás hagyomány az erdélyi útvonalat rögzítette, akkor adódik a következtetés, hogy a dinasztia is azt vallhatta a magáénak, Álmos és Árpád honfoglalása útvonalának, s nem Verecke hagyományát.

Bízunk benne, hogy a filológiai kutatások jelen áttekintése, tudatosan vállalt szűk kereteivel, része lehet a korai magyar történelem valóban komplex és interdiszciplináris megközelítésének.

László Veszprémy

THE TRADITION OF THE COURSE OF THE CONQUEST OF HUNGARY IN OUR NARRATIVE SOURCES

Resume

It can be stated on the basis of medieval Hungarian chronicles — and this affirms the opinion of Sándor Domanovszky — that the primary (the first described) course of the conquest of Hungary led through Transylvania. The Verecke Pass (North) course was introduced by Anonymus about 1200, possibly on the basis of the Kiev Annals or in the undeniable knowledge of certain historical traditions. According to the alternative traditions of the courses one can find two different descriptions of the country of origin in Anonymus. The philological decision for the southern (Transylvanian) course can be affirmed by the facts of the Hungarian—Bulgarian wars before the conquest, by a Byzantine description which places the Moravians in the South and finally by some references in certain 15th century sources (Unrest, Laskay), though these have considerably small documentary value.

László Veszprémy

LA TRADITION DE L'ITINÉRAIRE DE LA CONQUÊTE DE LA PATRIE HONGROISE DANS DES SOURCES ÉPIQUES

Resumee

A la base des chroniques hongroises du moyen âge — confirmant l'opinion de Sándor Domanovszky — on peut constater que l'itinéraire nommé transylvanien était le premier (noté plus tôt), et plus tard, vers 1200 c'était Anonymus qui a introduit peut-être le premier, l'itinéraire de Verecke, de Nord, probablement à la base des annales de Kiev et de la tradition historique.

Chez Anonymus, près des deux traditions de trajet nous trouvons également deux descriptions de la patrie d'origine.

L'argumentation philologique près du trajet transylvanien de Sud est affirmée par le fait des guerres hungaro—bulgares avant la conquête de la patrie hongroise, par la description contemporaine byzantine qui pose plus sud les Moraves, battus par les Hongrois, et par des références de certaines sources du XVe siècle (Unrest, Laskai) — qui, naturellement, seules, n'ont que très peu de valeur documentaire.

László Veszprémy
DIE ÜBERLIEFERUNG DES WANDERWEGES DER UNGARISCHEN
LANDNEHMER IN DEN UNGARISCHEN EPISCHEN QUELLEN
DES MITTELALTERS

Resümee

Aufgrund der mittelalterlichen ungarischen Chroniken kann festgestellt werden — was die Meinung von Sándor Domanovszky erhärtet —, daß der Einwanderungsweg über Siebenbürgen der primäre (zuerst aufgezeichnete) war und der nördliche Weg durch Verecke später, zuerst vielleicht durch Anonymus (gegen 1200) erschien, dem die Kiewer Jahrbücher bzw. die historische Überlieferung bekannt gewesen sein mochte. Den zweierlei Überlieferungen entsprechend sind auch zweierlei Beschreibungen über die Urheimat bei Anonymus zu finden. Der südlichere Weg über Siebenbürgen wird philologisch durch den Fakt der ungarisch—bulgarischen Kriege vor der ungarischen Landnahme, durch die zeitgenössische byzantinische Beschreibung, der nach die von den Ungarn besiegten Mähren weiter nach Süden beheimatet waren, ferner durch die Hinweise gewisser Quellen des 15. Jahrhunderts (Unrest, Laskai), dessen Aussagekraft an sich freilich weniger wertvoll ist, erhärtet.

Ласло Веспреми

ТРАДИЦИОННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПУТЯХ СЛЕДОВАНИЯ
ВЕНГРОВ В ЭПОХУ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ В НАШИХ
СРЕДНЕВЕКОВЫХ ЭПИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Резюме

Подкрепляя мнение Шандора Домановского, на основании средневековых венгерских хроник можно установить, что так называемый трансильванский путь был главным (ранее описанным), и позднее (примерно в 1200 году), вероятно, впервые Безымянный писарь короля Бельи — Анонимус — на основании киевских летописей и некоторого знания исторической традиции сделал запись о северном пути через перевал Верецке. В соответствии с традиционным представлением о двух путях следования венгров у Анонимуса мы находим также и два вида описания прародины. Филологическое заключение о существовании наряду с маршрутом через Трансильванию более южного пути подкрепляет и факт венгеро—болгарских войн, проходивших до обретения родины венграми, а также описания византийского современника, поместившего побежденных венграми моравов более к югу, и кроме того ссылки, имеющиеся в некоторых источниках XV века (Унрешт, Лашкай), которые, разумеется могли обладать небольшой исторической достоверностью.

HATHÁZI GÁBOR

AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR HADSZERVEZET NOMÁD ELEMEINEK KÉRDÉSÉHEZ^x

A besenyők

Az Árpád-kori magyar hadsereg kutatásában kiemelkedő hely illeti meg a kelet-európai steppei övezetben élő egykorú nomád népeket. Közülük több hullámban, kisebb-nagyobb leszakadt népcsoportok formájában, a X. század közepétől a XII. század elejéig szinte folyamatosan áramlottak a Kárpát-medencébe a kiptsak-török nyelvű besenyők (Bečenek, Patzinak, Bissenus). A XIII. század közepén pedig a szintén török népek kiptsak ágához tartozó kunok (a „sápadt, halványsárga, fakó” jelentésű kun, kuman népnév változatai: Komanoi, Cumani, Khardes, Polovci, Falben) vándoroltak be nagy tömegben Magyarországra. Ezek a hazánkba települt nomád népcsoportok mindinkább átvéve – a pusztai lovasíjász harcművészet hagyományait lassan elfelejtő – korábbi csatlakozott népek (kabarok, kálizok, székelyek) addigi feladatait, az elkövetkező évszázadokban a királyi hadsereg könnyűlovasságának legütőképesebb részét alkották.

Hadtörténeti kutatásunk gazdag adatbázison, széles körű nemzetközi kitekintésen nyugvó, beható részlemezései révén sikerrel tisztázta e kérdéskör lovastaktikai, stratégiai vonatkozásait¹, ugyanakkor azonban soha nem törekedett igazán e segédnépek keleti harcmodorának természetes közegét adó életforma és műveltség, gazdasági és társadalmi háttér mélyebb megismerésére. Vizsgálódásai során napjainkig is kevés gondot fordít azokra a helynévtudomány, településtörténet, régészet nyújtotta új szempontokra és lehetőségekre, melyek révén árnyaltabb, az egykori valóságot jobban megközelítő képet alkothatna magának olyan kérdésekről (beköltözések időrendje, településterületek alakulása, belső autonómia és kiváltságok, gazdasági-társadalmi háttér, anyagi kultúra változásai, feudalizálódás és asszimiláció), melyek kihatásai, változásai révén szorosan összefüggnek a hadtörténeti problémákkal (gazdasági-társadalmi háttér, autonómia és hadsereg kapcsolata, a telepítések funkcionális és stratégiai szerepe, az anyagi kultúra és fegyverzet kölcsönhatásai, a magyarságba való integrálódás hatása harci értékükre).

E munka a fentiekben vázolt kérdésekre nem adhat kimerítő választ. Célja elsősorban az, hogy az ilyen jellegű kutatások eddigi állomásait számba vegye, a máig felgyűlt ismeretanyag alapján a fontosabb kérdéseket rendszerezze, s felhívja a figyelmet azokra a kihasználatlan kutatási lehetőségekre, melyek új, hasznos információkkal segíthetik a besenyők és kunok hadtörténeti szerepének jobb megismerését.

^x A kézirat 1989 áprilisában került lezárásra, így az időközben megjelent besenyő tárgyú munkák legfrissebb eredményeit, adatait nem tartalmazza: *Pálóczi Horváth A.*: Besenyők, kunok, jászok (Bp., 1989¹); *Györffy Gy.*: A magyarság keleti elemei. (Bp., 1990) A jegyzetekben alkalmazott rövidítések feloldását l. a Függelékben!

¹ A kérdéskör hadtörténeti irodalmának számbavételét, átfogó kutatástörténeti elemzését *Boross András* (1962. 119–174. o.) végezte el.

*A középkori magyar hadszervezet besenyő elemeinek
problematikus kérdései*

1. A történeti kutatás helyzete, lehetőségei

A magyar hadszervezet besenyő elemeinek fénykora az Árpád-kor első felére, a XI–XII. századra esik. Hadtörténeiszek szerint ebben a korszakban a székely „pásztoratonák” mellett ők képviselik azt az „eredeti, romlatlan” harcmodort, amely ugyan a páncélos nehézlövesség megjelenésével már nem tekinthető csatadöntő fegyvernemnek, de jelentősége még ekkor sem elhanyagolható. A magyar hadvezetés képességeiket a felderítésben, az elő- és utóvédharcokban, a szárnyak biztosításában, valamint az ütközetek bevezetése terén: az ellenség hadsorainak látszat-megfutamodásokkal, apró csatározásokkal tarkított felbomlasztásával, szétzilálásával aknázták ki eredményesen.² Ezt bizonyítják középkori kútfőink leírásai, melyek megemlékeznek az 1116. évi olsavai és 1146. évi Lajta-menti ütközet besenyő harci tevékenységéről.³ III. Henrik német–római császár 1051. évi betörése kapcsán értesültünk arról, hogy feladatuk volt a felvonuló ellenség rajtaütésekkel való állandó nyugtalanítása, s esetenként a „felégetett föld” taktikájának alkalmazása is.⁴

A taktikai kérdéseken túlmenően azonban napjainkig sem tisztázott a magyarországi besenyők határőrző szerepének és autonómiájának kérdése. Előbbit gyakran tekintik a besenyők fegyveres erő békeidőben mérvadó funkciójának – néhány nyugat-magyarországi településük alapján⁵ – míg az utóbbit – az árpási besenyők kiváltságlevele nyomán (Sopron m., 1224)⁶ – automatikusan kiterjesztve, egységes és statikus állapotként vonatkoztatják az országban élő minden besenyő közösségre.⁷

E kissé elnagyolt „besenyő kép” népesség-, pontosabban településtörténeti irodalmunk sajnálatos hiányaira vezethető vissza. Mert míg hazai kutatásunk a megtelepedő kunokkal kapcsolatban jelentős eredményeket mutathat fel, s a közzétett források feldolgozásában – bizonyos tekintetben – lehetőségeinek csaknem végső határáig jutott, addig a besenyők problematikájának túlnyomó hányada megválaszolatlan, és témakörök szerinti megoszlása sajátos aránytalanságokat mutat. A jó alapokat teremtő, bőséges (arab, perzsa, bizánci, orosz) forrásbázis, a külföldi kutatás eredményein alapuló vizsgálatok révén ma még összehasonlíthatatlanul jobban ismerjük a besenyők etnogenezisét, dél-országi vándorlását (ehhez kapcsolódva nyelvét, törzsi-társadalmi szervezetét, anyagi kultúráját), a törzsszövetség hanyatlásának folyamatát, s az összeomláshoz vezető események sorozatát: vagyis a Kárpát-medencei megtelepe-

2 Borosy A., 1962. 140., 146–147., 149–151. o.; 1985. 32–33. o.; Pálóczi Horváth A., 1988. 125. o.

3 Képes Krónika SRH. I. 435–436., 456. o.; Györffy Gy., 1940. 8–9. o. Az 1146-os Lajta-menti ütközetről Freisingi Ottó is megemlékezik művében. (Borosy A., 1962. 146–147. o., 108. jegyzet.)

4 Képes Krónika (SRH. I. 348. o.); Györffy Gy., 1940. 8. o.; Pálóczi Horváth A., 1988. 125. o.

5 Kritikája, irodalma: Kniezsa I., 1937. 323–337. o.

6 Györffy Gy., 1940. 12–13. o.

7 Nagy Á., 131. o.

dés előtörténetét, mint magát a magyarországi korszakot.⁸ Okát abban látjuk, hogy a kunok esetében már beköltözésüktől (1239, majd 1246) kezdve jóval részletesebb, összehasonlíthatatlanul gazdagabb adatmennyiség áll rendelkezésünkre.⁹ A kun telepítés egy időben, viszonylag nagy, zárt tömbben, szervezett keretek közt zajlott: s erre nyilvánvalóan sokkal hangsúlyosabb lehetett a magyarság – forrásokban is megmutatkozó – reagálása, mint az írásbeliségünk amúgy is egy fejletlenebb, rendszertelenebb időszakában (X–XI. század) megjelenő, apró, szétszóró, egymástól elszigetelt besenyő csoportokra. Ez az írott forrásbázis – kiegészülve, pontosítva, s nem egyszer helyesbítve a régészeti kutatás topográfiai és ásatási eredményeivel – elégséges alapot ad a kunok társadalom-, település-, művelődéstörténeti és történelmi vizsgálatához.¹⁰ Ezzel szemben a besenyőkre vonatkozó – első pillantásra éppen nem kevés – történelmi emlék a XIII. század előtt valójában néhány krónikaadatot, elszórt okleveles említést jelent.¹¹ Éppen a számunkra legérdekesebb beköltözési folyamat, a telepítések célja és jellege, szakaszai, majd a bekövetkező asszimilációs, feudalizálódási időszak az, amely nem foglalható össze folyamatos eseménytörténeti formában: hogy a kunokéhoz hasonló, részletekbe menő vizsgálódások lehetőségének hiányáról ne is beszéljünk. A rendelkezésre álló források jellegéből adódóan (krónikáinkban főként különböző hadi események kapcsán¹², a birtokadományozási oklevelekben, periratokban többnyire egy-egy besenyő település-, hely-, vagy személynévi említés formájában¹³ találunk elszórt utalásokat) besenyő kutatásunk fő tevékenységi köre jóformán napjainkig is csupán a magyarországi csoportok számbavételére, területi elhelyezkedésére szorítkozott: ebből kísérelve meg messzebbmenő következtetéseket levonni.¹⁴

2. A besenyő határőrök problematikája

A magyarországi besenyőkről szóló forrásokat először Jerney János gyűjtötte össze.¹⁵ Anyagát és a Jerney után felmerülő adatokat Szokolay Margit kísérte meg összefoglalni és térképre vetíteni.¹⁶

8 A besenyők magyarországi megjelenése előtti időszakról, gazdag bibliográfiával: *D. A. Rasovszky*: *Petchenegues, Turks et Berendes en Russie et en Hongrie. Séminarium Kondakovianum VI.* (Praha 1933.); *J. Marquari*: *Über das Volkstum der Komanen.* *Abh. d. Kgl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-hit. Klasse, NF. XIII.* (Göttingen 1914.); *J. Ferent*: *A kunok és püspökségük.* (Bp., 1981.); *Moravcsik Gy.*: *Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen quellen der Türkvölker.* (Berlin 1958.) 87–90. o.; *Ligeti L.*, 362–364., 382–385., 506–511. o.; *Rásonyi L.*, 1970. 1–26. o., 1981. 81–90. o.; *Németh Gy.*, 1922. 219–225., 1932. 53–54. o.; *Kossányi B.*, 519–537. o.; *Czegledy K.*, 1950. 361–362., 1954. 12–45., 1956. 120–125. o.; *Pletneva, Sz. A.*, 1958. 153–161. o.; *Fedorov-Davidov, G. A.*, 134–145. o.; *Györffy Gy.*, 1940. 3–6., 40–73., 1972. 283–292., 1975. 30–31., 1984. 532., 582., 593. o.; *Lukó G.* 91–92. o.; *Gyóni M.*, 11–13., 71–75., 84–91. o.; *H. Göckenjan*: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn.* (Wiesbaden 1972).

9 *Gyárfás L.*, I–IV.

10 *Gyárfás L.*, I–IV.; *Kring M.*, 35–63., 169–188. o.; *Györffy Gy.*, 1953 a.) 248–276. o. A régészeti megközelítés módszertani összefoglalása: *Pálóczi Horvát B.*, 1973. 201–209., 1975. 313–333., 1974. 244–259., 1985. 93–104. o.; *Selmezci L.*, 1971. 187–197., 1986. 129–142., 1985. 79–90. o. A kérdés legfrissebb összefoglalása *Pálóczi Horvát B.*, 1988. 141–163. o.

11 *Györffy Gy.*, 1940. 6–40. o.; *Belitzky J.*, 60–62. o.; *Szokolay M.*, 65–90. o.

12 *Györffy Gy.*, 1940. 6–9. o.

13 *Györffy Gy.*, 1940. 10–40. o.

14 *Györffy Gy.*, 1940. 96–102. o., térképmelléklet; *Szokolay M.*, 65–90. o.

15 *Jerney J.*, 1842. 144–184., 1851. 227–270. o.

16 *Szokolay M.*, 65–90. o.

Amint arra Kniezsa István¹⁷ majd Györffy György¹⁸ egyaránt felhívta a figyelmet: a besenyők kizárólagos határőr voltak tétele ekkor születik meg. Jerney, e hatalmas gyűjtőmunkája révén múlhatatlan érdemeket szerzett tudós módszertani tévedéseire vezethető vissza, aki – Kniezsa szavaival élve – „... az oklevelekben speculatores, és saggittarii (őrök és lövérek, lövők) néven emlegetett határőröket minden esetben székelyeknek és besenyőknek minősítette, tisztán azon az alapon, hogy a székelyek és a besenyők a harcban, mint saggittariusok, a magyarság előhadát alkották, és hogy mind a székelyeket, mind a besenyőket a határőrök között is ki lehet mutatni. A határőr-besenyő azonosítást nála még az is könnyűvé tette, hogy ő a besenyőket a magyarokkal azonos fajú és nyelvű népnek, illetve törzsnek tekintette. Ennek ... következtében a határőrökre... vonatkozó minden adat nála a besenyők bizonyítékául szolgál.”¹⁹ A nyomdokain elinduló újabb kutatók (többek között Belitzky János, Vámos Ferenc, Kövér Fidél József, Nagy Imre stb.) az ilyen alapon besenyőnek meghatározott határvidéki települések számát csak tovább növelték, különösen a Lajta–Fertő vidéki, Vulka-menti és nyugat-soproni területeken.²⁰ A 30-as évekre kialakult helyzetet Kniezsa csak úgy jellemezte, hogy „Bár a besenyő-elmélet végeredményben forrásadatokon alapszik, mai alakjában nem egyéb, mint föltevésekre épített föltevések halmaza, amelyben a tények már úgyszólván fel sem ismerhetők.”²¹ Éppen ezért Szokolay adatbázisa és összesítő térképe – amely gyakran minden kritika nélkül, hibásan tartalmazza a fentiekben jelzett munkák adatait – csak a legnagyobb óvatossággal kezelhető.²² „A határőröknek a besenyőkkel való azonosítása sem a történeti források, sem a helynevek alapján nem igazolható. Sohasem fordul elő az oklevelekben, hogy egy bizonyos terület határőreit a szokásos speculatores, saggittarii kifejezésekkel felváltva bissemi néven is neveznék! Pedig ha ezek a határőrök besenyők lettek volna, ez az összekeverés aligha lehetett volna kikerülhető, hiszen a besenyők nevét és eltérő népi jellegét – mint a *predium bisensorum*, *bissemi de...* stb. kifejezések tanúsítják – forrásaink eléggé kiemelik. Sőt, éppen a *predium bisensorum*, Besenyő-féle helynevek bizonyítják a legvilágosabban, hogy a besenyők ezen a vidéken más népek tömegébe ékelődve szigeteket alkottak, hisz’ különben nem lett volna értelme ezt a telepét a többitől a „besenyő” jelzővel megkülönböztetni!”²³

A besenyő szálláscsoportok elhelyezkedésére a legbiztosabb alapokat mindmáig Györffy György – immár öt évtizede írott – tanulmánya adja.²⁴ Kniezsa módszertani észrevételeiből kiindulva, szempontjait továbbfejlesztve közel 150 magyarországi település adatait gyűjtötte össze, elvégezve egyben a besenyőkre vonatkozó források kritikai újraközlését, tartalmi csoportosítását. Az orientalisztika besenyő nyelvkutatási eredményeire²⁵ alapozva – a magyar helynevek török rétegét vizsgálva – jelentős, eddig jóformán felhasználatlan forráscsoportot

17 Kniezsa I., 1937. 325. o.

18 Györffy Gy., 1940. 6. o.

19 Kniezsa I., 1937. 324–325. o.

20 Kniezsa I., 1937. 1–4. jegyzet.

21 Kniezsa I., 1937. 323. o.

22 Szokolay M., 65–90. o.

23 Kniezsa I., 1937. 325–326. o.

24 Györffy Gy., 1940. 3–106. o.

25 Ligeti L., 362–364., 382–385., 506–511. o.; Rásonyi L. 1970. 1–26., 1981. 81–90. o.; Németh Gy., 1922. 219–225., 1932. 53–54. o.

vont be a további kutatásokba; sok újat hozva a Magyarországon előforduló besenyő törzs- és személynevekből képzett helynevek, továbbá a besenyő eredetű földrajzi nevek²⁶ meghatározása és rendszerezése terén. Gyűjtőmunkájának egyik legfőbb tanulsága éppen az, hogy a ténylegesen határőr funkciót betöltő egységek csak elenyésző hányadát, alig 10-15%-át teszik ki a magyarországi besenyőknek. Nyomait is csupán elszórt csoportok, magányos szállások formájában találjuk meg a gyepevonalon,²⁷ míg a legnagyobb besenyő tömbök (kemeji, sárvízi)²⁸ az ország belsejében található. Néhány rész kérdés értékelésétől eltekintve azonban a betelepülések időrendi, történelmi kérdéseinek tisztázására, átfogó település- és társadalomtörténeti következtetések levonására – nem találván megfelelően erre a rendelkezésre álló forrásbázist – e munkájában ő sem vállalkozott.²⁹

A kutatók újabb nemzedékére váró feladatot Csorba Csaba fogalmazta meg, a Sárvíz völgye településtörténeti összefoglalójában: „... először mégis Magyarország egyes vidékein élő besenyőség településtörténetét szükséges behatóan ismerni ahhoz, hogy – részben ennek segítségével – koronkénti betelepülésük irányait és időrendjét tisztázhassuk.”³⁰ Noha az itt élő besenyőkre vonatkozó kitételei csupán vázlatosak, részleteiben nem kidolgozottak, hasznos impulzusokkal gazdagítják kutatásainkat.³¹ A mezőföldi besenyők általa megkezdett új, régészeti-topográfiai, településtörténeti módszereken alapuló vizsgálódásait e sorok írója próbálta meg további adatokkal, szempontokkal bővíteni.³² Egyes vonatkozásaiban kevésbé szerencsés kísérletnek tekinthető viszont a Kemej-vidéki besenyő településtömb hasonló megfontolásból született feldolgozása.³³

Legutóbb Pálóczi Horváth András végezte el a besenyőkről szóló források és szakirodalom összegző újraértelmezését.³⁴ Felvetése szerint a magyarországi besenyőségnek csak töredékét kitevő, ténylegesen határőr csoportok zömmel a hazánkba beköltöző X. századi, első hullámhoz köthetők: ez a telepítési koncepció ugyanis jól beleillik Taksony fejedelem korának (955-970) védelmi politikájába.³⁵ A korábbi ellenséges besenyő-magyar kapcsolatokat már 934-ben szövetségi viszony³⁶ váltotta fel, amikor együtt vettek részt a balkánon egy kalandozó

26 Györffy Gy., 1940. 40-95. o.

27 Besenyő Vas megyében, Pecsényéd Sopron megyében, Fertő-vidéki csoport: Királyudvar, Legentő, Tenefalva, Köpcsény, Potfalu, Besenyő-Kuta, Villa Byssenorum Nyitra megyében, Pecsényéd Trencsén megyében, Felsőbesenyő Bars megyében, Besenyő (Heindendorf) Beszterce-Naszód megyében, Olt-vidéki csoport Miklósvárszék közelében, Talmács a Vöröstorony szorosnál, Besenyő Szerém megyében. Györffy Gy., 1940. 102. o.

28 Györffy Gy., 1940. 16-23., 27-30. o.; Nagy Á., 129-157. o.; Csorba Cs., 56-65. o.

29 Györffy Gy., 1940. 102. o.

30 Csorba Cs., 57. o.

31 Csorba Cs., 56-65. o.

32 Hatházi G., Besenyők Fejér megyében. Kézirat.

33 Nagy Á., 129-157. o.

34 Pálóczi Horváth A., 1988. 106-130. o.

35 Pálóczi Horváth A., 1988. 126. o.

36 A magyar-besenyő közeledéshez lehet adalék Biborbanszületett Konstantin 948-952 között született művének egyik említése, mely szerint Gabriel klerikus egy korábbi követjárása alkalmával Bizánc nevében besenyők elleni szövetséget ajánlott fel a magyaroknak, akik ezt elutasították. *Moravcik Gyula* (Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. [Bp., 1984.] 36-37. o., 2-5. jegyzet) és Györffy Gy., (1975., 116-117. o., 214. jegyzet) egyaránt úgy véli, hogy erre 927 után kerülhetett sor.

hadjárásban Bizánc ellen.³⁷ Györffy szerint e besenyő szövetség még szorosabbá tételét jelzi P. Magister Taksonyra vonatkozó adata, mely szerint a fejedelem a „kunok földjéről” vagyis besenyőktől vett feleséget, egyúttal utat nyitva az első beköltözőknek is.³⁸ A Merseburg (933) és Augsburg (955) után megrendült ország védelmi rendszerének – a még élő nomád hagyományoknak megfelelően, etnikai alapon csatlakozott népelemekből való – megerősítése érdekében telepítették le a gyepüelvén e besenyő csoportokat.³⁹ Györffy véleménye szerint az itt fellelhető „Tolmács” helynevek még a besenyő törzsszövetségen belüli helyüket, eredetüket is jelzik. Tolmács határőrök helynévi emlékei mutathatók ki Dél-Stájerországban, a leibnitzi Mura-kanyarban (Tilmitsch), Morvaországban az Uherské Hradište feletti Morva szorosban (Tolmačov).⁴⁰ A nyugati gyepű belsőbb vonalának megerősítésére utal Anonymus azon adata, mely szerint még Taksony házasságkötése és Thonuzóba bejövetele előtt egy besenyő csoportot telepítettek a Fertő-vidékre.⁴¹ A X. században még gyepüelvének számító Dél-Erdélyben és az Olt völgyében is jelentős besenyő telepítés nyomait találjuk (főként besenyő eredetű hely-, víz- és egyéb földrajzi nevek formájában), feladatuk a hágók (pl.: Tolmács a Vöröstoronyi-szoros bejáratánál) és a hágókhoz vezető folyóvölgyek őrzése lehetett.⁴² Beköltözésük idejére fogódzópont lehet, hogy csak akkor kerülhetett sor erre, miután 934-ben létrejött a magyar-besenyő szövetség.

Pálóczi Horváth András ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy tévedés lenne a X. század közepének-végének viszonyait automatikusan átvetíteni a XI–XII. századra is, a magyarországi besenyő jelenlét igazi virágkorára, amikor e korai és tényleges határörtelepítések jó része már felszámolódott.⁴³ A korai besenyő telepekkel megerősített nyugati gyepűsáv – amely eredetileg a bécsi medencén túl (Pöchlarn és Melk ekkor a legtávolabbi magyar ellenőrzési pont) húzódott – feladására már 970 táján (karantán és osztrák határőrgrófságok megalakulása) sor került.⁴⁴ A határok keletebbre tolódásával és állandósulásával az itteni, Tolmács helynevekhez köthető besenyőség határvédő feladata megszűnt, szállásaik az ország belsőbb területeire kerültek (talán velük azonosíthatjuk a nyugat-dunántúli, Sopron, Győr megyei besenyők egy részét?).⁴⁵ Egyedül a P. Magisternél jelzett, Fertő-vidéki – most már „első vonalba” kerülő – besenyő góc helyben maradására van valószínűsíthető adatunk: egy évszázaddal később, 1074-ben a mosoni részekre visszahúzódó Salamon (1063–1074) Zoltán vezér besenyőivel hadakozik.⁴⁶ A fentiekből kiindulva a nyugati határvédelem besenyő elemeinek X. század végi erős megritkulására kell következtetnünk.

37 Kristó Gy., 1986. 34–35.

38 Györffy Gy., 1984. 707–708. o. Szakirodalmunk a kérdést illetően megoszlik. Egyesek szerint Taksony feleségének származása – s így Thonuzóhához kötődő rokoni kapcsolata – bizonyítatlan, maga az alternatíva nem elfogadható. Ligeti L., 384. o., Pálóczi Horváth András (1988. 119–120.) ugyan lehetségesnek tartja Taksony besenyő házasságát és a kemeji besenyők vezérével való sógorságot, azonban a Fertőn túli, Tolmács törzshöz köthető telepítéseket ettől függetlennek tekinti. Felvetése szerint a hercegnő az egyik nyugati törzs – valószínűleg az előkelő Javdi Erdim – vezérének lánya lehetett. (1988. 119–120. o.)

39 Pálóczi Horváth A., 1988. 126–127. o.

40 Györffy Gy., 1977. 84., 1988. 126–127. o.

41 SRH I. 113–114. o.; Györffy Gy., 1940. 7. o.

42 Györffy Gy., 1940. 35–37., 100–101. o.

43 Pálóczi Horváth A., 1988. 126–127. o.

44 Györffy Gy., 1977. 84. o.

45 Györffy Gy., 1940. 10–14. o.

46 SRH I. 395–396. o.; Györffy Gy., 1940. 8. o.

Ugyan más körülmények hatására, de hasonló helyzet alakult ki az erdélyi végeken is. Itt az időközben ellenségessé váló besenyő-magyar kapcsolatok – melyet az 1015. évi besenyő betörés is bizonyít⁴⁷ – játszhattak közre abban a tendenciában, hogy a határvédelmi feladatokat székely, majd az Árpád-kor későbbi szakaszában vlach és szász betelepülők vették át.⁴⁸ Az itteni besenyőség további sorsáról keveset tudunk, egyes töredékeik székelységbe való beolvadására (pl.: a székely Jenő nem besenyő ága) vannak adataink.⁴⁹

A korai településcsoportokat vizsgálva is kiténik a besenyők kizárólagos határőrző szerepének tarthatatlansága. Már a X. századi besenyőség is túlnyomórészt az ország belsejében nyert szállásterületet. Legjelentősebb, s viszonylag jól körvonalazható településtömbjük a Közép-Tisza-vidéken, az egykori Kemej területén (régén Heves, ma Szolnok megye) alakult ki.⁵⁰ (1. térkép) Az Anonymus által megőrzött hagyomány szerint az igen előkelő besenyő nemzetiségből származó Thonuzóba és népe még Taksony idején telepedett meg itt.⁵¹ Györffy – Taksony házassága kapcsán – Thonuzóbát fejedelmi rokonnak tartja, aki a besenyő hercegnő kíséretében érkezett, mint nemzetségének tagja.⁵² Véleménye szerint ez a csoport is a Tolmács törzshöz köthető, amelyet Szvjatoszlav kijevi herceg 965. évi, kazárok elleni támadása kényszerítette a Kárpát-medencei beköltözésre.⁵³ Többek által vitatott elképzelésével szemben Nagy Árpád az – ugyancsak Szvjatoszlav-féle – bizánc elleni (969–971), Arkadiopolisnál kudarcot vallott, orosz-magyar-besenyő hadivállalkozásból hazatérő magyar csapatokkal tartó besenyő néprészt lát bennük.⁵⁴

Mivel a rendszeres okleveles gyakorlat időszakára a Kemej-vidéki besenyőség, különállását feladva, szinte teljes egészében beolvadt a környező magyarságba⁵⁵, az anonymusi hagyomány mellett csupán elszórt utalások, közvetett bizonyítékok jelzik X. századi szállásterületük meglétét, kiterjedését. Kutatóink ennek meghatározására – a magát Thonuzóbától származtató, elsőként a Tisza egyik fontos átkelőhelyénél, Abád révénél megszálló – Tomaj nemzetség birtokállományát szokták elsődlegesen alapul venni. A tiszántúli nemzetségi központ – Tomajmonostora – köré szerveződő birtoktömb az Árpád-kor végéről származó adatok szerint Besenyőtelek, Páli (Szentgyörgy), Szentimre, Igar, Inevására, Sarud, Tinódtő, Szentjakab birtokokat foglalta magába.⁵⁶ Óvatosságra int azonban Györffy György észrevétele, mely szerint Thonuzóba már magyar köznép által jórészt megült földet kapott⁵⁷, ráadásul az említett birtokok egy része később (a XI–XII. század folyamán), más módon (adományozás, vásárlás, házassági kap-

47 Györffy Gy., 1977. 284. o.; Kristó Gy., 1986. 55. o.

48 Pálóczi Horváth A., 1988. 127. o.

49 Györffy Gy., 1940. 36., 1953. b. 106–107. o., 20. jegyzet.

50 Györffy Gy., 1940. 28–30., 99. o.; Nagy Á., 129–157. o.

51 SRH I. 116–117. o.; Györffy Gy., 1940. 7. o.

52 Györffy Gy., 1984. 707–708. o.

53 Györffy Gy., 1987 b. 47. o.

54 Nagy Á., 131. o.; Gyóni M., 11. o.

55 Györffy Gy., 1940. 99. o.

56 Györffy Gy., 1987 b. 47. o., 59. jegyzet; Pálóczi Horváth A., 1988. 127–128. o.; további változata: Nagy Á., 134–135. o., 1. térkép.

57 Györffy Gy., 1987 b. 47. o.

1. térkép. Az Árpád-kori Heves megye besenyők lakta részelete (Györffy György)

csolatok) is a nemzetség kezére juthatott.⁵⁸ Ezt figyelembe véve nem tarthatjuk a birtokok mindegyikét besenyő eredetűnek. Egyértelmű szétválasztásuk megfelelő adatok hiányában még várat magára.

Mivel a forráslehetőségek többnyire ingatag alapokon nyugvó feltételezéseket engednek meg, a Kemej-vidéki besenyők katonai funkciójának megítélésében erősen megoszlanak a tudományos vélemények.

Bár a vizsgált települési egység az ország belsejében található, a korábbi kutatás itt is felvette a határvédelem lehetőségét. Nagy Árpád a Tisza mentén elszórt besenyő szálláscsoportok és magányos települések közti úrt magyar törzsnévi helynevekkel (Tarján, Kér, Keszi, Kürt, Jenő) és segédnépekre utaló helynevekkel (Székely, Ladány, Varsány, Orosz stb.)

58 L. a 110. jegyzetet.

kitöltve egy Kemej központtól függő, a Felső-Tiszavidékről kiinduló, Csongrádig lehúzódó, a X. századi fejedelmi területeket Ajtony és Gyula országotól elválasztó⁵⁹ védelmi rendszert, belső határsávot konstruál. E gyeplővonal katonai jelentősége I. (Szent) István (997-1038) országegyesítő-államteremtő tevékenységének befejeztével szűnt volna meg.⁶⁰

Felvetésének egyik legtámadhatóbb pontja – ezt maga sem tagadja –, hogy a besenyő jelenlétet bizonyító nyomok a Tiszától keletre ugyanolyan sűrűségben és folyamatosan mutathatók ki. Az ellentmondás szerinte feloldható: „az ott letelepült besenyőket éppúgy hihetjük Ajtony vagy Gyula által telepítetteknek, mint a Tisza-vidékieket Taksony zsoldosainak.”⁶¹

A Közép-Tiszavidék besenyő emlékei azonban egészen más megoldási lehetőséget is sugallhatnak. A szűken vett Tomaj birtokrészen kívül, a Tiszától északnyugatra, a Szikszó és Eger patak völgyében szintén besenyő jelenlétre utaló nyomokat találunk (Besenyő, Bogorbesenyő, Becsenekföldre, Szihalom, Kocs stb.)⁶². A Tiszántúlon, a Tomaj nemzetség birtokaihoz közel, a Sárrét vidékén és a Sebes-Körös mentén egy másik korai településcsoport rajzolódik ki⁶³. E területen ugyan a XIII-XIV. századi oklevelek etnikai különállását őrző besenyő lakosságot már nem, vagy alig mutatnak ki⁶⁴, de földrajzi nevek és határrészek fenntartották az itt megtelepülő besenyők emlékét⁶⁵. Pálóczi Horváth András elképzelhetőnek tartja, hogy ezeket a részeket szintén a Thonuzóbával érkező besenyőség szállta meg. Ennek értelmében nem beszélhetünk a Tisza vonaláról, mint határról: a Tomaj nemzetség birtokteste csak belső, központi magvát alkotta a Tisza mindkét oldalán messze benyúló szállásterületnek⁶⁶. A telepítés oka nem a határvédelem megszervezése lehetett, hanem – a besenyő lovasság gyors mozgósítási lehetőségét figyelembe véve – Heves, X. századi előzményekre is visszavezethető(?) ispán-sági központ⁶⁷ közelsége, s bizonyos településföldrajzi körülmények (mocsaras, rétes, elsődlegesen nagyállattartásra alkalmas terület) határozták meg⁶⁸.

3. A besenyő betelepülések időrendi kérdései

Az eddig számbavett X. századi egységek csupán első, s talán nem is legjelentősebb hullámát jelentették a Magyarországon otthonra találó besenyőségek: a XI-XII. század folyamán még számos alkalommal költöztek hazánkba kisebb-nagyobb csoportok. Mivel utóbbiak egyikéről sem maradt fenn – akár Anonymus (csak erős kritikával kezelhető) adataihoz mérhető – információ, a későbbi betelepülések iránya és időrendje napjainkig is legvitatottabb, csaknem teljesen feltáratlan kérdése maradt kutatásunknak.⁶⁹

59 Györffy Gy. (1959. 97. o.) úgy véli, hogy a Tiszántúli területek egy jelentős része is fejedelmi kézen volt (bihari dukátus), Ajtony és Gyula országa nem érintkezett közvetlenül Thonuzóba szállásterületével.

60 Nagy Á., 141-143. o., 2. térkép.

61 Nagy Á., 143. o.

62 Györffy Gy., 1940. 28-29., 99. o.

63 Györffy Gy., 1940. 30-31., 99-100. o.

64 L. a 96. jegyzetet.

65 Györffy Gy., 1940. 100. o.

66 Pálóczi Horváth A., 1988. 127-129. o.

67 Györffy Gy., 1987 b. 48-49., 100-101. o.

68 Györffy Gy., 1940. 101-102. o.; Pálóczi Horváth A., 1988. 128-129. o.

69 Az Anonymus-probléma irodalmához: Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története (Bp., 1978.) 151-160. o.

Krónikáink többsége – melyek lényegében kizárólagos forrásai a besenyők XI–XII. századi magyarországi betelepedésének – jellegénél fogva sajnos figyelmen kívül hagyta a békésen beszivárgó, kisebb töredékek eseménytelen letelepítését, s csak a betörési kísérleteket öröktette meg⁷⁰. A beköltözési hullámok tisztázásánál mégis fontosak ezek az adatok, hiszen a támadó besenyők legyőzése egyúttal a fogságba esettek, kapitulálók letelepítését is jelenthette.

Szent István Nagyobbik legendájában maradt fenn Szvjatopolk kijevi trónkövetelő besenyő zsoldosainak 1015. évi erdélyi betörése⁷¹. 1068-ban a Meszes-kapun át benyomuló, kunoktól szorongatott besenyő-úz csoport széthullásáról értesülünk a kerlési, vagy cserhalmi ütközet kapcsán⁷². 1071-ben bizánci szolgálatban álló besenyőket vernek le a soproni Ján ispán csapatai Nándorféhevárnál. (Utóbbi esetleg valamely nyugat-dunántúli telepítéssel hozható összefüggésbe.)⁷³. Az 1080-as években – új, kárpát-medencei szállásterület megszervezése reményében az elűzött Salamon királyt szolgáló – Cselgü (Kutesk) vezér Kelet- és Dél-Magyarországot megdúló, úzokkal kevert al-dunai besenyőit több ízben is kiverik az országból⁷⁴. A besenyő támadások 1060 tájától érzékelhető felélénkülése is azt a feltételezést erősíti, hogy a legnagyobb tömegű besenyő betelepülések korát a XI. század közepére-végére kell helyeznünk. A jövevények zöme – s ide vehetjük a forrásokból nem ismert, de gyaníthatóan békés meghódolókat – minden bizonnyal a kun, úz, orosz, bizánci erőktől felmorzsolts besenyő törzstörödékekből állt⁷⁵. A besenyőket ekkoriban ért csapások mindegyike kiváltó oka lehetett egy-egy töredék nyugati irányú kirajzásának. Pálóczi Horváth András szerint menekülő besenyők először 1027 után kerülhettek hazánkba, amikor a bizánciak vertek vissza egy jelentős besenyő támadást, majd 1036-ban, amikor Jaroszlav kijevi fejedelem (1019–1054) győzte le törzseiket⁷⁶. Az 1040-es években véres belháború rendítette meg a besenyő törzsszövetséget: a hatalomért vívott küzdelemben alulmaradó Kegen két törzsével (közel 20 ezer emberrel) – kereszténnyé válása és határőri szolgálatai fejében – Bizánc egyik al-dunai tartományában, Parisztrionban kapott menedéket. A győztes Tirák – akit az új hódítók, a kunok elől menekülő úzok mindinkább a mai Havasalföld és Moldva területére szorítottak vissza – 1048–49 telén, elkecseregett betörési kísérletének összeomlását követően, szintén behódolt Bizáncnak. Népét Szófia, Nis és Skopje térségében telepítették le⁷⁷. A fenti események kapcsán – melyek a besenyő törzsszövetség összeomlását jelentették – szintén számolhatunk leszakadt besenyő töredékek békés magyarországi betelepülésével⁷⁸. Az ezt követő évtizedekben, a balkáni határvédő besenyők sorozatos lázadása, az 1074–91 között folyó besenyő–bizánci birodalmi belháború során

70 Szokolay M., 68–69. o.; Belitzky J., 59–62. o.; Kniezsa I., 1937. 331–332. o.; Györffy Gy., 1940. 6–10. o.

71 SRH II. 389., 423. o.; Györffy Gy., 1940. 9., 1977. 284. o.; Kristó Gy., 1986. 55. o.

72 SRH I. 363–364., 365–369. o.; Kossányi B., 532–534. o.; Kristó Gy., 1986. 63. o.; Gyóni M., 71–75. o.

73 SRH I. 369–371. o.; Györffy Gy., 1940. 8. o.; Szokolay M., 69. o.; Belitzky J., 61. o.; Kniezsa I., 1937. 332. o.

74 SRH I. 408–409. o.; Kristó Gy., 1986. 67–68. o.; Gyóni M., 71–75. o.

75 Kniezsa I., 1938. 438. o.; l. a 8. jegyzetet.

76 Pálóczi Horváth A., 1988. 122. o.

77 Györffy Gy., 1940. 5., 1984. 860–861. o.; Kossányi B., 519–520., 523–526., 531. o.; Rásonyi L., 1981. 85. o.; Ligeti L., 362., 383. o.; Gyóni M., 84–91. o.

78 Ezt látszik igazolni – többek között – Györffy György észrevétele is, miszerint ez az időszak ismét bizonyos besenyő–magyar közeledést hozott, s a Dnyepert 1055-ben átlépő kunok elől menekülő, utolsó steppei csoportok 1059-es balkáni beözönlését éppen a magyarokhoz fűződő jószomszédi kapcsolatok tették volna lehetővé. I. András csapatai – a besenyők nyugat-bulgáriai támadásával összehangolva – látszathadmozdulatokat hajtottak végre a Morava völgyében, sikeresen megosztva ezzel a bizánci erőket. (Györffy Gy., 1984. 860–861. o.)

ugyancsak kerülhettek Magyarországra kisebb-nagyobb csoportok. Kunokkal szövetkezve 1078-ban Drinápolynál, 1087–88-ban Szilisztránál is ott találjuk őket. 1091-ben a szmirnai emír szolgálatába álló besenyőket – akik már magát a fővárost fenyegették – egyesült bizánci– kun sereg zúzta szét Levunionnál. A bizánci fennhatóság alatt élő besenyők utolsó nagy vállalkozása⁷⁹ 1122-ben, a berrhoé-i csatában omlott össze. Makk Ferenc mindenki által elfogadott véleménye, hogy az itt alulmaradó néptörzsekkel kell azonosítanunk azt a besenyő csoportot, amelyet II. István (1116–1131) fogadott az országba⁸⁰. A betelepülésnek hadszervezeti vonatkozása is van: István a jövevények soraiból vazallus jellegű, feltehetően udvari-igazgatási feladatokat is betöltő, elit testőralakulatot szervezett. Maga az intézmény nem ismeretlen a nomád államalakulatok körében sem, későbbi változatával IV. (Kun) László (1272–1290) környezetében találkozunk, ők az ún. kun „nyögérek” (neugerii)⁸¹. A Képes Krónika tanúsága szerint a besenyő „nyögérek” II. István életének utolsó éveiben oly nagy politikai befolyásra tettek szert, hogy az ország közvéleménye szinte egységesen ellenük fordult. A király halálával kiváltságos helyzetük megszűnt, a továbbiakban nem esik szó róluk a forrásokban⁸².

A fentiekben számbavett, lehetséges besenyő bevándorlások⁸³ konkrét magyarországi szállásterületekhez való kötése ugyan kétséges.

79 Kossányi B., 526. o.; Rásonyi L., 1981. 86–87. o.; Ligeti L., 383. o.; Gyóni M., 84–91. o.

80 Makk F., 253–259. o.; Kristó Gy., 1984. 1099. o.

81 Németh Gy., 1953. 304–318. o.; Györffy Gy., 1953. a. 253–254., 1959. 29–30. o.

82 SRH I. 444–445. o.

83 A magyarországi besenyő beköltözések II. István kori lezárulásának ellentmondani látszik Abu Hamid al-Garnati arab utazó feljegyzése. Három évig élt hazánkban (1150–1153), s elmondása szerint „itt ezerszámra élnek a magrebi származásúak... csak háborúban szolgálják a keresztényeket és nyíltan vallják az iszlámot”, s e „magrebi” lovasjászok tevékeny részt vállaltak a magyarok Bizánc elleni balkáni harcaiban. Leírásából kitűnik, hogy iszlám hitük feületes, Korán- és arab nyelvismeretük hiányos. II. Géza (1141–62) azzal bízta meg Abu Hamidot, hogy e nép Szakszinban (a XI. század közepétől kun fennhatóság alatt álló, egykori nomád „nagyváros”, valahol a Volga-vidéken, pontos helye nem lokalizálható) élő töredékeit fogadja fel magyar szolgálatba.

A forrás közzétételét – O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt – annak alapján, hogy az arab szerző kijevi és volga-vidéki környezetben is felemlíti jelenlétüket, de minden alkalommal határozottan megkülönbözteti őket a khorezmi, szeldzsuk, úz és kun elemektől: besenyőket látnak bennük.

II. Géza besenyő harcosait a Képes Krónika külön is megemlíti a Lajta menti ütközet kapcsán. (Borasy A., 1962. 146–147. o.) Elgondolásukat Al-Bakri adata is megerősíteni látszik, miszerint a besenyők már 1009 táján felvették az iszlámot. (Abu Hamid al-Garnati utazása Kelet- és Közép-Európában [1131–1153] Budapest, 1985.); O. G. Bolsakov – A. L. Mongajt, 38., 54., 56., 59., 61., 65–66., 133–134., 139. o.

Elgondolásukat viszont egyértelműen cáfolja, hogy független besenyő csoportokkal a XI. század közepétől – a törzsszövetség szét-hullásától – kezdve nem számolhatunk a kelet-európai steppezónában. Ezt figyelembe véve csak más népekhez csatlakozott töredékek jöhetnek számba. Több adatunk van besenyő néprészek leválására már a hanyatlást megelőzően is. Al-Biruni az Aral-tó vidékén jelez besenyőket, 922-ben pedig Ibn Fadlan találkozott egy töredékükkel a Čalhar-tó(?) környékén. A XI. században Kašgari említi az úz törzsek közt a „Bečeneg”-et, s egy másik levált néprészüket a Kazár Birodalom érdekkörén belül tűnik fel, a Kaukázus északi oldalán. (Györffy Gy., 1940. 4. o.; Rásonyi L., 1981. 82. o.; Ligeti L., 382. o.) Más töredékeik Vladimirral, a pogány oroszok fejedelmével, Tamantarkan-ban (Kercsi-szoros környékén, a Kubán folyó torkolatvidékén) keresztelkedtek meg. (Rásonyi L., 1981. 82. o.) Tehát még ha elvben el is fogadjuk a szovjet vélemények „besenyő magvát”, akkor is csupán úzokkal kevert besenyőkről lehet szó: akik Szakszin-beli együttélését Abu-Hamid is megemlíti. Ennek alapján a Kijev környéki „magrebieket” akár a Kijev és Perejaszlav déli határain letelepített, különböző nomád töredékekből ötvöződött „fekete süvegessel” (csornüje klobuki) is azonosíthatnánk, akiket az oroszok az 1080-as évektől a kunok ellen igyekeztek határórként felhasználni. E törzsszövetség népei között 1097-ben és 1116-ban a besenyőket is megemlíti a források. (Kossányi B., 528–529., 531. o.; Györffy Gy., 1940. 5. o.; Pálóczi Horváth A., 1988. 119. o.) A fentiekben vizsgált megoldási lehetőségnek sincs azonban megfelelő bizonyító ereje. Hogy a „magrebi”-probléma megítélésében mennyire megoszlanak a vélemények, ezt jelzi Györffy Gy. elmélete is, aki alánokat (jászok) lát bennük. (Györffy Gy., 1959. 57–59. o.) A legmeggyőzőbb álláspontot Czeglédy Károly képviseli, aki szerint a „magrebiek” észak-afrikai származású, mohamedán arab, vagy berber zsoldosok voltak, akik nomád (besenyő, úz, kun) környezetbe kerülve jutottak hazánkba. (Abu Hamid... 184–185. o.; Czeglédy K.: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia, Budapest, 1969. Bp. 1970. 254–259. o. Mindezeket figyelembe véve, az esetleges II. Géza-kori, kései besenyő betelepülés lehetőségét el kell vetnünk.

A korai szállásterületek X. századi keltezése – mint láttuk – jórészt Anonymus bizonytalan közlésein és a helynévtudományi kutatások közvetett bizonyítékain alapszik. Györffy György szerint a legkorábbi besenyő egységek közé – a Lajtán túli határőrtelepek, a Fertő-vidéki, Thonuzóba közép-tiszavidéki és sárréti területei, továbbá az erdélyi besenyő szállások mellett – azok a vidékek tartozhattak, ahol ugyan a XIII–XIV. századi oklevelek szerint etnikai különülését őrző besenyő lakosság már nem mutatható ki, tehát a magyarságba való beolvadás már megtörtént, de földrajzi nevek és határrészek fenntartották az itt megtelepülő besenyők emlékét. Ilyen besenyő településnyomok meglétét nagyobb foltokban a Sárköz- és Marcal-vidéken, valamint a Balaton dél-keleti partvidékének egyes szakaszain, szórványos, magányos előfordulásait pedig az egykori Pest és Pilis megye, a Nyírség, továbbá Szabolcs és Hajdú megye határának egyes pontjain látja bizonyítottnak⁸⁴.

Államalapítás-korabeli telepítéseket lát Pálóczi Horváth András a szigetszerűen elszórt, korai királyi várak (pl. Bihar, Várad, Borsod, Csanád) körzetében fellelhető besenyő szállásokban⁸⁵. Talán ugyanezen katonai közigazgatási koncepcióval hozhatók összefüggésbe egyes fontosabb útvonalak és átkelők mentén kimutatható besenyő települések is; erre utalhatnak a dorogmai, alpári, Görögrev, böldi és szegedi rév, továbbá a Duna-Tisza közti, Vajas-patak menti, Kalocsától dél felé vezető út közelében feltűnedező besenyő nyomok⁸⁶. Géza-, vagy István-kori besenyő betelepülés (betelepülések?) emléke őrződött meg regényes formában Hartvik püspök legendájában⁸⁷.

Szinte reménytelen vállalkozás a XI. század közepére-végére tehető települések kiszűrése a rendelkezésre álló ismeretanyagból. A besenyő törzsek nevét megőrző helynevek egy részét gyaníthatóan ebbe a csoportba kell sorolnunk. Elsősorban a törzsszövetség teljes és végső szérhullása eredményezhetett olyan széles körű – az Al-Dunától csaknem a Volgáig húzódó besenyő steppe⁸⁸ minden törzsét érintő – megrázkódtatást, melynek nyomán a törzsek csaknem mindegyikéből jutott hazánkba „hírmondó” töredék. Besenyő törzsnévi eredetű helyneveink széles választéka mindenesetre ezt is jelezheti⁸⁹, megfelelő időrendi elkülönítésre jelen ismereteink szerint azonban nincs mód.

A betelepülési hullámok kronológiai szétválasztásánál alig merült fel ezidáig a besenyő kiváltságok, a besenyő autonómia szempontjából való megközelítés⁹⁰, jóllehet úgy tűnik, ez nem vonatkozott egységesen minden magyarországi besenyő közösségre, s ennek bizonyos időrendi vonatkozásai is vannak.

Az államalapítás előtti, nomád hagyományokon nyugvó szokásjog időszakában betelepült besenyőknél nyilvánvalóan nem merült fel az írott jogi szabályozás igénye, ennek bevett gyakorlata (hospes jog) a XI. század közepe után, a már kialakult feudális jogrendszer keretei

84 Györffy Gy., 1940. 97–100. o.

85 Pálóczi Horváth A., 1988. 121. o.; Györffy Gy., 1940. 27–31. o.

86 Nagy Á., 141. o.; Györffy Gy., 1963. 890–892, 900. o., térképmelléletek; Pálóczi Horváth A., 1988. 121. o.

87 SRH II. 425–426. o.; Györffy Gy., 1940. 9. o.

88 A dél-oroszországi besenyő törzsekről és települési rendjükéről: Györffy Gy., 1971. 281–287. o. 1. ábra; Németh Gy., 1932. 50. o.; Ligeti L., 506–511. o.; Rásonyi L., 1981. 82–84. o.; Pálóczi Horváth A., 1988. 110–105. o.; Lükő G., 91–92. o.

89 Györffy Gy., 1940. 42–59. o.

90 Györffy Gy., 1940. 38–40. o.

között jöhetett létre⁹¹. A besenyő szabadság kiváltságaiban bizonyára az újonnan érkezettek részesülhettek elsősorban, s ezeknek a régebben itt élő közösségekre való kiterjesztése nem lehetett túl gyakori. Tán ezt a kivételességet jelzi az a Képes Krónika-adat, amely szerint 1074-ben a fertő-vidéki besenyők (akiket Anonymus X. századi betelepülőivel azonosíthatunk) szabadságjogok megszerzése reményében vállalták a harcot Salamon ellen.⁹²

A X. századi csoportok beolvadását még nem lassították a jogi elkülönülés kötöttségei, feudalizálódásuk a magyarsággal együtt következhetett be, az államalapítás korában. Ezt sejteti a korai szállásterületek gyors felszívódása: mint láttuk, ezek a besenyő egységek a XI-XII. századi forrásokban már nem, vagy alig mutathatók ki.⁹³ A besenyő kiváltságsszerzések kora előtt elmagyarosodók – belső társadalmi rétegződésükhöz igazodó szinteken való – betagozódására, illetve annak írásos nyomaira a kemeji településtömb vizsgálatakor bukkanunk. A magukat Thonuzóbától származtató Tomajokat, az itt élő besenyők legelőkelőbb, az új rendet és a keresztiséget hamar elfogadó Urkund családját a XI-XII. században már Anonymus „úri nemzetségei” közt találjuk⁹⁴. A család legkiemelkedőbb személyisége, Tomaj nembéli Dénes, az országos főméltóságok közé emelkedett, 1233 és 1241 között erdélyi vajda, majd nádor lett.⁹⁵ Heves megye köznemesi sorában szintén az egykori közép-tiszavidéki besenyőség (vagyonos középrétegéből?) eredeztethető családokat mutat ki Györffy György⁹⁶. A köznép sorsának XI. századi alakulására Nagy Árpád szolgál adatokkal: véleménye szerint a százdi apátság 1067 táján kelt alapító levelében szereplő, Szihalom melletti birtokon élő besenyő lovasszolgák (akiknek utódait a XIII. században feltűnő Bögörbesenyő lakóival véli azonosnak)⁹⁷, már Aba nembéli Péter comes szolgánepi voltak, s szolgáltatásaik megegyeztek a magyar szolgánépek kötelezettségeivel.⁹⁸

Véleményünk szerint később, a XI-XII. században, vagyis a már kikristályosodott feudális jogrendszer időszakában jelenhettek meg hazánkban azok a besenyő csoportok, amelyek – éppen autonómiájuk révén – még a XIII-XIV. században is megőrizték besenyő tudatukat.

91 Györffy Gy., 1977. 515. o.

92 SHR I. 395–396. o.; Györffy Gy., 1940. 8. o.; *Knieszka I.*, 1937. 332. o.; *Pauler Gy.*, I. 128–129. o.

Bár ígéretüket – miszerint Salamont nem engedik kimozdulni Pozsony és Moson várából – nem tudták teljesíteni (Salamon szétzórta és a Fertő mocsaraiba szorította őket), bizonyos kiváltságokban azért részesültek. Noha a XIII. sz. elejére nagyrészt felszívódtak a környező magyarságba, ottlakásuk (Királyudvar, Legentő, Tenefalva, Köpcseny, Potfalu, Besenyő-kuta) emlékét több oklevél is megőrizte, s ezek némelyike alapján (VIII. és X. okl.) Györffy úgy véli, hogy egyes töredékeik még őrizték népi és jogi különállásukat. (Györffy Gy. 1940. 10–12., 97. o.)

93 Györffy Gy., 1940. 39. o.

94 Györffy Gy., 1987 b. 47., 100–102. o.; *Bollók János*: A Thonuzóba-legenda történelmi hitele. *Századok*, 113. (1979) 97–107. o.

95 *Pauler Gy.*, I. 391., II. 59., 497. o.; *Karácsony János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, III. (Bp., 1901) 104–108. o.

96 Noha Anonymus adata és a terület helységnevei általában korai megszállás jellegét mutatják, a Bocs és Kocs birtokok kapcsán említett besenyői Dormán és Saji Becsenek családok (Györffy Gy., 1987 b. 53., 72–74., 108–109., 129. o.) esetében nem zárható ki egy későbbi – esetleg már kiváltságos különállással, eredetileg besenyő jogon szerzett birtokkal bíró – csoport heves megyei megjelenése, akik „besenyő tudatukat” (s jogállásukat?) még 1278-ban is őrzik. (Györffy Gy., 1940. 99. o.) A kiváltságos besenyők birtokviszonyainak jogi hátterére a továbbiakban még visszatérünk.

97 Györffy Gy., 1940. 28. o. szerint az említett birtok inkább magával Szihalommal azonos, ugyanis ennek határpontjaiként szerepel a „besenyők kútja” és a „besenyők sírjai”.

98 Nagy Á., 133–134. o.

Az Alsó-Rába-vidéken Györffy György négy, oklevelekkel adatolt besenyő helységet (Árpás, Kajár, Tét, Telükbarát) tudott kimutatni, amelyek a XIII. század végére magyarosodhattak el. E besenyő települések autonómiájának becses dokumentuma Kán nembéli Gyula nádor 1224. évi oklevele, melyben a szabadságukban megsértett árpási besenyők jogait és kötelezettségeit – kérelmükre – írásba foglalja⁹⁹.

A Harangod-vidéken (egykori Torontál megye), illetve az Aranka víz partján a XIII-XIV. században több helységet (Nagybesenyő, Valkány, Kocsa, Veresdob, Solymos, Kengyelős, Királyfája, Sáp) laktak és birtokoltak kiváltságos besenyők. A besenyők itt őrizték legtovább autonómiájukat az országban, kiváltságlevelüket utoljára 1495-ben újították meg¹⁰⁰.

Az ország besenyő lakta vidékei között kiemelkedő jelentőségű a Sárvíz-menti besenyő ispánság, amely népük más csoportjaihoz képest nagyobb, jóval zártabb és szabályozottabb közigazgatási egységet alkotott, szerveződésének szintje, jellege csak a később kialakuló kun székekkel vethető össze¹⁰¹. Az árpási és Harangod-vidéki besenyőkéhez hasonló kiváltságlevelük ugyan nem őrződött meg, de egykori meglétét nagy számban fennmaradt oklevelek¹⁰² kritikai elemzése egyértelművé teszi. A „besenyő”, vagy „nemes besenyő” (bissenus nobilis de..., nobilium bissenorum stb.) megnevezése a XIII-XIV. században nem csupán az etnikai öntudat meglétét bizonyítja, hanem – a kunokhoz hasonlóan – jogi megkülönböztetést szolgáló, kiváltságos különállást kifejező jelző az oklevelekben, amellyel – besenyő környezetben¹⁰³ – legtöbbit a Sárvíz-menti besenyő ispánság kapcsán találkozunk.

A Magyarországra sodródott besenyő töredékek ezen, talán legnagyobb csoportja a Kelet-Dunántúlon (az ország belsejében!), Székesfehérvártól dél-délkeletre, a mezőföldi Sárvíz keskeny, elmocsarasodott, homokos löszvonulatokkal határolt völgyében¹⁰⁴, kb. 700-750 km²-t felölelő területen telepedett meg¹⁰⁵. A Sárvíz mindkét partján, a lápvidékből szigetszerűen kiemelkedő szárazulatokon létesített szállásaik – számuk meghaladja a harmincat – a Fejér megyei Abától kiindulva Hatvan, Töbörzsök, Fancs, Zedreg, Szered (Szentmárton), Egres, Cece, Igar, Szentágota, Tinód, Szentmiklós, Gerény, Ság, Tölgye, Őrs, Alap, Káld, Hard, Rekesztő, Hodos, Pél, Zsadány, Taba, Varsád, Belcs, Kajdacs, Tökösszeg, Végfalu, Közép-

99 Györffy Gy., 1940. 12-14., 96. o.

100 Györffy Gy., 1940. 32-35., 100. o.

101 Kring M., 35-63., 169-188. o.; Györffy Gy., 1953 a. 248-276. o.

102 Györffy Gy., 1940. 16-23. o.

103 L. a 96. jegyzetet.

104 Kogutowitz K., 264-267. o., II. térkép; Ádám-Marosi Szilárd, 16-17., 173-175. o.

105 Egyetlen hiteles tény sem indokolja Nagy Géza-Jerney János (1851, 236-237. o.) néhány téves – kun szállásokat (Perkáta, Hantos) is besenyőként feltüntető adatára alapozott – elméletét, mely szerint a vizsgált területtől ÉK-re kialakuló Hantos-szék valójában besenyő előzményekre telepszik rá, elvágva ezzel egymástól a Sárvíz-völgyi településtömböt és az Adony-Czikola környéki besenyő csoportot (Alsó-, Felső-Besnyő). Nagy G., 1893 a., 236-237. o.

falú, Kaptáros, Partas-Dorog településeket magukba foglalva egészen Tolna megye közepéig húzódtak le¹⁰⁶. (2. térkép)

A Sárvíz-menti besenyő ispánság lakossága – hasonlóan az árpási besenyőkhöz – hadi szolgálatait fejében zárt, autonóm közösségben élt. Földjeiket eredetileg a kollektív nemesi szabadság elve alapján (in libertate bissenorum) bírták – ez nyilván bizonyos adó- és vámkedvezményekkel járt – továbbá saját szolgabírójuk, bírójuk (rector) és ispánjuk (comes) joghatósága, illetve fősege alatt álltak, közvetlenül a nádornak alárendelve¹⁰⁷. Az csak átmeneti intézkedés lehetett, hogy 1321-ben Károly Róbert a besenyő ispánságba (comitatus) a visegrádi és budai várnagyot küldte intézkedni, mert 1324-ben ismét a nádor a „kunok és besenyők bírāja” (iudex Cumanorum et Bissenorum)¹⁰⁸.

A magyar környezet asszimilációs, feudalizációs hatása itt a XIV. század közepére-végére hozta meg eredményét. A besenyő etnikai tudat, félnomád életforma és steppei műveltség spontán elsorvadása a Sárvíz-menti besenyő ispánság „önfelszámolásához” vezetett. Az oklevelek tanúsága szerint a besenyő szállásfők azon igyekezete, hogy – a kun kapitányi családokhoz hasonlóan¹⁰⁹ – a vándorló aulokat felváltó, a környékbeli magyar falvaktól külsőleg már alig különböző, állandó besenyő szállásokat feudális, örökölhető magánbirtokká alakítsák, s a hatalmuk alá tartozó, elszegényedő besenyő közsabadokat – kiszorítva a kollektív alapon őket is megillető kiváltságokból – jobbágygá tegyék, a XIII. század végére sikerrel járt¹¹⁰. Úgy tűnik, hogy a besenyő ispánság létének utolsó évtizedeire már szervezeti, területi egysége is megbomlott, s a besenyő előkelők – törekvéseik sikere érdekében – mindinkább a földrajzilag közelebb eső magyar vármegye felé orientálódtak. Erre enged következtetni, hogy 1352-ben Nagy Lajos csak az északi szakaszon élő, Fejér megyei „nemes besenyőket” emelte – saját kérésükre – országos nemesi rangra, míg ugyanez a déli, Tolna megyei szakaszon csak 1399-ben, Zsigmond alatt következett be¹¹¹.

106 Szokolay M., 71–76. o. térképmelléklet; Györffy Gy., 1940. 16–23., 101–102. o., térképmelléklet, 1987 a. 329., 336., 345–417. o.; Glaser L., 1937. 89–90. o., V. térkép; Csorba Cs., 49–59. o. A fentiekben besenyőként felsorolt Sárvíz-menti települések vizsgálatakor Csorba Csaba arra a nehézségre mutatott rá, hogy az asszimiláció és feudalizáció előrehaladtával egyre nagyobb a valószínűsége a vegyes lakosságú falvak kialakulásának (l. a 110. jegyzetet). Ez – véleménye szerint – szinte lehetetlenné teszi a csak XIII–XIV. századi oklevelekből ismert települések közül a behatóbb kutatásokra érdemes, tisztán besenyő falvak kiszűrését. (Csorba Cs., 59. o.) A probléma tisztázásához visz közelebb Glaser Lajos (1937. 89–80., 99–100. o., V. térkép) Györffy György által is elfogadott feltevése, mely szerint a besenyő eredetű helynevek (pl. Töbörzsök, Alap, Cece) szóródása arra mutat, hogy a XIII. század végéig, de legkésőbb a tatárjárásig besenyők csak a Sárvíz bal partját lakták. A későbbi falvakat (pl. Hatvan, Fancs, Igar, Egres) a mongol támadás után mint elhagyott pusztákat szállták meg. Ezt bizonyítja például IV. Béla 1269-es oklevele, mely szerint a jobb parti Fancson 2 ekényi pusztán maradt földet kapnak a bal parti Töbörzsökön lakó Mátyás és Chutur besenyők. (Györffy Gy., 1987. 326., 362. o.)

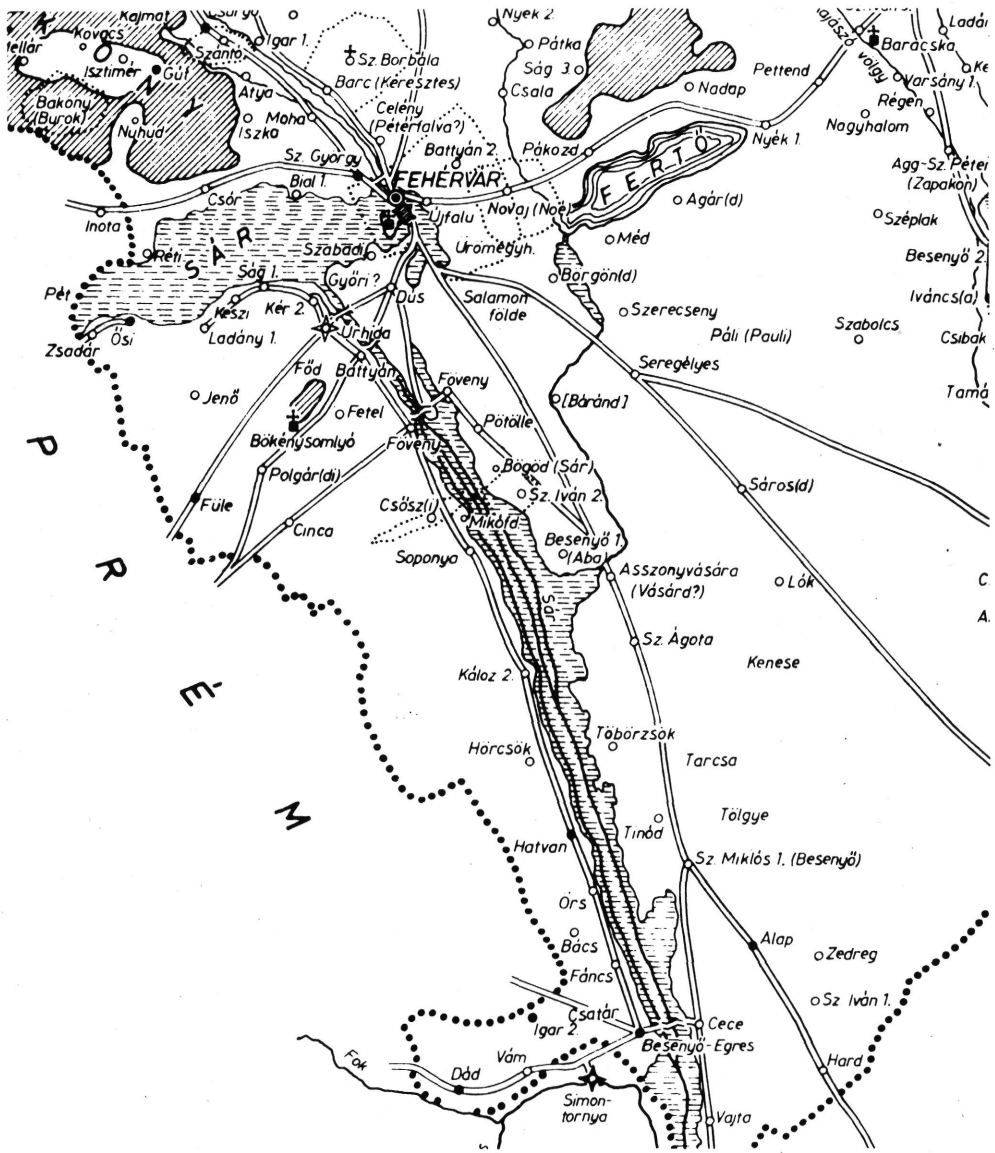
107 Belitzky J., 59. o.; Kniezsa L., 1937. 328. o.

108 Györffy Gy., 1987 a. 337. o.

109 L. a 101. jegyzetet.

110 Talán az átalakulási folyamat egyes körülményeire vizsgálhatunk Glaser Lajos – korábban már ismertetett elméletére (l. a 106. jegyzetet) alapozva. Eszerint a Sárvíz bal partján létesült települések közt kell keresnünk – vélhetőleg – az eredeti, tisztán besenyő jogú szállásokat. A mongol támadás után kialakított jobb parti – esetleg magyar jobbágy családokkal is benépesített(?) – birtokok (Györffy Gy., 1953 a. 267–275. o.) lehettek kiinduló bázisai – a későbbiekben már besenyő jogú szállásokat is magába olvasztó – birtokrendszernek, amelyek az oklevelek tanúsága szerint a XIV. században már egyöntetűen adományozhatók, örökölhetők, eladhatók vagy elzálogosíthatók voltak. (Györffy Gy., 1940. 16–23. o.) A környékbeli magyar családokkal való házasságaik, adományozások, vásárlások révén a „nemes besenyők” egyre többször tűnnek fel olyan falu birtokosaként, vagy lakóiként, amelyek egyébként nem tekinthetők besenyőnek. Ilyen például Csósz és Dus birtokok Fejér megyében, vagy Kisbere, Balaton-Szentgyörgy(?), Köröshegy birtokok Somogyban. (Györffy Gy., 1940. 15., 97. o.); l. a 96. jegyzetet.

111 Károly J., 1896. I. 168–184. o.; Kniezsa L., 1937. 327–328., 1938. 436–438. o.; Györffy Gy., 1940. 19–20. o.

2. térkép. Az Árpád-kori Fejér megye besenyők lakta részlete (Győrffy György)

Noha az eddig számbavett adatok a Sárvíz-mente kései megszállását látszanak igazolni, a betelepülés időrendjének problematikája napjainkig nyitott kérdése kutatásunknak. Az itteni besenyőket ugyanis a XII. század végétől említik először az oklevelek, s a róluk szóló forrásadatok gyakorisága csak a XIII–XIV. században nő meg¹¹². Ebből adódóan kutatásunk kezdeti – ugyan hatalmas gyűjtőmunkája révén múlthatatlan érdemeket szerző, de már a túlhaladottnak

112 Győrffy Gy., 1940. 97., 1977. 113. o.; Glaser L., 1937. 89. o.; Károly J., 1885. 26–32., 1896. I. 169. o.; Csorba Cs., 59. o.

tekinthető – esemény- és jogtörténeti vizsgálódásokra alapozó képviselői jórészt az írott források számbavételére, s a XIII–XIV. századra kialakult közjogi állapot rögzítésére szorítkozhattak¹¹³. A betelepülések idejének tisztázásával vagy adósok maradtak,¹¹⁴ vagy – kezdetleges etimologizálásra alapozva – igen ingatag végkövetkeztetésre jutottak. Még az e hagyományos kutatási módszereken túllépő, korszerűbb településtörténeti megközelítésre, új forrásfajták bevonására törekvő (nevezetesen: a természetföldrajz és úthálózat településföldrajzi, környezeti hatását figyelembe vevő, s a nyelvtudomány eredményeit felhasználó) kísérletek sem váltották be maradéktalanul a hozzájuk fűzött reményeket¹¹⁵. Utóbbiak – abból kiindulva, hogy az írott források hiánya (ezt a X. századi településterületek kétségtávol bizonyítják) még nem lehet cáfolata egy esetleges korai besenyő jelenlétnek¹¹⁶ – a megtelepedés idejét a X. századra, de legkésőbb az államalapítás korára helyezik. Az alábbiakban e végkövetkeztetések nem kelően meggyőző elemeire hívnánk fel a figyelmet.

Kralovánszky Alán egy korábbi állásfoglalásában – bizonyos régészeti megfontolások alapján – a honfoglalás korára helyezte a beköltözés idejét¹¹⁷. Mivel a régészeti vonatkozásokra még visszatérünk, itt csupán – azóta az alkotója által is újragondolt és részben módosított¹¹⁸ – elmélet történeti oldalról való támadhatóságára hívjuk föl a figyelmet.

A Sárvíz völgye Géza és István koráig – vagyis a megyerendszer kialakulásáig – gyaníthatóan még nem a besenyőké, hanem a fejedelmi család szállásrendjének fontos egysége, Jutas, Tarhos, Tevel, majd Tormás partvonala¹¹⁹.

Arra Bátky Zsigmond hívta fel elsőként a figyelmet, hogy a Sárvíz mentén, a mocsárvidék és a homokhátak mellett elenyésző a belterjes földművelésre alkalmas terület¹²⁰. A Mezőföld magyar lakossága, amely a helynevekből ítélve a honfoglalás utáni évtizedekben még lakhatta a vidéket,¹²¹ feudalizálódása, az intenzívebb földművelésre való áttérése jegyében már alkalmatlannak találhatta megélhetéséhez a Sárvíz-völgy több szakaszát is. Az itteni magyarság megritkulására, egyes csoportok spontán elvándorlására enged következtetni¹²², hogy – bizonyosan besenyő területen is – szigetszerűen elszórt, korai, nem besenyő falvak egész sorával találkozunk¹²³. Így akár a vidék újranépesítését is célozhatta a besenyők ideköltöztetése, hasonlóan a szomszédos kun szállások XIII. század végi alapításához¹²⁴. Mindkét esetben olyan hagyomá-

113 Jerney J., 1851. 236–237. o.; Károly J., 1885. 26–37., 1896. I. 168–184. o.; Szokolay M., 71–76. o.; Tagányi K., 306. o.; Csánki D. III. 300., 315–396., 397., 413–480. o.

114 Nagy G., 1893 a. 217–221. o.; Bátky Zs., 1918. 119–128. o.; Szokolay M., 71–76. o.

115 Bátky Zs., 1918. 120–124., 1922. 189–191. o.; Kniezsa I., 1937. 327–328., 1938. 436–438. o.; Györffy Gy., 1940. 16–23., 97., 101–102., 1987 a. 318–417. o.; Glaser L., 1937. 77–100. o.

116 A Sárvíz-menti besenyők – a székelyekhez és kunokhoz hasonlóan – valószínűleg Árpád-kori társadalmunk leglassabban feudalizálódó elemei közé tartozhattak, s hosszú időn keresztül – éppenséggel kiváltságos autonómiájuknak köszönhetően – sokáig ősi szokásjogai alapján élhettek, amely szükségtelené tette az írásbeliséget. Így érthető, hogy csak a feudalizálódás XIII–XIV. századi előrehaladta hozta meg számukra az okleveles gyakorlatot. Györffy Gy., 1953 b. 105. o.; Csorba Cs., 59. o.

117 Kralovánszky A., 1964. 169. o.

118 Kralovánszky A., 1985. 369–371. o.

119 Györffy Gy., 1970. 203–204. o., 3. kép.

120 Bátky Zs., 1918. 120–124., 1922. 189–191. o.

121 Csorba Cs., 57. o.

122 Szabó I., 32. o.; Maksay F., 30. o.

123 Glaser L., 1937. 89–90. o.; Györffy Gy., 1987 a. 326. o.

124 Gyárfás I., III. 458–470. o.; Károly J., 1896. I. 184–203., 566–597. o.; Mándoky Kongur I., 73–82. o.; Hatházi G., 29–65. o.

nyosan nagyállattartó kultúráról¹²⁵ van szó, amelyeknek még megfeleleltek azok a kedvezőtlenebb földrajzi adottságok is, amelyek egészen századunk elejéig kihattak a Mezőföld egész gazdasági, települési rendszerére.¹²⁶

Nem kevésbé vitatható Károly János elképzelése, aki a Hatvan nevű Fejér megyei szálláshoz kapcsolódó, kissé naiv helynévmagyarázatra alapozva I. (Szent) István korára helyezi a besenyő beköltözést¹²⁷. A Hartvik püspök legendájában említett 60 bulgáriai besenyő család bejövetelét azonban évtizedekkel későbbre kell tennünk, hiszen a besenyők tömeges balkáni megjelenése – mint láttuk – csak az 1050-es évektől számítható, ráadásul semmi nem indokolja a mezőföldi besenyőkkel való azonosságukat¹²⁸.

Gláser Lajos, Kniezsa István, Györffy György és újabban Kralovánszky Alán egyaránt Géza fejedelem katonai telepítéséhez köti Sárvíz-menti megjelenésüket¹²⁹, s a Székesfehérvár körül ténylegesen kialakuló védelmi rendszerrel hozza összefüggésbe¹³⁰. Györffy a Sárvíz-menti besenyőket végeredményben Thonuzóba Kemej-vidéki népéből, pontosabban annak a Bécsi medence vidékére telepített csoportjából (Tolmács helynevek) eredezteti. A Taksony által a nyugati határ védelmére rendelt egységet – az osztrák végek feladásakor – Géza telepítette volna át a Sárvíz bal partjára: az ellene lázadó Koppány „Somogyországát” körülvevő szorítógyűrű megerősítésére. Az ország szívet védő belső határ ellenőrzési pontjait, Urhida várától (első említése 1009-ben) kiindulva, néhány magyar (Kér, Keszi, Jenő) és kabar (Ladány, Káloz, Őrs, Vajta) falutól eltekintve, Tolnáig a besenyők őrizték¹³¹.

Elgondolása azonban több szempontból is támadható. Ugyan a Kemej-vidéki és a nyugati gyepüvonalra telepített csoportok nagyjából egy időre – a X. század közepe tájára – tehető megjelenése bizonyítottan látszik, a két néptöredék összetartozását semmilyen más adat nem erősíti¹³². Ha ezt a felvetést kutatásunk mégis elfogadná, a Sárvíz-menti besenyőkkel való kapcsolat meglétére, pontosabban a nyugati végeken felszámolt határőr csoportok mezőföldi áthelyezésére akkor sem bizonyulna elégséges bizonyítéknak Györffy érvelése: egy 1324-ben említett szentmiklósi besenyő névazonossága Thonuzóba fia Urkunddal¹³³.

A betelepedés Géza-kori időpontjával kapcsolatban kételyeket ébreszthet az a tény, hogy a besenyő ispánság határai nem fedték a Fejér megyét Tolnától és a veszprémi püspökséget a pécsitől elválasztó határokat: azoktól függetlenül, párhuzamosan léteztek¹³⁴. Amennyiben már Géza idején itt éltek volna a besenyők, új szervezeti és területi egységük megőrzését bizonyára

125 Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a besenyők – a kunokhoz hasonlóan – talán már a dél-magyarországi időszakban áttértek az összetett gazdálkodásra, fejlett állattenyésztésük mellett részben földműveléssel is foglalkoztak. (Pletneva, Sz. A., 1958. 190. o.; Györffy Gy., 1953 a., 252. o.; Selmezi L.: A kunok nomadizmusának kérdéséhez. HOMÉ 25-26. (1988) 177-188. o. Ennek fejlettségi szintje azonban nem érte el a kunokét.

126 Bátky Zs., 1918. 120-124., 1922., 189-191. o.; Györffy Gy., 1940. 101-102. o.

127 Károly J., 1896. I. 168-169. o.

128 Györffy Gy., 1977. 129. o. E beköltözést legkorábban I. (Szent) László korára (1077-1095) helyezi, ezzel szemben Pálóczi Horvát A., 1988. 122. o. I. András (1046-1060) besenyő-magyar szövetségével hozza kapcsolatba: I. a 78. jegyzetet.

129 Gláser L., 1937. 77. o.; Kniezsa I., 1938. 438. o.; Györffy Gy., 1977. 113., 1984. 707-708., 1987. 325-326. o.; Kralovánszky A., 1985. 369. o.

130 Kralovánszky A., 1967. 35-47. o.

131 Györffy Gy., 1977. 113., 1984. 707-708., 1987 a. 325-326. o.

132 L. a 38. jegyzetet.

133 Györffy Gy., 1987 a., 326., 406. o.

134 Pesty F., 1880. I. 75. o.; Csánki D., III. 295-297. o.; Károly J., 1896. I. 204., 240. o.; Györffy Gy., 1987 a. 322. o.

figyelembe vették volna a határok megszabásakor. Vagyis az István által kialakított, a Duna parti Tolvaj falutól a Sárvíz parti Vajtáig, majd azon túl Egresig, Igarig, Dádig húzódó, a besenyő területet kettészelő határok már állhattak a besenyők ideérkezésekor¹³⁵.

A Sárvíz menti besenyő ispánság X. századi kialakulása ellen szólhatnak a nyelvészeti eredmények is. Maga Györffy György szögezte le, hogy a korai besenyő szállásterületek egyik legfőbb ismérve a besenyő eredetű földrajzi nevek bősége egy adott területen, ami hosszan tartó ottlakást feltételez¹³⁶. Ezzel szemben a Sárvíz völgyében besenyő eredetű dűlő-, határ-, domb- és vízneveket eddig nem sikerült kimutatni. Annál nagyobb viszont az oklevelekben fellelhető pogány személynevek (Urkund, Chutur, Kaydan, Kochobur), vagy a - nomád, török helynévadási szokásnak megfelelően - belőlük képzett településnevek (Alap, Cece, Töbörzsök) száma. Ez a jelenség inkább egy magyar környezetben viszonylag „rövid” ideje élő, steppei kultúráját, besenyő tudatát még részlegesen őrző népességet jelez¹³⁷.

A telepítés okait, szerepét már az eddigiek alapján sem kell feltétlenül a Koppány elleni védővonalhoz kötnünk, s ezt erősítik az alábbiak is. A belső határvédelem elméletével¹³⁸ kapcsolatban - Kniezsa István nyomán - korábban éppen Györffy György hívta fel arra a figyelmet, hogy téves sztereotípa a besenyők kizárólagos határvédő szerepe,¹³⁹ s amelyet a kemeji besenyők kapcsán nem is tett magáévá¹⁴⁰. A mezőföldi besenyők katonai funkciójának megítélésénél fontos szempont lehet, hogy az Árpád-kori Magyarország talán legfontosabb nemzetközi útvonala - a nyugatról Bizáncon át vezető jeruzsálemi zarándokút - Fehérvár és Tolna közti 3 napi útszakasza (amely azonos az 1055-i tihanyi alapítólevélben említett híres „hadiúttal”) épp a Sárvíz bal partján, a besenyő ispánságon át haladt¹⁴¹. Lehetségesnek tartjuk, hogy ezen útszakasz békeidőben való ellenőrzése hárult a besenyőkre. A telepítés idejének mérlegelésénél talán nem érdektelen, hogy ez az útszakasz igazán csak a XI. században tesz szert valódi jelentőségre, amikor István politikája eredményeként Magyarország bekapcsolódik Európa vérkeringésébe¹⁴². Stratégiai szerepükkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk: a gyepűőrzésnél sokkal valószínűbb, hogy mint a közeli Székesfehérvár királyi központtól függő, bármikor hadba hívható könnyűlovas fegyvernem teljesítettek szolgálatot. Ezért különös jelentőséggel bír, hogy a közvetlenül szomszédos, határórként soha nem alkalmazott kunok XIII. század végi megjelenése Fejér megyében, időben közel egybe esik a besenyő ispánság elhalásával. Nem zárható ki, hogy a kunok idetelepítése a besenyők „elmagyarosodása” folytán keletkezett úr betöltését célozta a királyi hadszervezetben¹⁴³.

135 Hasonló jelenség figyelhető meg a tatárjárás után megtelepedő Halas-széki kunok esetében, ahol az általuk birtokolt terület újonnan húzott határai teljesen megbontották a Duna-Tisza közti Fejér és Csongrád megye közti határt.

136 Györffy Gy., 1940. 40. o.

137 Györffy Gy., 1940. 16-20. o. A Sárvíz-menti besenyők nyelvemlékeivel legutóbb *Mándoky Kongur István* foglalkozott A Fejér megyei besenyők és kunok c., 1969 májusában Székesfehérváron elhangzott előadásában. Írásban csak a kunokról szóló részek jelentek meg. *Mándoky Kongur I.*, 73-80. o.

138 Az elmélet első csirái már *Tagányi K.*, (306. o.) munkájában fellelhetők.

139 *Kniezsa I.*, 1937. 325. o.; Györffy Gy., 1940. 102. o.

140 Györffy Gy., 1987 b., 44. o.

141 *Gläser L.*, 1929. 150. o.; Györffy Gy., 1987 b. 341. o.

142 Györffy Gy., 1977. 154. o.

143 *Hatházi G.*, 41. o.

A fentiekben számbavett adatok és szempontok - véleményünk szerint - inkább a település kései voltát sejtetik. Ha a kérdés eldöntésében nem is tekinthetők perdöntőnek, arra mindenképpen felhívják a figyelmet, hogy egyértelmű bizonyítékok hiányában elhamarkodott lenne a mezőföldi besenyő településtömb kialakulását valamely X. századi egységhez kötni, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy folyamatos besenyő beköltözéssel még közel 120 évig számolnunk kell.

4. A besenyő telepítések jellege

A besenyő telepítéseknél, a stratégiai, funkcionális vonatkozások mellett másfajta törvényszerűségek is megfigyelhetők.

A XIII-XIV. századi oklevelekből ismert besenyő lakosságú települések - a Besenyő (Besnyő, Beseny), valamint az egyes besenyő törzsek nevét megőrző helynevek, a határvidéki telepítések és az ország belsejében található, ritkaságszámba menő nagyobb településtömbök mellett - nagy szétszórtságban, többnyire elszigetelten, szinte mindenütt megtalálhatók hazánkban.¹⁴⁴ Keletkezésükkel kapcsolatban kutatásunk úgy véli, királyaink - mindenekelőtt az állam biztonságára, a belső rend megőrzésére ügyelve - szándékosan költöztették szét az idegeneket¹⁴⁵. Az előfordulási arányokat tekintve ez tűnik e legjellemzőbb telepítési módnak.

Györffy György mutatott rá, hogy a nagyobb besenyő szállásterületek mind mocsaras, rétes vidéken található¹⁴⁶. Véleménye szerint a besenyő lakta vidékek földrajzi viszonyainak ilyen mérvű egyezése nem lehet a véletlen műve. Magyarozatát abban látja, hogy az elsődlegesen nagyállattartó besenyőség a magyarországi rétes, zsombékos területekben a hagyományos steppei életmódjának legmegfelelőbb környezetet találta meg. Ez nagy mértékben megkönnyítette telepítő uralkodóink gondjait is, hiszen ezek jó része már lakatlan terület lehetett, amelyre az intenzív talajművelésre áttért magyarság amúgy sem tartott igényt¹⁴⁷.

Amint bevezetőnkben részletesebben is utaltunk rá, a „besenyő kérdésben” hadtörténeti kutatásunk még távolról sem használta ki maradéktalanul a történettudomány többi szakága által nyújtott vizsgálati szempontokat és ismeretanyagot. A kutatástörténet áttekintése során és - a hadtörténeti elemeket is tömegesen hordozó - alapkérdések taglalásakor azonban kiderül, e hiányosságok részben abból is adódnak, hogy a felmerülő problémák némelyikére nem képesek megnyugtató választ adni sem a hagyományos történelmi munkák, sem a komplexitásra törekvő településtörténeti módszerek. Ugyanakkor a mai napig kiaknázatlanok maradtak azok a történelmi, társadalom- és gazdaságtörténeti, műveltségbeli (anyag- és kultúra, életmód) és - mint

144 Györffy Gy., 1940., térképmelléklet.

145 Pálóczi Horváth A., 1988. 121. o.

146 „Besenyőket találunk a Fertő-tó déli és keleti oldala mellett, a Hanság mocsaras partján, a Rába Győr megyei rétes partja mellett (Árpás), a Marcal jánosházai mocsaras szakaszai körül, a Balaton déli, mocsaras vége mellett, a Fejér és Tolna megyei Sárvíz két oldalán, a Duna sárközi és innen lefelé terjedő mocsaras szakaszán, Pest megyében az Ürbő és Örkény körüli Sárvízben, a Kisduna és a Vág rétjei mellett. S ha lehetséges, még jobban kitűnik ez az összefüggés a Tiszántúlt. A Nagy- és Kissárrét, a Berettyó és Körösök rétes vidéke, Szolnok és Heves megye tiszaparti öntésterülete hajdani besenyők lakhelye volt.” Györffy Gy., 1940. 101-102. o., térképmelléklet.

147 Lényegében hasonló jelenség figyelhető meg az 1246 után megtelepedő kunoknál is. Pálóczi Horváth A., 1974. 246., 1986. 215-216. o.

majd látni fogjuk - egyes esetekben konkrét fegyverzettörténeti információk, amelyeket a régészet nyújthatna a történetírás számára.

A továbbiakban ezekre a lehetőségekre szeretnénk ráirányítani a figyelmet.

5. A régészeti kutatás helyzete, lehetőségei

Nagy Géza jó érzékkel sejtette meg már a századforduló táján, hogy a magyarság megtelepedése és kereszténnyé válása után feltűnő néhány pogány rítusú lovassír a középkori Magyarországra költözött, nomád eredetű katonai segédnépek emlékményéhez köthető. A Sárvíz völgyéből származó tinódi (Fejér megye) és Kölesd-itatóhegyi (Tolna megye) leleteket (1-2. tábla) besenyőnek, az erdőtelki (egykor Heves, ma Szolnok megye) harcossírt - ma is érvényesen - kunnak határozta meg, megalapozva ezzel a hazai besenyő és kun régészetet¹⁴⁸.

Az azóta eltelt évtizedekben mindinkább kibontakozó kun régészet - a különböző forrástípusok komplex hasznosításával - ma már többé-kevésbé hiteles képet tud rajzolni a kunok steppei eredetű műveltségéről és annak fokozatos megváltoztatásáról, vagyis a beolvadási folyamatról¹⁴⁹.

Ezzel szemben a hazai besenyő emlékmény meghatározása terén számottevő előrelépés nem történt. Az eddigi kísérletek, kevés súlyt helyezve a szovjet kutatás által nyújtott, X-XIII. századi összehasonlító leletanyag lehetőségeire¹⁵⁰, jórészt arra irányultak, hogy a honfoglalás korabeli anyagban mutassanak ki besenyő jelenlétet. Bálint Csanád a honfoglalás kori lovassírok egy csoportját, az ún. kitömött lóbőrös temetkezéseket vélte korábban besenyőnek. Elgondolásával kapcsolatban óvatosságra int, hogy elsődleges összehasonlítási alapul nem a dél-oroszországi besenyő „anyaterület” lelőhelyeit, hanem a - feltehetően ugyan besenyő töredékeket is magába olvasztó, de lényegében kevert, bizonytalan összetételű - sarkeli népesség temetőjét használta fel¹⁵¹. Az általa elkülönített sírok vizsgálatánál fel sem merült a földrajzi elhelyekedés, vagyis a lelőhelyek és a forrásokból ismert besenyő településtömbök közti kapcsolat meglétének kérdése.

Kralovánszky Alán és Éry Kinga a Sárvíz-völgyi, „Sárbogárd-Tringertanya” és „Alap-Tavaszmajori Homokbánya” (Fejér megye) lelőhelyeket vélte egy időben honfoglalás kori besenyő temetőnek. Azonban már akkor hangsúlyozták, hogy - eltekintve bizonyos ember-tani sajátosságoktól, továbbá a rituális tinó- és kutyatemetkezések meglététől, s a lelőhelyek környékére vonatkozó forrásadatoktól - a tárgyi anyag bizonytalanná teszi a feltevést¹⁵².

148 Nagy G., 1893 b. 105-117., 1893 c. 272-273., 1896. 351-365. o.; Nagy G.,-Nemes M., 82-83., 221., 123. jegyzet, XXIII. t. 17-18., 31-32. o.; Csallány G., 56. o., VIII. t., 1-2.

149 L. a 10. jegyzetet.

150 Fedorov-Davidov, G. A., Pleneva, Sz. A. 1958.

151 Bálint Ct., 1969. 95-107. o.; Pleneva, Sz. A., 1963. 258. o.

152 Kralovánszky A., 1964. 171-184., 1966. 89-96. o.; Éry K., 93-147. o.; Rég. Füz. Ser. I. 15. (1962) 57-58. o.; Arch. Ért. 89. (1962) 266. o.

Gondolatmenetük gyenge pontja – s ugyanez kérdőjelezi meg Bálint Csanád elméletét is – hogy az említett leletcsoportok minden más szempontból tökéletesen megegyeznek az ország többi, X. századi „klasszikus magyar honfoglaló” temetkezéseivel.¹⁵³

Hasonlóan nem meggyőző Nagy Árpád kísérlete a Kemej-vidéki X–XI. századi besenyő köznepi temetők meghatározására (Tiszabura, Füzesabony–Réti tanya, Ohatpusztakocs–Csataghalom). Nagy Árpád az erdőtelki harcossírt szintén besenyő hagyatéknak tartotta¹⁵⁴. Fodor István – aki az osztrigozsszki lelet értékelése kapcsán, mint közeli párhuzammal, újra foglalkozott az anyaggal – elvetette ezt az elképzelést, s a XII–XIII. századi keleti analógiákat figyelembe véve Nagy Géza korábbi, kun meghatározásával értett egyet¹⁵⁵.

A besenyő emléktanyag körvonalazásához hasznos adalékot nyújthat Kovács László felismerése, miszerint a XI–XIV. századi csillag alakú buzogányok kárpát-medencei meghonosodása a beköltöző kései nomádokhoz köthető. Nem tudjuk viszont eldönteni, hogy a XI–XII. századi besenyő, vagy a XIII. századi kun közvetítéssel jelenik-e meg nálunk ez a fegyver, ugyanis eddig csak szórványleleteit ismerjük¹⁵⁶. Zömüknél a megtalálás helyét sem tudjuk, vagy a pontos rétegtani adatok hiánya nehezíti a megoldást, akár legfrisebb leletünk esetében, amely Csengele (Csongrád megye) Árpád-kori magyar falu és kun szállás feltárásakor került elő szórványként¹⁵⁷. Meg kell azonban jegyeznünk, a csillag alakú buzogányok esetleges etnikum-jelző értékét nagymértékben csökkenti az a tény, hogy e fegyvertípus azonnal beépült a magyar könnyűlovasság hadfelszerelésébe. Ugyancsak Kovács László hívta fel a figyelmet, hogy a „Bajcs-Farkaspuszta” (Bajcs-Vlhanovo, Csehszlovákia) lelőhely ívelt, csukló nélküli zablája – az ismert párhuzamok alapján – besenyő lehet¹⁵⁸. Györffy György besenyő településeket felgyűjtő munkájában több nyugat-felvidéki szállás is szerepel¹⁵⁹.

Az előzőekben számbavetteken túl különösebb kísérlet nem történt a magyarországi besenyők tárgyi emlékeinek meghatározására¹⁶⁰.

A lényegében évtizedek óta stagnáló besenyő régészet kibontakozásának esélyét a következőkben látjuk. Mivel a középkori Magyarországon élő keleti eredetű népcsoportok közül ma legjobban a jászok és kunok régészeti hagyatékát ismerjük¹⁶¹ – bizonyos kérdésekben talán jobban is, mint a velük szomszédos magyarságét – kézenfekvő, hogy az ott elért eredményeket, a

153 Kralovánszky A., 1964. 180. o. Időközben a ritus megítélésében is változott a kutatók véleménye. Kralovánszky Alán (1985. 360–374. o.) – feltárva az állattemetkezések művelődéstörténeti, kultikus hátterét – újabban maga is elveti a temetők besenyő eredetét. Dienes István (1978. 111. o.) – többek közt történelmi megfontolások alapján is – tagadja a kitömött lóboros temetkezések besenyő voltát. Fodor István (1977. 104–105. o., 57. jegyzet) munkájára hivatkozva nem érzi a ritust idegennek a honfoglaló magyarságtól, mivel ezek finnugor környezetben is kimutathatók. Bálint Csanád (1978. 265. o.) ekkor már maga is úgy vélte „hogy a »lábhoz tett lóboros« változat nyilvánvalóan a magyarság tömegeire jellemző.”

154 Nagy Á., 135–141. o., 1–2. tábla.

155 Fodor I., 1976. 259–260. o.

156 Kovács L., 1971. 165–181., 1986. 277–279. o.

157 Horváth F., 116. o., I. tábla, 1., 18. ábra.

158 Kovács L., 1986. 279. o.

159 Györffy Gy., 1940. 25–27. o.

160 Újabb eredményeket Pálóczi Horváth András megjelenés előtt álló munkája hozhat: Besenyők, kunok, jászok a középkori Magyarországon. (Hereditas, Corvina Kiadó, sajtó alatt) kézirat, 1984.

161 L. a 10. jegyzetet.

kutatási folyamat során kikristályosodott munkamódszereket, szempontokat beépítsük a besenyő kutatásokba is. Különösen fontos lehet ez a besenyőkhöz etnikailag közelebb álló, azonos kultúrkörből származó, közös művelődési hagyományokból táplálkozó kunok esetében. A kunoknál és besenyőknél lényegében azonos beolvadási folyamat játszódik le, amelynek kiindulási pontján a magyarságtól etnikai, nyelvi, kulturális, vallási tekintetben egyaránt erősen különböző, nomád gyökerű katonai segédnépről van szó, végpontján pedig a magyarság szerves részét képező, abba tökéletesen beilleszkedő csoport áll, amely - ez hadtörténeti szempontból talán a leglényegesebb - harci értékét már elvesztette.

Most lássuk, melyek azok a kun kutatásból átvehető legfontosabb szempontok és megállapítások, amelyek szem előtt tartása meghatározó lehet az elkövetkezendő évek besenyő kutatásában.

I. A legkönnyebben körülhatárolható emlékcsoportot az előkelő réteg pogány rítusú, magányos lovastemetkezései adhatják. Elsősorban ezekben a sírokban találjuk meg azokat a steppei kultúrára jellemző, nemegyszer bizánci, vagy orosz emlékekkel együtt előforduló, keleti eredetű tárgyakat, amelyek - összevetve a dél-oroszországi, esetleg balkáni leletekkel - biztos alapot adhatnának a magyarországi besenyő etnikum kiszűrésére¹⁶². A kun kutatás tapasztalatai alapján - úgy tűnik - bele kell törődnünk abba, hogy a besenyők esetében sem számíthatunk olyan nagyszámú és gazdag leletanyagra, mint a korábbi, népvándorláskori nomádoknál. Sajnos éppen ezek a temetkezések azok, amelyek véletlenszerűen, s csak egészen elenyésző számban kerülnek napvilágra. Vizsgálatukat megnehezíti, hogy eddig kivétel nélkül nem hiteles feltárásból származnak¹⁶³. A lelőhely pontos ismerete, a lelőkörülmények és szakszerű ásatási megfigyelések hiányában eleve behatároltak a vizsgálati lehetőségek. A leletegyüttesek eddig minden esetben csonkán, hiányosan - sokszor más leletekhez keveredett szórványként - kerültek múzeumba.

Jelen ismereteink szerint a magyarországi besenyő lovastemetkezésekre utaló szórványokat illetően a Sárvíz völgye tekinthető a leggazdagabbnak. 1966-ban Alap község (Fejér megye) általános iskolájának helytörténeti gyűjteményéből egy ismeretlen korú lószerszámkészlet néhány darabja került az István Király Múzeumba. (Kralovánszky Alán gyűjtése.) (I. tábla 1-2.)

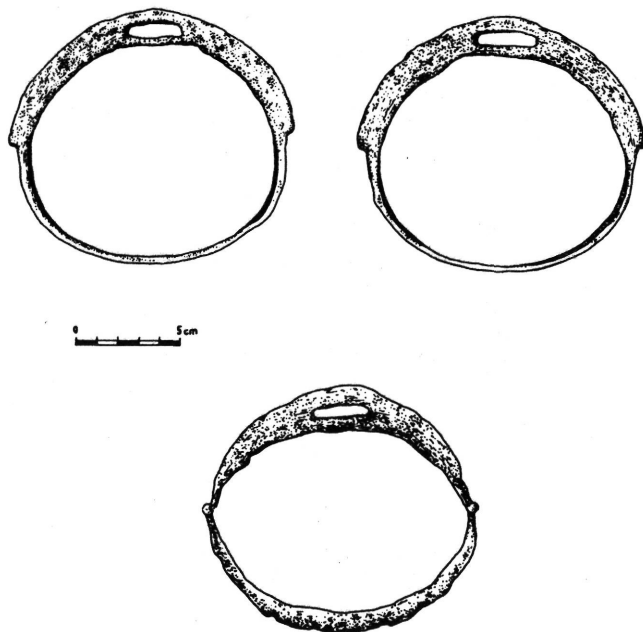
1. Kovácsolt vasból készült kengyel pár. (IKM ltsz. 76.3.4.) Formája csaknem szabályosan kerek, enyhén aszimmetrikus. (11,3x13,3 cm és 11,4x13,5 cm) Vállába kovácsolt fülű, vagyis nincs külön tagolt függesztő füle, a fektetett téglalap formájú szíjnyílásokat a lemezzé kalapált száraz találkozási pontjának felületébe vágták. Keskeny talpalója (sz=2,2 és 2,5 cm) - keleti, puha talpú lábbelihez idomulva - erősen ívelt.

2. Vas hevedercsat, félköríves (6x6,7 cm) csattüskéje letörött. (IKM ltsz. 76.3.5.)

Darabjaink Alap környékéről való származása valószínű, de közelebbi lelőhelymeghatározásuk kétséges, ugyanis az általános iskola gyűjteményében későavar (VIII-IX. századi) leletek közé keverték őket, s így összetartozó leletegyüttesként kerültek múzeumi nyilvántartásba is. (IKM ltsz. 76.3.1-11.) A leltárkönyv bejegyzése szerint a tárgyak lelőhelye a község belterületétől kb. 1 km-re, keletre fekvő „Tavaszmajori-Homokbánya”. A lelőhely nyugati peremén fel-

162 Selmeczi L., 1985. 79-80., 1986. 129. o.; Pálóczi Horváth A., 1973. 201-203., 1985. 98-99. o.

163 Selmeczi L., 1982. 730. o.

I. tábla. 1-2.: Kengyelpár (Alap-Tavaszmajor)
3.: Kengyel (Kölesd-Hatóhegy)

tárt avar sírok ugyan kétségtelenné teszik az általános iskolai gyűjtemény avar leleteinek származási helyét, ezt azonban nem vonatkoztathatjuk automatikusan a fentiekben leírt idegen lószerszám-szórványra is¹⁶⁴. Vállába kovácsolt fülű, kerek kengyelpár legközelebbi párhuz-

164 Maga a lelőhely régóta ismert, 1959 és 1966 között több ízben is folyt itt leletmentő feltárás, amelynek során csaknem 200 sír került napvilágra. Az avar sírok mellett (*Rég. Füzet.* Ser. I. 19. [1965] 35. o.) a lelőhely túlnyomó hányadát – a D-É-i irányban húzódó – több száz sírosra tehető, Árpád-kori (X-XIII. századi) köznépi temető teszi ki. A leletanyag alapján („S”-végű hajkarikák, gyöngyök, gyűrűk, kések stb.) a temető több része oszlik: a D-i a korábbi, az É-i a későbbi (III. Béla CNH 128. és IV. István CNH 103. érmekkel datált) sírcsoport. (*Rég. Füzet.* Ser. I. 13. [1959] 83. o.; 17. (1964) 66-67. o.; *Arch. Ért.* 91. (1964/262. o.) *Kralovanszky Alán* 1964-ben – ekkor még csak a legdélebbi, honfoglaláskori és X. századi sírcsoport ismeretében – a hasonló jellegű „Sárbogárd-Tringer tanya” lelőhely alapján, X. századi besenyő temetőnek vélte. (1964. 179. o.) Az elgondolásával kapcsolatos kételyekről már esett szó. Most csak arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a kun analógiák alapján – még ha el is fogadjuk a besenyő meghatározást – nagyon kicsi annak a valószínűsége, hogy az alapi kengyelpár előkelő tulajdonosának lovassírja egy egyszerű köznépi temetőben kerüljön a földre (*Selmeczi L.*, 1982. 730. o.) A tavaszmajori temető részleteiben, sajnos, mai napig sem publikált, így nem tudjuk, hogy besenyő jelenlétet bizonyító tárgyi anyagot tartalmaz-e. Mindenesetre ilyeneknek meglétéről az ásatási jelentésekben nem esik szó. Az alapi kengyelpárral kapcsolatban esetleg érdekes lehet, hogy Kralovanszky Alán a mai községi temető helyén elpusztított – közelebről meg nem határozható korú – nomád jellegű sírok meglétére talált nyomokat. Az István Király Múzeum adattárában olvasható jelentésében leírja, hogy a sírásó munkája során gyakran talál sírokat, bennük „fegyvereket, diszeket”, nyakláncot (torques?), kardot stb. Kralovanszky a temetőt a község belterületének határán, a Kossuth L. u. táján húzódó Árpád-kori (besenyő?) településsel hozza összefüggésbe, amelyhez – véleménye szerint – az alap-tavaszmajori temető semmiképpen nem tartozhatott. (*Rég. Füzet.* Ser. I. 15. /1962/ 1., 55. o.) A kérdés tisztázásához hitelesítő ásatásra lenne szükség.

maira a sárvíz-völgyi tinódi (Fejér megye) és kölesd-itatóhegyi (Tolna megye) leletekben bukkantunk rá¹⁶⁵.

Nagy Géza – igaz, a megfelelő tárgyi bizonyítékok hiányában, főleg történeti megfontolásból – remek felismeréssel választotta külön ezeket az idegennek érzett leleteket a honfoglalás-kori, pogány rítusú lovassírok anyagától, XI–XII. századi besenyő emlékeként határozva meg azokat.

A tinódi lelet (kovácsolt vasból készült, ezüst berakásos, oldalpálcás zabla, vállába kovácsolt fülű, kerek kengyelpár, két keleti típusú szablya) a „Pintér–Varga család temetője”, vagy „Tinódi szőlőhegy” néven ismert – a mai Sárbogárdhoz tartozó – határrészéből került a Magyar Nemzeti Múzeumba a múlt század utolsó harmadában¹⁶⁶. Földrajzilag tehát mindenképpen indokolt a besenyőkhöz való kötés, s ezt erősíti meg az az 1269-es okleveles adat, amely Tinódot besenyő településként említi¹⁶⁷. (2. tábla)

Kölesd-Itatóhegy a Sárvíz-menti besenyő ispánság Tolna megyei részében található, besenyő szállások egész sorával hozhatjuk összefüggésbe. Pél, Hodos, Varsád, Belcs, Tökös-szeg, Végfalu, Középfalu egykori besenyő szállások mind Kölesd környékén csoportosulhattak¹⁶⁸. (1. tábla 3.)

Alap – ahonnan az általunk bemutatott kengyelpár származik – szintén besenyő szállás volt.¹⁶⁹

A most számbavett leletek besenyő voltát látszanak igazolni a szovjet régészeti kutatás eredményei is¹⁷⁰. A vállába kovácsolt fülű kengyeltípus eredete Közép-Ázsiában kereshető. Kelet-Európában ez a forma a XI. századig ismeretlen, körte alakú változata azonban már feltűnik a honfoglaláskori anyagban¹⁷¹. Tipológiailag ebből származtatható az a minket érdeklő, keskeny talpalójú, kerek változat, amely a XI–XII. században általánosan elterjedt kengyelforma lesz a dél-oroszországi steppezónában; ez az úgynevezett „besenyő-úz-csornije klobuki” típus¹⁷². A magyarországi régészeti anyagban való első feltűnésük – a történelmi adatokat figyelembe véve – minden bizonnyal a besenyők megtelepedéséhez köthető. A forma azonban még jó ideig tovább él, XII–XIII. századi, szélesebb talpalójú változatai megtalálhatók a kun anyagban is. Magyarországon az erdőtelki, bánkúti, kunszentmárton-jaksorérrparti, homok-óvirághegyi kun lovassírokból ismerjük őket¹⁷³. Ezért a magyar néprajzi anyagba való átöröklődésüket Selmeczi László a kunok közvetítő szerepéhez köti¹⁷⁴.

165 Nagy, 1893 c. 272–273., 1896. 351., 365. o.; Nagy G.–Nemes M., 82–83., 22., 1231. o., XXIII. t., 17., 18., 31–32.; Csallány G., 56. o., VIII. t., 1–2.

166 Dienes L., 1966. 209. o., 8. jegyzet. A lelet mai követelmények szerinti újraközlését Pálóczi Horváth András végezte el hamarosan megjelenő munkájában, l. a 161. jegyzet.

167 Győrffy Gy., 1987 a. 410. o.

168 Győrffy Gy., 1940. 22. o.

169 Győrffy Gy., 1940. 21., 1987 a. 345. o.

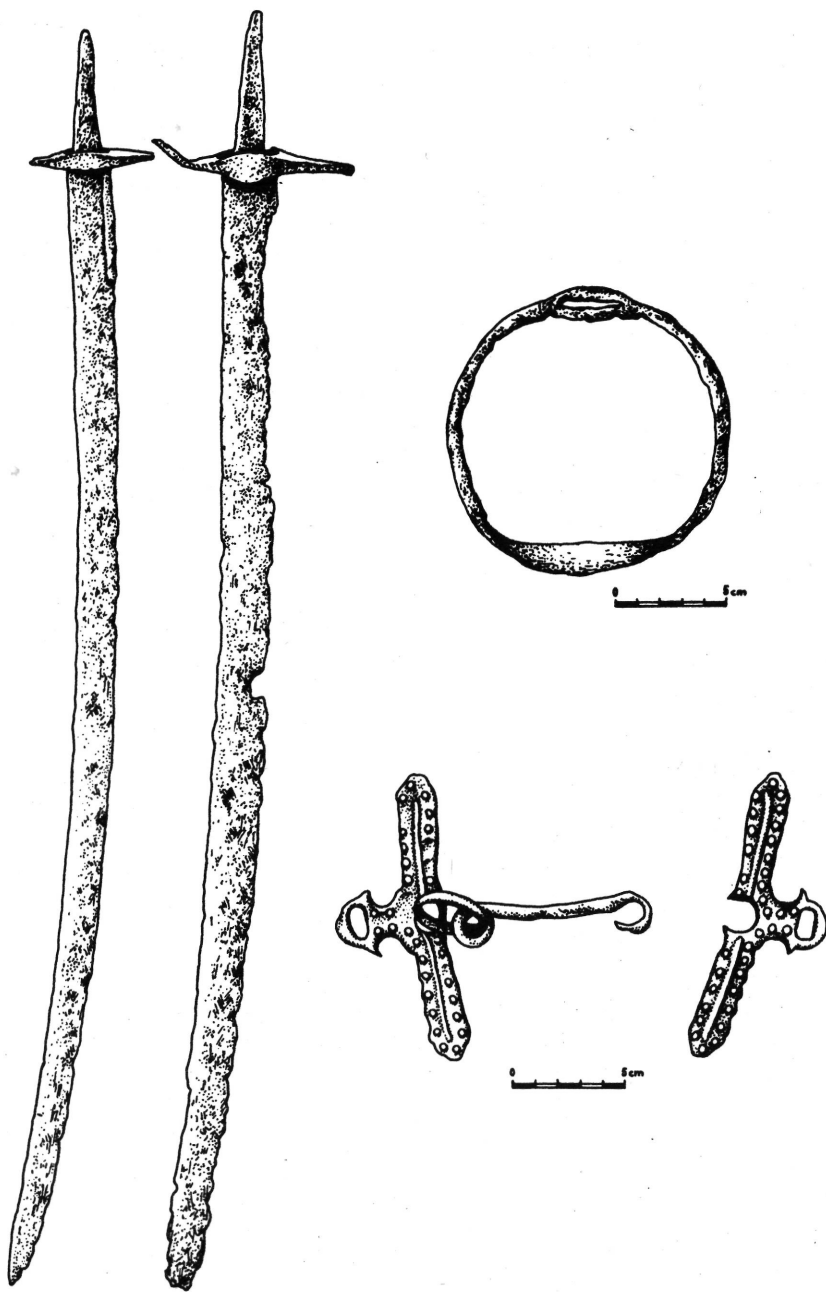
170 Pletneva, Sz. A., 1958. 153–161. o.; Fedorov–Davidov, G. A., 134–145. o.

171 Bálint Cs., 1969. 97. o.; Hampel J., 241. o., Fig. 569.; Fettich N., Taf. LXXII. 35.; Fedorov–Davidov, G. A., 14. o., 1. kép.

172 Pletneva, Sz. A., 1958. 157–159., 166. o., 3. kép, 2, 4, 6.; 4. kép 9.; 8. kép 3, 4, 8.; 9. kép 1.; 10. kép 3, 4, 6.

173 Nagy Á., 135–137. o., 1. kép 2–3.; Selmeczi L., 1971. 188–192. o., Taf. I–II.; Fodor I., 1976. 255–261. o., 3. ábra 5.; 5. ábra 2–3.

174 Selmeczi L., 1967. 104. o.

2. tábla. A tinódi lelet

Leleteinket tehát nagy valószínűséggel köthetjük a Sárvíz-menti besenyőség előkelőinek pogány rítusú, magányos lovassírjaihoz. A kun kutatás tapasztalatai szerint ilyen típusú – a nomád hagyományokat még intenzíven őrző – sírok elsősorban a beköltözés idején kerültek földbe, s az itt élt korai, első-második nemzedékhez köthetők. Fokozatos eltűnésük, amely az asszimiláció előrehaladtát s egyben a katonai funkció háttérbe szorulását is jelzi, a hasonló jellegű kun sírok alapján 60–70 évre tehető¹⁷⁵. A korai besenyő emléktárgy Sárköz-menti megtelepedésük bizonyításán kívül messzemenő következtetések levonására ugyan nem alkalmasak: a pontos ásatási megfigyelések, a lelőköri körülmények beható ismerete nélkül, hiányos voltukból adódóan. (A kengyelek például önmagukban – megfelelő datáló értékű kísérőleletek nélkül – nem nyújthatnak biztos kronológiai alapot a betelepülés szoros idejének meghatározására.) A katonai segédnépek fegyvertörténeti kutatása szempontjából (lőszerszámszám, szabvány) azonban így is nagy jelentőségűek.

II. Vizsgálati lehetőségeink még ennél is behatároltabbak a klasszikus értelemben vett nomád szálláshelyeket – az aulokat – illetően. Tudományos ismereteink és technikai lehetőségeink jelenlegi szintjén még reménytelen az ideiglenes jurtatáborok régészeti felismerése¹⁷⁶. Pedig – ha hihetünk a kun okleveles forrásadatoknak – a besenyő megtelepedés után akár még 100 évvel is számolnunk kell előfordulásukkal¹⁷⁷.

III. Ezért – a kun példából okulva – a besenyő régészeti kutatásnak is meg kell elégednie a már letelepült népesség állandó szállásainak (faluhely és a hozzá tartozó, templom körüli temető) megtalálásával, szisztematikus feltárással. Különösen fontos lehet a besenyők megtelepedésének ideje, asszimilálódásuk szakaszainak vizsgálata szempontjából az állandó szállások temetőinek kutatása. A kun régészeti eredmények alapján az utóbbiak egy bizonyos hányadról nagy valószínűséggel sejtethetjük, hogy azok legkorábbi rétegei valójában a megtelepedők korai nemzedékéhez köthető, a pogány előkelők magányos sírjaival egyidős, nagy sírszámú, pogány köznépi temetők maradványai. Valószínűleg a templomtól függetlenül keletkeztek, s ez esetben környékünkön kellett állnia a kötetlen nomád szálláshelyeknek. Később, a letelepedés után – többnyire – ezek körül alakultak ki az állandó falvak. A már keresztény temetők egy része tehát a korábbi, pogány szállástemetők fölé rétegződött. Egy-egy innen származó, hitelesen feltárt, jó datáló értékű leletegyüttes egyértelmű választ adhatna a betelepülés időrendjének kérdésére¹⁷⁸. Ezen túlmenően a pogány temetkezési rítusok, az esetlegesen orosz vagy balkáni vonásokat is magába olvasztó nomád viseleti elemeknek¹⁷⁹ – mint a nomád etnikai öntudat tárgyi kifejezőinek – fokozatos kikopása, s ezzel párhuzamosan a magyar viseleti elemek mind nagyobb térhódítása, s a keresztény templomok megépülése hűen tükrözhetik a besenyő asszi-

175 Pálóczi Horváth A., 1985. 98–99. o.; Selmezi L., 1985. 79–80., 1986. 129. o.

176 Pálóczi Horváth A., 1985. 93. o.

177 A kunoknál „elég későn, a 14. század közepén tűnnek fel először az oklevelekben a szállások, ekkor még településnév nélkül, mint valamely magyar helység »környékén« találhatók (1341, 1349, 1389) vagy pedig a kun szállásbírtokos megjelölésével, de szintén településnév megjelölése nélkül. (1328, 1340, 1347) Ezeket a topográfiai bizonytalanságokat tükröző adatokat a kötetlenül mozgó, nomád szállások bizonyítékának szokták tekinteni” (Pálóczi Horváth A., 1974. 256. o.), bár állandóbb jellegű téli szállásokkal már magyarországi megtelepedésük után közvetlenül is számolnunk kell. (Selmezi L., 1985. 81–83. o.)

178 Pálóczi Horváth A., 1985. 96–97. o.; Selmezi L., 1985. 80–81., 1986. 130–134. o.

179 Itt kizárólag a szovjet régészeti kutatás eredményeire alapozhatunk csak (l. a 150. jegyzetet), sajnos nem állnak rendelkezésünkre – kellő kritikával alkalmazható – egykorú ábrázolások, vagy hitelesnek tekinthető leírások. A tárgyi anyaggal való összevetésre sem Ibn Fadlan, sem Bonfini leírása nem alkalmas. (Ligeti L., 382–383. o.; Gyöffy Gy., 1940. 9., 58. o.)

miláció szakaszait, egyben pedig a besenyők belső társadalmi tagozódásának, vagyoni differenciáltságának is fokmérői lehetnek. Ugyancsak hasznos információkat nyerhetünk az állandó falvak régészeti vizsgálatából. A besenyők gazdasági-társadalmi integrációja, a letelepült életmód kutatása szempontjából döntő jelentőségű a faluhálózat és telekrendszer tisztázása, a beltelek szerkezetének (lakó- és gazdasági épületek, ólak, karámok), a tüzelőberendezéseknek, és használati tárgyaknak minél teljesebb ismerete¹⁸⁰. Csorba Csaba a Sárvíz-menti besenyő telepek régészeti azonosítása kapcsán figyelt meg egy sajátos települési jelenséget. Esetleg a besenyők nagyállattartásra alapozódó, eleinte kezdetleges földművelését jelezheti, hogy a besenyőkhöz köthető Tolna megyei Árpád-kori lelőhelyeken több esetben találkozott kisebb-nagyobb, időről időre tovább vándorló családi csoportok szakaszosan ismétlődő településmaradványaival, amelyek „a patakoktól elválasztott, egymástól alig nyíllövésnyire fekvő” dombháton találhatók¹⁸¹.

IV. A fentiekből következően a besenyő problematika régészeti megközelítésénél a szálláshelyek összegyűjtése, feltérképezése az első számú feladat. Ennek kivitelezésére – írott forrásbázisát, régészeti adottságait tekintve – a legalkalmasabb területnek a Sárvíz menti településtömb tűnik. Mint láttuk, a korai besenyő szórványemlékek is – Tinód, Kölesd-Itatóhegy, Alap – elsősorban itt találhatók meg. Csorba Csaba a besenyő ispánság Tolna megyei szakaszán e gyűjtőmunkát részben már elvégezte¹⁸². Az István Király Múzeum leltárkönyvi bejegyzései és adattári dokumentumai alapján – melyek részletes ismertetését terjedelmi okból mellőzzük – már így, a szisztematikus terepbejárások megindulása előtt is közel 40 Fejér megyei „besenyőgyanús” lelőhely áll rendelkezésünkre. Ezek hitelesítése és pontos azonosítása mellett megnyugtató eredményre csak teljességre törekvő anyaggyűjtésen alapuló, Méri István munkamódszerét követő adattár elkészítése vezethet¹⁸³. A feladat lényegében a Sárvíz menti besenyőkre vonatkozó források konkrét lelőhelyhez való kötése. A terepbejárások során lokalizált és térképre vetített lelőhelyek, s az ott gyűjtött leletek írott forrásokkal való egyeztetésének lehetőségét a Sárvíz völgye középkorával foglalkozó, a dolgozat 3. részében – a régészeti szempontok miatt szándékosan – részletesen taglalt történeti munkák, forrásgyűjtemények nyújthatják majd. A szállások azonosításában fontos szerepe van a helynévkutatásnak is, elsősorban a helynevek régi és mai térképek adataival való egyeztetésének. Területünkre sajnos kevésse alkalmazhatók a XVI. századi kéziratok térképek, (Lázár deák 1553., Matthes Zündt 1567., Wolfgang Lazius 1570.) viszont annál inkább a Josephinische Aufnahme, majd az azt

180 *Selmeczi L.*, 1985. 81-83., 1986. 134-137. o. Érdekes problémát vet fel *Györffy György* (1984. 970. o.) Freisingi Ottó egyik magyarországi feljegyzésével kapcsolatban. „Mivel a falvakban és városokban a lakásaik igen hitványak, ritkán fából és még ritkábban kőből valók, egész nyáron át és ősszel sátrakkban laknak.” Szabó István szerint itt a falusi beltelkeken, a ház mellé felállított jurtákról lehet szó, amelyekben a magyarok – nyáron – a XII. században is laktak. (*Szabó I.*, 31. o.) Györffy – ugyan nagyon óvatos megfogalmazásban – nem tartja lehetetlennek, hogy a Konrád császárt kísérő püspök adata besenyőkre vonatkozhat, hiszen „...Freisingi Ottó magyarországi útja felerészben besenyő falvak mellett vezetett el...”. Hozzátehetjük: ezen az útvonalon feküdt – három napi járóföldön át – a Sárvíz-menti besenyő ispánság is (l. a 141. jegyzetet). Szintén *Györffy György* (1987 a. 339., 350-351. o.) hívta fel arra a figyelmet, hogy valamelyik Fejér megyei „Besenyő” helységhez köthető a Szent Margit legenda 1267. évi adata, amelyből kiderül, hogy az egykor nomád besenyők a XIII. század végén már kényelmes, ablakkal ellátott házban laktak.

181 *Csorba Cs.*, 61-65. o. (Belcs, Hodos, Tökösszeg, Végfalu, Középfalu, Kajdacs, Dorog körzetében)

182 Uo.

183 *Méri L.*, 1952. 49-65., 1954. 138-152. o.

követő II-III. számú katonai felvételek, végül Mikoviny Sámuel térképe a XVIII. század közepéről¹⁸⁴.

Sok hasznos információval szolgálhatnak Nagy Lajos munkái a megye „pusztatemplomairól” (egykori faluhelyekre jó adatok¹⁸⁵), továbbá helynévi anyaggyűjtései¹⁸⁶, melyek magukba foglalják – többek közt – a már említett térképek adatait és sok, addig publikálatlan levéltári anyagot is (uradalmi leírások stb.). Hasonló jelentőségű források a török utáni visszatelepítések, határvizsgálatok (régii faluhely megkeresése) jegyzőkönyvei¹⁸⁷. Rendelkezésünkre áll Bél Mátyás vármegyeleírása¹⁸⁸, Fejér megye II. József kori katonai leírása¹⁸⁹, valamint Pesty Frigyes helynévtárának Fejér megyével foglalkozó része¹⁹⁰. A megyei levéltár községmonográfia-sorozata szintén sok újat ad az egyes településekhez köthető források számbavételekor¹⁹¹.

Az elkészült adattár számos vizsgálati lehetőségre adnak módot.

A. Összesítő térképre együtt rávetítve a vidék középkori domborzatát, vízrajzi viszonyait, úthálózatát rekonstruáló kísérleteket (l. a 3. fejezetet) és a megtalált, korszakokra lebontott (X., XI-XIII., XIV-XVI. századi) régészeti lelőhelyeket, nagymértékben pontosíthatjuk a Sár-víz-völgy településhálózatáról alkotott eddigi képünket.

B. Az adattári információk összesítése után lehetővé válna a legjobb régészeti adottságokkal és legoptimálisabb írott forrásbázissal rendelkező lelőhelyek kiválasztása, feltárása.

C. A besenyő emlékanyag meghatározása szempontjából kevésbé jelentősek a XIV-XVI. századi, már teljesen „elmagyarosodott” faluhelyek. Elsődlegesen a XI-XIII. századi „klasszikus” besenyő korszak lelőhelyeit kell vizsgálnunk, s a megtelepedés ideje, körülményei szempontjából gyakorlatilag azonos jelentőséggel bír a honfoglaláskori és X. századi lelőhelyek minél teljesebb ismerete is¹⁹².

D. A feltárt XI-XIII. századi település (vagy települések) anyagát érdemes lenne összevetni az egykorú, környékbeli magyar falvak leleteivel. Reményeink szerint az összehasonlító vizsgálatok plasztikusan bizonyítják a két népesség etnikai, életmódbeli különbségeit, majd a kulturális kölcsönhatások révén fokozatos összemosódásukat.

A fentiekben foglaltak csupán a besenyő hadtörténeti kutatás továbblépésének egyik lehetséges módjára hívhatták fel a figyelmet, jelezve azt, hogy az Árpád-kori magyar hadszervezet besenyő elemeinek vizsgálata még számos – eddig kevésbé kihasznált – megközelítési lehetőséggel rendelkezik. A most felvetett ötletek tényleges eredményekké érlelése még további kutatásokat igénylő, megoldásra váró feladat.¹⁹³

184 Nemes K., 1-3. sz. fakszimile térkép. A Josephinische Aufnahme (1782-85, 1:28.800), a II. sz. (1829-66, 1:25.000 és 1:75.000), a III. sz. (1872-84, 1:25.000 és 1:75.000) katonai felmérések eredetije a bécsi Kriegsarchivban, fénymásolata a Hadtörténeti Térképtárban található. Szervényezését Csendes L. és N. Ipoly M. (5-168. o.) végezte el.

Mikoviny Sámuel „Mappa Comitatus Albensis geometrice concinata” (1:144.780), Bendefy L., I. 106., II. 6. o. - eredetije a Tolna megyei levéltárban található. (Istz. T-45.)

185 Nagy L., 1966. 173-180. o.

186 Nagy L., 1972. 227-311. o.

187 Móra M., 211-226. o.

188 Prokopp Gy., 83-118. o.

189 Eperjessy K., 119-160. o.

190 Párniczky J., 161-306. o.

191 Fejér megyei Történeti Évkönyv 13. (1979) A-B, 14. (1980) B, 15. (1981) C-E, 16. (1985) E-F, 17. (1987) G-K.

192 Csorba Cs., 57. o.

193 Végezetül szeretnék köszönetet mondani lektoraimnak, Pálóczi Horváth Andrásnak és Selmeczi Lászlónak munkámhoz nyújtott baráti segítségükért, szíves szakmai tanácsaikért. A rajzokat Branczeiz Zsuzsa készítette.

FÜGGELÉK

Rövidített jelzetű irodalom

- Ádám László-Marosi Sándor-Szilárd Jenő* A Mezőföld természeti földrajza. Budapest, 1959.
- Bálint Csanád* 1969 A honfoglaláskori lovastemetkezések. MFMÉ 1971. 2. sz. 85-107. o.
1978 Válasz Dienes Istvánnak. *Arch. Ért.* 105. (1978) 264-268. o.
- Bátky Zsigmond* 1918 Néhány vonás Fejér vármegye népességének tömörüléséhez. *Földrajzi Közlemények*, XLVI. (1918) 119-128. o.
1922 Néhány adat Fejér megye településföldrajzához. *Föld és Ember*, II. (1922) 185-191. o.
- Belitzky János* A nyugat-dunántúli és felvidéki besenyő telepek. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 59-95. o.
- Bendefy László* Mikoviny Sámuel megyei térképei. I-II. MTA könyvtára kiadványai. Budapest, 1976.
- Borosy András* 1962 A XI-XIV. századi magyar lovasságról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962/2. 119-174. o.
1985 Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. Magyarország hadtörténete. (Főszerkesztő: Liptai Ervin) Budapest, 1985. I. k. 13-51. o.
- Csallány Géza* Nagy Géza régészeti levelei Jósa Andráshoz. NYJAMÉ 2. (1959) 51-63. o.

- Csánki Dezső* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III., V. k. Budapest, 1890-1913.
- Csendes László-N. Ipoly Márta* Települések szelvényezése az I-II-III. katonai felmérések alapján. Hadtörténeti Térképtár, Budapest, 1977.
- Czeglédy Károly* 1950 Új adatok a besenyők történetéhez. MNY. XLVI. (1950) 361-362 o.
- 1954 A kangarok (besenyők) a VI. századi szír forrásokban. IV-IX. századi népmozgalmak a steppén. Nyelvtudományi Társ. Kiadványa 84. sz. (1954) 12-45. o.
- 1956 Kangarok és zavarok. MNY. LII. (1956) 120-125. o.
- Csorba Csaba* A Sárvíz-mente településtörténete a X-XVII. században. Tanulmányok Tolna megye történetéből. III. Szekszárd, 1972. 49-91. o.
- Dienes István* 1966 A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. *Arch. Ért.* 93. (1966) 208-234. o.
- 1978 Opponensi vélemények Bálint Csanád Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. *Arch. Ért.* 105. (1978) 107-129. o.
- Éry Kinga* Reconstruction on the Tenth Century Population of Sárbo-gárd on the Basis of Archeological and Anthropological Data. *Alba Regia* 8-9. (1967-68) 93-147. o.
- Fedorov-Davidov, G. A.* Kocsevniki Vosztocsnoj Evropi pod vlasztju zolotoordinsz-kih hanov. Moszkva, 1966.
- Eperjessy Kálmán* Fejér megye II. József kori katonai leírása. Fejér megyei történeti Évkönyv, 11. (1977) 119-160. o.
- Fettich Nándor* A honfoglaló magyarság fémművészete. AH XXI. Buda-pest, 1937.
- Fodor István* 1972 Újabb adatok a bánkúti sír értékeléséhez. FA 23. (1972) 223-242. o.

- 1976 Az osztrogoszski lelet. *Cumania* 4. (1976) 255-261. o.
- 1977 Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. Magyar őstörténeti tanulmányok. (Szerk. Bartha A.-Czeglédy K.-Róna-Tas A.) Budapest, 1977. 79-114. o.
- Gláser Lajos* 1929 A Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63. (1929) 139-167. o.
- 1937 Fejér megye kialakulása. Magyar városok és vármegyék. XXII. Fejér vármegye. (Szerk. Schneider M.-Juhász V.) Budapest, 1937. 75-102. o.
- Gyóni Mátyás* A paristrioni államalakulatok etnikai jellege. Budapest, 1942.
- Gyárfás István* A jász-kunok története. I-II: Kecskemét, 1870-1873., III. Szolnok, 1883., IV. Budapest, 1885.
- Győrffy György* 1940 Besenyők és magyarok. Különnyomat a Kőrösi-Csoma Archivum I. kiegészítő kötetéből. Karcag, 1940.
- 1953 a. A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. (Szerk. Székely Gy.) Budapest, 1953. 248-276. o.
- 1953 b. A székely társadalom. Uo. 104-117.o.
- 1959 Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959.
- 1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. A-CS Budapest, 1963.
- 1970 A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Arch. Ért.* 97. (1970) 191-242. o.
- 1971 A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. *Történelmi Szemle* (1971) 281-287. o.; uo. Sur la Question de l'établissement des Petchénégues en Europe. *AOr.* XXV. (1972) 283-292. o.
- 1975 A magyarok elődeiről, és a honfoglalásról. Budapest, 1975. Bevezető, 5-46. o.
- 1977 István király és műve. Budapest, 1977.

- 1984 Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. (Főszerk. Székely Gy., szerk. Bartha A.) Budapest, 1984. 575-1007. o.
- 1987 a. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. D-GY Budapest, 1987.
- 1987 b. Uo. III. H-K Budapest, 1987.
- Hampel József* Alterthümer der frühen Mittelalters in Ungarn. I-II. Braunschweig, 1905.
- Horváth Ferenc* Csengele középkori temploma. MFMÉ 1976-77. 1. sz. 91-126. o.
- Hatházi Gábor* Adatok a Hantos-széki kunok településtörténetéhez. A Jászkunság kutatása 1985. (Szerk. Fazekas I.-Szabó L.-Sztrinkó I.) Kecskemét-Szolnok, 1987. 29-65. o.
- Jerney János* 1842 A magyarországi besenyőkről. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. V. Buda, 1842. 144-184. o.
- 1851 A magyarországi besenyőkről. Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. I. Pest, 1851. 227-270. o.
- Károly János* 1885 Fejér megye elpusztult helységei. A Fejér megyei és Székesfejérvár Városi Történelmi és Régészeti Egylet Évkönyve. Székesfehérvár, 1885. 5-32. o.
- 1896 Fejér vármegye története. I-V. Székesfehérvár, 1896-1904.
- Kniezsa István* 1937 A nyugat-magyarországi besenyők kérdéséhez. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 323-338. o.
- 1938 Magyarország népei a XI. században. Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján. (Szerk. Serédi J.) I-III. Budapest, 1938. III. 365-472. o.
- Kogutowitz Károly* Dunántúl és Kisalföld írásban és képekben. I-II. Szeged, 1930.

- Kossányi Béla* Az úzok és kománok történetéhez. *Századok* 57-58. (1923-24) 519-537. o.
- Kovács László* 1971 Az MNM fegyvertárának XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai. *FA* 22. (1971) 165-183. o.
1986 Viselet, fegyverek. Az Árpád-kor háborúi. III/2. 216-287. o.
- Kralovánszky Alán* 1964 Szarvasmarha temetkezés a honfoglalás korából. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1964) 171-184. o.
1966 Die Landnahmezeitliche Rinderbestattung von Sárbogárd. *Alba Regia* 6-7. (1965-66) 89-96. o.
1967 Székesfehérvár X-XI. századi településtörténeti kérdései. Székesfehérvár Évszázadai 1. (1967) 35-47. o.
1985 Honfoglaló őseink szarvasmarhakultusza. Az őshazától a Kárpátokig. (Szerk. Szombathy Viktor) Budapest, 1985. 360-374. o.
- Kristó Gyula* 1984 Magyarország története. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. (Főszerk. Székely Gy., szerk. Bartha A.) Budapest, 1984. 1007-1809. o.
1986 Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Ligeti Lajos* A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
- Lükő Gábor* Havaselve és Moldva népei a X-XIII. században. *Ethnographia* XLV. (1934) 90-105. o.
- Makk Ferenc* Megjegyzések II. István történetéhez. Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Szerk. Horváth J., Székely Gy.) Budapest, 1974. 253-259. o.
- Maksay Ferenc* A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971
- Mándoky Kongur István* A Hantos-széki kunok. Székesfehérvár Évszázadai 2. (1972) 73-82. o.

- Méri István* Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Turkeve-mórici ásások eredményeiről. *Arch. Ért.* 79. (1952) 49-65. o.; 81. (1954) 138-152. o.
- Móra Magda* Források Fejér megye törökkori történetéhez. Fejér megyei Történeti Évkönyv 6. (1972) 211-226. o.
- Nagy Árpád* Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő települések a X-XI. században. Az Egri Múzeum Évkönyve 7. (1969) 129-157. o.
- Nagy Géza* 1893 a. A fejérmegyei magyarság eredete. A fejérmegyei és a Székesfehérvári Városi és Régészeti Egylet Évkönyve. Székesfehérvár, 1893. 202-221. o.
- 1893 b. A régi kunok temetkezése. *Arch. Ért.* 13. (1893) 105-117. o.
- 1893 c. A székes-fehérvári magyar pogánykori lelet. Uo. mint 1893 a., 270-282. o.
- 1896 Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. *Arch. Ért.* 16. (1896) 344-365. o.
- Nagy Géza-Nemes Mihály* A magyar viselet története. Budapest 1900.
- Nagy Lajos* 1966 Pusztatemplomok Fejér megyében. *Alba Regia* 6-7. (1965-66) 173-180. o.
- 1972 Adatok Fejér megye történeti-földrajzi helynévanyagához. Fejér megyei Történeti Évkönyv 6. (1972) 227-311. o.
- Nemes Klára* Cartographia Hungarica I. Magyarország térképei a XVI-XVII. századból, faksimile kiadásban. Budapest, 1972.
- Németh Gyula* 1922 Zur Kenntnis der Petschenegen. Kőrösi Csoma Archivum I. (1922) 219-225. o.; ua.: A besenyők ismeretéhez. MNY XVIII. (1922) 2-7. o.
- 1932 Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Bibliotheca Orientalis Hungarica. II. Budapest, 1932.
- 1953 Kun László nyögérei. MNY XLIX. (1953) 304-318. o.

- Pálóczi Horváth András* 1973 Situation des recherches archaéologiques sur les Comans en Hongrie. *AOr*. XXVII. (1973) 201-209. o., ua.: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. *FA* 24. (1973) 241-250. o.
- 1974 A kunok megtelepedése Magyarországon. *Arch. Ért.* 101. (1974) 244-259. o.
- 1975 L'immigration et l'établissement des Comans en Hongrie. *AOr* XXIX. (1975) 313-333. o.
- 1985 A kunok feudalizálódása és a régészet. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. (Szerk. Fodor I. - Selmeczi L.) Budapest, 1985. 93-104. o.
- 1986 Régészeti és településtörténeti adatok a kunok megtelepedéséhez. Falvak, mezővárosok az Alföldön. (Szerk. Novák L. - Selmeczi L.) Nagykőrös, 1986) 215-236. o.
- Pesty Frigyes* Az eltűnt régi vármegyék. I-II. Budapest, 1880.
- Pletneva, Sz. A.* 1958 Pecsenegi, torki i polovci v juzsnoruszkih szteppjah. *MIA*. 62. Moszkva, 1958.
- 1963 Kocsevnicseszkiy mogilnik bliz Szarkela-Beloj vezsi. *MIA*. 109. Moszkva. 1963.
- Pármiczky József* Pesty Frigyes: Fejér megye helységnévtára. Fejér megyei Történeti Évkönyv 11. (1977) 161-306. o.
- Prokopp Gyula* Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. *Uo.* 83-118. o.
- Rásonyi László* 1970 Les turcs non-islamisés en occident. (Pétchénegues, Ouses, et Qiptchaqs et leurs rapports avec les Hongrois. *Phil. Turc. Fundamenta* III. Wiesbaden, 1970. 1-26. o.
- 1981 Hidak a Dunán. Budapest, 1981.
- Selmeczi László* 1967 Adatok a kengyel történetéhez Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle* 9. (1967) 99-105. o.
- 1971 Angaben und Gesichtspunkte zur archäologischen Forschung nach den Kumanen in Komitat Szolnok. *MFMÉ* 1971. 2. sz. 187-197. o.; ua. Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Karcagi várostörténeti tanulmányok. Karcag, 1974. 17-34. o.

- 1982 A magyarországi kunok temetkezése a XIII–XVI. században. Néprajzi Tanulmányok. (Szerk. Balassa I. – Újváry Z.) Debrecen, 1982. 725–737. o.
- 1985 A kunok és jászok emlékanyagának kutatása. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. (Szerk. Fodor I. – Selmeczi L.) Budapest, 1985. 79–90. o.
- 1986 A kunok és jászok kutatásának néhány problémája. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. (Szerk. Németh P.) *Folklor és Etnográfia*. 24. (1986) 129–142. o.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (Edendo operis praefuit Emericus Szentpétery) I–II. Budapestini, 1937–38.

Szabó István

A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század) Budapest, 1966.

Szokolay Margit

A magyarországi besenyő telepekről. *Föld és Ember* IX. (1929) 65–90. o.

Tagányi Károly

Felelet dr. Erdélyi Lászlónak Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire. *Történelmi Szemle* (1916) 296–320. o.

Gábor Hatházi

TO THE RESEARCHES CONCERNING THE NOMADIC ELEMENTS
OF THE MILITARY ORGANIZATION OF HUNGARY
IN THE AGE OF THE ÁRPÁDS
the pechenegs

Resume

The nomadizing peoples of the Middle-European steppe area have special importance in the researches concerning the Hungarian military organization in the age of the Árpáds. One of these peoples were the Pechenegs (Bečenek, Patzinak, Bissenus) of Kipchak-Turkish language who crowded into the Carpathian Basin continuously from the 10th to the 12nd century.

Our researches in the field of military history payed only a little attention to the points of view given by the toponymy, the history of settlements and the archaeology (social-economical background, connections between the autonomies and the military organization, strategical role of settlements, the effects of integration upon the military values, the mutual effects of the material culture and armament). The aim of this work is to muster the outcomes of the researches of such kinds and to call the attention to the possibilities in the researches which can help to know the role of the Pechenegs in military history better.

Gábor Hatházi

A LA RECHERCHE DES ÉLÉMENTS NOMADES DE L'ORGANISATION
MILITAIRE EN HONGRIE, À L'ÉPOQUE D'ARPAD
les pétchènègues

Resumee

Dans la recherche de l'organisation militaire hongroise à l'époque d'Arpad, l'examen des peuples nomades vivant dans la zone steppeuse de l'Europe Orientale doit avoir une place saillante. Un de ces peuples, notamment les Pétchenègues qui parlaient la langue kiptschak-turque (Bečenek, Patzinak, Bissenus), affluaient continuellement au territoire du bassin Carpathe à partir du milieu du Xe siècle jusqu'au début du XIIe siècle.

Les recherches d'histoire militaire jusqu'aux nos jours n'ont pas fait de grande dépense d'énergie pour les points de vue donnés par la science de la toponymie, l'histoire du peuplement ou par l'archéologie (arrière-plan économique et social, le rapport de l'autonomie et de l'organisation militaire, le rôle stratégique des installations, l'interaction de la culture matérielle et de l'armement, l'influence de l'intégration sur leur valeur militaire).

Le but de cet ouvrage est de tenir compte des résultats des recherches déjà faites dans ce domaine-là, et d'attirer l'attention aux possibilités de recherche qui peuvent aider la connaissance du rôle des Pétchenègues dans l'histoire militaire.

Gábor Hatházi

ZUR FRAGE DER NOMADISCHEN ELEMENTE DER UNGARISCHEN
KRIEGSORGANISATION IN DER ARPADENZEIT
die petschenegen

Resümee

Bei der Untersuchung der ungarischen Kriegsorganisation in der Arpadenzeit muß ein hervorragender Platz den nomadischen Völkern eingeräumt werden, die in der osteuropäischen Steppenzone beheimatet waren. Zu diesen gehörten die kyptschak-türkischsprachigen Petschenegen, deren Zustrom ins Karpatenbecken von der Mitte des 10. Jahrhunderts bis zu Beginn des 12. Jahrhunderts schier ununterbrochen war.

In unserer kriegsgeschichtlichen Forschung wurde bis heute wenig Aufmerksamkeit den Gesichtspunkten geschenkt, die die Ortsnamenkunde, die Siedlungsgeschichte und die Archäologie bieten (sozialökonomischer Hintergrund, Verbindung zwischen Autonomie und Kriegsorganisation, strategische Rolle der Besiedlungen, Wechselbeziehungen zwischen materieller Kultur und Bewaffnung, Einfluß der Integration auf dem Kampfwert). Diese Studie verfolgt das Ziel, die bisherigen Ergebnisse der Forschungen in dieser Richtung zu registrieren und auf die Forschungsmöglichkeiten aufmerksam zu machen, die ein besseres Kennenlernen der kriegsgeschichtlichen Rolle der Petschenegen fördern können.

Габор Хатхазу

К ВОПРОСУ КОЧЕВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ВОЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
ВЕНГРОВ ЭПОХИ АРПАДА
Печенеги

Резюме

В исследовании военной организации венгров эпохи Арпада особое место занимают кочевые народы, жившие в зоне степей Восточной Европы. Среди них с середины X века до начала XII века почти непрерывно вливались в Карпатский бассейн печенеги, говорившие на кипчакско-тюркском наречии (Bečenek, Patzinak, Bissenus).

Венгерская военная историография до сего времени уделяла мало внимания аспектам топонимики, изучению географических названий, истории поселений, археологии (в том числе и изучению экономико-социального фона, связи автономии и военной организации, стратегической роли поселений, взаимозависимости материальной культуры и вооружения, воздействию интеграции на боевой состав воинства). Целью настоящей работы является обобщение результатов, имеющих до сего времени в исследованиях аналогичного характера. В то же время автор старается обратить внимание на те исследовательские возможности, которые могут содействовать более лучшему ознакомлению с военно-исторической ролью печенегов.

KÖZLEMÉNYEK

HORN ILDIKÓ

RÁKÓCZI LÁSZLÓ PÁLYÁJA (1633-1664)

I.

Rákóczi László személye nem ismeretlen a történészek, irodalmárok, művészettörténészek előtt. Neve Várad visszafoglalásának kísérletével fonódott össze, emlékét a „Rákóczi végső búcsúzó éneke” című ballada és néhány kecses műtárgy őrizte meg. Jelen volt a kor minden jelentős eseményén: országgyűléseken, 1657-ben Lengyelországban, a törökellenes harcokban, s gyakran megfordult Erdélyben is. Már a század eleji kutatások felderítették, hogy fontos szerepet játszhatott a magyar politikai életben, de a történészek nem tudták eldönteni, hogy – az akkori hagyományos szemlélet szerint – az Erdély-párti vagy a Habsburg-hű táborhoz tartozott.¹ Így újból fel kell tenni a kérdést: Milyen célok vezették, és milyen pályát futott be Rákóczi László?

Rákóczi László 1633. április 29-én született Zborón.² Négy évvel később, nővérével, Annával, már mint apátlan-anyátlan árva, Bécsben várja III. Ferdinánd és I. Rákóczi György meg egyezését, amely további sorsukról dönt. A két uralkodó vitáját a szülők ellentétes végrendelete váltotta ki. A kor szokásainak megfelelően mindketten a magyar király oltalmába ajánlották gyermekeiket. Tényleges gyámként Pál a bátyját, I. Rákóczi Györgyöt kérte fel. Pethe Anna azonban jobban bízott Pázmány Péter érsekben, akit már ifjú kora óta szoros szálak fűz-

1 A századfordulón megjelent egy-két kisebb forrásközleményen kívül három nagyobb lélegzetű munka készült róla. *Botka Tivadar* (A Rákócziak ifjabb ága. Győri Történeti és Régészeti Füzetek III.) a katolikus Rákóczi-ág sorsát mutatta be. *Gyalóka János* hadtörténész tollából jelent meg az a tanulmány (HK 1913), amely Rákóczi László életéről máig az egyetlen kiadott összefoglaló cikk. Gyalóka Rákóczi Lászlót környezetéből kiemelte, csak politikai tevékenységére összpontosított. Ezen belül az egyetlen ismert tényt, Várad megtámadását állította reflektorfénybe. Rákóczi László naplóját 1913-ban *Wallentényi Desző* rimaszombati gimnáziumi tanár készítette elő kiadásra. Előszavában levéltári források alapján vázolta Rákóczi életrajzát.

2 Rákóczi László születését korábban 1635-re vagy 1636-ra tették. De III. Ferdinánd 1636-ban kelt diplomája (OL NRA. F. 767. No. 37.), amelyben elvállalja az árvák feletti gyámságot, Annát kilenc, Lászlót három évesnek említi. Pontosabb dátumot ad a zborói anyakönyv: *Századok*, 1881. 122. 1. és Rákóczi László naplója. A családról: *Trócsányi Zsolt*: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. Debrecen, 1979. Tanulmányával néhány ponton vitába szállt *Szabó András*: Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544-1608). Kiegészítések egy életrajzhoz. *Történelmi Szemle*, 1986. A fejedelem életrajza: *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Bp., 1987. A család leszármazására: *Keresztes Kálmán*: A Rákócziak. Turul, 1928.

*Rákóczi László arcképe. Elias Widemann rézmetszete a Comitium Gloriarum...
1646. évi kiadásából. Megjelent először a Hadtörténelmi Közlemények 1913. évi 3. számában
Gyalóczy Jenő: Rákóczy László 1636-1664 című tanulmányához*

tek a Pethe családhoz, és Rákóczi Lászlónak is keresztapja volt.³ Mivel Pethe Anna, már özvegyként, utolsó hónapjait gyermekeivel Bécsben töltötte, halála után így az ő végakarata érvényesült. A himmelpfortstrassei Rákóczi-házban László számára megszervezték az udvartartást, nővére pedig ugyanebben az utcában, a Szent Jakab zárdában nevelkedett.⁴

³ Pethe Lászlónénak ajánlott Imádságos könyvről: Régi Magyar Nyomtatványok II. 1601-1635. (Szerk.: Borsa Gedeon és Hervay Ferenc) Bp., 1983. 945. sz. Rákóczi Pál végrendelete: Egyetemi Könyvtár T. XXXVI/67. 59. o.

⁴ I. Rákóczi György Máriássy Ferencnek. Gyulafehérvár, 1642. január 6. OL P 566. Radvánszky cs. lvt. IV. oszt. 74. cs.

I. Rákóczi György egyszer már átélte a család ilyen megosztását. Akkor László apja, Pál tanult Grazban, ahol rokonai jóváhagyásával a katolikus hitet is felvette. A későbbiek során a testvérek a vallás, neveltetés, a politikai pálya különbözőségeit nagyon jól kihasználták. László és Anna esetében viszont a fejedelem, az apa végrendeletére hivatkozva, éveken keresztül tiltakozott Esterházy Miklós nádornál és az időközben esztergomi érsekké és a gyermekek gyámjává kinevezett Lippay Györgynél.⁵ Mi indokolta ezt a makacs ellenállást?

A harmincéves háború francia-svéd szakaszához érkezett. A fejedelmet a franciák és a svéddek is felkeresték Habsburg-ellenes szövetség ajánlatával. I. Rákóczi György csak a kedvező alkalomra várt, hogy Bethlen Gáborhoz hasonlóan bekapcsolódhasson a háborúba, s ezen keresztül Erdély majd a háborút lezáró békében is helyet kapjon. Ebben az esetben el akarta kerülni, hogy öccse gyermekei, szinte túszként, a császári udvarban tartózkodjanak.

Mivel az árvák már Bécsben éltek, Rákóczi Györgynek nem lehetett reális esélye arra, hogy a császár kiengedi befolyása alól a család utolsó katolikus sarjait. A fejedelem ellenállása mégsem volt öncélú, igyekezett kompromisszumot kicsikarni: magának a birtokok kezelését, az árváknak a legjobb nevelést akarta biztosítani. Annak idején, amikor Rákóczi Zsigmond birtokait fiai egymás közt felosztották, nemcsak a földeket harmadolták, de a várakat, kastélyokat is, minden épületet. Ha tehát a gyám nem a fejedelem lesz, akkor a birtokok gondviselőit, kezelőit sem ő nevezi ki, nem neki tartoznak elszámolással. Öccse birtokait a lezülléstől, magát pedig az idegenek kémkedésétől féltette.

A fejedelem végül elérte célját: az árváknak két uralkodó gyámjuk lett. Birtokaikra a fejedelem viselt gondot, míg neveltetésüket átengedte a császárnak.⁶

Az ifjú gróf 15 évet töltött az udvarban, az uralkodó közvetlen környezetében, a vele egyidős Ferdinánd herceg játszótársaként. Bécsben és a nagyszombati jezsuita kollégiumban tanult. Tanulmányait utazások zárták; 1648-ban IV. Ferdinánddal Spanyolországba készült, 1651-ben Itáliában járt.⁷

Bécsi évei alatt alakította ki azt az ismeretségi kört, azt a kapcsolatrendszert, amelyre egész életében építhetett. Neveltetése következtében számos magas rangú tisztviselővel került kapcsolatba, bécsi tanulóéve alatt az udvari arisztokrácia gyermekeivel, egy-egy Schwarzenberg-, Pötting-, Slavata- és két Kolowrat-csemetével koptatta az iskolapadot.⁸ Egykorú forrásanyaggal erre a fontos időszakra vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk, a későbbi levelezéséből és naplójából pedig nem lehet megállapítani, kikkel állt közelebbi kapcsolatban, kikkel tartotta a későbbiek során is Rákóczi az összeköttetést, mert név szerint csak Auerspergh herceget és Puchheimet említi meg.

5 I. Rákóczi György és Lippay György levelezése. TT 1882. 147. és 280–302. o. I. Rákóczi Györgyről I.: *Nagy László: A „bibliás órálló” fejedelem I. Rákóczi György a magyar történetében.* Bp., 1984.

6 I. Rákóczi György Lippay Györgynek. Dés, 1643. augusztus 10. *Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok.* Bp., 1875. II. k. 233–35. o.

7 A nagyszombati kollégium anyakönyve. Egyetemi Levéltár, mikrofilm-másolat. II. Rákóczi György Rákóczi Lászlónak. Gyulafehérvár, 1648. november 25. OL E-190 17. cs. No. 5319.

8 Die Matrikel der Universität Wien. Graz-Köln, 1961. IV. band. 201–202. o. Rákóczi 1645. november 23–1646. december 6. között tanult Reinold Rungen osztályában.

Az ismeretszerzés, jelleme, gondolatvilága alakulásának szempontjából sokkal nagyobb hatást gyakoroltak Rákóczi Lászlóra a környezetében megforduló magyar főurak és iskolatársak. Első helyen kell említenünk gyámját, a nevelését irányító Lippay György érseket. Lippay Pázmány Péter munkáját folytatta, nagy elődjéhez hasonlóan Erdély és a királyság politikai együttműködésén dolgozott, ezt nagyban megkönnyítette, hogy Pázmány ráhagyta a fejedelemmel való levelezése rejtjelkulcsát. Lippay rendkívüli műveltségét nagy könyvtára is jelzi, ő volt az, aki 1642-ben megvásárolta Fugger Antal könyveit.⁹ Az érseken kívül ügyes-bajos dolgaiban Rákóczi biztosan számíthatott keresztanyja testvérére, Pálffy Pálra is. Ezen túl jó kapcsolatban állt Batthyány Ádámmal, és többször vendégeskedett Zrínyi Miklós és Péter udvarában.¹⁰

A linzi béke után a magyar közvéleményt egyre inkább a török elleni háború gondolata foglalkoztatta. Mind a magyar, mind a világpolitikában fontos eseményeket ígért az 1646. esztendő. Rákóczi Zsigmond, a fejedelem kisebbik fia Magyarországra, Sárospatakra költözött, és élénk levelezésbe kezdett Pálffyval, Esterházy Lászlóval, Batthyány Ádámmal és másokkal. Ezzel megtették az első lépéseket a magyar és az erdélyi vezetők politikájának összehangolására, törökellenes terveik kidolgozására. 1646-ban Velence és a Porta között háború indult Kréta szigetéért. A pápa Velence, Lengyelország támogatásával szövetség szervezését kezdeményezte, amelyben fontos szerepet szánt Erdélynek és a vajdaságoknak is. Ugyanekkor Lengyelország is meg-megismétlődő támadásaival nyugtalanította Isztambult és a tatár kánságot.¹¹

Az előjelek arra mutattak, hogy Európa és a Török Birodalom összecsapása hamarosan bekövetkezik. Ebben a légkörben a Bécsben, Nagyszombaton tanuló ifjak is nagy figyelemmel követték az események alakulását, és a törökellenes harc gondolata gyorsan elterjedt az ő körükben is. Közülük egyre többen – az Esterházy fiúk, Pálffy Miklós, Rákóczi László, Pázmány Miklós, Homonnai György, Balassa Bálint stb. – a katonáskodás felé fordultak, hadi pályára készültek. Így például Esterházy Tamás Zrínyi Péter parancsnoksága alatt esett át a tűzkeresztségen, Esterházy László többször csatázott Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám oldalán a török portyázók ellen. Pálffy Miklós Itáliából hazatérve a Forgách Ádám vezette csatározásokban jeleskedett. Pázmány Miklós morva birtokai helyett Magyarországon telepedett le, és megszerezte a pápai, majd a veszprémi főkapitányságot.¹²

Az aktív törökellenes politika hatása a tizenéves Rákóczi László tevékenységén is kimutatható: 1648-ban véget vetett a rendszeres tanulásnak és „az magyarországi végeknek eljárásában foglalatos lévén” hosszabb időt töltött Komáromban, más várakban, Batthyány Ádám és a Zrínyi testvérek birtokain.¹³ Tudomásunk szerint az első komoly ütközetben Zrínyi oldalán,

⁹ *Csapodi-Tóth-Vértesy*: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987. 104. o.

¹⁰ Pálffy Pál levele. Bajmóc, 1649. szeptember 16. OL NRA F. 68. No. 27. – Megmaradt Rákóczi László és Zrínyi Péter közös tréfas vadász-zászlaja 1650-ből. Leírása: *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. 386. o.

¹¹ *Keserű Gizella*: II. Rákóczi György háborúi és politikai hátterük. Utószó a Rákóczi-eposzhoz. Bp., 1988. 206-207. o.

¹² *Esterházy János*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Bp., 1901. 107., 180-185., 191-194., 251. o.; *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek a gróf Pálffy család okmánytárához. 1401-1653. 387., 505-506. o. és *Jenei Ferenc*: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 1963. 161-170. o.

¹³ Rákóczi László Lóránffy Zsuzsannának. Nagyszombat, 1648. november 9. OL E-190 17. cs. No. 5318.

1651-ben vett részt, amikor a bán 4000 főnyi seregével Kostajnicánál ütközött meg a törökökkel, és nyolcórás küzdelemben győzedelmeskedett.¹⁴

Rákóczi László tizenöt éves koráig csak levelek útján érintkezett nagybátyjával, a fejedelemmel, és még a temetésén sem vett részt. Erdély új fejedelmétől, II. Rákóczi Györgytől azonban a magyar méltóságviselők és egyes udvari politikusok is sokat vártak. A fejedelem biztatóan fogadta a közlekedési kísérleteket, és szövetségét ajánlotta III. Ferdinándnak egy esetleges török elleni háborúban. A fejedelem és Rákóczi László kapcsolata is szorosabb lett, személyes találkozókra is sor került: 1648 december–1649 február között a gróf Sárospatakra látogatott.¹⁵ Mindez már a hazatérését készítette elő.

Rákóczi László 1651-ben mondott búcsút az udvarnak. A bécsi neveltetés mindent megadott, ami egy nagyszerű pálya befutásához szükséges: nagy tudást, műveltséget szerzett, nyelveket tanult, külföldi tapasztalatokkal, ismeretségekkel gazdagodott. Uralkodók és más magas pártfogók álltak mögötte, kialakult baráti köre is. Politikai elképzelései formálódni kezdtek, eldöntötte, hogy tudását, erejét a török ellen fordítja. A bécsi évek alatt más meghatározó élmény is érte: megismerkedett az európai művészettel, csodás kertekkel, kastélyokkal. Ilyen felkészültséggel tért haza tizennyolc évesen Zboróra, hogy megkezdje önálló, felnőtt életét.

Gyalóky Jenő a hazatérő Rákóczi László helyzetét úgy értékelte, hogy a gróf két malomkő között őrlődött. Politikailag és érzelmileg ingadozott a Habsburgok és a Rákócziak között, akik arra törekedtek, hogy a saját céljaikra használják fel a másik féllel szemben.¹⁶

Ez a megállapítás nem helytálló. Rákóczi László a két állam kapcsolatában nem lehetett ütközőpont, viszont lehetősége nyílt arra, hogy közvetítő szerepet játsszon. A magyar főnemeseket, Pálffy, Zrínyi Miklóst, Nádasdy Ferencet szintén a törökellenes harc foglalkoztatta, és II. Rákóczi Györgyben a potenciális szövetségést vélték felfedezni. A két fél közeledését segíthette Rákóczi László is. Erre különösen alkalmassá tette, hogy vallása, neveltetése, kapcsolatai a császári udvarhoz és a magyar arisztokráciához, származása, birtokai az erdélyi Rákócziakhoz fűzték.

A hazatérő Rákóczi Lászlónak számos feladattal kellett megküzdenie. Hároméves korától Sáros vármegye főispánja, de a tényleges főispáni teendőket csak most, nagykorúsítása után láthatta el.¹⁷ Meg kellett ismerkednie vármegyéje politikai, gazdasági életével, a vezető köznemesi családokkal. Meg kellett szerveznie udvarát, átvenni jószágai irányítását, családalapítás előtt állt, meg kellett teremtenie az otthonát. Birtokügyei rendezésre vártak, és arra is szükség volt, hogy Lórántffy Zsuzsannával és fiaival elfogadtassa magát, s beilleszkedjen a családba.

14 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. Bp., 1896. 314–320. o.

15 Rákóczi György utasítása OL E-190 17. cs. No. 5138–5139.

16 Gyalóky Jenő: Rákóczi László. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1913. 435–447. o.

17 Főispáni tevékenységéről kevés adat áll rendelkezésünkre. Az eperjesi levéltári anyag főként az 1658–1660 közti időszakra vonatkozik.

Rákóczi az udvar színes világa után egy teljesen más, de hasonlóan összetett, izgalmas közegbe tért haza. Felső-Magyarország földrajzi, gazdasági helyzeténél fogva, bizonyos önállóságot biztosított magának a többi országrészhez viszonyítva. Északon és keleten Lengyelország, illetve Erdély határolta, de a rokoni, üzleti, birtoklási, baráti kapcsolatok túlnőttek a határokon. Bécs és Pozsony messze volt, így a Felvidék politikája, sorsa nem egyszer szorosabb szálakkal kötődött Erdélyéhez, mint a Királyi Magyarorszáéhoz. Délen húzódtott a Hódoltság, és a török ellen állandó készenlétben kellett állni. A terület vallási megosztottsága szintén konfliktusforrás lehetett: a nagybirtokosok – Rákóczi László, a Homonnai, Csáky családok – katolikusok voltak, míg a köznemesség reformátusok és evangélikusok táborára oszlott.

Mint már említettük, ez idő tájt a sárospataki udvar a magyar politikai élet egyik központja volt. Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál nádor azon dolgoztak, hogy országgyűlést hívjanak össze, ahol az ország belső reformjának, a törökellenes harcnak az országegyesítésnek kérdéseit megtárgyalhatnák. Mozgalmukhoz birodalmi szövetségeket kerestek; Rákóczi Zsigmond feleségül vette Pfalzi Frigyes, volt cseh király lányát, Henrietta hercegnőt, s így rokonságba került az angol, a svéd és a brandenburgi uralkodó családdal is. Ez az ígéretes politikai mozgalom, amelyet Zrínyi szavai után történetírásunk jó konjunktúrájának nevezett el, 1650–51-re érte el csúcspontját, abban az időben tehát, amikor Rákóczi László haza készült. Arra azonban már nem volt lehetősége, hogy valamilyen módon ehhez a mozgalomhoz kapcsolódjon, mert 1652 elején Rákóczi Zsigmondot és feleségét elragadta az országszerte pusztító himlőjárvány.¹⁸

Fia halála után Lórántffy Zsuzsanna egyre több figyelmet szentelt Rákóczi Lászlónak. Ez az érdeklődés egyaránt hozott jót s rosszat hősünk számára. A fejedelemszony kiváló gazda volt, építkezései, kertjei például szolgáltak. Kimeríthetetlen energiával, remek szervezőképességgel rendelkezett. Mindenről tudni akart, és keményen kézben tartotta embereit. Szigorúság, makacsság jellemezte, nem tűrte az ellentmondást. Fiával, Györggyel már korábban megromlott a kapcsolata, többek között ezért költözött férje halála után sárospataki és munkácsi birtokaira. Mélyen vallásos volt, felvirágoztatta a pataki kollégiumot, komoly adományokkal támogatta a kálvinista egyházat. Döntéseiben azonban sokszor túlzottan befolyásolta vallásossága. Rákóczi Lászlótól is katolikus hite miatt idegenkedett. Zsigmond halála után azonban mindent megtett, hogy a grófot rábírja az áttérésre. Erdélyi tartózkodása alatt Rákóczi többször tárgyalt Bisterfelddel, aki a fejedelemszony utasítására terjedelmes munkát készített számára, amelyben a katolikus és protestáns vallást hasonlította össze. II. Rákóczi György reálisabban mérte föl unokatestvére vallási buzgalmát mint anyja, így nem hitt a sikerben. Anyja kérésére mégis megígérte, hogy ha Rákóczi László áttér, erdélyi jószágokat ad számára.¹⁹ A fejedelem ígéretén kívül semmit nem tett, nem erőltette az áttérést, mert már az előző generáció példáján tapasztalhatták, hogy a vallási megosztottság előnyökkel jár, növelheti a család mozgásterét.

¹⁸ Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. Bp., 1979. 51. és köv. o.; S. Lauter Éva: Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Régi Magyar Történelmi Források 1. (Szerk.: Horn I.-Kreutzer A.) Bp., 1989.

¹⁹ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp., 1875. 450–452. o.

Az egykori gyám, Lippay érsek számolt Lórántffy Zsuzsanna térítési törekvéseivel, s igyekezett megbízható embereivel körülvenni neveltjét. Rákóczi udvarában ott találjuk Szegedi Ferenc és Kuratóczy Mihály ferences szerzetest, gyakori vendégnek számított Millei István jezsuita és Vanoviczy János pálos barát.²⁰ Rákóczi legfőbb jószágigazgatója Luzsénszky Sámuel lett. Lengyel nemesi családból származott, anyja, rokonai Lengyelországban éltek, csak ő és testvére költöztek Magyarországra. Joachim a papi pályát választotta, és esztergomi érseki titkár lett. Korábban is – még Bécsben – kisebb megbízatásokat teljesített Rákóczi körül.²¹ Öccsét is valószínűleg Lippay ajánlotta a gróf szolgálatába. A lengyelül, magyarul tökéletesen tudó Luzsénszky jól bevált a határ menti birtokokon. Rákóczi egyik leghűségesebb embere lett, és családja is megmaradt a Rákócziak szolgálatában.

Lórántffy Zsuzsannának Lippay módszerei ellen egyetlen, de igen hatásos fegyvere volt: Rákóczi apai öröksége. Rákóczi László, akárcsak tanulóévei alatt, most is állandó pénzsűkékben élt. Birtokai elfoglalásakor kellett volna kézhez kapnia az atyai örökségből és jószágainak jövedelméből származó készpénzt. De a fejedelemszony vonakodott visszaszolgáltatni ezt az összeget. Két-hármezer forintot adott csak át, meghagyva tisztartóinak, hogy késleltessék az aranyak kiadását, Rákóczit pedig takarékosagra intette.²² Rákóczi jó pszichológiai és taktikai érzékét dicséri, hogy nem lépett fel erőszakosan, hanem képes volt éveket várni, és elfogadni a „résztletfizetést”, pedig nagy szüksége volt pénzre. Türelmének meglett az eredménye, sikerült megnyernie a fejedelemszony bizalmát. Jóindulatát az is mutatta, hogy egyik végrendeletében Munkács várát jószágostul Rákóczi Lászlóra kívánta hagyni.²³

Rákóczi László jól állta a két felől ránehezedő nyomást, olyannyira, hogy a kényes helyzetből megerősödve került ki, Lippay támogatása mellé megnyerte Lórántffy Zsuzsanna pártfogását; a napló s a levelezési anyag szerint nagyon jó kapcsolat alakult ki közte s a fejedelem között. A fejedelem és anyja közti feszült viszony ellenére ezt a jó kapcsolatot egész 1656-ig úgy tudta megőrizni, hogy Lórántffy Zsuzsanna jóindulatát sem veszítette el. Rákóczi László sorsában az Erdélyben, a fejedelem mellett töltött néhány hónap döntő jelentőségű volt.

A fejedelem a térség török érdekszférájában fekvő kisállamait akarta szövetségbe összefogni, Erdély politikai vezetése alatt. Rákóczi László ebben a nyugodt, felfutó időszakban kezdett ismerkedni az országgal. 1652. november 17–1653. február 19. között járt először Erdélyben, közelről figyelhette az Approbatát megalkotó bizottság és a gyulafehérvári országgyűlés tevékenységét. A gyűlés remek alkalmat szolgáltatott a fejedelemség politikus gárdájának megismerésére, a gróf – a fejedelem segítségével – ekkor kezdte meg erdélyi kapcsolatainak kiépítését. Későbbi látogatásai során a havasalföldi vajdával is szívélyes kapcsolatba került.²⁴

Rákóczi Lászlónak a beilleszkedése során csupán egyetlen, de nagyon fontos kérdésben nem sikerült akaratát érvényesítenie: a házasság kérdésében. Még tanuló évei alatt – minden bizony-

²⁰ *Karácsonyi János*: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp., 1923. 1.k. 460-463. o.; *Galla Ferenc*: A Rákócziak és Vanoviczy János pálos misszionárius. Klny. Bp., 1944.

²¹ Luzsénszky Joachim jelentése Lippaynak. Bécs, 1648. június 10. OL E 151 Acta ecclesiastica ordinum et monialium 2. d. fol. 51.

²² Lórántffy Zsuzsanna Klobusiczky Andrásnak: Munkács, 1654. december 21. OL E-190. Rákóczi cs. lvt. 22. cs. No. 6753.

²³ Ez a szándéka egy későbbi végrendeletéből ismert: *Szilágyi S.*: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 597. o.

²⁴ Rákóczi László levelei Lórántffy Zsuzsannának. OL E-190 21. cs. No. 6585, 6590 és E-204 (átrendezett anyag) Rákóczi László neve alatt.

nyal a császár és Lippay jóváhagyásával – eljegyezte Csáky László országbíró leányát, Borbálát. A házasság alaposan megváltoztathatta volna az észak-magyarországi erőviszonyokat. A Csáky család régi ellenlábasa volt a Rákócziaknak. Rákóczi László nem örökölte ezt az idegenséget, számára ez a házasság vagyona gyarapodását, a Csákyakkal, Batthyányokkal való rokonságot jelentette volna.

Lóránffy Zsuzsanna másfél éven keresztül, 1652-ig egy lépést sem tett a frigy megakadályozására. De Zsigmond fia halála után a fejedelmi család felső-magyarországi befolyása is veszélybe került. Ebben a helyzetben az özvegy fejedelasszony lépni kényszerült, nem engedhette meg, hogy az ellenséges Csákyak és Rákóczi László sorsa összefonódjon.

Nincsenek közvetlen bizonyítékaink arra, hogy a fejedelmasszony hiúsította volna meg ezt a házasságot. Rákóczi leveleiből tudjuk azonban, hogy ellene volt, és mindenféle módon igyekezett lebeszélni unokaöccsét szándékáról. Továbbra sem adta ki a teljes örökséget, sőt az érzelmi zsarolástól sem riadt vissza: állandó jelleggel arra emlékezteti Rákóczit, hogy hálával tartozik rokonainak, sőt személy szerint neki, birtokai gondviseléséért. Ugyanakkor arról is értesülünk Rákóczi írásaiból, hogy levelei elvesznek, nem kap hírt a Csákyaktól.²⁵ A fejedelmasszony intelmeinek hatására végül felbontotta az eljegyzést. Ezután már Lóránffy Zsuzsanna ragadta magához a kezdeményezést: 1654 februárjában Rákóczi László feleségül vette Lónyay Zsigmond özvegyét, a református Nagymihályi Bánffy Erzsébetet. Rákóczi számára ez mindenképpen mesalliance volt, még akkor is, ha felesége viszonylag szép vagyont vitt a házasságba. Özvegyi jogon bírta a naményi kastélyt 18 faluval, Kászon, Újfalu uradalmait, a tokaji és tarcali szőlőket pedig örökül kapta Lónyaytól. Szüleitől Pardicsot, Redmecet örökölte, Nagymihályban a lánynegyed és a kastély egy része őt illette. Rákóczinak ebből a házasságból politikai előnye csak annyi származott, hogy vármegyéje jelentős köznemesi családjaival – a Péchyekkel, Dessewffyekkel – rokoni kapcsolatba került. A házasság végül is jól sikerült, és 1654. november 16-án Rákóczi László már ezt jegyezhetette naplójába: „Adott az Úr Isten hozzank való kegyelmességéből nekünk az Atyamfiával edgyütt egy leany Gyermeket, reggel öt és hat óra között...”²⁶ Az újszülött a keresztségben az Erzsébet nevet kapta, de a családban nagy szeretettel csak Betkónak becézték. Kislánya születése után Rákóczi László minden erejét birtok- és pénzügyeinek rendezésére fordította.

Rákóczi jó gazdának bizonyult. Szétszórt birtokait megpróbálta egy tagban – Zboró és Sáros környékén – csoportosítani. Megkövetelte a rendet, provizorait rendszeresen elszámoltatta, maga is kijárt földjeire, a malmokba, hutákba. Felhasználta korábbi bécsi, nyugat-magyarországi kapcsolatait; kertet tervezett és halastavakat „fundált”. Naplója tanúsága szerint bárhol járt, figyelt arra, hogy saját birtokán mit hasznosíthatna a látottakból. „...Az kertben mentünk, az holot három száz eleven fáczánokat tartottak, és ezeket a fáczánokat is nézelvén, mentünk ismét a halastóhoz, az holottis sok féle szép halakat mind külön külön szokták tartani, s-pisztrángokatis nagyokat: Láttunk ezen halastónak az Partyán, hatyútis fészkeben a’ Tojasán

²⁵ Rákóczi László Lóránffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1653. január 10. OL E-204 Missiles (átrendezett anyag) Rákóczi László levelei.

²⁶ Rákóczi László naplója (a továbbiakban: Napló) 1654. november 16. (Sajtó alá rendezte: Horn L., utószó: R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1990. Kéziratai: OL E-190 és MTAK k. Ms. 4947.

ültében. Innen mentünk az Virágos Kertnekis az eő ékességének szemlélésére. Az után a majorban, melyben oly teheneket tartottak Tizennyolcat, hofi csak az eggyikétőlis 28 Icze tejet szoktak napjában fejni; mely tehenek nagjobbak voltak a' bialoknál.²⁷

II.

Az 1655. évi országgyűlésen Rákóczi László már mint Sáros vármegye főispánja, Felső-Magyarország egyik tekintélyes politikusa vett részt. Ennek megfelelően fontos s megtisztelő feladatot kapott a császárné, majd I. Lipót koronázási szertartásában és többször járt a gyűlés követeként az uralkodónál.

Az országgyűlés legfontosabb kérdése az volt, hogy az új tisztségviselők megválasztása hogyan fogja befolyásolni Magyarország további politikáját. Az előző évben elhunyt IV. Ferdinánd király, majd az országbíró, és ekkorra már halott volt az ötvenes évek elejének két meghatározó egyénisége, Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál nádor is. Zrínyi Miklós körül azonban kialakult egy csoport, amely arra törekedett, hogy a „jó konjunktúra” örökségét az új körülmények között is megőrizze, továbbfejlessze, az ország erejét a török elleni harcra összefogja. Mindezt azonban nemcsak a belső ellentétek nehezítették, hanem az udvar politikája is.

A vesztfáliai béke után a magyar politikusok azt várták, hogy az uralkodó minden erejét a török ellen fogja fordítani. Az udvart viszont aggodalommal töltötték el a nyugat-európai változások, különösen Franciaország politikája jelentett potenciális veszélyt. A nyugati határok féltése miatt a török kérdésben a békepárt álláspontja érvényesült, így továbbra is igyekeztek elkerülni a konfrontációt. Ennek a politikának a legfőbb ellenzői a magyarok és elsősorban Zrínyi és hívei voltak. A király a magyar kezdeményezéseknek úgy próbált gátat szabni, hogy hat évig nem hívta össze az országgyűlést, és nem töltötte be az 1653-ban megüresedett nádori széket.

IV. Ferdinánd halálával az utódlás problémája mégis az országgyűlés összehívására kényszerítette a császárt. A legfontosabb cél kisebbik fiának, Lipótnak magyar királlyá választása volt. Ennek kapcsán ismét tervbe vették a Habsburgok örökös királyságának elfogadtatását is. Az udvar másik fő törekvése a nádori szék további üresen tartása volt. Ezt azonban maga a kinevezett helytartó, Lippay érsek is ellenezte. Így az udvar számára egyetlen lehetőség maradt: a békepolitikát veszélyeztető főurakat kellett a nádori cím elérésében megakadályozni.²⁸

Pozsonyban nagyszabású közös ebédeket, vacsorákat rendeztek; régi ismerősök itt újra találkozhattak. A vendégségeken, utcákon tolongó embereket még magával ragadta a közösség, az összetartozás jóleső érzése, de a felszín alatt kezdtek kirajzolódni az erőviszonyok és hamarosan kialakultak a központok is: A császár és kísérete által elfoglalt pozsonyi vár, udvariassági látogatások, audienciák, politikai tárgyalások színhelye. Lippay érsek kertje – amellet, hogy az egész gyűlésnek kedvelt szórakozóhelyéül szolgált – az aulikus főurak, a klérus találkozó

27 Az ebenfurti látogatásról: Napló, 1655. május 17.

28 R. Várkonyi Ágnes: Az 1655. évi országgyűlés. A Habsburg-dinasztia és a magyar rendek kompromisszuma. Magyarország története, III. k. Bp., 1985. 1052-1060.o. Az országgyűlésre l. még: Péter Katalin: A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. Bp., 1973.; Klanczay Tibor: Zrínyi Miklós. Bp., 1964. 526-532. o.; Pettkó Béla: Az 1655-i pozsonyi országgyűlés történetéhez. TT 1891. 171-176. és TL 117-118. o.

helyévé vált. Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám házában pedig az erélyes törökellenes politika hívei gyűltek össze. A fő központok mellett, szinte minden főnemes szállásán találkozókat szerveztek, a komoly véleménycseréktől a táncos vacsoráig minden változatban. Rákóczi László pozsonyi háza is nagy forgalmat bonyolított. Megfordultak itt rangos, tekintélyes politikusok – Wesselényi, Nádasdy, Batthyány – és az ifjúság egyik főhadiszállása volt. Rákóczi pozsonyi mozgásából nem lehet kideríteni, melyik körhöz kötődött; bejáratos a várba, a császárhoz, Lippay érsek, Wesselényi épp olyan szívesen fogadta mint Zrínyi, akinél szinte mindennapos vendég volt.

Zrínyinek és körének sikerült elérnie, hogy a nádorválasztás legyen a gyűlés első feladata. Rákóczi László naplója, bár konkrét politikai vonatkozású adatokat nem tartalmaz, nagyon jól mutatja Zrínyi aktivitását és óriási népszerűségét. Ennek alapján nádorrá választása szinte biztosra vehető volt. A bán azonban nem került a király által megadott jelöltek közé, így a rendek végül Wesselényi Ferencet választották nádorrá.

Nem tudjuk, hogy Rákóczi László udvari kapcsolatai és Lippay révén mit ismert a háttérben zajló eseményekből, de érdekes, hogy Pozsonyba érkezve, még szállására sem tért be, legelső útja Wesselényihez vezetett, s csak másnap kereste fel Zrínyit és az érseket.²⁹ Ennek ellenére valószínűleg ő is legszívesebben Zrínyit látta volna a nádori székben, mert az új nádorról cseppet sem hízelgő jellemzést küldött a fejedelemnek: „úgy látom igen korcsos Palatinusunk léssen, igen alkalmatlan beszédi, mondási vannak, de mindenkor van választya, éngem meg is követett már egyszer.”³⁰

Rákóczi László az országgyűlés alatt is szoros kapcsolatban állt az erdélyi fejedelemmel, hetente küldte tudósításait, és olvashatta a válaszokat, véleményeket, tanácsokat. Bár ezek a levelek arról tanúskodnak, hogy Rákóczi György és László politikai nézetei hasonlóak voltak, és köztük teljes egyetértés uralkodott, a fejedelem követe Klobusiczky András mégis panasszal élt: „Rákóczi László nem igaz atyjafia Ngsodnak. Felette igen oda csatlotta magát az érsekhez. Zríni Uram sem szereti!”³¹

Klobusiczky tudósításai mögött valószínűleg nem politikai ellentétek húzódtak. Ezen az országgyűlésen a fejedelmi család és Rákóczi László közös birtokpereket is elindítottak. Elképzelhető, hogy Rákóczi László jelenlétével és magas pártfogói segítségével előnyhöz jutott. Más leveleiben Klobusiczky elszörnyedve értesítette Lórántffy Zsuzsannát arról, hogy Bánffy Erzsébet Pozsonyban meggyónt³² és azt sérelmezte, hogy a gróf kevés időt tölt velük, erdélyi követekkel, ebédekre jár, csak a maga dolgában forgolódik.

Ezen az országgyűlésen a gróf újabb pártfogóra és baráttra talált Nádasdy Ferenc, a frissen megválasztott országbíró személyében. Az eddigi kutatások szerint 1655 körül Nádasdy terveiben egyre nagyobb szerepet kapott Erdély, rendszeres levelezésbe kezdett a fejedelemmel.³³ Ennek volt természetes következménye, hogy Rákóczi Lászlóval való kapcsolatait is szorosabbra fűzte. A gyűlés alatt minden nap találkoztak, felkeresték egymást szállásaikon, többször

29 Napló, 1655. március 11–12.

30 Rákóczi László II. Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1655. június 1. OL E-190 23. cs. No. 6991.

31 Klobusiczky András tudósítása. TT 1891. 174. o.

32 Uő. Lórántffy Zsuzsannának. Pozsony, 1655. április 7. OL E-190 23. cs. No. 6930.

33 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György fejedelem összekötése gr. Nádasdy Ferencsel. *Századok*, 1874. 441–476. o.

jártak együtt a császárnál az ország követeiként. A tanácskozás szüneteiben közös kirándulásokat tettek. Pütkösd táján Nádasdy seibersdorfi birtokán látta vendégül a Rákóczi házaspárt, ahol – mint Rákóczi naplójában írta: „Íratta ki Nádasdy Uram az én képemet is az Palotában több Magyar országhi urak képeihez.”³⁴ Nádasdy felfigyelt Rákóczinak a művészet iránti fogékonyságára, és e közös érdeklődésük nagyban segítette barátságuk és együttműködésük alakulását is.

Rákóczi László naplója sok új adatot közöl az 1655. évi országgyűlésről. Napról napra nyomon követhetjük a résztvevők mozgását, csoportok alakulását, találkozóikat, de konkrét politikai tárgyalásokról, értesülésekről kevés szó esik. Viszont egy új dimenziót ismerhetünk meg, pontos képet nyerhetünk a gyűlés hátteréről, a mindennapokról, a résztvevők elfoglaltságáról, szórakozási lehetőségeiről.

Az országgyűlésen részt vevő nemesek és küldöttek az együttlét minden pillanatát igyekeztek kiaknázni, programjuk igen zsúfolt volt. A napot kora reggel a templomban kezdték, és már itt megbeszélték az első találkozókat. A délelőttbe egy-két látogatás fért és a tanácskozás a Zöld Házban. Az ebéd szintén közösen zajlott. Általában öten-hatan gyűltek össze valakinek a szállásán előzetes megbeszélés, vagy ötletszerű meghívások folytán. Néhány alkalommal az ország egy-egy főméltósága – Lippay, Nádasdy, Wesselényi – nagyszabású fogadást adott, ahol követek, udvari tisztviselők jelentek meg a magyar nemeseken kívül. Az ebéd után a várba vagy a Zöld Házba siettek, majd a délután hátralevő része ismét vendégeskedésekkel, vásárlással, szórakozással telt el. A vacsorára újabb társaságok alakultak, amely – ha a hölgyek is megjelentek – táncsal zárult. Ha az országgyűlés nem ülésezett, a felszabaduló időt kirándulásokkal, találkozókkal töltötték ki. Hogy egy egyszerű hétköznap is mennyire gazdag és változatos programot hozott, arra hadd idézzük Rákóczi László naplóját: „Az Barátok Templomából mentem Zrény Uramhoz, onnan eő kgmével edgiüt Kérj János Uramhoz, innét ismét a Templomban, onnét mentünk föl az Várban. Le jeövén tértem be Battyáni Uram szállására magával edgiüt. Voltam feőbb Urakkal edgiüt ebéden Nádasdi Uramnal. Innen mentem Battyáni Uram szállására, magával eő kgmével, s- onnan paripán az mezeőre mentünk mulatni, késértvén be Visza szállására Battyáni Uramat. Mentem Vacciorára Serény Pál Uramhoz.”³⁵

Az országgyűlés alatt rengeteg árus, kereskedő, mutatványos érkezett Pozsonyba. A legnagyobb forgalmat az ékszerészek, fegyverművesek, és a jezsuita patika bonyolította. Sokan felkeresték a kárpitárosokat, posztómeteszőket, Rákóczi László például bársony öltözőköntöst varrat magának. A kópíróknak is bőven akadt munkájuk. A nemesek portréikat festettették, maguk vagy mások részére. Az utcákon kötéláncosok, tornászok, alkalmi mutatványosok szórakoztatták a járókelőket. Rákóczi szállására egy német házaspár jött, akik „egy új trombita módon szóló nagy hegedővel” játszottak, majd egyik vendégségen a császár törpéje szórakoztatta a meghívottakat.

A viták, tárgyalások feszültségét tréfás vetélkedőkkel, játékokkal igyekeztek enyhíteni. A főurak leggyakrabban lóversennyel, nyúl vadászattal, tétre menő céllövéllyel, vidám fürdőekkel

34 Napló, 1655. május 16-18.

35 Napló, 1655. április 18.

mulattatták magukat. Kedvelt időtöltésük volt a „cédulás kocka”, a tombolára emlékeztető szerencsejáték. Rákóczi naplójában erről így írt: „...mentünk az Zrény Uram szállására: innét mentem az czédulás koczkára és hadtam oda egi néhány Tallért és azután ismét Visza mentem Zrény Uramhoz. Annak utánna Battyáni Uramis, az czédulás koczkáshoz indulván, látot megh eő kegme, és hivot engemetis ismét az koczkáshoz, s- hozzá kezdvén ismét, az utánnis: Nyertem egi Mosdót medenczéstől.”³⁶

A pozsonyi országgyűlés után a megüresedett felső-magyarországi főkapitányság került az érdeklődés középpontjába.

A főkapitány szervezetileg a bécsi haditanács fennhatósága alá tartozott, de kezében roppant jelentős helyi hatalom összpontosult; a Muránytól keletre fekvő terület katonai főparancsnoka volt. Feladatai közé tartozott a végvári szervezet fenntartása, irányítása, ellenőrzése. Javaslatot tett a várkapitányok kinevezésére és elbocsátására, a végvárak építésére, erősítésére. A várak karbantartására biztosította és ellenőrizte a jobbágyok ingyenmunkáját és a szakemberek (mérnökök, építésszek, tüzérségi szakértők) tevékenységét. A főkapitány felügyelt a várak felszerelésére, fegyverzetére, a rend és a fegyelem megtartására. Területén ő volt a katonai igazságszolgáltatás felsőfokú hatósága. Kötelességei közt szerepelt a belső rend biztosítása is.

A felső-magyarországi főkapitányság különleges fontosságát stratégiai jelentősége adta. Ez földrajzi helyzetéből eredt: Bécstől távol feküdt, szinte önálló országrészként, három másik állam közé nyúlt be mélyen. Északról Lengyelország, keletről Erdély, délről a hódoltság határolta. A fő veszélyt a török jelentette, de Bethlen Gábor uralkodása óta mindig számolni kellett a fejedelemség esetleges támadásával. A tisztség betöltéséhez a katonai képzettségen kívül jó diplomáciai érzékre is szükség volt tehát, és a lengyel s erdélyi kapcsolatok szintén nagyban segíthették a főkapitány működését. A tisztség vonzerejét növelte az a tény, hogy mint Wesselényi és több elődje esetében, akár a nádori szék elnyerésére is lehetőség nyílt.³⁷

Lippay ajánlásából tudjuk, hogy Rákóczi László is a jelöltek között volt, s jó eséllyel várhatta a döntést. Eddig sok mindent készen kapott, a rangot, vagyont családja teremtette meg. Úgy tűnt, a szépen induló pálya töretlenül folytatódik: Rákóczi előtt fölillant Fortuna arca, Wesselényi nádorrá választásával megnyílt előtte az út, hogy 22 évesen Magyarország katonai vezetői közé emelkedhessen. Ez a tisztség azonban számára sokkal többet jelentett, mint hatalmat, tekintélyt; a lehetőség volt, hogy formálódó politikai elképzeléseit megvalósíthassa. Mint tudjuk, már ifjú korában tudatosan készült a katonaeletre. Könyvtárjegyzékét nem ismerjük, de számos adatból, leveleinek fordulataiból, utalásaiból kiderül, hogy nagyon érdekelte és foglalkoztatta az ókori és elsősorban a magyar történelem. A háborúk, a történelem iránti érdeklődése az őt körülvevő tárgyakban is kifejeződött. Kastélyainak leltárai, iratai azt mutatják, hogy komoly fegyvergyűjteménye volt, amelyben különféle szúrófegyverek, rengeteg értékes puská és pisztoly is helyet kapott. A legújabb külföldi puskák mellett múlt századi, szinte már használhatatlan fegyvereket is megőrzött. Külön figyelmet érdemel új- és nyilgyűjteménye. Bécsi neveltetése alatt készült az a bárd, amelyre nevén és címerén, jelmondatán kívül saját képmását is bevésztette. Kardjai közül eddig négyet ismerünk. A legszebb talán egy - valószínűleg német

36 Napló, 1655. június 14.

37 *Ember Gyűző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp., 1946. 251-258. o.

mesterektől származó - méteres szablya. Külső oldalán a lombdíszek között lovas herold, a „Gloria virtutem sequitur” felirat található, alatta a lábát két dombon megvető, pajzsos, kardot emelő „Hector Troianus”. A belső oldalra különböző jelmondatokat véstek: „Domine dirige vias meas”, „a Deo victoria”. Itt is van egy kardos-pajzsos alak, az aláírás szerint „Achiles Graecus”.

A névfelírás és a Rákóczi-címer alatt a címerpajzsból kiemelt Rákóczi-sas látható, amint egy törököt marcangol. Ez a bevésés nemcsak a kitűzött célt, a vágyakat jelzi, de utalás a család múltjára is.³⁸ Nagy gondot fordított várainak karbantartására: 1656-ban kezdte meg Hrussov várának és a kistapolcsányi kastélyának erősítési munkálatait. Rákóczi László nagy súlyt fektetett katonái kiképzésére, állandó gyakorlatoztatására. Az állóképességet fejlesztette a versenyfutás, a sok úszás és a birkózás. Rákóczi László naplójának bejegyzései szerint lovaglásban, birkózásban, céllövésben gyakoroltatta őket, jutalmazással, új feladatok, játékok bevezetésével serkentve embereit jobb teljesítményre: „...kezdettem laptát játszani szolgálaimmal, és az ki az laptát megkapta jutalma egy-egy pár karmazsin csizma volt...”³⁹ Ezek az izgalmas, különböző tételekért folyó versenyek magának és egész udvarának remek szórakozást nyújtottak, és arra is alkalom nyílt, hogy a legügyesebbek kiemelkedhessenek. Katonái, tisztjei, de még rokonai is állandó ellenőrzés, megfigyelés alatt álltak, gyakran kipróbálta tettekretehetségüket, bátorságukat: „Ijesztettem meg Desseöffy Ádám uramat, kicsalván a mezőre, és szolgálaimat törökök képeiben reája támasztván. Desseöffy sógor nyúlászívü.”⁴⁰

A versenyeken és játékos cselvetéseken kívül, az állandó vadászat is a kiképzési módszerek közé tartozott. Nem véletlenül volt a kor toposz-rendszerében a vadászat a háború megfelelője, mert „...fejedelmi testgyakorlás, mit a katona iskolájának és a háború képmásának lehet nevezni.”⁴¹ Egy vadászat mindazt a tudást megkövetelte, amelyre egy portya, vagy hadjárat során szükség lehetett; a nyomolvasást, cselvetést, kitartást, gyorsaságot, biztos célzást.

Míndez jelzi Rákóczi László erőteljes katonai érdeklődését. Adatainak alapján mégsem lehet Rákóczinak, a katonának a portréját megrajzolni. Ambícióit ugyanis nem válthatta valóra; soha nem állhatott hadseregek élére, sőt mindössze négy portyájáról tudunk: 1651-ben, '56-ban, '57-ben és 1664-ben vett részt egy-egy rajtaütésben. A tervek és megvalósításuk közti ellentét nem Rákóczi hibájából származott. Mind az udvari, mind a magyar politikusok féltették és tudatosan távol tartották a harcoktól. Érdemes Wesselényi Ferenc II. Rákóczi Györgyhez írt levelét idézni: „Az bizony dolog, alig voltam egyszer nagyobb angustinában mint mostan. Gróf Rákóczi László is elment volt velek [a haddal] s valóban féltettem s naponkint félttem, felette neki adatott az katonáskodásnak, s látja Isten, félttem az jó urat; ha ember megtartoztatja jó indulatjában, az is baj; találjon valami szerencsétlenség esni ő kegmével (:szerencsét pedig senki senkinek nem adhat:) akkor kellenék egyszer szegény fejemnek veszni...”⁴² A levél jelentőségéből semmit sem von le az a tény, hogy nemcsak az aggodalom irattatta Wesselényi-

38 Rákóczi László kardja. *Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon*. Bp., 1896. 798. o.

39 Napló, 1657. június 19.

40 Napló, 1658. január 1.

41 *Andreas de Santa Clara szerzetes Zrínyi fölött mondott gyászbeszédét idézi Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 403. o.

42 *Wesselényi Ferenc II. Rákóczi Györgynek*. Szendrő, 1656. április 30. TL I. k. 588. o.

vel ezeket a sorokat, hanem a nádorságára gyanakvóan tekintő fejedelemhez való közeledés vágya is. A kissé túlzó utolsó mondatból kiderül, hogy Rákóczi László tevékenységét többfelől figyelték, és Bécs sem akarta egy csetepatéban elveszteni erdélyi politikájának egyik kulcsfiguráját.

Rákóczi kitűnő adottságai, alapos felkészültsége alapján komoly reményekkel várhatta a haditanács döntését. Rajta kívül Felső-Magyarország tekintélyes nagybirtokosai, Barkóczy László, Homonnai György, Thököly István, Wesselényi Pál pályázott a tisztségre. Az első számú esélyes azonban Rákóczi László volt, őt támogatta Lippay érsek és Wesselényi, a nádor is felterjesztésében az első helyen javasolta.⁴³ Az udvart viszont aggasztotta a fiatal gróf és a fejedelem kapcsolatának szorossá válása. Bizalmatlanságukat fokozta, hogy Rákóczi László láthatóan aktív szerepet vállalt unokatestvére lengyelországi politikájában is. Ilyen körülmények között semmiképpen nem akarták a fejedelemséggel szomszédos terület katonai vezetését az ő kezébe adni. A bécsi békepárt a szintén Zrínyi köréhez tartozó, de színtelen és erőtlen Homonnai Györgyöt nevezte ki főkapitánnyá.

III.

1655 júliusában svéd csapatok szálltak partra Lengyelországban. A svéd–lengyel háború jó alkalomnak ígérkezett, hogy Erdély kitörhessen elszigeteltségéből, a török–tatár szorításból. Komoly kérdés volt viszont, hogy a fejedelemség a svédek oldalán, vagy ellenük nyerhet-e többet. Az új nagyvezér, Köprülü Mohamed a birodalom határainak kiterjesztésére törekedett, és támogatta volna II. Rákóczi György lengyelországi terveit, ha a fejedelem lengyel hívásra, athnáméval, török csapatokkal kapcsolódik a háborúba. Megkezdődtek a diplomáciai tapogatózások, Rákóczi szövetségre lépett a havasalföldi és moldvai vajdakkal, Velence és több német fejedelemség ígérte támogatását. II. Rákóczi György végül 1656 decemberében megkötötte a szerződést I. Károly Gusztávval, és a szövetséget az országgyűlés is jóváhagyta.⁴⁴

Rákóczi László valószínűleg jól ismerte a diplomáciai és hadi előkészületeket. Az év folyamán többször tanácskozott Sárospatakon Lórántffy Zsuzsannával, és a fejedelem hívására Erdélybe utazott. Zboró a lengyel menekültek központjává vált, szintén itt telepedett le Lubienski, II. Rákóczi György lengyel informátora. A gróf maga is gyakran járt Lengyelországban, és rendelkezett a fejedelemtől független lengyel kapcsolatokkal. A fejedelem leveleinek tanúsága szerint, II. Rákóczi György döntései előtt többször kérte unokatestvére véleményét is,⁴⁵ de olyan dokumentumot, amely Rákóczi Lászlónak a lengyel hadjárattal kapcsolatos állásfoglalását tükrözné, eddig nem találtunk. Aktivitása, erdélyi, lengyelországi útjai viszont arra engednek következtetni, hogy ismerte és helyeselte a hadjárat terveit. A magyar politikusok közül sokan – Zrínyi, Nádasdy, Batthyány – szintén nagyra becsülték a fejedelem személyét, addigi sikereit; az ő tevékenységében látták az országegyesítő politika egyik útját.

⁴³ Wesselényi Ferenc 1656. évi felterjesztése. OL E-199. 9. cs.

⁴⁴ R. Várkonyi Ágnes: A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedelem. *Történelmi Szemle*, 1984. 57-79. o. és *Heckenast Gusztáv: Bécsi svéd követjelentések Magyarországról, 1652-1662. Történelmi Szemle*, 1983/2. 205-222. o.

⁴⁵ 1655-ből és 1658-ból vannak adataink. L. a 30. és a 60. számú jegyzetet.

Az erdélyi sereg 1657 januárjában indult meg Lengyelországba. Lipót Szelepcsényi vezetésével követséget küldött a fejedelemmel való tárgyalásra. Bár nézetei ismertek, Rákóczi László mégis helyet kapott a küldöttségben. A követek között volt még Homonnai György, Barkóczy László, Révay Dániel, Fejérpataki Kristóf. A felső-magyarországi urak kiküldése valószínűleg lélektani fogás, esetleg közeledési gesztus volt. Rákóczi Lászlónak a küldöttségbe való beválasztása pedig taktikai telitalálatnak bizonyult. Az udvar befolyását akarta demonstrálni azzal, hogy még a fejedelmi családban is vannak hívei. Tervük, amelyet Rákóczi László nevére, jelenlétére építettek, bevált. Sternbach a svéd királynak írott jelentésében jelzi a követség érkezését, de csak Rákóczi Lászlót, a fejedelem katolikus rokonát emeli ki név szerint.⁴⁶

Rákóczi Lászlónak emellett még gyakorlati szerep is jutott. Mivel állandó kapcsolatban állt a fejedelemmel, és a lengyel viszonyokat jól ismerte, rábízták a követség útjának megszervezését. Zborói kastélya lett a gyülekezőhely, ide érkezett Szelepcsényi György, Révay Dániel, Homonnai és a többiek. A követség csak akkor indult útnak, amikor Rákóczi László emberei Lubomirski marsalltól, illetve a fejedelemtől kedvező válasszal érkeztek vissza.

1657. február 14-én indultak meg, először Lubomirski tábora felé. Útjuk során mindenhol készen várta őket az élelem, szállás, a lengyel kísérők; Woyniczki, Balniski, Glinski, Biecutól pedig már a marsall zsoldosai kísérték a követeket. Lancutnál érték utól Lubomirski táborát. A marsall fényes kísérettel fogadta őket, az ünnepi vacsorán Wielopolski, Semberg és más lengyel urak is részt vettek, Rákóczi László pedig „atyafiságos Pohárt” ivott Lubomirskival.

A követség útjának legveszélyesebb szakaszához érkezett, amikor a két ellenséges had közti területen kellett átjutniuk, hogy elérjék Rákóczi táborát. Elnéptelenedett falvakon mentek keresztül, egy-egy lengyel vagy tatár csapat kísérte messziről vonulásukat. Tanúi voltak néhány kisebb összecsapásnak, és lengyel előőrsüket kozák portyázók megtizedelték. A küldöttség Radymno puszta falai közt húzta meg magát, míg Rákóczi László szolgálai a fejedelemhez indultak segítségért. Hamarosan megérkezett Rákóczi György pátenstevele egy hadnagyával, majd a San partján már Kemény János várta seregével a követeket.

A tárgyalások nem igazolták a fejedelem várákozásait, mint anyjának írta: „követség sum-mája csak az, ő felsége atyai képpen intet, tegyük le a fegyvert...”⁴⁷ A követség összetételéből arra lehet következtetni, hogy a felső-magyarországi uraknak politikai megbízatásuk nem volt, így érthető, hogy pár nap múlva, a tatár támadás hírére, hazatérhettek. Rákóczi László sem időzött soká, egy napot kettesben töltött a fejedelemmel, leveleket írt Nádasdynak, Wesselényinek, Batthyáynak, majd ő is útra kelt, Rákóczi György mellett összekötőként hadnagyát, Hoffmann Istvánt hagyta.

Hazafelé kietlen, felégetett, elpusztított vidéken haladtak. Kanczuga városáról írta Rákóczi László naplójában: „...egy részét meg is égetvén, feles embereket öltének meg lakosiban, kik közül az piaczon magam is láttam egy holt embert, melyet a disznók öttenek, az útfélen fektében.”

⁴⁶ Sternbach jelentése a svéd királyhoz: „Venit 12/22 praesentis, cuius mentio in prioribus a me facta est, legatus caesaris ad principem, comitatus a Ladislao Rakocio principis patruelle et romanae religioni addicto, de cuius propositione et data ipsi a principe resolutione proximis litteris S. Regiae Mtti Vrae humillime aperiam...” közli: *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború. Bp., 1891. II. k., 273-274. o.

⁴⁷ II. Rákóczi György anyjának. Priborcz, 1657. február 28. Családi levelezés. 514. o.

Félúton érte utól a fejedelem levele, amelyben a gróf visszatérését, segítségét kérte, de Rákóczi László az otthoni nyugtalanító hírek miatt elutasítóan válaszolt.

Zboróra érkezve ismét kastélya lett az első számú hírforrás és irányító központ. Ide jött utatásért a fejedelem német secretarius, Lubienski, Szalay Pál, Usz Ferenc és mások. Szelepcsényi szintén Zboróra küldte a császárnak szóló leveleket, amelyeket Rákóczi László továbbított Bécsbe. Állandó összeköttetésben maradt a fejedelemmel, és tudósította a magyar politikusokat, elsősorban Nádasdyt, Zrínyit, Csákyt, Batthyány Ádámot tájékoztatta. Március végén két hétig tanácskozott a hozzá érkező svéd és a Barsowski György vezette kozák követéssel, pár napra vendégül látta a Lengyelországból visszatérő Szelepcsényi kancellárt és a Zboróra siető Millei páttert. Szintén Rákóczi László emberei – elsősorban Luzenszki Sámuel – biztosították a Lengyelországba élelmet szállító szekerek útját.

A svéd és kozák követek április elején hagyták el Zborót, Rákóczi László még a lengyel területen is kísérte őket egy darabon, megnézte a seregeket, több lengyel rabot és 150 aranyért egy magyart is kiváltott a fogságból. Innen újból részletes tájékoztatást küldött a fejedelemnek.

II. Rákóczi György kezdetben sikereket aratott, bevonult Krakkóba és Varsóba. De a svédektől való elválás után Lvov irányába folytatta az előrenyomulást, ahol kelepcébe került. Ez alatt a lengyelek, Lubomirski vezetésével betörték Felső-Magyarországra és végigpusztították Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár vármegyéket. A helyzetet súlyosbította, hogy az eddig várakozó álláspontra helyezkedett Porta is támadási parancsot adott ki, Erdélyre tatár csapatok zúdultak.

A felső-magyarországi nemesség számított és készült egy esetleges támadásra, mégis hatalmas károkat szenvedett. Különösen a lengyel betörés járt nagy pusztításokkal. „Mi ezen az Feöldön az kiknek Munkach tajan es azon belül jószága van – írta Rákóczi László Batthyány Ádámnak – az lengyelek eruptioja miat igen meg karosottunk, csak magamnakis Szent Miklosi Jóságomban közel negyven falumat egettek megh, s majorságaimis éppen oda vannak.”⁴⁸

Rákóczi László a pusztítást nem nézte tétlenül, Pethő Zsigmonddal rá-ráütött a török-tatár csapatokra.⁴⁹ Makoviczai birtokán pedig átjárót létesített, ezen keresztül menekülő erdélyiek, havasalföldiek, moldvaiak özönlöttek a Felföldre. Az udvarban nem akarták magukra vonni a török szultán neheztelését, ezért az átjáró berekesztését szorgalmazták. Vitnyédi értesülései szerint, készek voltak Rákóczi Lászlót még felső-magyarországi főkapitánynak is kinevezni, csak hogy céljukat elérjék.⁵⁰

Rákóczi László a gyors portyákon és az átjáró megnyitásán kívül mást nem tehetett, feszülten várta és továbbította a Lengyelországból érkező, egyre riasztóbb híreket: II. Rákóczi György békét kötve lengyelekkel, csekély kíséretével hazatért, míg Kemény János és a hátrahagyott had tatár fogságba esett. Rákóczi Lászlónak a hazavergődött katonákon és futárokon kívül a fejedelem mellett tartózkodó emberei szállították a híreket. Ez a magyarázata annak, hogy értesülései gyorsak és pontosak voltak. Alig egy héttel az erdélyiek fogságba esése után már szétküldte a fogoly főurak névsorát.⁵¹

48 Rákóczi László Batthyány Ádámnak. OL P-1314. No. 39295.

49 Barcsay Ákos Lorántffy Zsuzsannának. Gyulafehérvár, 1657. június 15. Erdély és az észak-keleti háború. II. 389-391. o.

50 Vitnyédi István Zrínyi Miklósnak. Sopron, 1657. május 4. Magyar Történelmi Tár, XV. 100. o.

51 Rákóczi László Batthyány Ádámnak. Polcora, 1657. augusztus 15. OL P-1314. 39296.

Július első felében Rákóczi László a felső-magyarországi szabad királyi városokat járta végig. 1657 áprilisában meghalt III. Ferdinánd császár, és Lipót a városok hűségesküjének átvételére királyi biztosokat nevezett ki: Rákóczi Lászlót, Kisdi Benedek egri püspököt, Mosdósy Imrét, a szepesi kamara tanácsosát. Kassa, Eperjes, Szeben, Bártfa, Lőcse volt az útvonal, a városok rendben felesküdték, majd megvendégelték és megajándékozták a biztosokat.⁵²

Rákóczi ezután késedelem nélkül Wesselényi murányi, enyickei kastélyába látogatott, ahol Erdély sorsáról, az észak-keleti határok védelméről tárgyaltak. A július 20–22. között tartott jolsvai gyűlésnek is ez volt a témája. A gyűlés intézkedéseket sürgetett az újabb lengyel betörések ellen, kérte a károk felbecslését, a végházak megerősítését, hadak fogadását. A rendek felszólították a nádort, hogy az okozott kár fejében foglalja le Lublót és a tizenhárom szepesi várost. Követelték, hogy a bujtotatókat, rablókat megbüntessék, a lengyel fogságba esett nemeseket, kereskedőket váltsák ki. Hasonló kéréssel fordultak Lórántffy Zsuzsannához is.⁵³

A Lengyelországból hazatérő fejedelem nehéz helyzetbe került. A török büntető hadjárattal fenyegette, serege tatár fogságban maradt, országa részben ellene fordult. Először a belső nyugalmat akarta helyreállítani, de már külső segítséget is keresett, és ehhez Rákóczi Lászlóra is szüksége volt.

Rákóczi László a szamosújvári országgyűlés idején még nem volt Erdélyben, csak embereitől értesült a gyászruhába öltözött, rab férjük, fiaik kiváltásáért rimánkodó asszonyok megrendítő képeről. Gyulafehérvárra már elhívta a fejedelem.⁵⁴ A gyűlés kompromisszummal zárult, Rhédey Ferencet választották fejedelemmé, mint Rákóczi László naplójában írta: „Ez nap eligálták Rhédey Ferencet Pünkösdi Királyságra.”⁵⁵

II. Rákóczi György és László együtt hallgatták meg a tatárok közül visszaérkező kémet, majd Balázsfalvára utaztak Báthory Zsófiához, ahol naponta többször tanácskoztak. A megbeszélések nem hoztak eredményt, Rákóczi György csalódottan jelentette anyjának: „Rákóczi László uram elmene mind jesuitáival edgyütt.”⁵⁶ Rákóczi László pedig naplójának panaszkodott: „Erdély Tündérország!”

II. Rákóczi György mindent megtett az ország megvédésére. Új szövetségeseket keresett. A császári címre pályázó Lipóthoz követeket küldött, támogatását kínálta Erdély védelméért. Kérése találkozott az európai politikusok és a magyar főurak elvárásaival. Több választó fejedelem, pl. a mainzi érsek, a szász választó, azzal a kikötéssel adta Lipótra szavazatát, ha a leendő császár segítséget nyújt a fejedelemnek, és megindítja a török elleni háborút. A magyar politikusok pedig pozsonyi gyűlésükön deklarálták, hogy Lipótnak, mint magyar királynak kötelessége Erdély és Magyarország megoltalmazása. Míg II. Rákóczi György megsegítését sürgették, maguk is készültek a fegyveres beavatkozásra, Wesselényi általános felkelést hirde-

52 Napló, 1657. július 10–17.; *Hain Gáspár* lőcsei krónikája. Lőcse, 1910–13. 272. o.; I. Lipót levele Lőcse városához. Laxenburg, 1657. május 31. Lőcse, Városi Levéltár, II. 103/1.

53 A jolsvai gyűlés irományai: TT 1884. 586–590. o. (közli: *Petikó Béla*).

54 *Szilágyi S.*: Erdélyi országgyűlési emlékek. XI. Bp., 1886. 309. o.

55 Napló, 1657. november 2.

56 *Wallentinyi*: i. m. 58. o.; MTAKk Ms 4947.

tett, Nádasdy, Batthyány Ádám és mások csapatokat fogadtak. Felső-Magyarország ugrásra készen várt, a nádorhoz sorra érkeztek a támadást sürgető levelek. A hadi készülétek közben újból felvetődött a felső-magyarországi főkapitányság kérdése. A tisztséget Homonnai György töltötte be, de ebben a kiélezett helyzetben, Lippay érsek megítélése szerint, rátermettebb emberre volt szükség: „Megvallom azt – írta Wesselényinek –, hogy böcsületes, emberséges vitéz úr az mostani kassai Generális uram is, de hogy ennek az súlyos terhek elviselésére elégséges kőszikla legyen, nem remélem.”⁵⁷ Az érsek ismételten Rákóczit javasolta, aki fáradhatatlanul munkálkodott a fejedelem és Erdély érdekében. Szinte minden idejét – ha éppen nem Erdélyben volt – Bécs, Pozsony, Kismarton, Nagyszombat és az otthona között osztotta meg. Híreket közvetített, tárgyalásokat folytatott, ő is, akárcsak Lippay, Nádasdy, Zrínyi, a fejedelem megsegítését próbálta elérni az udvarnál. Rákóczi László vendégségbe hívta Batthyány Ádámot, majd maga is Kőrmendre készült.⁵⁸ Többször felkereste Lippayt, Wesselényit, Nádasdyt, és április végén öt napig Bécsben tárgyalt. 1658 májusában Rákóczi György Erdélybe hívatta⁵⁹ és három hetes tanácskozás után is alig akarta hazaengedni. Pár nappal később Szerencsen már az erdélyi kancellárt, Mikes Mihályt látta vendégül. Katonai ambíciói, kapcsolatrendszere, tájékozottsága révén valóban Rákóczi László lett volna a legalkalmasabb személy a főkapitányságra. A fejedelemnek és híveinek nagy támogatást jelentett volna, ha az Erdéllyel határos terület katonai irányítása szintén egy Rákóczi kezébe kerül. Ez azonban az udvar békepolitikáját veszélyeztette volna, így Lippay kezdeményezésére nem érkezett válasz, a főkapitány Homonnai maradt.

Eközben a fejedelem a megyesi országgyűlésen visszaszerezte tisztségét, és nyíltan a török ellen készült. II. Rákóczi György helyzetét tovább javította, hogy a Lipppa melletti csatában győzelmet aratott a budai pasa seregén. Alig két héttel a lipppai diadal után Lipótot császárrá választották. De a siker kicsikarása, majd a fényes koronázási ünnepség temérdek pénzt felémésztett. Az udvar – pénz, haderő, politikai egység hiányában – békét kívánt. A Porta Candia ostromával volt elfoglalva, így szívesen fogadta az udvar közeledését, amely szabad kezet biztosított Erdélyben. A fejedelemségre tatár hadak törtek, elfoglalták Jenőt, Lugost, Karánsebest. A török megbékítésére, az erdélyi törökpárti rendek Barcsay Ákost ültették a fejedelmi székbe.

Rákóczi Györgyöt nem érte váratlanul az országgyűlés döntése, hiszen Lászlóval minden lehetőséget végiggondoltak: „...Rákóczi László levelében bizony eleget érthetni, ha fejedelemség letételére kellene utóljára mennünk, kit javallana, Barcsay uram volna...”⁶⁰

II. Rákóczi György titkos megállapodást kötött Barcsayval; átadja Váradot és a Partiumot. De amikor a Porta nyomására az erdélyi rendek végzést hoztak ellene, haddal indult az új fejedelem ellen. Külső erővel próbálta hadait növelni, követei Bécsben azon munkálkodtak,

57 Lippay György Wesselényi Ferencnek. Stubnyai fürdő. 1658. december 29. OL E-199. F. 4. 11/65. No. 10.

58 Rákóczi László Batthyány Ádámnak. Csejte, 1658. január 16. OL P-1314. No. 39297.

59 „Noha penigh csak hamar egymás után ket leveleit vévén az Fejedelemnek eö Ngnak, mind az eö Nga írása, s – mind egyéb dolgaimra nézve alá kelletik mennem, mindazáltal úgy akarom alkalmaztatni oda valo foghlatosságimat, hofi ezeket három hitigh el végezvén, egy holnap alatt ismét fel érkezhessenk ide Kistapolcsáni házamboz...” – Rákóczi László Batthyány Ádámnak. Kistapolcsány, 1658. május 26. OL P-1314. No. 39299.

60 II. Rákóczi György anyjának. Gyulafehérvár, 1658. május 10. Családi levelezés, 543. o.

hogy kieszközöljék a régóta ígért császári segítséget. A magyar főurakat is igyekezett a maga törekvéseinek megnyerni. Rákóczi Lászlót tudósításra és közbenjárásra szólította föl. „...vajha egy szívvel kívánnék s akarnók magyarok, bizony pogány igát most rázhatnók le nyakunkról, azt ne vélje Kglmetek, ha egybetett kézzel, behunt szemmel kezdi is nézni Erdély veszedelmét, megmaradjon Magyarország békével, mert bizony az pogány nem áll abban meg.”⁶¹ Tudták ezt Magyarországon is. Homonnay György felső-magyarországi főkapitány az udvar határozata után tudakozódott: „...ha az Török Rákóczi hatan győ ki az het varmegyére, szabade inen őtett magunkat megh segiteny, vagy csak nézni romlását szomszed vereinknek...”⁶² Rákóczi – bár mindenben segítette a fejedelmet – nem hitt abban, hogy Erdély és Felső-Magyarország kivédhetne egy esetleges török-tatár támadást. Olyan sötéten ítélte meg a helyzetet, hogy télen, 1657 decemberében családjával, minden mozdítható vagyonával a biztosabb nyugatra, Kistapolcsányba költözött. Nem érte be ennyivel, a legjobban veszélyeztetett, Erdélyhez legközelebb fekvő birtokait Sáros megyei Rákóczi-Lórántffy birtokokra akarta kicserélni, de ahogy korábban, Lórántffy Zsuzsanna most sem egyezett bele. Ekkor megvételre ajánlotta fel Sáros és Zboró kivételével felső-magyarországi birtokait, Lórántffy Zsuzsanna azonban mindent megtett, hogy keresztelje terveit.⁶³ „Az vén Asszony – panaszkodott Rákóczi László feleségének – az teszen minden akadályt, csak ki akar minnyájunkat élni, minden van elméjében, hogy neked keresek édes társ, és az ősi jószágból szerzem, melyhez aztán nékiek pénzzel kelene hozzájutni.”⁶⁴

Rákóczi Lászlónak ekkor még eltökélt szándéka volt, hogy Sáros és Zborót megőrizve birtokainak súlypontját Észak-nyugat-Magyarországra tegye át, itt akart nagyobb jószágot vásárolni, és hamarosan Nagybicse megvételéről kezdett tárgyalni Illésházy Gáborral.⁶⁵ Ez az üzlet végül kútba esett, más birtokügyei viszont kedvezőbben rendeződtek. Két rokonuk is meghalt; Kun István, a rozsályi, és Nagymihályi Bánffy Gábor, felesége öccse, a nagymihályi jószág tulajdonosa.⁶⁶ A Kun örökség körül hosszadalmas perek kezdődtek. Rákóczi László összefogott rokonaival, az Újhelyi, a Sulyok és a Dessewffy családdal. Kérvényt nyújtott be az udvarhoz, s – mint a fentmaradt 5000 forintos részlet kimutatás bizonyítja⁶⁷ – mindent megtettek, hogy rájuk nézve kedvező döntés szülessen. Ez az 1659-es országgyűlésen meg is történt.⁶⁸

A nagymihályi birtok ügyében már nem volt ilyen türelmes Rákóczi. Bánffy Gábor halála után megerősítette a kastélyt, és telerakta fegyverekkel. Provizorának, Egri Jánosnak pedig meghagyta, hogy „mind éjjel-nappal legyenek kglmetek jó vigyázásban. Az kinek ne hinnének, csak nem kell bébocsátani az kastélyban, és ki- s bejárván is, modjával cselekedjék kglmetek, elég erőssége vagyon, csak vigyázzon kglmetek, és ha valami lenne, a port, golyóbist ne

61 II. Rákóczi György Rákóczi Lászlónak, Szászváros, 1659. november 17. *Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború.* II. 563. o.

62 Homonnai György Wesselényi Ferencnek. Eperjes, 1659. december 9. OL E-199. F. 4. II/46/1.

63 Napló, 1657 június-július.

64 Rákóczi László feleségének. 1658. július 28. E-190. F. 24. No. 7344.

65 OL NRA. F. 170., 171. Több mint 100 irat szól a birtokvásárlásról.

66 Rákóczi György Rhédey Ferencnek, Szerencs, 1659. május 31. TT 1892., 108. o.

67 TT 1903., 431-433. o.

68 Corpus Iuris 1659.: 117. tc.

kémélje...⁶⁹ Hogy erőszakos lépését törvényesítse, a nádorhoz fordult,⁷⁰ rokonaival tárgyalásokat kezdeményezett, és végül sikerrel járt, a birtok az ő kezén maradt.

Rákóczi László, ha csak az ország keleti felében is, de jelentősen megnövelte birtokait. Ekkor már beletörődött, hogy nem tud Nyugat-Magyarországra költözni. A bicsei vásárlásra összegyűjtött pénzt építkezésekre fektette. Meggyorsította kistapolcsányi kastélyának felújítását, és befejezte Zboró építését, ahová vissza is költözött.

Visszatérésével sem tudta a közte és Lórántffy Zsuzsanna közti megromlott viszonyt rendezni. Az egyre betegbb és merevebb fejedelemszony már nem tudta követni az eseményeket, nem értette meg fia helyzetét, politikai lépéseit sem. Rákóczi László aktivitását egyre nagyobb gyanakvással figyelte, benne is ellenséget látott. Az udvarban viszont nagyra becsülték Rákóczi közvetítő tevékenységét. A jutalom nem sokáig váratott magára: 1658 októberében királyi kamarásnak nevezték ki.⁷¹

Rákóczi László egy pillanatra sem hagyta tájékoztatás nélkül a fejedelmet. „Nincs is az Ngd állapata oly megkisebbitve – írta II. Rákóczi Györgynek –, hogy ne tudna Ngd még ő Felségének szolgálni; mondotta a követ (Radolt): Princeps Rákóczius est denique princeps, qui potest adhoc multum facere et servire suae Maiestatis.”⁷² A fejedelmet támogatták a magyar politikusok is, és a császár segítségét sürgették. Hiábavalónak bizonyult azonban a nádor számtalan beadványa, és Felső-Magyarország fenyegetése, hogy behódol a töröknek, ha a császár Erdélyt cserbenhagyja. Szejdi Ahmed 1660 tavaszán Rákóczi ellen indult. Május 22-én Szászfenesnél ütközött meg a két sereg, a küzdelem a törökök győelmét hozta. A sebesült Rákóczi Györgyöt katonái kiragadták a csata forgatagából, de néhány nap múlva Váradon belehalt sebeibe.

„Rákóczi halálán öröm vagyok, kit gyűlölték szivbül, galibától, nagytul, mongyák, hogy megmenekedtek, de félek rajta, hogy nagyobbba ne essenek.”⁷³ – írta Lippay az udvar hangulatáról. Aggodalma beigazolódott; a császár mozdulatlanságán felbátorodott Szejdi Ahmed július közepén már Várad alatt táborozott. A vár esetleges elfoglalásával Erdély önálló állami léte forgott veszélyben, de pusztulása végzetes lehetett a hegyaljai borvidékre, a Kassáról Lengyelországba vezető kereskedelmi útra, a két román fejedelemségre is.

A vár ostroma egész Európát megdöbbentette, Zrínyi azonnal körülzárt Kanizsát, az ország legfőbb méltóságviselői közös emlékiratban követelték, hogy a császár segítse meg Váradot, engedélyezze az általános insurrectiót, kérjen nemzetközi segítséget a török ellen. Grazban Lipót, a hadi- és udvari tanács tagjai és magyar főurak tanácskoztak Várad felmentéséről.⁷⁴ Felső-Magyarországon a magyar urak parancs és engedély nélkül is rá-rácsaptak a törökre. Wesselényi Ferenc maga köré gyűjtötte a felföldi urakat, és a felkelés módozatait tárgyalták. De a tervek nem válhattak valóra. Az udvari és a haditanács üléseit figyelemmel kísérve Lippay hamar rádöbbsent, hogy Grazban „nem akarják, hogy generális conflictus

69 Rákóczi László Egri Jánosnak. OL E-204. (átrendezett anyag).

70 Wesselényi Rákóczi Lászlónak. Stubnya, 1659. június 8. OL E-190. 25. cs. 7703.

71 Napló, 1658. október 5-6.

72 Rákóczi László II. Rákóczi Györgynek, Sáros, 1659. június 12. OL E-204. Rákóczi László levelei.

73 Lippay György Wesselényinek. Pozsony, 1660. június 15. OL E-199. 4. cs. II./65/60.

74 Magyarország története, III. k. 1083. o.

legien, ...nincs ketseg az bekeseghbe...⁷⁵ Wesselényitől azt várta, hogy valami „más uton segítse megh... Varadot.” Számba vették a rendelkezésre álló hadakat. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a német csapatokra nem építhetnek, mert a Szabolcs és Szatmár védelmére kirendelt Louis de Souches-nak csak az volt a feladata, hogy visszaszerezze a hét vármegyét. A nádor viszont húsz zászlót osztott a magyar lovasokra, további két harcost állított ki Báthori Zsófia és Rákóczi László. Tervbe vették a hajdúság felültetését, több mint tizenötezer emberre számítottak.⁷⁶

Szóba került a fővezérség kérdése is. Wesselényi köszvénye miatt lóra sem tudott ülni. Lippay azt tanácsolta, hogy Rákóczi Lászlónak adjon megbízatást, bár mint a nádornak írta: „Homonnai Uramat illetné tisztí szerint az állapot. De igen iffíu és Rákóczi László nem is hallgatna hozzája.”⁷⁷ Lippay, aki minden erejével azon volt, hogy Erdélynek segítséget nyújtson, látva az udvar passzivitását, elkeseredésében többször kérte a nádort: „Istenért ne vegyen kegyelmed minden cikkelyt olyan scrupulosi, hanem segítse meg valamint valahogy Varadot, hogy el ne vesszenek.”⁷⁸ Wesselényi azonban a haditanács utasítása ellenére semmit sem tehetett, az pedig úgy döntött, Várad miatt nem kezd háborút a törökkel.

Várad veszte országszerte mély megrendülést és félelmet keltett. Százak, ezrek gondolták ugyanazt, amit a Pozsonyba visszatérő Lippay: „...hát oda vagion Várad, oda vagion Erdély, bizony ha nem tudom mi készülletel megüünkis kikelettel az törökre, húsz vagy harminc esztendő alatt visza nem vesszük Erdélt, seöt magunkis utánna vesszünk, ki tudgya még Várad megvétele utanis hova fordul és mith fogh mivelni az Teörök.”⁷⁹

Ebben az időszakban Sárospatakon, Borsiban egyre többször tanácskozott Báthori Zsófia és Rákóczi László, s Nádasdy Ferenc is felkereste az özvegyet. Tárgyalásaik során a fejedelemszszony és fia katolikus hitre való át-, illetve visszatérését készítették elő. Ezt a lépést elsősorban nem Báthori Zsófia vallási meggyőződése vagy az urak hittérítő buzgalma magyarázza, hanem a Rákóczi-ház régi tervének megvalósítását, a lengyel korona megszerzését segítette volna. Mária Lujza lengyel királyné - házassága gyermektelen lévén - még férje életében igyekezett a trónutódlás kérését és a maga sorsát megoldani. Több kísérlet, tapogatózás után az alkalmas jelöltet az ifjú Rákóczi Ferenc személyében vélte megtalálni. Azt tervezte, hogy unokahúgával házassítja össze Rákóczit, és János Kázmér halála esetén az új király nagykorúságáig kormányzóként továbbra is ő irányíthatná Lengyelországot. Ezért fontos, hogy Rákóczi minél gyorsabban áttérjen, s így a vallásbeli különbség se vethessen tervüknek gátat.⁸⁰

Rákóczi László hiába nyeri meg Lippay érsek támogatását, a bécsi udvar egyáltalán nem kívánta ezt az áttérést. Bécsben attól tartottak, hogy a katolikus Rákóczi Ferenc, 1652-től Erdély választott fejedelme, előbb-utóbb Magyarország koronájáért is kinyújtja majd a kezét. Kemény Jánosban az új fejedelemben kezdetben szintén a Rákócziak emberét látták, aki, ha

75 Lippay György Wesselényi Ferencnek. Graz, 1660. augusztus 12. OL. E-199. F. 4. II/65/71.

76 Uazok, Pozsony, 1660. június 25. OL E-199. F. 4. II/65/62.

77 Uazok, Pozsony, 1660. augusztus 3. OL E-199. F. 4. II/65/57.

78 L. a 75. jegyzetet.

79 L. a 76. jegyzetet.

80 Báthori Zsófia levelei Rákóczi Lászlónak. Sárospatak, 1661. április 3. és Munkács 1661. július 10. - OL E-204. Báthori Zsófia neve alatt; *Kárpáthy-Kravjászky Mór*: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai. Bp., 1940.

már a helyzet ura lesz, lemond majd Rákóczi javára.⁸¹ Bécs rosszallása ellenére 1661 augusztusában Báthori Zsófia már az áttérésről tudósította Rákóczi Lászlót, aki magán a ceremónián személyesen nem vett részt.⁸²

Ezalatt Kemény János, az új fejedelem a császárhoz és a nádorhoz fordult segítségért. Az udvar a rendek megújuló kérelmére és az események nemzetközi visszhangjának hatására elhatározta, hogy csapatokat küld Magyarországra. A haditerv elkészült: három irányban akartak csapást mérni az ellenségre. A főserég, kb. tizenötezer ember, Montecuccoli vezetésével Buda és Esztergom ellen indít támadást. Wesselényi két-háromezer főnyi haderővel Felső-Magyarországon át Erdélybe indul és csatlakozik Kemény János csapataihoz. Zrínyi Kanizsánál köti le a török erőket.

A császár elrendelte az élelmiszerraktárak feltöltését és a toborozást. A nádor Kassára hívta a felső-magyarországi főurakat és vármegyéket. 1657 óta a magyar nemesség visszatérő követelése volt, hogy a császár indítsa meg a török háborút. Mégis, a kassai konzultáción Wesselényi csak nehezen tudta elérni, hogy a vármegyék megszavazzák a csapatok élelmezését és elszállásolását. A vármegyék Csáky István és Rákóczi László vezérletével „megzendültek”, bár Kemény János és vele Erdély érdeke úgy kívánta volna, hogy segítsék Montecuccoli hadjáratát. A fejedelem támogatását maguk is szorgalmazták, de azt nem akarták, hogy az egész akció Felső-Magyarországot terhelje. A német katonaság még csak pusztulást hozott az országra. Példaként Várad vesztét és de Souches rakamazi táborozását említették. Wesselényinek azonban sikerült meggyőzni Csákyt, aki aztán Rákóczit csitította: „...immár jóakaró fiam uram mind kelmes urunkhoz tartozó kötelességünket s mind megnyomorodott hazánkhoz való hűségünket demonstrációk által comprobálnunk kelletik. Nehéz dolog igen, az olyanokat táplálnunk, kik mind életünk, s javaink elfogyasztásában igyekeznek törekedni ellenünk.”⁸³ A tizenhárom vármegye végül 17000 köböl búza, 850 vágómarha szállítását és 1500 lovas kiállítását vállalta.

1661 szeptemberében megváltozott a hangulat. Montecuccoli egyesült Kemény János csapataival, és bevonult Erdélybe. A magyar rendek bízni kezdtek az offenzív háború megindításában, az adakozás megkezdődött. Nem tudhatták, hogy a haditerv váratlan megváltoztatása, Montecuccoli Erdélybe vonulása a Porta és az udvar újabb megállapodását takarta. A császár már lemondott Kemény János támogatásáról, Montecuccoli „hadjárata” csak a magyarok megnyugtására és a törökök ellenőrzésére szolgált.⁸⁴

A Porta Apafit ültette a fejedelmi székbe, a német csapatok visszavonultak, a telet a Felföldön töltötték. Az újabb értelmetlen pusztítások ismét megbolygatták a vármegyék nyugalmát.

Rákóczi László és Csáky felszólalásaikkal nemcsak az udvar haragját vonták magukra. „...az német generálnak Montecuccoli Uramnak nehézsége volna legderekasabban kdre s-én reám – írta Rákóczi László Csákynek – egyéb okát nem gondolhatom, hanem hihető csak azért, hogy az szegény haza szabadságát a nemes statusokkal s vármegyéinkkel együtt Cassai Consultáció-

81 *Pribram*: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. Bécs, 1901. 458-469., 510., 550. o.

82 Báthori Zsófia Rákóczi Lászlóhoz. Munkács, 1661. augusztus 20. OL E-190. 26. cs. 7871.

83 Csáky István Rákóczi Lászlónak. Szepes, 1661. december 22.; *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században, Csáky István. Bp., 1883., 342-343. o.

84 Magyarország hadtörténete I. Bp., 1984. 282-283. o.

ban oltalmaztuk. Kiért úgy hallatik, hogy az hadaival Bártfa mellől ide Makoviczára szándikozik elsőbben, annak utána penig innét oda feljebb az Szepességre az kd jószágára valo quartélyozásra és azoknak fogiatására.”⁸⁵ Rákóczi László megtette a szükséges óvintézkedéseket, a jószágot, gabonát, pénzt a megerősített kastélyokba hordatta, és még több katonát fogadott. Kárai azonban így is tetemesek voltak, a nádorhoz intézett panasza szerint szentmiklósi kastélyát feldúlták és 66 háza égett porrá, a kár több ezer tallerra rúgott.⁸⁶

Nagyobb veszteségnek bizonyult, hogy az udvarban többen elfordultak tőle. A német katonaság elszállásolása elleni határozott fellépése Bécsset bizalmatlanná tette. Ez az idegenkedés megmutatkozott az újabb főkapitány-választásban is. Homonnay 1661-ben meghalt, és Rákóczi László előtt ismét megnyílt a lehetőség a főkapitányság elnyerésére. De Wesselényi már csak az utolsó helyen ajánlja, gyengécske kifogással. „Rákóczi László uramban sok jo talentum van, ha betegeskedése gatot nem nemzene...” Nádasdy nyíltan megírta Csákynek, hogy ellene és Rákóczi László ellen Bécsben akkora a felzúdulás, hogy nincs esélyük a tisztség elnyerésére, várni kell, míg mind a két oldalon lecsillapodnak a kedélyek.⁸⁷

IV.

Az 1663-as esztendő betegséget, gondot, gyászt hozott a Rákóczi családra. Az év elején kislányuk, Betkó esett át súlyos himlőn, majd a tüdőbajban szenvedő Bánffy Erzsébet állapota súlyosbodott, míg végül augusztus közepén meghalt. A családi gondok mellett Rákóczi László minden erejét lefoglalta Sáros vármegye kézbentartása. A vallási sérelmek, a német katonaság pusztításai, a török betörések, az 1662. évi országgyűlés, az udvar török politikája tiltakozásra készítette Felső-Magyarország vármegyéit. Rendet, védelmet követeltek, kijelentve, hogy ha nem kapják meg, behódolnak a töröknek.

Rákóczi megerősítette birtokain a védelmet, katonákat fogadott, minden értékét, állatait Zboróra hordatta a veszélyeztetett beregi, zempléni uradalmaiból, a kastély erődítéséhez is hozzáfogott. Figyelőket, kémeket tartott Erdélyben, a törökök között értesüléseit tovább adta. Wesselényi írta Rottalnak „Rákóczi László uram levelét küldte hireivel, kk in specie oda külttem, ítélje kgd méltónak közleni ő Felségével, s Portia herceggel...”⁸⁸

1663 elején mind az udvarhoz, mind Wesselényi nádorhoz eljutott már a hír, hogy Köprülü Ahmed haddal készülődik Magyarország ellen. Lipót békeajánlatával sem tudta feltartóztatni a nagyvezért; a török hadsereg megindult Buda felé.

1663 júniusában Köprülü Ahmed nagyvezér visszautasította Bécs békeajánlatát, és Magyarország ellen vonult.

A fenyegető török veszély hatására a magyar főurak félretették személyes ellentéteiket, Zrínyi mellé állt Wesselényi, Lippay, majd Nádasdy is. Zrínyi támadási haditervét elfogadva megkezdték a hadi készüléteket. Wesselényi hadba szólította az ország lakosságát. Rákóczi

85 Rákóczi László Csáky Istvánnak. Zboró, 1661. december 20.; *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században, Csáky István. Bp., 1883. 124-125. o.

86 Rákóczi László Wesselényi Ferenchez. Szentmiklósi kastély, 1662. április 8. OL E-199. F. 5. II/89/3.

87 Nádasdy Ferenc Csáky Istvánnak. 1661. december 18. OL Csáky cs. levéltára. P-71 F. 266. No. 9.

88 Wesselényi Ferenc Rottal Jánosnak. 1663. április 19. fogalmazvány, OL E-199. 8. cs. IV/4. t. 444.

többször részt vett a nádornál tartott katonai tanácskozásban és 1500 katonát állított ki. Megyéjében, Sárosban olyan jó eredménnyel toborozták a hadakat, hogy Pethő Zsigmond vice-generális példaképpül állította a többi megye elé.⁸⁹

A bécsi udvar azonban továbbra is gyanakvással figyelte Rákóczi aktivitását, erdélyi kapcsolatait. Az alig egy éve átépített és megerősített kistapolcsányi kastélyába és hrussói várába – a török veszélyre hivatkozva – erőszakkal német katonaságot telepítettek. „Az szegény Istenben elnyugodott szerelmes házastársamnak eltakarításában foglalatoskodom – írta Rákóczi a nádornak – Noha házam romlásán való bánatimat öregbiti Hrusso váramnak Kistapolcsánnyal edgyütt elveszése szolgálaim által árultatásképpen való feladása. Ndat kérem, tudósítson bölcs tanácsával, mihez kelletik magunkat tartanunk e forgandó és veszedelmes üdönkre nézve, én kész vagyok hazánknak javára tehetségem szerint mindent elkövetnem...”⁹⁰

Bánffy Erzsébet halála a Rákóczi-ház politikájában új lehetőségeket nyitott. Bár a tanácskozások és előkészületek a legnagyobb titokban folytak, Erdélyben már 1663 őszén felröppent a hír: „Az elébbi fejedelemasszonynak egy ördöge van – írta Teleki Mihály Bánffy Dénesnek – ki avval biztatja, nemsokára Haller Gábor uram leszen az fejedelem és ő ngat elveszi feleségül, másképpen pedig Rákóczi László uramhoz is hozzá menne.”⁹¹ Rákóczi László levelezése szerint a híresztelésnek volt reális alapja, valóban számítani lehetett Lónyay Anna és Rákóczi házasságára. A gróf megtette az előkészületeket. Felkérte Batthyány Borbálát, hogy Bécsben a sajátjához hasonló női hintót készíttessen. Tíz aranyat ígért, ha pünkösdre meghozzák. Batthyány Kristóftól megpróbálta megvenni vagy legalább egy hónapra kölcsönkérni azt a faliképet, amely Lónyay Annának megnyerte tetszését.⁹² A jelekből arra következtethetünk, hogy 1664 pünkösdjére tervezték a döntést. Érdekes, hogy Rákóczi először Lónyay Zsigmond özvegyét vette feleségül, másodsorra pedig lányát kérte meg. Mindenesetre ez a frigy új távlatokat nyitott. Rákóczi László, ha feleségül veszi Kemény János özvegyét, mindkét országrészben hatalmas jószágoknak lesz ura, sőt birtokainak súlypontja Erdélybe helyeződik. De milyen politikai előnyökkel járt volna ez az esküvő? Bár konkrét adatokkal nem rendelkezünk, feltevésünk szerint elsősorban politikai házasságról volt szó. A Rákóczi család a fejedelem halála után új utat keresett. Ezt jelezte már Báthori Zsófia és fia katolizációja is. A családnak azonban erős irányító egyéniségre volt szüksége a még csak 18 éves Rákóczi Ferenc mellé. Báthori Zsófiának nem kellett még egyszer férjhez mennie, hogy a család támaszt találjon, erre a feladatra kiválóan megfelelt Rákóczi László. Bécsi neveltetése következtében ismert az udvarban, az ott állomásozó diplomaták körében, kiterjedt lengyel kapcsolatokkal rendelkezett, összeköttetésben állt a román vajdákkal is, de nem volt ismeretlen a svéd és a kozák követek előtt sem. Személye révén a magyar politikusok tájékoztatása és támogatásuk elnyerése is biztosítottnak látszott. Egyetlen gyenge pontja volt: Erdély. Kapcsolatban állt ugyan a fejedelemség politikusai-

89 Pethő Zsigmond Szepesnek. 1663. október 17. Lőcse Járási Levéltár. Congregációs iratok No. 203. Az 1663–1664. évi háborúra: *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965.; *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664. Eisenstadt, 1964.; *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Bp., 1975.

90 Idézi *Wallentinyi*: i. m. 68. o.

91 *Gergely S.*: Teleki Mihály levelezése. Bp., 1906. II. k. 639. o.

92 „...lévén knek alkalmosságára Bécsben való írásán, csináltasson oly hintót mindenben valaminemű az Kgd hintója, Eperjesen az haznal lattam, ha lehet mennél hamarabb...” Rákóczi László Batthyány Borbálának. Mad, 1664. május 11. OL P-1314. No. 39301.

val, de erdélyi birtokokkal, pozícióval, tényleges befolyással nem rendelkezett. Ehhez segíthette volna hozzá a Lónyay Annával kötött házasság.

Az utolsó lépések voltak már csak hátra, azonban pár nappal a kézfogó előtt Rákóczi élére állt annak a csapatnak, amely Nagyvárad megtámadására és magyar rabok kiszabadítására készült. Vajon mi készítette arra, hogy ilyen fontos esemény küszöbén személyesen vegyen részt a portyán? Tulajdonképpen csak az időzítés meglepő, hiszen a harcot, a hadműveletekben való aktív részvételt már régóta várta Rákóczi. Erre ekkor, 1664 májusában nyílt lehetőség. Elképzelhető, hogy még a házasság szempontjából is kedvezőnek találták ezt az alkalmat. Egy sikeres akció pozitívan befolyásolhatta volna az erdélyi közvéleményt. Várad sorsa ugyanis 1660 óta a nemzetközi és hazai érdeklődés központjában állt. Ha Rákóczi pont itt tudna sikert elérni, nevét a hír szárnyra kapná, és Erdély is örömmel fogadná. Ilyen előzmények után került sor a váradi akcióra.

Várad megtámadásáról több krónika, napló tudósít.⁹³ Mégis a legismertebb forrás – történészek és irodalomtörténészek előtt egyaránt – a „Rákóczi végső butszúó éneke”⁹⁴ című ballada.

A mű hatása kettős volt: ráirányította Rákóczi László személyére és a váradi akcióra a figyelmet. Másrészt viszont eltorzította és felnagyította az eseményeket. Három tényező – a hely: Várad, az idő: 1664 és a név: Rákóczi – elegendő volt ahhoz, hogy a támadást Várad visszafoglalására tett kísérletként és Rákóczi László életének legjelentősebb állomásaként értékeljék.⁹⁵

A ballada fontossága és gyakori említése mellett más okok is arra készítetnek, hogy több figyelmet szenteljünk ennek a forrásnak.

A balladával Thaly Kálmán után sokáig senki sem foglalkozott alaposabban, kiadásának jegyzetei az ő állításait ismételték. Thaly elfogadja Rákóczi Lászlót a ballada hőisének, mivel azonosítható személy és Nagyváraddal is kapcsolatba hozható, a kolofon 1667-es évszámát szövegromlásnak vagy másolási hibának tekinti.⁹⁶ Így, Timon Sámuel krónikájára és Rákóczi Erzsébet egy alapítvány levelének adatára támaszkodva, az események időpontját 1662-re teszi.⁹⁷ Rákóczi Erzsébet levele döntő bizonyíték lehetne. De ő apja halálakor még csak 9 éves, és 1698-ban, 34 évvel az események után teszi az alapítványt. Más krónikák és a levéltári adatok, mind az 1664-es évszámot igazolják.

Az évszám kérdése mellett még más érdekessége is van a balladának. Rákóczi László nevét egy olyan búcsúzó ének őrizte meg, amely valójában nem róla szól. Több mint száz évvel

93 *Georg Krauss*: Siebenbürgische Chronik. Bécs, 1864. 2. k. 391–392. o.; *Kéry János*: Martis Turcici Feroica. Pozsony, 1672.; *Kazy Ferenc*: Historia Regni Hungariae. Nagyszombat, 1749. III. k. 15–16. o.; *Bethlen János*: Historia rerum Transilvanicarum. Bécs, 1782. 1. k. 125–126. o.; Pálóczi Horvát család naplója, 220. o.

94 Rákóczi végső butszúó éneke. Régi magyar költők Tára. Bp., 1981., 10. k. 569–570. o.

95 *Bunyitay Vince* – *Málnási Ödön*: A váradi püspökség története. Debrecen, 1935. IV. k. 130–131. o.

96 *Thaly Kálmán*: Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. Bp., 1864. 1. k. 170. o.

97 Timon Sámuel csak megemlíti Rákóczi Lászlót: „Erdődy Györgynek két felesége volt, az első Rákóczi Erzsébet, aki a törökök által, Várad kapujában 1662-ben levágott Rákóczi László leánya...” *Timon S.*: Epitome chronologica. Kassa, 1736. 291. o. A kistapolcsányi ispotály 1698. január 1-jén kelt alapítólevele: „Azon nap, a midőn Istenben elnyugodott édesatyám gróf Rákóczi László 1662 Várad alatt, az kereszténység az természet szerint való ellensége török által a kereszténységért kiontotta vérért és ugyan ott vitéz módon lött halála is, ő Nagysága lelkiért Szent László napján adatik nekik (az ispotály szegényeinek) egy ebéd.” *Közli Botka Tivadar*: i. m.

Thaly kutatásai után, Marczali Ferenc, magyar szakos egyetemi hallgató egy diákköri konferenciára készített dolgozatában vizsgálta a Rákóczi László balladát és változatait. Tanulmányában sorról sorra kimutatja, hogy a ballada által előadott cselekmény Thököly Imre 1685-ös váradi fogságára vonatkozik.⁹⁸

Vajon hogyan került Rákóczi László neve egy Thököly Imréről szóló balladába? Lehetséges, hogy élt korábban egy Rákóczi László ballada is. Erre épülhetett rá Thököly, majd II. Rákóczi Ferenc éneke, amit a családi szálak, a körülmények és a hely hasonlósága segített. A főhős fontosságánál fogva és az események aktualitása miatt esetleg átalakulhattak a Rákóczi Lászlóra vonatkozó részletek, csak a név maradt meg. De az is elképzelhető, hogy „Az Magyar országban volt én nékem hívem, / Szép Rákóczi László vala az én nevem” rész későbbi betoldás.

További probléma a támadás ismertetése és értékelése. A krónikákból, naplókából két változat rajzolódik ki:

1664. május 27-én hajnalban a katonák ráütöttek a várra. Mielőtt még a belső várba bejutottak volna, valamilyen fegyelmetlenség, esetleg árulás miatt felfedezték őket és kitört a harc. A híd körüli csatában a zászlóért lehajló Rákóczi Lászlót halálos lövés érte. De a csapat felégetve a várost és környékét, sok foglyot ejtve vonult el.

Egy másik színesebb és regényesebb tudósítás szerint, amely Kazynál bukkant fel először, május 27-én tartották Váradon a pünkösdi vásárt. Rákóczi László és emberei, áluhában a vásárosok közé vegyülve bejutottak a városba. A piacon azonban lelepleződtek, és a küzdelemben Rákóczi László életét veszítette.

A krónikák tehát a vállalkozás célját Várad visszafoglalásában látták.⁹⁹ Ezt a véleményt Gyalóky Jenő is osztotta. Amikor az esetet rekonstruálni próbálta, nem kutatott újabb adatok után. Hadászati fejtegetéseibe több hiba csúszott. Várad visszavételének terve mindig központi helyet foglalt el a haditervekben. Éppen ezért nem valószínű, hogy néhány ezer lovasra bízták volna a feladat végrehajtását. Bethlen János leírásából tudjuk, hogy a törökök ekkor fejezték be a falak megerősítését, és a várat mély és széles árokkal látták el.¹⁰⁰ Várad ostroma hosszas előkészületeket, komoly hadi felszerelést igényelt volna. Ha sikerül is Váradot egy rajtaütés során visszafoglalni, vajon Felső-Magyarország katonai és politikai vezetői vállalhatták volna, hogy akár hetekre beszoruljanak egy várba, a segítség reménye nélkül? Feladatuk a felső-magyarországi hadak kiállítása volt. Lehetséges lett volna, hogy a csapatgyűjtés késleltetésével tovább növeljék a feszültséget? Az az állítás, hogy Várad visszafoglalása egyedül a vezér, Rákóczi László vágya volt, és mást nem is avatott tervébe, egy hadtörténész részéről igen különös kijelentés. Gyalóky Jenő következő soraival önmagának is ellentmond: „Mint látjuk, Pethő győzelemről számol be, s nem is említi, hogy tulajdonképpen céljuk Várad felmentése lett volna. Eljárása részben érthető is: magyar ember létére restellt a német Lobkowitznak a magyar fegyverek kudarcáról számolni be.”¹⁰¹

98 *Marczali Ferenc: A Rákóczi Sámuel ballada. Régi magyar irodalmunk és európai háttere.* Szeged, 1980. 133-159. o.

99 Krauss nem beszél Várad visszafoglalásának tervéről, szerinte a támadást Rákóczi Zsigmond kiszabadítására indították. Bethlen János azért dicséri a rajtaütést, mert megakadályozta, hogy Erdély a török oldalán Magyarország ellen vonuljon hadba.

100 Bethlen János közlése szerint a törökök kevéssel Rákóczi Lászlóék támadása előtt erősítették meg Váradot.

101 *Gyalóky Jenő: i. m. 438. o. A Magyarország története 1526-1686 c. összefoglaló műben Rákóczi László váradi harcáról a szerzők véleménye megoszlik: III/2., Makkai László: 1558. o. és Várkonyi: 1124., 1180., 1138. o.*

A magyar–német ellentét ilyen beállítása régi és rossz beidegződés, s hamis is. Ugyanis Várad kapcsán nem lehet magyar fegyverek dicsőségéről, vagy kudarcáról beszélni, hiszen több mint kétszáz német is részt vett a rajtaütésben. Az előkészületekben Cob ezredes fontos szerepet játszott. Azonkívül Pethő nem akarta magyarjait mentetegetni, ugyanebben a levélben¹⁰² kemény bírálattal illeti fegyelmezetlen katonáit.

A kortárs levelezés azt mutatja, hogy Rákóczi László társai nem szöttek nagyratörő terveket, nem Várad visszafoglalásáért küzdöttek.

Mi lehetett akkor az igazi cél, és hogyan lehet Várad megtámadását értékelni? Vajon tényleg nem volt több mint egy vakmerő portya? Vagy valamilyen módon mégis illeszkedett az 1663/64-es háború menetébe?

1664 telén, tavaszán folyt a nemzetközi összefogással indított offenzív háború. A tervek szerint Kanizsa, Érsekújvár, Várad térségében kellett támadást indítani. De tényleges hadműveletek csak Nyugat-Magyarországon folytak. Várad környékén nem volt katonaság, csapatmozgás, amely lekötötte volna az erdélyi törökök erőit. Megnőtt a veszélye annak, hogy akárcsak 1663 őszén, a nagyvezér ismét táborába szólítja Apafit és az erdélyi sereget.

Kászony Márton és Cob ezredes erdélyiekkel folytatott levelezéséből kitűnik, hogy ezzel a lehetőséggel mind a két fél tisztában volt. Kászony a közvetítést is magára vállalta, amikor Rottal Jánost tájékoztatta: „...iöt most török követis az mely mind Török császártól mind pedig a Fő Vezértől levelet hozot hogy az Erdelyek, és Apaffi hadba menjenek... Azért kglmes Uram most kellene sietni Zuza (de Souches) general Uramnak ő Ngnc ide, had menthetnek meg megokat az Erdelyiek hogy az német hadak közel létek miat nem mehetnek hadba...”¹⁰³

Az erdélyi kérések egyre sürgetőbbek lettek, de az udvar sokáig kivárt. Az eszéki siker, a külső anyagi és katonai segítség ellenére a hadműveletek csak április végén folytatódtak. De Apafi Mihály már megkapta a hadba szólító parancsot. Ekkor az Erdélyből érkező levelekben visszatérő motívum a fogadkozás: „...Legyen kgltek securus hogi valamit az mi kglmes Urunk és az országh el kerülhet bizoni el kerüli hogi ne vécsen az keresztjenséghnek, de azt latja Isten a kglkis hogi mi alájok vettettünk s nemis mozdulhatunk.” Ebben az állapotban továbbra is Magyarországról várták a segítséget: „Bezzegh Uram bar csak eszer két eszer emberrel szállana kgltek ki mezőben megis volna Urunknak mentsége hogi hadak vadnak kik Erdélyre vigyáznak ... de ha ki nem szál kgltek annak inkab nem acceptallja az mentséget az Török.” Bánffy cseltámadást javasolt: „Váradon sincs most semmi Török az meni magyar hadak kgltek közül vadnak most sok karokat tehetnek nekik ugi hiszem az varossatis fel egethetnek...”¹⁰⁴

Amit Bánffy Dénes még csak javasolt, azon mások már hetek óta munkálkodtak. Erdély mentesítésének gondolata is megfordult fejükben, de a Szerencsen tanácskozó felső-magyarországi főurakat kezdetben még csak a személyes bosszú hajtotta.

102 Pethő Zsigmond Lobkowitznak, a hadi tanács elnökének. TT 1900.

103 Kászony Márton Rotalnak. Szatmár, 1664. március 22. OL P-507. F. 16. No. 566/317.

104 Bánffy Dénes Kászony Mártonnak. Fehérvár, 1664. május 24. OL P-507. F. 16. No. 568/360.

1664 márciusában Barkóczy Zsigmond fogságba esett. Krauss krónikájából, Kállói Fényes István művéből, a Pálóczi Horváth család naplójából, Csáky István, Pethő, Boldvay Márton leveleiből¹⁰⁵ összeállt a mozaikkép, pontosan rekonstruálni tudjuk az esetet.

A Barkóczy fivérek a Kálló melletti Oroszi faluban mulattak. A váradi Huszein agát és magyar ruhába bujtatott törökjeit az éj leple alatt két paraszt vezette a Barkóczy-házhoz. Bekérdzkedtek, mint eltévedt kállói katonák. Amikor a kapu kitérült, rázúdultak a még alvó, félig részeg magyarokra. Barkóczy Zsigmondot elfogták, testvérét, Istvánt is „ingh nélkül szalasztották”. A rabokkal, zsákmánnyal a törökök Várad felé indultak. Barkóczy István megmaradt embereivel Pocsajnál akarta elvágni az útjukat, de a visszavonulást fedező Kucsuk Mehmet pasa csapatába szaladt. A rövid, de heves küzdelemben a magyarok halottakat, sebesülteket hátrahagyva megfutamodtak.

Megkísérelték Barkóczy Zsigmond kiváltását, de a török hatalmas árat, 110 török foglyot kért cserébe.

Április végén Kucsuk Mehmet a nagyvezér dunai táborába sietett. Váradon pár száz fős török őrség maradt. Az események felgyorsultak. Május közepén Rákóczi László szerencsi házában Pethő Zsigmond, Barkóczy István és Ferenc vendégeskedett. Kémjelentésekből pontos adatokat szereztek a törökök helyzetéről és Barkóczy Zsigmond fogságának körülményeiről. Tervükbe hamarosan beavatták Cob ezredest és Kászony Mártont. Elhatározták, hogy Rákóczi László fogolymentő portyának álcázott támadást indít Várad ellen. A szervezkedés is kiszélesedett, Kállóból, Szatmárból, Ecsedből, Nagykárolyból gyűjtötték a katonákat. A csapat létszámát nem lehet pontosan megállapítani. Kéry János kétezer magyar és háromszáz német katonáról tud, a Pálóczi Horváth család naplója is néhány ezer magyar és német katonát említ. A vezér Rákóczi László volt, mellette Pethő Zsigmond, Barkóczy István és Ferenc, Károlyi István vett részt az akció irányításában.

A készülődés teljes titokban folyt. Kászony is csak homályosan figyelmezteti Telekit: „...ez környékről is hall kegyelmed hadaknak forgolódását, de kegyelmeteknek nem fognak ártani, hanem ha lehet, az pogány ebeket persequalják.”¹⁰⁶

Barkóczy István a nádorhoz írt levelében a támadás másik célját fedte föl. „Közönséges akaratból igyekezünk azon, hogy Váradnak az városát fel égetnénk, és az szegény szegény Eöcsemetis csak egy rossz fa háznak tartván Várad városában, Istent segítségül híván valami forman megh szabadíthatnánk...”¹⁰⁷

A had egy része május 24-én indult el Szatmárból. Másnap Guthnál egyesültek a Tiszán átkelt csapattal, majd megindultak Várad felé.¹⁰⁸ 27-én hajnalban a kállói gyalogok betörték a kaput,¹⁰⁹ és a sereg rázúdult az alvó városra. „Merő ítélet napia volt, siras, rivas, ordítás, bögés,

105 Barkóczy Zsigmond fogságba esése: Pethő Zs. Wesselényinek, Kassa, 1664. május 11., OL E-199. F. 5. 11/84/11; Csáky I. Rottalnak, Szepes, 1664. április 4., OL P-507. F. 14. No. 43.; Boldvay Márton Apafi Mihálynak, Székelyhid, 1664. március 29. Török-magyarokori állam-okmánytár. Pest, 1870. IV. k. 106-107. o. Krauss krónikája; a Pálóczi Horvát cs. naplója; *Kállói Fényes István*: Debrecen városának, az keresztény res-publicának naponként arviz keppen nevedeket, ez esztendő forgasában vegben ment siralmas sorainak keserves meg bantodasinak, helytelen expensainak egy nehany versekben foglalt compandiuma 1664. Régi magyar költők tára, 10. k. 20-21. o.

106 Kászony Márton Teleki Mihálynak, Szatmár, 1664. május 26., Teleki M. levelezése, III. k. 122-123. o.

107 Barkóczy István Wesselényinek. Eszlár, 1664. május 24., OL E-199. F. 4. 11/8/1.

108 Boldvay Márton Apafi Mihálynak. Székelyhid, 1664. május 28. Török-magyarokori állam-okmánytár. IV. k. 118-122. o.

109 *Kállói Fényes István*: i. m. 22. o.

rettenetes tűz, és rettenetes égés, olig vitézül bant az magiarsag a pogonial hogy meg az Csecszopo gyermekeketis kardra hánta.”¹¹⁰ A támadás azonban nem a tervek szerint zajlott. A krónikák, levelek, ha egyes részleteket másként is beszélnek el, abban mind megegyeznek, hogy valamilyen fegyelmezetlenség hiúsította meg a teljes sikert.

„Ha a parancsokat egyesek, úgy mint a többiek figyelembe vették volna – írta Pethő Lobkowitznak – hinném, hogy nagyobb győzelmet hozhattunk volna, és nem hiányolnánk Rákóczi Lászlót az életről.”¹¹¹

Guzics János naplójának rövid lejegyzése is fegyelmezetlenségre utal: „...Rákóczi László fejét vesztette Váradnál a Barkóczy urak és a többi katona viszálykodása miatt.”¹¹²

Mások Rákóczi Lászlót hibáztatják,¹¹³ de az árulás gondolata is felmerült. Kászony Márton arról számolt be, hogy egy nagykarolyi asszony és egy pribék figyelmeztették a váradiakat a veszélyre: „...Történt it olian dologis hogy az minap mikor Várad égetésére készülnek vala, Károlyból egy Ferencziné nevű Asszony szolgálaiatul Váradra egy Posgai nevű pribéknek meghizente, hogy magokra vigiazzanak mert az Magyarok készülnek reájuk, melyet ha az törökök el hittek volna valoba rajta vesztettünk volna, mar fogva vadnak törvényekis ma holnap leszen...”¹¹⁴

Nem tudjuk valójában mi történt, mi zavarta meg a támadás menetét. Leghitelesebbnek az a változat tűnik, amelyet Kéry János ír: „A katonák egy része titokban be is jutott a városba, de ott megfélekedtek igazi céljukról, és fosztogatni és zsákmányolni kezdték a várost. Ezzel az ellenségnek időt engedtek arra, hogy fölcudjon és a támadást visszaverje.”¹¹⁵

A vállalkozás tehát nem a tervek szerint folyt le. Rákóczi László meghalt, teste is bent maradt. Fejét a vár kapujába ütötték le és tűzték ki, testét odadozták a kutyáknak és madaraknak. És ezzel Rákóczi-Kemény-párt elképzelései is szertefoszlottak. Barkóczy Zsigmond sem szabadult ki.¹¹⁶ Várad városát és környékét, Péntekhelyt és Olaszit felégették. Sok keresztényt kiszabadítottak és török foglyokat is ejtettek. A kortárs értékelés szerint „magyar olyan nyereséggel régen nem járt mint most”.¹¹⁷ A támadás elérte titkos célját. Erdély veszélyeztetettsége olyan érv volt, amely előtt a Porta is meghajolt, Apafi kibújhatott a hadba hívó parancsok alól. Az Észak-Magyarországon harcoló török csapatokat is megosztotta a rajtaütés híre, Kucsuk pasa lóhalálában vonult vissza Várad őrzésére.

Az akció lélektani hatása sem lebecsülendő. Különösen Erdélyben volt nagy a lelkesedés. A tavaszi hadjárat sikerei is megdobbantották a szíveket, de az erdélyiek többet kívántak. A Váradig húzódó arcvonal terve azonban papíron maradt. Az Erdélyt körülölelő várakozásba robant bele Rákóczi László csapata. A hatás nemcsak a levelek elismerő és lelkes hangján mér-

110 Kászony Márton Rottal Jánosnak. Szatmár, 1664. június 4., OL P-507. 16. cs. No. 566/315.

111 L. a 95. jegyzet.

112 Guzics János naplója. TT 1889. 445. o.

113 Kászony szerint Rákóczi László „az ordinentiahoz nem tartván magát”. OL P-507 16. cs. No. 566/315.

114 Kászony Márton Rottalnak, Szatmár, 1664. június 28., OL P-507 566/321.

115 Kéry János: i. m.

116 Kalló Fényes I.: i. m. 23. o.

117 L. a 99. jegyzet.

hető le. Mindkét félben felmerült a továbblépés gondolata. Bánffy Dénes és Kászoni Márton is Várad visszafoglalását sürgette.

Várad megtámadásának, Rákóczi László halálának hamar elterjedt a híre. Míg az előzőt nagy örömmel fogadták, az utóbbin mindenki megdöbben. De Souches Wesselényinek írt levelében még reménykedett, hogy a hír hamisnak bizonyul, de a Bécsben nyomtatott hadieseményekről beszámoló újságban haláláról már mint biztos tényről számoltak be. Báthori Zsófia elrendelte, hogy ezentúl minden május 27-én misét mondjanak Rákóczi Lászlóért. Az akkortájt keletkezett naplók, krónikák, levelek mind megemlékeztek és méltatták Rákóczit, és egykori nevelője, Lippay György is elsiratta: „Szegény Rákóczi László uram halálán bizony nem kevésé búsulok és szánakozom, mert jó fia volt hazájának és igaz szolgálja ő Felségének... De mit tehetünk róla, így szokott az vitézség járni... Majd nem is lésen immár kinek írnom az derekas urak közül, meghalván Rákóczi uram is.”¹¹⁸

Várad falai alatt Rákóczi László élete, 31 év zárult le. Forrásainkból egy művelt, mozgékony, higgadtan és hajlékonyan politizáló főúr képe bontakozik ki. Fejedelmi családban született, császári udvarban nevelkedett. Bécs hű embereként, a Habsburg birodalom és Erdély közti közvetítőként nagyszerű pálya várt rá. Magyarországnak azonban a török kiűzését, az ország-egyesítés problémáit kellett megoldania. Rákóczi László hazája és a fejedelemség politikájának, érdekeinek közös pontjait látva ráeszmélt, hogy nem Bécs és Erdély, hanem a magyar és az erdélyi politikusok között kell kapcsolatokat teremtenie. A körülményekhez gyorsan alkalmazkodott. A háttérbe húzódva fontos részt vállalt II. Rákóczi György lengyel hadjáratából. A kudarc után Bécstől várt segítséget. Az udvar politikájában csalódva új utakat keresett: arra készült, hogy erdélyi bázisát megteremtve a Rákóczi–Kemény-párt élére álljon. Terveit meggátolta a halál.

Rákóczi László nem futhatta be azt a pályát, amelyre adottságai, körülményei predesztinálták, mégsem tekinthetjük életét sikertelennek, befejezetlennek. Mert ha a tényeket feltárjuk, és egymás mellé helyezzük, egy megfontolt politikus-katona következetesen végigharcolt pályája alakul ki, amelynek szerves része és következménye volt Várad.

118 Lippay levelét *Wallentinyi* idézi: i. m. 71. o.

A 48. HONVÉD ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE AZ 1848-49-ES SZABADSÁGHARCBAN, ALAKÍTÁSÁTÓL BUDA VÁR BEVÉTELÉIG

Az 1848-49-es magyar szabadságharc hadtörténetével hatalmas irodalom foglalkozik, mindamellert néhány fontos problémakör még tisztázásra vár. Így az egyes alakulatok történetének részletes feldolgozása is hiányzik.¹ Az a néhány munka, amely megkísérelte egy-egy alakulat történetének részletes feldolgozását, többnyire a múlt század végén született, vagy századunk első felében.²

E munka ezt a hiányt igyekszik részben pótolni. A 48. honvéd zászlóalj történetének feldolgozása egy nagyobb vállalkozás kezdete, amely a szabolcsi honvédek részvételét vizsgálja a szabadságharcban. Ennek keretében a 43., a 10., a 28. és a 139. honvéd zászlóalj történetét kell feldolgozni. A 43. teljesen, a másik három nagyobb részt szabolcsi honvédekből alakult meg.

A felsorolt alakulatok közül a 48. honvéd zászlóalj volt az igazán „szabolcsi”. A megye vetette fel szervezésének gondolatát, állította ki, s részben szerelte fel a zászlóaljat. Szinte teljes egészében a megye adta nemcsak legénységét, de tisztikarát is, beleértve a parancsnokok személyét is. 1848 szeptemberétől végigküzdötte a szabadságharc legvéresebb csatáit, s csak a legtovább harcoló csapatokkal együtt tette le a fegyvert Komáromban. A harcok során honvédseregünk legkiválóbb zászlóaljai közé küzdötte fel magát, amit fényesen bizonyít zászlójuk III. osztályú katonai érdemrenddel való feldíszítése, s még inkább az, hogy a honvédsereg kétszázaléknál legkiválóbb egységei, a 3. és a 9. zászlóalj „testvérükké” fogadták a szabolcsi 48. zászlóaljat, s meghajtották zászlóikat vitézsége előtt.³

A 48. honvéd zászlóalj a szabadságharc honvédseregének egy kevésbé ismert típusát képviseli. Jelleget tekintve az önkéntesekből toborzott első 10 honvéd zászlóalj és az országgyűlés határozata nyomán sorozott honvéd zászlóaljak között helyezkedik el. Nemzetőr zászlóaljként szervezték meg, 1848 novemberében honvéd zászlóaljjá alakult, s létével bizonyította, hogy körültekintő szervezés, megfelelő vezetés a nemzetőrökből is tudott kiváló zászlóaljakat kovácsolni.

1 *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983. (a továbbiakban: *Bona, Tábornokok*) 5. o.

2 Honvéd zászlóaljak történetével foglalkozó feldolgozások: *Hegyesi Márton*: Az 1848-49-i 3. honvéd zászlóalj története. Budapest, 1898.; *Hoffmann Arnold*: Az 1848-49-i vörössapkás 9. honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.; *Vörös Lajos*: Az 1848-49-i első honvéd zászlóalj története a szabadságharcban. Doktori disszertáció kézirat, ELTE BTK Történeti Könyvtár 2339. r. sz.; *Molnár András*: A Zalai 47. honvéd zászlóalj felállítása 1848 őszén. Zalai Gyűjtemény 26., 1987.

Visszaemlékezések: *Tóth Károly*: Az 56. honvéd zászlóalj története. Csurgó, 1893.; *Szalkay Gergely*: A VI. honvédzászlóalj története. Kézirat, Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár Fol. Hung. 2087. (megjelent folytatásokban: *Hazánk* VIII. k. 1885.); *Szinnyei József*: A 37-ik honvéd zászlóalj története (in Komárom 1848-49-ben. Budapest, 1887.); *Cserna István*: A 37. honvédzászlóalj rövid története. *Vasárnapi Újság* 1881. évf. 6. sz.; *Rényi Dezső*: A 64-ik honvédzászlóalj története. *Hazánk* I. k. 1884.; *Thoroczkay Sándor*: A 73. honvédzászlóalj története 1849-ben. *Hazánk* VIII. k. 1885.; *Kássa Lajos*: A 7. honvédzászlóalj története. 1848-1849. *Történelmi Lapok* I. évf. 1892.; *Szöllősy István*: A XII. önkéntes honvédzászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848-1849. *Történelmi Lapok* VI. évf. 1897.

3 Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár (a továbbiakban: SzML) XIII. 9. *Krasznay Péter* iratai, önéletrírása (a továbbiakban: *Krasznay*) II. f. 2. o.

A szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj
(1848 augusztus-október 30.)

A polgári állam megteremtésének feladata előtt álló Batthyány-kormány súlyos problémák sorával találta szemben magát 1848 májusától. Ezek közül a legnagyobb veszélyt az jelentette, hogy a bécsi udvar csak az alkalomra várt, hogy a forradalmi események által kikényszerített engedményeket, de legalábbis egy részüket visszavonhassa. E veszélyt csak növelte, hogy az udvar kapva kapott a nemzetiségi kérdések kiéleződésén. 1848 májusában a szerbek mozgalma okozta a legnagyobb problémákat, s az ellentétek kiéleződéséhez, majd a véres küzdelem kibontakozásához döntően hozzájárult, hogy a felfokozott nacionalizmus légkörében a nemzetiségi politikusok és a magyar forradalom vezetőinek többségét (Kossuthot is beleértve) egyformán a hajlíthatatlan merevség jellemezte.

A kormány előtt nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország védelmére fegyveres erőt kell teremtenie. Bár erőteljesen szorgalmazták a cs. k. hadsereg magyar alakulatainak hazavezénylését, hamar kiderült, hogy az csak részleteiben és igen vontatottan valósulhat meg, így el kellett kezdeni új alakulatok szervezését. Május 15-én hoztak rendeletet az első 10 honvéd zászlóalj felállításáról, s rövidesen megkezdték országszerte az önkéntesek toborzását. Ez a fővárosban és a Tiszántúlon gyors és látványos sikereket hozott, június elejére az 1., 2., 3., 10. honvéd zászlóalj létszáma már teljes volt. A többi hat zászlóalj kerületében már lassabban ment a toborzás, csak augusztus elejére telt be a létszámuk. A délvidéki harcok ezalatt egyre jobban kiéleződtek, s egyre véresebbé váltak. Újabb fegyveres erőkre volt szükség, annál is inkább, mert a honvéd zászlóaljok zöme csak augusztus folyamán kapcsolódhatott be a harcba.

Így került sor az 1848: XXII. törvénycikk értelmében megszervezett nemzetőrség harci alkalmazására. Összlétszámuk 350 000–380 000 fő körül alakult⁴, de ezeknek csak egy részét lehetett tábori szolgálatra alkalmazni.⁵ Ezek voltak a „mozgó” nemzetőr csapatok. Előre kikötött, csak néhány hétre terjedő időre vonultak táborba, így csak kiegészítő feladatokra voltak alkalmazhatók. Rövidesen kiderült, hogy a nemzetőrség alkalmazása nem sokat segített, mert mire valamennyire is kiképezték őket, indultak haza, s szélsőséges esetekben (mint a tolnai nemzetőr zászlóalj) még felváltásukat sem várták be.⁶ Mivel a honvéd zászlóaljakra sem lehetett egyelőre számítani⁷, csak a nemzetőrség maradt, amelyet nagyobb létszámban lehetett alkalmazni, de alkalmazásukra más kereteket kellett keresni, mint a mozgó nemzetőrség.

Rövidesen felmerült a gondolata a nemzetőrök közül toborzott önkéntes csapatok megszervezésének. Már 1848 júliusában Mészáros Lázás hadügyminiszter azt ajánlotta gr. Dégenfeld Imre szabolcsi főispánnak, hogy önkéntes csapatokat állítsanak fel. A főispán azonnal tudósította a vármegyét a tervről, s 1848. július 22-én kelt levele közli: „a megyéből 1000 vagy 1500

⁴ *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848. nyarán. Budapest, 1973. (a továbbiakban: *Urbán*: A nemzetőrség) 69. o.

⁵ A Délvidéken 1848 nyarán 22 ezer nemzetőr teljesített szolgálatot – (főszerk.: *Liptai Ervin*): Magyarország hadtörténete. Budapest 1985. I. k. 458. o.

⁶ *Urbán*: A nemzetőrség 143. o.

⁷ Legkorábban a 3. honvéd zászlóalj indult el, de fegyverzet és felszerelés nélkül, 1848. június 21-én. Az 1. és 2. honvéd zászlóalj június 24-én, a 6. és 10. honvéd zászlóalj július 28-án indultak el, és indulásuktól 10–15 nap is eltelt, amíg bekapcsolódhattak a hadműveletekbe: *Urbán*: A nemzetőrség 365–367. o.

nemzetőr, ha lehet önkéntesekből kiállítva fog Szeged alá a táborba indíttatni,” kéri, hogy a hadügyminiszter utasításának megérkezéig ne várjanak, hanem kezdjék meg az önkéntes egység felállítására az előkészületeket.⁸

A kormány végül is 1848. augusztus 13-án adott ki rendeletet az „önkéntesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből álló” nemzetőri csapatok felállítására.⁹ Az új típusú nemzetőrség végleges formáját a kormány augusztus 27-i rendelete adta meg. Az ország négy kerületében egy-egy táborba szándékozták az önkéntes nemzetőr egységeket összevonni, s a táborok élére egy-egy honvéd őrnagyot állítottak.¹⁰

Mint láttuk, Szabolcsban már a kormányrendeletek kiadása előtt megkezdtek a szervezési munkát, melynek élére Finta Márton került, aki kiemelkedő sikerrel végezte a 10. honvéd zászlóalj részére a honvédtoborzást június elején. A megyei Közbátorsági Választmány augusztus 7-i ülése részletesen foglalkozott a szervezés ügyeivel. Az időközben megérkezett hadügyminiszteri utasítás értelmében utasítja a szolgabírákat, hogy „önkéntes kiindulásra vállalkozókat keresni igyekezzenek”. A szöveg fölött beékelve pedig ez áll: „a honpolgárokból minden különbség nélkül”.¹¹ Ez a szövegbetoldás nagyon lényeges, mert ennek alapján megállapítható, hogy itt nem alkalmazták a nemzetőr összeírásoknál használt cenzust. Ez valószínűsíti a szegényebb néptömegek beáramlását az alakuló zászlóaljba, amit megerősít egy másik, itt elfogadott javaslat is: „a kimozdulók családjára gondot viselni, gazdaságukat folytatni a honnmaradók lesznek kötelesek.” A toborzást végző bizottság által vezetett lajstrom nem található meg, de Urbán Aladár munkájából megállapítható, hogy nagy volt az ilyen önkéntes alakulatoknál a mesterlegények, kereskedősegédek, cselédek, kocsisok, napszámosok száma. Feltételezése szerint ezen alakulatoknak legalább 50%-a a cenzust meg nem ütőkből állt.¹²

Batthyány augusztus 13-i rendelete után újabb határozatokat hoztak az önkéntes nemzetőr zászlóalj szervezése ügyében. A gyorsabb szervezés érdekében meghatározták az egyes községek lélekszámának arányában a rájuk eső önkéntesek számát. Ahol nem volt elegendő önkéntes jelentkező, ott elrendelték a község költségére történő toborzást, vagy a sorshúzást. Ez a határozat, bár csak a szervezés gyorsítása érdekében született, ellenkezett a kormány önkénteséget hangsúlyozó rendeletével. A zászlóalj létszámát 1000 főben állapították meg, s elhelyezésére Nagyállót és a környező helységeket jelölték ki. A szolgálati időt 1 évben határozták meg.¹³ Az önkéntes nemzetőr csapatok nagy része ennél kevesebb időre vállalta a szolgálatot (néhány hónap), de akadt olyan is, amelyik a honvédek mintájára 3 évi szolgálatot vállalt (Pesti csatár zászlóalj; rövidesen a 14. honvéd zászlóalj alakult belőle).

Határozat született arról is, hogy a zászlóalj felszereléséhez is járuljanak hozzá a községek úgy, hogy az általuk kiállított önkéntesek felszerelési költségét fizessék ki. Meghatározták a ruházati felszerelést is: „a megyebeli köznépnél ruházatul használt kék posztóból készülő nad-

8 SzML IV. B. 102. (Szabolcs vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1848-1849.) 1848:651.

9 *Közlöny* 1848. évf. 66. sz. (augusztus 14.).

10 *Közlöny* 1848. évf. 81. sz. (augusztus 29.).

11 SzML IV. B. 102. 1848:652 és SzML 1848. 48. cs. 1083. d. A hadügyminiszter utasítása ez ügyben 1848 július 25-én kelt - SzML IV. B. 102. 1848:682.

12 *Urbán: A nemzetőrség* 183. o.

13 SzML IV. B. 102. 1848:720 és 1848. 48. cs. 1121 d.

rág, ujjas lajbi, csizma, fejtér ruha és túri süveg.”¹⁴ Később, a téli szolgálatra is gondolva, kiegészítették a felszerelést a sorkatonaság mintájára készült köpenyekkel is. ¹⁵ Bár az ehhez való anyagot végül is a kormánytól igényelte a megye,¹⁶ a felszerelés mértékét tekintve az önkénteseket kiállító megyék között élen járt¹⁷ és pozitív ellentéte volt a Görgei által oly keserűen ócsárolt, ingben-gatyában táborba engedett hevesi nemzetőröknek.

A zászlóaljat hat századba osztották be és parancsnokává egy kilépett huszártisztet, Patay István nemzetőr őrnagyot jelölte ki ideiglenesen a Közbátorsági Választmány.¹⁸ Patay ekkor a megyei nemzetőrség 2. zászlóaljának őrnagya volt,¹⁹ s feladata „a sereg fegyverbeni gyakoroltatása” volt. Fegyverekből viszont nem volt elegendő. Bár a megye vezetése úgy tervezte, hogy a begyűjtött fegyverekkel szerelik fel a zászlóaljat, hamarosan belátták, hogy ez nem járható út. Már 1848 májusában rendeletet hozott a megye választmánya a lakosság tulajdonában levő fegyverek megváltással történő beszolgáltatásáról,²⁰ majd augusztus 7-én elrendelték a nemzetőrök fegyvereinek beszedését is (kivéve „a közrend helybeli fenntartására megkívánhatókat”).²¹ Ennek ellenére augusztus közepére is csak 300 db lőfegyver gyűlt össze. Igaz, 200 kardot is összeszedtek, de ez a zászlóalj felszerelésében nem játszott jelentősebb szerepet.²² Szeptember elejére 400 lőfegyver gyűlt össze, így kénytelenek voltak a kormánytól kérni 600 puskát,²³ de ezt nem kapta meg a megye, s a zászlóalj a hiányzó fegyvereket csak Pesten kapta meg szeptember végén.

A megyei bizottság a következő tisztikart nevezte ki az önkéntes nemzetőr zászlóaljhoz:
őrnagy: Patay István;

századosok: Rakovszky Sámuel, Apagyi György, Hunyady Ferenc, Horváth Pál, Vay Károly, Kralovánszky Gyula;

főhadnagyk: Mikecz Tamás, Krasznay Gábor, Kállay Ferenc, Apagyi Simon, Hrabovszky Rudolf, Uray József;

(al)hadnagyk: Aranyos János, Jármy János, Margitay Lajos, Apagyi Tamás, Kállay Pál, Bodó Alajos, Kriston Dienes, Böszörményi László segédtiszt, Ritók József számtiszt, Benkő József, Hunyady Zsigmond, Erős Kálmán, Vidovics László, Igaz György.²⁴

¹⁴ SzML IV. B. 102. 1848:720. Mihálka is hasonlóan emlékezik a zászlóalj ruházatára: „sűrűn pitykézett világoskék dolmány, kék színű zsinóros magyar nadrág, hosszú szárú csizma és túri süveg”; *Mihálka Endre*: Egy 48-as honvédtiszt emlékiratai. Kézirat, 1854. Őrzi a Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza (a továbbiakban: *Mihálka*) 52. o.

¹⁵ SzML IV. B. 102. 1848:732.

¹⁶ *Urbán*: A nemzetőrség 215. o.

¹⁷ Uo. 181. o.

¹⁸ SzML IV. B. 102. 1848:720.

¹⁹ SzML IV. B. 102. 1848:683.

²⁰ SzML IV. B. 102. 1848:60.

²¹ SzML IV. B. 102. 1848:666.

²² *Közlöny* 1848. évf. 74. sz. (augusztus 22.)

²³ SzML IV. B. 102. 1848:732. Ugyanitt kéri Patay őrnagy zászlóaljparancsnoki megerősítését is.

²⁴ Az összeállítás alapja Krasznay Gábor levele Dudás Ödönhöz – OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1368. (*Dudás Ödön*: A magyar hadsereg tisztikara) 475. o. Krasznay megadja még a hadnagyk névsorában Debreczeni A., Szomjas József, Szentmiklós Andrást, Tatár József, Propper Leopold, valamint zárójelben Derzsy József és Bónis Károly nevét. Ezek azonban csak később kaptak hadnagyi kinevezést, illetve Bónis nem is szolgált a zászlóaljban, mert ő végig a 10. honvédzászlóalj tisztje volt. Nem szerepelnek viszont Krasznay névsorában Uray főhadnagyk, Benkő, Hunyady, Erős, Vidovics, Igaz hadnagyk, bár más forrásokkal összehasonlítva biztosra vehető, hogy már a zászlóalj megszervezésekor a tisztikar tagjai voltak.

A névsorból azonnal kitűnik, hogy a tisztek döntő többsége a megye életét irányító birto-
kos nemesi családokból származott (csak a legjelentősebbek: Patay, Apagyi, Vay, Mikecz,
Krasznay, Kállay, Hrabovszky, Jármay családok). Feltűnik a részletesebb vizsgálat során, hogy
hivatásos katona egyetlen egy sem volt a tisztikarban, csak Patay őrnagy, Apagyi és Rakovszky
százados töltött el több évet tiszti beosztásban a cs. k. hadseregben.²⁵ Ez a tisztikar nagyjából
megőrizte összetételét a szabadságharc végéig, nem szívesen távoztak el más zászlóaljba, s ide-
gen helyről is csak kivételesen került be új tiszti a tisztikarba. Ezek között sem volt azonban
hivatásos katonatiszt. A hivatásos tisztek alacsony aránya egyedülálló az 1848 szeptemberéig
megalakult zászlóaljaknál, sőt még az október–november folyamán megalakultaknál is. Így iga-
zán figyelemre méltó és feltűnő, hogy kiváló tisztikar alakult ki, hiszen 2 ezredes (Patay,
Rakovszky) és 2 őrnagy (Hunyady, Mikecz) került ki a zászlóaljból, s a tucatnyi III. osztályú
katonai érdemrend mellett egy II. osztályú is ezt bizonyítja. Ez önmagában is kiváló teljesít-
mény, amit csak növel az a tény, hogy egy önkéntes nemzetőr zászlóaljból alakított honvéd
zászlóalj érte el azt.

Szeptember 4-től a zászlóalj legénységét Nagykálló körül gyűjtötték össze. Szeptember 5-én
létszámuk már meghaladta az 500 főt. A Közlöny tudósítója szerint a községek „gyorsan és lel-
kesen” állították ki a rájuk kivetett újonclétszámot.²⁶ Ennek során megyei jóváhagyással nem
vették figyelembe a cenzusos rendelkezéseket, s azt az önkéntest, aki nem lehetett addig nem-
zetőr, a zászlóaljba lépése előtt a nemzetőrök sorába iktatták. Erről számolt be a Nemzeti c. lap
megyei levelezője augusztus 31-én.²⁷

Miközben folyt a zászlóalj gyülekeztetése és betanítása, a megyei bizottmány újabb határoza-
tokat hozott. Eszerint a megye vállalta, hogy az önkéntesek élelmezését és napidíját saját erejé-
ből biztosítja, amíg azok a megyében tartózkodnak.²⁸ Kijelölték a zászlószentelés és ezzel
együtt az eskütétel napját is. A megyei bizottmány nevében Péchy alispán kérte fel a főispán
nejét, Dégenfeld grófnét a zászló elkészítésére, és a zászlóanyaság elvállalására.²⁹ A zászló
hamarosan el is készült, s a kitűzött időpontban, 1848. szeptember 10-én Nagykálló főterén
felsorakozott a majdnem teljes létszámú zászlóalj, hogy a nemzeti zászló alatt letegye esküjét.³⁰
A zászló sima nemzeti színű trikolor, díszítő selyemszalagjain két felirat: „Szabolcs a hazáért”
és „Győzni vagy halni”, valamint a megalakulás idejét jelző dátum: 1848 szeptember. A zászló
ma is megvan, a nyíregyházi Jósza András Múzeum őrzi.³¹

Az egyre nagyobb létszámú zászlóalj szeptember 16-án a megye már akkor is legnagyobb
településére, Nyíregyházára vonult át, hogy itt fejezzék be a szervezési munkálatokat, erre
azonban nem maradt elegendő idő, mert Jellačić betörése válságossá tette az ország helyzetét.

25 Patay kilépett hadnagy (magasabb katonai végzettsége is volt, a bécsi hadmérnöki akadémián végzett), Apagyi kilépett főhad-
nagy, Rakovszky nyugalmazott főhadnagy volt. Mindhárman huszártisztként szolgáltak, s legtovább, 1837-ig Rakovszky. – Militär
Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1825. és 1838. között kiadott kötetei.

26 *Közlöny* 1848. évf. 95. sz. (szeptember 12.)

27 *Urbán*: A nemzetőrség 182. o. Hasonló gyakorlatot követtek más megyék is, pl. Bihar.

28 SzML IV. B. 102. 1848:732.

29 SzML IV. B. 102. 1848:733.

30 *Borsik Sámuel*: Nagykállótól Komáromig (kiadta: *Soltész István*). Nyíregyháza, 1956. (a továbbiakban: *Borsik*) 7. o. Krasznay
Gábor szeptember 12-re teszi az eskütétel napját, ez valószínűleg tévedés. Közli az eskü szövegét is: „Vérünket, életünket e zászló
alatt: hazáért, királyért, e nemzet szabadságáért.”

31 A zászló színes fotója megjelent az *Élet és Tudomány* 1984. évf. 11. sz. hátoldalán.

A kormány eredeti terve az volt, hogy az önkéntes nemzetőr alakulatok ne vonuljanak azonnal a hadszíntérre, hanem a négy kijelölt táborban (Vác, Pápa, Szolnok, Arad) gyülekezzenek.³² Itt szerelték volna fel őket teljes egészében, és a kiképzésre is itt került volna sor, melyre három heti időt terveztek. Ez nem valósulhatott meg, mert már szeptember 13-án elrendelte Batthyány a váci, pápai és szolnoki táboroknak a Veszprém körzetébe való vonulást,³³ bár az önkéntes csapatok szervezése még nem volt olyan előrehaladott állapotban, hogy azok a kijelölt táborokba vonulhassanak.

A szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj szeptember 16-án kapott indulási parancsot, mely szerint 2-3 nap elteltével Szolnokra kellett indulnia. Ezt nem teljesíthették, hiszen ezen a napon érkeztek meg Nyíregyházára az önkéntesek, s még jelentős szervezési tennivalóik voltak hátra. Szeptember 21-én érkezett a miniszterelnök újabb rendelete, azzal, hogy a zászlóaljat szekereken egyenesen Pestre kell szállítani,³⁴ ami ennek következtében szeptember 22-én indult el Nyíregyházáról és a Nánás, Újváros, Karcag, Törökszentmiklós útvonalon szeptember 25-én ért Szolnokra.³⁵ A szolnoki nemzetőr tábor ekkor már nem létezett, mert parancsnoka, Görgei őrnagy szeptember 24-én minden harcképes nemzetőrrel Pestre indult.³⁶ Így a szabolcsi zászlóalj még aznap tovább indult, s „gőzkocsira ülve este nyolc órakor” Pestre érkezett. Másnap a budai várban levő fegyvertárból látták el őket a hiányzó fegyverekkel.³⁷ A zászlóalj nem sokáig pihent, mert még a délután folyamán a ZRÍNYI hajón elindult Dunaföldvár felé, s szeptember 26-án meg is érkezett Görgei táborába,³⁸ azonban nem teljes létszámmal. Szabolcs megye kiállította a vállalt 1000 önkéntest, de Görgei őrnagy jelentése szerint ekkor csak kb. 800 főnyi volt a zászlóalj létszáma.³⁹ Így nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az egyik század Pesten maradt. Ezt erősíti meg a Móga altábornagy október 2-i utasításában szereplő seregbeosztás is, amely csak 688 szabolcsi önkéntesről tud Görgey táborában, bár addig a zászlóalj semmilyen ütközetben nem szerepelt.⁴⁰ A kérdéses század csak november végén csatlakozott, de mint Perczel tábornok jelentéséből kiderül, fegyvertelenek voltak.⁴¹ Elmaradásuk oka ismeretlen, talán már nem tudták fegyverrel ellátni, s Pesten osztották be szolgálatra őket, majd egyéb feladatokat kaptak.

A szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj tehát szeptember 26-án este besorolt a Jellačić fel-tartóztatására összevont csapatok közé. Görgei őrnagy rendelkezése alá került, akinek feladata az volt, hogy önkéntes csapataival és a népfölkeléssel akadályozza meg az ellenség Duna bal partjára való átkelését, melyet Dunaföldvár térségében vártak.⁴²

Görgei főhadiszállása a Csepel-szigeten, a lórévi parton volt, s ide érkeztek meg szeptember 26-án este a szabolcsiak, de másnap hajnalban már tovább is indultak két gőzhajóval, Görgei

32 *Gelich* szerint az önkéntes nemzetőrséget azért állította fel a kormány, mert az újoncozási törvény még nem volt szentesítve „és a rendes csapatok szaporítása törvényes úton lehetetlenné vált.” - *Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben.* Budapest, 1882. (a továbbiakban: *Gelich*). I. k. 178. o.

33 *Urbán*, A nemzetőrség 187. o.

34 Uo. 189. o.

35 *Borcsik*, 7-8. o.

36 *Görgey István: 1848. júniustól novemberig. Okmánytár.* (Szerk. *Katona Tamás*) Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Görgey*). Okmánytár 1-4.

37 *Borcsik*, 8. o.

38 *Görgey*, Okmánytár 10., 16., 21., 24.

39 Uo. Okmánytár 27.

40 Uo. Okmánytár 71.

41 *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Budapest, 1952. (a továbbiakban: KLÖM) 850. o.

42 *Görgey*, Okmánytár 8.

személyes vezetése alatt, Dunaföldvárra, hogy megakadályozzák az ellenség átkelését a Dunán.⁴³ Az erről szóló hír hamisnak bizonyult, de a zászlóaljat Görgei Dunaföldváron hagyta Szalay László alezredes (a Hunyadi-csapat parancsnoka) támogatására.⁴⁴

Szeptember 28-án délutánra nyilvánvalóvá vált, hogy a Velencei-tó mellett ütközet lesz, s ennek értelmében Görgei utasítást kapott, hogy vonja összebb csapatait.⁴⁵ A szabolcsiakat még aznap éjjel elindították Dunaföldvárról Adonyba.⁴⁶ Ekkorra vált úgy-ahogy teljessé az önkéntesek felszerelése, ugyanis Dunaföldvárra érkeztek meg szeptember 27-én azok a köpe-nyek, amelyeket a gyors elindulás miatt Nyíregyházán már nem kaphattak meg.⁴⁷ 30-án Ercsibe küldték a zászlóaljot, s ott is maradt október 3-ig, de néhány önkéntes, így a naplóíró Borcsik Salamon is (ekkor tizedes), Adonyban maradt a poggyással, és szeptember 30-án tanúja volt Zichy Ödön kivégzésének.⁴⁸

Jellačić pákozdi vereségével ugyan úgy tűnt, hogy sikerült elhárítani a közvetlen veszélyt, de Görgei csapatai felé új ellenség közeledett. Roth vezérőrnagy vezetésével szeptember 21-én kelt át a Dráván Jellačić tartalék hadosztálya, s Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy szeptember 30-án jelentette Görgeinek, hogy Tolna megyében vannak a horvátok és valószínűleg Székesfehérvár felé szándékoznak menni.⁴⁹

A magyar hadsereg főparancsnoksága elhatározta, hogy a behatolt ellenséges hadosztályt, amely egyelőre nem tudott a szeptember 29-i eseményekről, felmorzsolja. Ennek értelmében Móga altábornagy október 2-i parancsában létrehozta Görgei csapataiból az 5. oszlopot, s október 3-án megerősítette azt a Zrínyi zászlóaljjal és a „bécsi aulával”. Egyúttal Perczel Mór ezredes parancsnoksága alá rendelte a 3600 főnyi rendezett csapatokból álló hadoszlopot, és a térségben tartózkodó népfölkelést.⁵⁰

Görgei még október 2-án Adonyba rendelte vissza az Ercsiben levő csapatokat, így a szabolcsiakat is, amelyből 30 önkéntes 1 tiszttel visszamaradt a Hunyadi-csapat hasonló létszámú különítményével, mint Ercsi helyőrsége.⁵¹ Miután Perczel átvette az oszlop parancsnokságát, Görgei az előhad parancsnoka lett és huszárokból, Hunyadi-csapatbeli önkéntesekből, valamint néhány ágyúból álló csapatával Tácig nyomult előre október 4-én. A szabolcsi zászlóalj ekkor Perczellel Szolgaegyházán volt, s az oszlop főerőivel estére Seregélyesre érkezett.⁵²

Roth vezérőrnagy október 4-én még Jellačić kezén hitte Székesfehérvárt, holott az ott levő 1500 főnyi horváth helyőrséget a város polgárainak népfölkelése már október 3-án foglyul ejtette. Erről csak 4-én este győződött meg, amikor is a magyarok által feltartóztatott futár-

43 Uo. Okmánytár 27.

44 Uo. Okmánytár 28., 29. A Hunyadi szabadcsapat ekkor 1600 főből állt (Okmánytár 71.) később belőle alakult az 50. honvéd zászlóalj.

45 *Görgey*, Okmánytár 35.

46 *Borcsik*, 8. o.

47 *Görgey*, Okmánytár 34.

48 *Borcsik*, 8-9. o.

49 *Görgey*, Okmánytár 45.

50 Uo. Okmánytár 71., 92. Az 5. oszlopot alkotó csapatok: Hunyadi szabadcsapat (1600 fő), Szabolcsi önkéntes zászlóalj (688 fő), 2 század Miklós-huszárr (160 fő), Zrínyi zászlóalj (950 fő), bécsi aula (120 fő), 2 félüteg. A Zrínyi zászlóalj Perczel szervezte szeptember elején a fővárosban, később ebből alakult meg a 35. honvéd zászlóalj.

51 *Görgey*, Okmánytár 74.

52 Uo. Okmánytár 95., 104.

tisztje visszatért, s jelentette, hogy Székesfehérváron erős magyar egységek tartózkodnak.⁵³ A horvátok erre a hírré megkezdték a visszavonulást, azonban Haas százados, a 8. határőr gyalogezred III. zászlóaljával (Roth seregének elővéde) Fövénypusztá mellett Görgei Tácról és Perczel Seregélyesről előnyomuló csapatai közé szorult. Október 5-én reggel Görgei támadásra indult a horvátok ellen, amit azok nem vártak be, mert látván Perczel Seregélyes felől közeledő 3 zászlóaljút (Zrínyi, Hunyadi, Szabolcsi), letették Görgei előtt a fegyvert. Több mint 1000 foglyot ejtettek a magyarok, s különösen a zsákmányolt fegyverek jöttek jól az újonc csapatok felfegyverzésében.⁵⁴

Ezzel tulajdonképpen Roth főerői körül is bezárult a gyűrű, ugyanis Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy még október 3-án megszállta Ozorát tolnai és Fejér megyei népfőlkelőkkel, s a Sió átkelőhelyeit lerombolva lehetetlenné tette a horvátok gyors visszavonulását.⁵⁵ Ettől kezdve egyre szorosabbá fonódott a gyűrű Roth csapatai körül, s bár a horvátok Ozoráig még vissza tudtak vonulni, ott meg kellett állniuk a lerombolt híd és a Sió jobb partján levő nagyszámú népfőlkelő miatt. Már október 5-én megkezdődtek az alkudozások a horvátok megadásáról.⁵⁶ Perczel feltétel nélküli fegyverletételt követelt, de ettől Roth vezérőrnagy húzódozott, és szabad elvonulást kért.

Október 5-én Perczel Tácon összpontosította az erőit, majd 6-án Kálozdon át, Roth seregét üldözve Dégre nyomult. 7-én hajnalban Görgei egy különítménnyel Mezőszilason keresztül az ellenség jobb oldalának megtámadására indult, Perczel pedig a csapatok zömével szemből, az ozorai erdőn keresztül támadott. A szabolcsiak Perczel vezénylete alatt voltak⁵⁷ Ütközetre azonban nem került sor, mert Roth ekkorra már – az október 6. délután 3 órától tartó alkudozások végeredményeként – elfogadta a feltétel nélküli fegyverletételt Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy és népfelkelői előtt.⁵⁸ A fegyverletételt végül – az időközben megérkezett – Perczel csapatai előtt történt meg, akik ezzel 7500 foglyot (köztük 2 tábornokot) ejtettek és 12 ágyút szereztek. Perczel a jelentésében többek között „a szabolcsi derék önkénytesek parancsnokát Patay őrnagyot” dicséri meg,⁵⁹ egyúttal elégtételt adva Pataynak, akiről Batthyány miniszterelnök úgy értesült szeptember végén, hogy „nem mindenkor felel meg pontosan hivatalának.”⁶⁰

Különösen nagy értéke volt a zsákmányul ejtett fegyvereknek, azonban a puskák nagy részét Perczel erélytelensége miatt a fegyelmezetlenül tolongó népfőlkelők elvitték, s így a hadsereg nyomasztó fegyverhiányán nem sokat segítettek. A lőszerkészlet egy részét is elpazarolták, mert a diadalittas népfőlkelők, sőt még az önkéntes csapatok is, győzelmük jeléül a levegőbe lődöztek.⁶¹ Ez egyébként fiatal honvédseregünkben általános, bár mindenképpen rossz szokás volt 1848 nyarán és őszén.

53 Uo. Okmánytár 98/A. B, C, D.

54 Uo. Okmánytár 102., 104. és *Borcsik* 9. o. A csapatmozgásokra: *Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k. Budapest, 1897.* (a továbbiakban: *Breit, Magyarország 1848/49.*) I. k. 73. o. A foglyok száma a korabeli jelentések szerint 1400–1500, *Görgey István* szerint 1000 fő volt.

55 *Görgey, Okmánytár* 84.

56 Uo. Okmánytár 104., 105.

57 Uo. Okmánytár 114. és *Közlöny* 1848. évf. 126. sz. (október 14.).

58 *Görgey, Okmánytár* 134/B.

59 Uo. Okmánytár 114. és *Közlöny* 1848/126. sz.

60 *Görgey, Okmánytár* 16.

61 Uo. 101–103. o. és *Borcsik*, 9. o. A fegyelmezetlenséget megemlíti még *Jalovics Görgey is; Vahot Imre* (szerk.): *Honvédek könyve*. Pest, 1861. (a továbbiakban: *Honvédek könyve*). I. k. 44. o.

Október 8-át még a győzelem ünneplésével töltötték a csapatok, de 9-én kettéosztották az 5. hadosztályt (eddig 5. oszlop néven volt), s ezzel egyelőre vége szakadt a Görgei és Perczel közötti egyre élesebb torzskoldásnak is. A csapatok nagyobb részével (Zrínyi, Hunyadi, szabolcsi zászlóalj, 1 osztag Miklós-huszár, 2 félüteg és 4 db zászmányolt ágyú) Perczel Mór Veszprém felé indult Móga parancsára.⁶² Még ezen a napon rendelte el Görgei is az Ercsiben maradt 30 főnyi szabolcsi különítménynek (Hrabovszky Rudolf főhadnagy a parancsnokuk) a csatlakozást zászlóaljukhoz.⁶³

Perczel csapatai Enyingen és Kenesén át október 10-én Veszprémbe értek, s itt is maradtak 12-ig.⁶⁴ Ekkor Perczel feladatául a Dunántúl délnyugati része és a Muraköz megtisztítását tűzték ki. Ennek értelmében indult el csapataival október 12-én Veszprémből Nagykanizsa felé. A szabolcsi önkéntesek Révfülöpig gyalogosan mentek, majd ott 14-én este a KISFALUDY gőzösre szállva Keszthelyre hajóztak, ahol hajnali 3 órakor „tábori zenével fogadta a jó érzelmű magyar nép” a zászlóaljat.⁶⁵

Nagykanizsán keresztül október 17-én 2 oszlopban támadták meg az ellenséget Perczel csapatai a Mura mentén. A szabolcsiak ismét Perczellel voltak, s Letenyénél estek át igazából a tűzkeresztségen, ahol fényesen megállták a helyüket. Egy szálfából összerótt, rögtönzött hídon törtek át a Mura túlsó partjára, s az ellenséget Turnischéig üldözték, majd Hodosánál egy – Gáspár András oszlopa által megfutamított, Kottori felől visszavonuló – horvát csapatot fogtak el a Hunyadi csapattal együttműködve. A győzelem eredménye: 743 fogoly (ebből 7 tiszt), 600 puská és 3 ágyú. Másnap a magyar csapatok bevonultak Csáktornyára, ahol Perczel és Gáspár oszlopa egyesült.⁶⁶ Október 18-án éjjeltől a szabolcsi zászlóalj Pustyinban, a Dráva partján tartózkodott, elővédként, de a drávai átkeléshez Perczelnek nem volt elég ereje. Emellett Burich császári tábornok Friedau felől a magyar csapatok oldalát erősen fenyegette, így 20-án visszarendelték a zászlóaljat Csáktornyára.⁶⁷ Itt valószínűleg néhány fővel csökkent a zászlóalj létszáma, mert Perczel ebben az időben szervezte meg egyik félütegeből és a Roth csapattól zászmányolt 4 ágyúból az 1. hadfontos gyalogüteget, s legénységét a gyalogzászlóalj önkénteseiből választotta ki.⁶⁸ Október 27-től Nedelicre rendelte Perczel a szabolcsiakat előrsi szolgálatra. Tulajdonképpen itt ért véget a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj története, mert október 30-án honvéd zászlóalj lett az önkéntesekből, de az új, a 48. (szabolcsi) honvéd zászlóalj, személyi állományát tekintve, teljesen azonos volt a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóaljjal. Az átszervezést a megváltozott politikai és katonai helyzet tette szükségessé.

62 *Görgey*, Okmánytár 124., 125.

63 *Uo.* Okmánytár 130.

64 *Asbóth Lajos*: Emlékiratai az 1848/49. évi magyarországi hadjáratból. Pest, 1862. (a továbbiakban: *Asbóth*, Emlékiratai) II. k. 33. o.

65 *Borcsik*, 10. o.

66 Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848/49:2/185. (a Perczel-hadtest naplója 1848 szeptember–1849. január 5.) és Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Budapest, 1955. (a továbbiakban: Szemelvények) II. k. 65. o. (a VII. hadtest hadműveleti naplója alapján). *Krasznay Gábor* 752, *Asbóth* 767 hadifoglyot említ.

67 *Borcsik*, 10. o.

68 Honvédek könyve I. k. 45. o.

*A zászlóalj honvéd zászlóaljja alakítása és részvétele a hadműveletekben
(1848 október vége–1849 március közepe)*

Jellačić hadainak kiűzésével és a bécsi forradalom új kitörésével elhárult a következetlen veszély a magyar forradalom felől. Az udvar azonban (nem tudván Jellačić vereségéről) nyíltan szembefordult a forradalommal, s október 3-án keltezett, 4-én megjelent királyi rendelettel feloszlatta az országgyűlést, haditörvényeket vezetett be, és Jellačić bárót nevezte ki Magyarországon katonai főparancsnokává.⁶⁹ Bár az uralkodó még október 16-i leiratában jóváhagyta a Mészáros hadügyminiszter által felterjesztett tiszti kinevezéseket (ezzel továbbra is bizonytalanságban tartva az események megítéléséről a magyarországi cs. k. tisztek döntő többségét),⁷⁰ az OHB vezetői számára nyilvánvalóvá vált, hogy háborúra kell az országot felkészíteni. A hadsereg megerősítése volt a legfontosabb feladat.

Az újoncozás elkezdését még szeptember 11-én elhatározta a képviselőház. Célja új honvéd zászlóaljok alakítása volt.⁷¹ Szeptember 13-i keltezéssel a hadfogadó parancsnokságokhoz, 14-i keltezéssel pedig a törvényhatóságokhoz jelent meg Batthyány Lajos rendelete a toborzás megkezdéséről.⁷² Ennek során Szabolcsból az avatójegyzékek tanulsága szerint 301 újoncot avattak fel Nagyállóban.⁷³ A megyei bizottmány – Batthyány szeptember 26-i utasítására – október 7-én határozott az újoncozás továbbfolytatásáról, ezúttal sorozás formájában. Az újoncozást ugyanazok a bizottságok végezték, amelyek az önkéntes nemzetőr zászlóaljnál.⁷⁴

A kormány 16 új honvéd zászlóalj felállítását rendelte el, s a tisztek kinevezése ezekhez szeptember 24-én kezdődött (lényegében forradalmi úton, mivel a nádor távozása után a kinevezések jóváhagyására nem volt lehetőség).⁷⁵ Szervezésük kerületi rendszerben történt, hasonlóan az első 10 honvéd zászlóaljhoz. A szabolcsi újoncok a Debrecenben szerveződő 28. honvéd zászlóaljhoz tartoztak, amelynek legénységét a tervek szerint 640 szabolcsi újonc mellett Szatmár vármegye újoncai alkották volna.⁷⁶ Végül is 459 szabolcsi újonc került a 28. honvéd zászlóaljhoz, s még Debrecen is adott ide 203 újoncot.⁷⁷ Az újoncozás olyan jó ütemben haladt – amellet, hogy 401 főt a huszárokhoz rendeltek, s egyéb alakulatokhoz is küldtek kisebb létszámú szabolcsi újonccsapatokat –, hogy november végén hozzá kellett kezdeni egy új, a teljesen szabolcsiakból álló 43. honvéd zászlóalj szervezéséhez.⁷⁸

Új honvéd zászlóaljakat nemcsak újoncokból szerveztek, hanem az önkéntes nemzetőr zászlóaljakból és egyéb önkéntes csapatokból is. Erre két irányból is történtek erőfeszítések. A kormány (ekkor az OHB) már október 2-án kiadott egy rendeletet, amelyben szorgalmazta az

69 Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája III. k. Budapest, 1982. 688. o.

70 Bona, Tábornokok 21. o.

71 Breit, Magyarország 1848/49. I. k. 58–59. o.

72 Közlöny 1848. évf. 98. sz. (szeptember 15.).

73 SzML IV. B. 103. (Finta Márton iratai) 2. cs.

74 SzML IV. B. 102. 1848:995.

75 Urbán, A nemzetőrség 310. o.

76 Közlöny 1848. évf. 114. sz. (október 2.)

77 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) 1848/49. minisztériumi levéltár H. 81. 4. k. 15. o.

78 SzML IV. B. 103. doboz 17. tétel.

önkéntes csapatok átalakítását honvéd zászlóaljakká. Kimondta, hogy csak azok a csapatok kapnak a kormánytól egyenruhát, fegyvert és egyéb „állam általi segélyezést”, amelyek készek honvéd zászlóaljja alakulni. A megmaradó önkéntes alakulatok ellátását a kiállító törvényhatóság feladatává tette, s ugyanitt utasította őket, „hogy legrövidebb idő alatt állítsák ki honvédléteiket.”⁷⁹ E rendelet következtében természetes, hogy a vármegyék is kezdték szorgalmazni az önkéntes zászlóalj átstrukturizálását, különösen ahol lassan haladt az újoncozás. Szabolcs ugyan pontosan teljesítette az egyes újoncrészletek kiállítását (több részletben kellett a vármegyéknek újoncilletékeiket kiállítaniuk), mégis támogatta a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj átstrukturizálását honvéd zászlóaljja, ⁸⁰ mivel így mentesült a zászlóalj ellátásának gondjaitól. Gondok ugyanis voltak a szabolcsi zászlóalj felszerelése körül. A ruházat kezdett elrongyolódni, javításra szorult. Az új körülmények között azonban csak a távoli Szabolcs vármegyétől várhattak segítséget az önkéntesek, így a szabolcsi zászlóalj esetében a tisztikar részéről is helyeslésre talált a honvéd zászlóaljja alakulás terve.⁸¹ Perczel is azon volt, hogy honvéd zászlóaljakat szervezzen, így örömmel fogadta a zászlóalj tisztikarának javaslatát. 1848. október 30-án a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj 48. honvéd zászlóaljja alakult „meghagyván Szabolcsi előnévét”.⁸² November 10-án nevezte ki honvédtisztekké a zászlóalj tisztikarát Mészáros hadügyminiszter. A tisztikar azonos a vármegye bizottmánya által kinevezettekkel, névsorukat a Közlöny így adja meg:

századosok: Apagyi György, Rakovszky Sámuel, Hunyady Ferenc, Vay Károly, Horváth Pál, Kralovánszky Gyula;

főhadnagyok: Mikecz Tamás, Apagyi Simon, Krastny Gábor (elírás Krasznay helyett), Urai József, Hrabovszky Rudolf, Kállay Ferenc;

hadnagyok: Ruston Dénes (elírás Kriston helyett), Benkő József, Hunyady Zsigmond, Aranyos János, Erős Kálmán, Kállai Pál, Vidovits László, Apagyi Tamás, Jármy János, Igaz György, Bodó Alajos, Margitai Lajos;

zászlóaljtörzs: Böszörményi László hadnagy, segédtiszt, Derzsi József számvevő, Lóvi Miksa főorvos, századosi ranggal, Korányi Frigyes (a későbbi híres orvosprofesszor) és Reick József alorvosok, hadnagyi ranggal.⁸³

A zászlóaljparancsnok, Patay István honvéd őrnagyi kinevezése november 13-án kelt, november 1-i ranggal,⁸⁴ de később ezen változtattak, mert a Honvédelmi Minisztérium Katonai Osztályának tisztí rangjegyzékében valamennyi tiszt rangja október 1-től van számítva.⁸⁵

79 A rendelet szövegét közli: *Gelich*, I. k. 270-271. o.

80 SzML 1848. 48. cs. 1382. d.

81 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata. Az irat 4 helyen is előfordul. Nyomatásban - kivonatos formában - az 1848-49. Törénelmi Lapok I. évf. (1892) 38. o. jelent meg *Krúdy Gyula* (akkor a megyei honvédegyetelnöke, az író nagyapja) neve alatt. Kézirat formában: 1. OSZK Kézirtattár Fol. Hung. 1368.; *Dudás Ödön*: A magyar hadsereg tisztikara c. munka mellékletként, *Krasznay Gábor* (a zászlóalj századosa) neve alatt; 2. SzML. XIII. 9. *Krasznay Péter* iratai között; 3. Jós András Múzeum Könyvtára (adattár) 67.10.1.371. *Szentmiklósy András* feljegyzése a 48. zászlóalj történetéről cím alatt. Az eredeti szerző kilétét csak találgatni lehet, a legvalószínűbb *Szentmiklósy* szerzősége (főhadnagyként segédtiszt volt a zászlóaljban) esetleg *Krasznay Gáboré*. *Krúdy* és *Krasznay Péter* teljes biztonsággal kizárható. A továbbiakban *Krasznay Gábor* munkájára hivatkozunk.

82 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata és *Borcsik*, 11. o. A *Közlönyben* nov. 11-én közlik a honvéd zászlóaljja alakulás híret.

83 *Közlöny* 1848. évf. 155. sz. (nov. 12.).

84 *Közlöny* 1848. évf. 157. sz. (nov. 14.).

85 OL 1848/49. min.-i lev. t. H. 69. 6. k. 129-130. o.

A hadbíró Gruden Ernő hadnagy volt (együttal a 47. és 50. – zalai önkéntesekből, illetve a Hunyadi csapatból alakult – honvéd zászlóaljnak is).⁸⁶

A honvéd zászlóaljja alakítás tényét a zászlóalj legénysége is lelkesen fogadta a visszaemlékezések szerint, annak ellenére, hogy ők hozták a legnagyobb áldozatot, mivel szolgálati idejük jelentősen meghosszabbodott. Döntő többségük a zászlóalj állományában maradt, 912 fő vállalta, hogy honvéddé legyen.⁸⁷ Mivel eredeti létszámuk 1000 fő volt – az is elképzelhető, hogy valamivel kevesebb önkéntest állított ki a megye –, ez igen kedvező arány, főleg, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a 2 hónapi szolgálat alatt is csökkent a legénység száma, hiszen sebesülések, betegségek miatt alkalmatlanná válhatott több önkéntes is. Azt azért túlzás lenne állítani, hogy a zászlóalj minden tagja lelkesedett az új szolgálatért, mert november 22-én már egy, a 48. honvéd zászlóaljból szökött katonát avattak újra újonccá Nagykállóban.⁸⁸ Ez azonban elszigetelt eset, a zászlóalj katonáinak döntő többsége becsülettel végigszolgált a szabadságharcot.

Az önkéntes csapatok honvéddé alakításának legfontosabb mozgatórugója a kormány részéről az volt, hogy az addig néhány hónapos szolgálatot vállaló csapatok helyett megbízhatóbb, 4 éves szolgálatot vállaló honvéd zászlóaljakat kapjon. Az sem utolsó szempont, hogy az így alakult 10 honvéd zászlóalj már nem volt teljesen újonc, hiszen többségük mögött már kéthónapos szolgálat állt, és csatatűzben is megfordultak. Ennek ellenére voltak az önkéntes csapatok honvéddá alakításának ellenzői is. Éppen a szabolcsi önkéntes nemzetőr zászlóalj első magasabb parancsnoka, az ekkor (novemberben) már tábornok és hadtestparancsnok Görgei Artúr. Álláspontját az 1848. november 11-én Pozsonyból Kossuthoz írt levelében fejtette ki: „Az úgynevezett önkénytes zászlóaljak átkeresztelése honvéd-zászlóaljakká igen szerencsétlen kísérlet. A név változik, a gyermek ugyanaz marad. Az önkénytes zászlóaljak keveset vagy semmit sem érnek; mert a tiszték és altisztek csak csekély része érti szolgálatát.” A továbbiakban gúnyos hangnemben az önkéntes csapatok „önkéntes elfutásáról” ír, majd hozzáteszi: „Voltak kivételek, de mennyi?”⁸⁹ A szabolcsi önkéntes zászlóalj mindenképpen e kivételek közé tartozott, de ez még elmondható a 47. (zalai), az 55. (bihari) és a 14. (pesti csatár) zászlóaljról is. Bár Görgei kifakadása némileg érthető a schwechati keserű tapasztalatok után, nem lett volna szabad megfeledkezni az ozorai diadalról, amelynek kivívásában az általa irányított önkénteseknek döntő része volt. Az ozorai hadműveletben reguláris egység csupán a Gáspár András által vezényelt két század Miklós-huszár volt. Az ország rendkívüli állapotában, amikor a közelgő összecsapásra minden erőt mozgósítani kellett, vétek lett volna a már úgy-ahogy begyakorlott, összeszokott önkéntes csapatokat feloszlatni.⁹⁰

86 *Közöny* 1848. évf. 157. sz. Érdekes és figyelemre méltó tény, hogy egy sor tiszt (különösen a hadnagyok) családi neve – míg 1848 tavaszán a megyei közgyűlési iratokban legtöbbször y-nal íródott – most i betűvel fordul elő a tiszti névsorokban. Így pl.: Urai, Kállai, Jármí, később Krasznai. Ez kétségtelenül a demokratikus eszmék terjedését jelzi a zászlóalj tisztikarában, főleg a fiatalabb tisztteknél. Egyébként a régi nemesi nevekben megjelenő i betű nem egyedülálló ebben az időszakban, legismertebb példa erre Görgei Artúr esete, aki élete végéig ragaszkodott ehhez.

87 SzML IV. B. 103.3. doboz 17. tétel és OL 1848/49 min.-i lev. t. H. 81. 3. k.

88 SzML IV. B. 103. 2. cs.

89 A levél szövegét közli *Gelich* I. k. 432. o.

90 A 48. honvéd zászlóalj bezonyított történetével, hogy az önkéntesekből szervezett zászlóaljak semmivel sem rosszabbak a többinél, és a monostori sáncok ellen végrehajtott rohammal (1849. július 2.) – már sokadjára, de ekkor a legfényesebben – ezt Görgei előtt is igazolták.

Az újdonsült honvéd zászlóalj november 8-ig Nedelicben továbbra is előrsi szolgálatot látott el, s katonái többször is összeütköztek az ellenséggel. Az egyik csatározás alkalmával tüntette ki magát először a zászlóalj „fenegyereke” Mikecz Sándor őrmester a 6. századból. 12 emberével megtámadta a horvát határőrök előőrseit, s bár azok túlerőben voltak, szétverték őket, s egy foglyot is ejtettek, majd „folytonos csatártüzelési által megfélemlítvén az ellent”, azt elvonulásra készítették.⁹¹ A fiatal őrmester ezután is többször felhívta magára a figyelmet bátorságával, de sajnos fegyelmezetlenségével is.

A komoly ütközetben még erejét nem próbált zászlóaljnak az ehhez hasonló apró sikerek is sokat jelentettek, a honvédek önbizalmát növelte a több apró csetepaté, és lassan komoly harcban is helytálló, ütőképes zászlóalj kovácsolódott össze.

November 8-án Perczel hadteste egy részével Friedau felé indult, hogy elűzze az ott állomásozó Burich tábornok seregtestét. Célja az volt, hogy megelőzze Burich támadását, amely, ha a Varasznál álló horvát sereggel együttműködve következik be, végzetessé válhatott volna a magyar csapatok számára. Emellett valószínűleg politikai indokok is felmerülhettek Perczel döntésénél. A Stájerországba való betörés bizonyította volna, hogy a schwechati vereség után is van a forradalomnak ereje a támadásra, esetleg (ismerve Perczel vérmes természetét) az is fölmerülhetett benne, hogy Stájerországban is forradalmat próbál kirobbantani.

Mindenesetre itt volt az alkalom a 48. honvéd zászlóalj számára, hogy ezúttal a cs. k. sorkatonaság ellen is bizonyítson. Burich hadereje 16 század sorgyalogságból, 4 század vadászból, 2 század dragonyosból és 6 ágyúból állt. Perczel 3 zászlóaljjal (18 század) és 12 ágyúval támadott.⁹² Az előőrseket meglepve egészen Friedau alá nyomult, átlépve közben a határt is. Ágyúharc kezdődött, majd egy honvéd zászlóalj sikeresen megkerülte a császári csapatok balszárnyát, ezzel visszavonulásra kényszerítette Burich tábornokot.⁹³ A városkában néhány egység megpróbált ellenállni, de „a szabolcsiak bátor és mindég előre száguldó őrnagyuk Patay alatt, ki egy dupla puskát vett kezébe, bátran rontottak be Friedaubá, és a Zrínyiekkel verték vissza az ellenséget.”⁹⁴ A vadászok közül sokan a házakba rejtőztek, és onnan tüzeltek a honvédekre. A városi iskolában volt a legerősebb az ellenállásuk, ahol a 48. honvéd zászlóalj egy különítménye harcolt. A szabolcsiak végül „rájuk törték az ajtót és szuronyaikkal öldözték le őket”. A lakosság nagy része is kimenekült a városkából.⁹⁵ Burich tábornok a városon kívül foglalt állást és ágyúzni kezdte a honvédek által elfoglalt Friedaut, de támadást indítani nem mert. Perczel sem üldözte a kivert ellenséget, mert tartott attól, hogy Varasd felől a horvát határőrök támadása elvágja csapatai zömétől.⁹⁶

91 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

92 Perczel tábornok jelentése a képviselőháznak - *Közlöny* 1848. évf. 158. sz. (november 15.).

93 *Asbóth*, Emlékiratai II. k. 34. o. *Meszéna Ferenc* (ekkor őrnagy és Perczel csapatainak vezérkari tisztje) szerint a támadásra annak ellenére került sor - elsősorban Gaál Miklós alezredes tanácsára - hogy Perczel és Burich szerződést írt alá arról, hogy a határt nem lépik át, és tartózkodnak egymás megtámadásától - OL R. 31. 1. cs.

94 Perczel jelentése - *Közlöny* 1848. évf. 158. sz.

95 Honvédek könyve I. k. 46. o. (*Jalovics Gy.* jegyzetei).

96 *Asbóth*, Emlékiratai II. k. 34-35. o. *Asbóth* különben a hadműveletet „a rendelkezhető erővel semmi arányban nem álló, haszontalan fridaui hadjáratnak” nevezte. A VII. hadtest hadművelési naplója is elhamarkodott, és felesleges akciónak ítélte a hadműveletet. Az ütközet időpontját is eltérően adják meg különböző források és feldolgozások. A visszaemlékezéseiben 1848 novemberig megbízható dátumokkal dolgozó *Borcsik Salamon* november 8-ra teszi a zászlóalj indulását Friedau felé (11. o.). Magyarország történeti kronológiája november 9-re teszi az ütközet napját (III. k. 689. o.). Ezekkel szemben a VII. hadtest hadművelési naplója (Szemlév-

A honvédek 47 foglyot ejtettek, ezek többsége olasz volt, akik beálltak a honvédseregbe. Az ellenség ezen felül még veszített 50–60 embert. A honvédek vesztesége 1 halott, 3 nehéz, 11 könnyű sebesült volt.⁹⁷ A 48. honvéd zászlóaljából csak néhány honvéd sebesült meg.⁹⁸

A siker ellenére Perczel hamarosan a Muraköz elhagyására kényszerült, mert a Mura erős áradása a hidak tönkretételével fenyegetett, s csekély haderejével nem kockáztathatott a túlerejű ellenséges csapatokkal szemben. Főhadiszállása Letenyén volt, csapatai a Mura bal partján foglaltak védőállást. A 48. honvéd zászlóalj november 11-én hagyta el a Muraközt, majd Egyedután szállásolt be, s őrizte az előtte fekvő Mura szakaszt.⁹⁹

Ebben az időben történt egy összekoccanás Perczel Mór és a zászlóalj tisztikara között, a friedai ütközet következtében. Pontosan nem lehet tudni, hogy mi volt az összekoccanás kiváltó oka. Krasznay Gábor így írt róla: A zászlóalj vitézül teljesítette feladatát Friedaunál, s „a derék, de túl heves tábornok kezdetben nem méltánylá e tettét.” Ez ellen a zászlóalj parancsnoka, Patay őrnagy „szólt fel, pillanatra is eltávolítani akarván a zászlótól, mely alá esküdött, minden homályt”. Perczel végül is elismerte, hogy a szabolcsiak vitézül küzdöttek (idegen zászlóaljak tisztjeinek tanúskodására), de a sértett önértetű tisztikar nevében Patay a következő szavakkal zárta le az ügyet: „Tábornok úr! Ön nem szereti e zászlóaljat, tudja meg, ez önnek hízelegni nem fog soha, hanem midőn majd kedvelt zászlóaljai el vagy cserbe hagyják önt, ez lesz az, mely önhöz hűtlen nem lesz soha.”¹⁰⁰ Az összetűzés hátterében valószínűleg az állhatott, hogy Perczel elsősorban a Zrínyi zászlóaljt dicsérte, s ebben a szabolcsiak elfogultságot láttak, mert az említett zászlóalj Perczel saját toborzása volt. A kedélyek megnyugtatóhoz nyilván az is hozzájárult, hogy a Közlönyben rövidesen olvashatták Perczel jelentését, amelyben kiemelte a 48. honvéd zászlóalj bátorságát.

Hasonló jellegű – a vármegyei vezető rétegből kikerült honvédtisztek sértett önértetéből fakadó – incidensek máshol is előfordultak 1848 őszén, így pl. Görgői és a gömöri nemzetőr-zászlóalj tisztikara között.¹⁰¹

A november őrszolgálat telt el, minden különösebb esemény nélkül. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy november végén, vagy december elején sor került az első komoly büntetésre a zászlóaljban. Két honvéd ellopott egy huszárkarabélyt, s azt eladta. A fegyverhiány, és az eseménytelenség miatt lazuló fegyelem megerősítése céljából példát kellett statuálni, s a két szabolcsi honvédet halálra ítélték. Végül csak egyiküket lőtték főbe.¹⁰²

November és december fordulóján érkezett meg a zászlóalj hiányzó százada Apagyi György százados parancsnoksága alatt. A század szeptember végétől november végéig volt különválasztva zászlóaljától, s tevékenységére csak következtetni lehet. Mint már szó volt róla, valószí-

nyek II. k. 65–66. o.) és a Perczel-hadtest naplója (HL 1848/49: 2/185) egyaránt november 2-re teszi az ütközet napját. A VII. hadtest hadműveleti naplója a hadműveletben részt vett magyar csapatokat 4 zászlóalj, 2 huszárszázad és 8 löveg erejének adja meg.

97 Perczel jelentése – *Közlöny* 1848. évf. 158. sz.

98 *Borsiké*, 11. o.

99 Uo. A VII. hadtest hadműveleti naplója szerint november 8-án.

100 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

101 *Görgy*, 116–118. o.

102 Honvédek könyve I. k. 48. o. (*Jalovics Gy.* jegyzetei). Az eset valószínűleg azonos azzal, amit a 47. honvéd zászlóalj parancsnoknyvébe december 2-án jegyeztek be. Ebből az derül ki, hogy a két honvéd közül csak az egyik, Simon Lajos volt a 48. honvéd zászlóalj katonája. Közli: *Molnár András*: A zalai 47. honvéd zászlóalj felállítása 1848 őszén (Zalai Gyűjtemény 26. Zalaegerszeg, 1987.).

núleg fegyverhiány miatt maradtak le, még Pesten. Október 19-én Komáromban voltak, s 20-án a Turszky zászlóalj társaságában indultak Kossuthral hajókon a Lajta melletti táborba.¹⁰³ A schwechati csatában való részvételükre nincsen adat. November 22-én Pozsonyból indultak el, hogy csatlakozzanak a zászlóalj zöméhez. Felszerelésük még mindig hiányos volt, br. Orczy Istvánné ajándékozott nekik ruházati felszerelést és néhány fegyvert.¹⁰⁴ Perczel egy december 9-i Kossuthoz írt jelentésében közölte, hogy megérkezett a század, de elégedetlenkedett, mert fegyvertelenül bocsátották a táborába.¹⁰⁵ A teljessé vált zászlóalj létszáma ezzel - a november 12-i 740 főről - 965 főre nőtt.¹⁰⁶

December 7-10. között Dobriban állomásozott a 48. honvéd zászlóalj, majd Rédicsbe vonult. A hadtest jobbszárnyához tartozott ekkor, amelyet Gaál Miklós alezredes vezényelt. Gaál elhatározta, hogy átkel a Muraközbe, s megtámadja az ott cirkáló horvát határőröket. Vállalkozása azonban csak félig sikerült, mert csak egy kompot tudott szerezni, s így a lassú átkelés alatt a horvátok kényelmesen elvonulhattak.¹⁰⁷ Az akcióban részt vett a 48. honvéd zászlóalj is: 12-én indult el Rédicsről, Lendván át, Cserencsóra. December 15-18. között Muraszerdahelyen tartózkodott, majd végleg elhagyta a Muraközt és Lendván át Lentibe vonult. Az ellenséggel nem kerültek összeütközésbe a honvédek, mert az kitért a magyar csapatok útjából.¹⁰⁸

Perczel muraközi hadjáratának eredményeként lehetővé vált Délnyugat-Dunántúl erejének felhasználása a szabadságharc érdekében. Megszervezhatték a 44. (vasi újoncokból), az 56. (zalai újoncokból), a 60. és 61. (somogyi újoncokból) honvéd zászlóaljakat. A kis hadtest közel két hónapig meggátolta az ellenséges csapatok behatolását a Dunántúlra.¹⁰⁹

November folyamán a császári csapatok felkészültek a magyarországi hadjáratra, s a figyelemzavaró jelekből nyilvánvalóvá vált, hogy december közepén a Duna mentén megindítják támadásukat. Szükségessé vált a honvédcsapatok összpontosítása, ezért Kossuth december 16-án parancsot küldött Perczelnek a Feldunai hadsereghez való csatlakozásra (ezen a napon kelt át a Lajtán a császári főhadserg elő csapataként Jellačić bán hadteste).¹¹⁰

Perczel Lenti térségében gyülekeztette csapatait. Azonban nem az egész hadtesttel indult el, mert újonc zászlóaljai még nem voltak teljesen felszerelve, s azokat 1 huszárszázaddal és 8

103 *Szinnyei József*: Komárom 1848-49-ben. Budapest, 1887. (a továbbiakban: *Szinnyei*, Komárom) 34. o.

104 *Közlöny* 1848. évf. 171. sz. (nov. 28.).

105 KLÖM XIII. k. 850. o. Ugyanitt közli Perczel, hogy megérkezett a beregi önkéntes nemzetőrszázad is. Ez az egység ezután legtöbbször a 48. honvéd zászlóalj mellett küzdött.

106 *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1929. évf. 378. o. A „Muramelléki magyar had” létszámkimutatásai alapján. Érdekessége az, hogy a 965 fős létszámot a kimutatás november 20-án jelzi, bár ekkor még Apagyi György százada nem lehetett ott, hiszen csak két nap múlva indult el Pozsonyból. Ennek ellenére biztosra vehetjük, hogy a zászlóalj teljes létszámáról van szó, mert ellenkező esetben nem lett volna értelme néhány hét múlva a 150 fős létszámkiegészítésnek.

107 *Korányi Viktor* (szerk.): *Honvédek napló-jegyzetei*. Pest, 1861. 58-61. o. Gaál Miklós ekkor a Perczel-hadtest tábornokai főnöke volt - *Bona*, *Tábornokok* 153. o.

108 *Borsik*, 11. o.

109 A kormány tervei között szerepelt, hogy kedvező körülmények között Perczel hadtestével Fiumét is bevonja a hadműveletke. *Gelich*, I. k. 479. o.

110 *Breit*, *Magyarország 1848/49*. I. k. 165. o.

ágyúval tartalékkal hátrahagyta.¹¹¹ Így 4 zászlóaljjal, 1 utászsázaddal, 4 huszárszázaddal és 16 ágyúval indult Győr felé december 19-én Csesztregről a Lövé - Körmen - Rum - Jánosháza - Devceser - Pápa útvonalon. Itt értesült Perczel Győr feladásáról, ezért Kossuth utasítása értelmében 27-én Tamásin és Kisbéren keresztül Sárkányig vonult, hogy ott a hadsereg balszárnyát alkossa.¹¹² Görgői időközben visszavonult a Vértes vonulatánál kijelölt hadállásaiból, így Perczel is kénytelen volt ugyanezt tenni Mórán át.¹¹³ Menet közben kapta meg Kossuth levelét, aki arra kérte, hogy ne vonuljon harc nélkül vissza.¹¹⁴ Perczel erre elhatározta, hogy Móránál megütközik az utána nyomuló ellenséggel.¹¹⁵

A csata előtt jelentős változások következtek be a 48. honvéd zászlóalj állományában. December 27-én reggel a Pápáról való elindulás előtt mintegy 150 (nagy részt vasi) újoncot osztottak be a már „híres szabolcsi önkényteseknek” számító zászlóaljba. Ezek egy része önkéntes volt, akik október végén jelentkeztek Szombathelyen honvédek, s az alapvető kiképzésük már megtörtént.¹¹⁶ A zászlóalj létszáma így a móri csata előtt 1100 fő volt.¹¹⁷

A zászlóalj parancsnokságát közvetlenül a csata előtt Perczel Miklós őrnagy (Mór öccse) vette át. Patay Istvánt „az előbbi diadalmas csatározások folytán” alezredessé léptette elő Perczel tábornok.¹¹⁸ Ezt azonban a hadügyminisztérium nem hagyta jóvá. Hogy Patay milyen beosztásba került, nem tudjuk. Csak sejteni lehet, hogy a hadtest törzséhez osztották be.¹¹⁹ Végül is később megkapta alezredesi kinevezését, 1849. február 11-i kelettel és február 1-i ranggal.¹²⁰ A tiszafüredi átkelőhely parancsnoka lett,¹²¹ majd a II. hadtest dandárparancsnoka.¹²² Perczel Mór különben már december elején öccsét akarta a zászlóalj élére állítani. December 9-i jelentésében Patayt alezredesi kinevezésre ajánlotta, s helyébe parancsnoknak kérte Perczel Miklóst. (Ezt megelőzően másik öccsét, Perczel Pál századost akarta zászlóaljparancsnoknak kineveztetni, ami arra enged következtetni, hogy a tábornok erősen a szíven viselte testvérei előmenetelét.) Kossuth azonban december 22-i válaszában nem helyezte

111 Később Szekulits alezredes parancsnoksága alatt Perczel jobb oldalán haladtak Keszthely, Várpalota, Perkáta vonalon, majd a móri csatavesztés hírére Dömsödnél és Dunapentelénél keltek át a Dunán - HL 1848/49:2/185. Itt volt a 48. honvéd zászlóalj poggyásza, így azt nem érte károsodás Móránál - *Borcik*, 11. o.

112 HL 1848/49:2/185.

113 *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. 165-166. o.

114 „Valami győzelmeckét édes Móricom! különben az örökös retiráda lever minden bátorságot a nemzetben.” - írta Kossuth. Hasonló értelmű levelet kapott Görgői is. - *Borus József*: A Perczel-hadtest januári ellentámadása (HK. 1961/2. sz. 670-673. o.) és KLÖM XIII. k. 915. o.

115 Már december elején jelezte egy Kossuthoz írt levélben, hogy mindenképpen kész megütközni a császári főseréggel. - KLÖM XIII. k. 850. o.

116 *Mihálka*, 9. o. Az önkéntesek között 15-16 éves gyerekek is akadtak, így a Mihálkával együtt jelentkező „két ötödik osztályú tanuló”: Simon Vendel, Csáky Ferenc. Voltak olyanok is, akik saját erejükből vették meg a fegyvert és szerelték fel magukat, mint Mihálka Endre.

117 HL 1848/49:2/185. Valószínűleg csak megközelítő adat, mert a hadrendben a 35. és az 50. honvéd zászlóalj létszámára is ugyanez a szám van megadva.

118 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

119 Erre utal az is, hogy a hadtest csapatainak dandárokba való beosztását kimutató iratot Böszörményi László főhadnagy készítette el. (Ez 1849. január 8-án készült, addig nem volt dandárokra tagolva Perczel hadteste.) Böszörményi a 48. honvéd zászlóalj parancsnokának, tehát Pataynak a segédtsíjtje volt. Már a zászlóaljba is Patay oldalán került be, akinek nemzetőrségi segédtsíjtje volt honvédhadnagyi rangban. - HL 1848/49:2/413.

120 HL 1848/49. Hírlapok és segédletek 34. doboz.

121 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái X. k. Budapest, 1905. 473. o.

122 HL 1848/49:17/615. és 51/18.

Perczel tervét. Indokai: „a törzstiszteknek előléptetésökkor figyelemmel kell lennünk az egész ármádára”, és „Patay őrnagynak előléptetése végett még bővebb érdemeket kell bevárnia”. Perczel Miklóst a kettéosztandó „Hunyadi-zászlóalj” egyik feléből képzendő zászlóalj parancsnokának javasolja. (Tévesen 1700 főnek tudja a zászlóalj létszámát.)¹²³ Perczel tábornok végül Kossuth ellenkezése dacára öccsét állította a 48. honvéd zászlóalj élére, amihez éppen nem volt joga. Eljárását talán menteni lehet azzal, hogy Pataynak voltak érdemei s magasabb katonai képzettsége is. Keze alatt kovácsolódott ki egy egységes, erős zászlóalj, amely a harcokban sikereket ért el, és mint Mórnál bebizonyosodott, a hadtest legszilárdabb pontjának, legjobb egységének bizonyult. Perczel Miklós is megfelelt a beléje vetett bizalomnak.

A 48. honvéd zászlóalj december 30-án reggel 8 órakor ért Móra. Az egész hadtestet beszálásolták, hogy a nagy hidegben nyugodtabban pihenhessenek a katonák, de kiadták az utasítást, hogy éjszaka tovább kell indulni. A tisztikarban azonban arról beszéltek, hogy csatát kell állnia a hadtestnek. A betegetek előre is küldték Székesfehérvárra. Rakovszky százados is ezek között volt, így a 6. századot Apagyai Simon főhadnagy vezényelte. Más tisztek is hiányoztak a zászlóaljból a csata ideje alatt.¹²⁴

Perczel már elhatározta, hogy Mórnál (kedvezőnek ítélt állásban) bevárja az ellenséget, és megütközik vele. Nem tudott arról, hogy csapatait a császári főhadserg I. hadteste követi Jellačić bán alatt, mintegy 14 000 katonával. Az ellenség fölényét még csak növelte, hogy Perczel gyenge lovasságával szemben 20 lovasszázaddal rendelkezett - köztük Ottinger vezérőrnagy lovasdandárával (2 vértesezred) - valamint 54 ágyúval.¹²⁵

Perczel hadereje 5620 emberből állt, 24 ágyúval. Mindössze 6 és fél század lovassága volt.¹²⁶ Ez a csekély haderő sorakozott fel Mór előtt az ellenség közeledését jelző előrsi lövések hallatán.

A 48. honvéd zászlóalj a centrum jobbszárnyán állt, a kisbéri út jobb oldalán, előtte egy halmon az 1. hatfontos gyalogüteg fele volt felállítva.¹²⁷

Délelőtt 9 órakor bukkantak elő az első vértések a mezővárostól északra fekvő erdő nyílásában. A megszólaló magyar ágyúk azonban visszaűzték az erdőbe őket, ahol bevárták csapataik zömét. 10 órakor a Wallmoden-vértések egyik osztálya rohanta meg a balszárny ágyúit, de a huszárok visszaűzték őket, s egy lovasüteggel az erdő széléig nyomultak. Jellačićnak azonban egyre több ütege lépett harcba és tüzük visszavonulásra kényszerítette a magyar lovasüteget, amely csakhamar meneküléssé változott. A császár-huszárok cserbenhagyták az üteget, s a menekülők megzavarták a centrumban álló 35. és 50. honvéd zászlóaljakat. Az egyre erősebb tüzéségi tűztől a 48. honvéd zászlóalj mögött a 2. harcvonalban álló 1. pesti önkéntes zászlóalj felbomlott és vad futással menekülni kezdett.¹²⁸ Így a balszárny teljesen felbomlott, és a centrum bal oldala ingadozott.

123 KLÖM XIII. k. 850. o.

124 *Mibálka*, 17-18. o.

125 *Rüstow, Wilhelm*: Az 1848-49-iki magyar hadjárat története. Pest, 1866, I. k. 148. o. *Borus József* Jellačić erejét 8-10 ezer főre és 42 ágyúra teszi - HK 1961/2. sz. 673-674. o.

126 HL 1848/49:2/185. A hadtest erejének növekedése abból adódott, hogy időközben erősítés érkezett a Feldunai hadtesttől (Horváth János őrnagy lovas különítménye: a Miklós-huszárok 2. százada, egy lovasüteg és az 1. pesti önkéntes zászlóalj).

127 HL 1848/49:2/185.

128 *Asbóth*, Emlékiratai II. k. 37-38. o. és *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. 169. o. A császár-huszárok megfutamodására: KLÖM XIII. k. 939. o. és Honvéd könyve I. k. 49. o. (*Jalovics Gy.* jegyzetei).

A 48. honvéd zászlóaljnak is erős tüzéségi tüzet kellett kiállnia. Már az első lövések után három honvédet csapott ki a 6. század 1. szakaszából egy ágyúgolyó. A zászlóalj azonban nem ingott meg, a honvédek verssel és jelmondatukkal¹²⁹ lelkesítették egymást. A 35. és 50. honvéd zászlóaljak csatárlancát szétszórták a vértések, s a két zászlóaljra rohantak. A 48. honvéd zászlóalj előtt felállított ágyúk áthúzódtak a jobbszárnyra, amikor Perczel Miklós őrnagy előnyomulást vezényelt. Eközben a szabolcsiakat is megrohanták a vértések. Bal oldalukon a beregi önkéntes század, tömeget alakítva, sortűzzel űzte vissza a támadók egy részét, a többi a szabolcsiakat űzték el. Ezalatt a 35. és 50. honvéd zászlóalj a városba szorult, ezért Perczel őrnagy kiadta a parancsot: „arcban fel a hegyre”. Ekkor érte a szabolcsiakat a vértések újabb rohama, s a hadsorokat a zászlóalj jobb szárnyán átszakították. Ezzel a 6. századot elvágták a zászlóalj zömétől,¹³⁰ amely a beregi századdal Perczel őrnagy vezénylete alatt a Mór keleti oldalán levő szőlőhegyen keresztül rendben visszavonult Csákvárig, ahol a csatazaj ellenére sem mozduló Karger ezredes dandárához csatlakoztak.¹³¹ A 47. honvéd zászlóalj a jobbszárny tüzéségével már korábban visszavonult, így a szabolcsiak 6. százada egyedül maradt. Ekkor már tisztjeik sem voltak a századnál, ahol a csata kezdetén is csak 2 tiszt volt (Apagyi Simon főhadnagy és az egyik hadnagy). Ez a század is a szőlőhegyek felé vonult vissza, de Mór szélén egy kápolná-nál körbefogták a honvédeket a vértések. Ezeket sikerült több sortűzzel visszaűzni, a vezénylő vértestisztet is lelőtték. Innen már menekülés jelleget öltött a század visszavonulása, a honvédek előbb szakaszokra bomlottak, majd teljesen szétszóródva menekültek a szőlősgazdák útmutatása alapján a Vértés hegyei közé. A szétszóródást elősegítette az is, hogy más egyégek menekülői is csatlakoztak a századhoz, de tiszt egyetlen egy sem volt közöttük. Mivel csak rövid ideig üldözték a honvédeket, azok hamarosan engedtek a szőlősgazdák meghívásainak, akik a Mór és Csákvár közötti pincékben sorra vendégelték a fáradt harcosokat. (Ekkor már második napja nem kaptak ételmet a honvédek.)¹³²

Csákváron még 30-án este összegyűlt a zászlóalj nagyobbik része. 31-én Bicskére indultak a (Karger-dandárral), de valószínűleg útközben parancsot kaptak, hogy Perczelhez csatlakozzanak Martonvásáron,¹³³ mert délutánra Válra értek, és ekkorra már együtt volt az egész zászlóalj. Ételmet továbbra sem kaptak, és az elszállásolással is bajok voltak. Szilveszter éjszakáját Hamzsabégen töltötték a szabolcsiak, de az összegyűjtött honvédek nagy tömege miatt 2 szakaszt szállásoltak egy házba. (Ez jó esetben is 60–70 ember.)¹³⁴

Martonvásáron túl érte utól a zászlóaljat Rakovszky Samu százados, akit katonái már ekkor is nagyra becsültek. Vele közölték elégedetlenségüket, hogy több főtiszt nem vett részt a csatában, és a visszavonuláskor magukra maradtak. Megható jelenet következett erre. Rakovszky

129 Mihálka Endre verse: „Fel harcra vitézek, a kürt riad,/ Fel, a vitéz koszorút arat,/ Ki vérmezőben ölni, vagy/ Rontani ősi sereg,/ Fent acéllal vaskezeiben/ Mind gyáva a ki remeg.” A zászlóalj jelmondata: „Döglött kutyának árokban a helye, ha ledől a garádja el van takarva! Ha meghalok a csatában, holnap nem lesz rá gondom! *Mihálka*, 20. o.

130 Uo. 21–28. o.

131 KLÖM XIII. k. 939. o. Perczel december 31-i jelentése.

132 *Mihálka*, 29–33. o.

133 Perczel a hadtest lovasságával és tüzéségével Székesfehérváron és Seregélyesen át vonult Martonvásárra december 31-én, ahol összeköttetésbe lépett Görgeivel. Itt kezdte meg hadteste újjászervezését. – KLÖM XIII. k. 939. o.

134 *Mihálka*, 39. o.

százada katonái közé telepedett és ezt mondta: „Ne búsuljatok fiaim, többé semmiféle betegség vagy nyavala nem választ el tőletek, hanem csak a halál, vagy ha veletek nem lehetek, akkor rezignálok!”¹³⁵

Perczel hadtestének veszteségei súlyosak voltak, de korántsem akkorák, mint amit a vereség hírére terjesztettek Pesten. A veszteség leginkább a 35. és 50. honvéd zászlóaljat érte, a többi csapatok nagyobb veszteség nélkül gyűltek össze Martonvásár és Érd között. Perczel január 1-i jelentése 4 ágyúróól 3–400 fogolyról és 100 halotról tesz említést, bár ennél nagyobb lehetett a tényleges veszteség.¹³⁶ Ha összehasonlítjuk a hadtest móri csata előtti és a január 8-i hadrendjében szereplő létszámokat, kiderül, hogy jelentősebb veszteség csak a 35. és 50. honvéd zászlóaljat érte (összesen 1010 ember),¹³⁷ de ez akkor is jóval fölötte van a Perczel jelentésében szereplő adatnak. A 48. honvéd zászlóalj vesztesége csekély volt. Biztos, hogy több volt, mint 3 ember,¹³⁸ de a 30 főt aligha haladta meg. A legsúlyosabb veszteség a 6. századot érte (a zászlóalj zömétől való elszakadása miatt), de az sem volt több legrosszabb esetben 14–16 főnél.¹³⁹

A zászlóalj hősi helytállását a csatában már Perczel december 31-i jelentése is kiemelte,¹⁴⁰ és az egy január 2-án Pesten kiadott napiparancsban is megjelent.¹⁴¹ A napiparancsban Mihálka Endrét is kiemelték. December 27-én került önkéntesként a zászlóaljba, és a vasi fiút hamar befogadták a szabolcsi honvédek. Tiszteletbeli káplár lett, s a csatában ő vezette a 6. század védelmét a városszéli kápolnánál. Jutalomképpen a század 1. szakaszának vezényletét bízták rá. Perczel Miklós, „az ideiglenes parancsnok, annyira el volt ragadtatva a zászlóalj magatartása által, hogy kijelenté: miként ha jutalmazni akarnák, csak az a kérése, hogy e zászlóalj parancsnoka lehessen”.¹⁴²

A zászlóalj 1849. január 1-jét Budán, a Rácvárosban töltötte. Az előző napi hosszú menet után (Csákvár és Érd között, mintegy 50 km) a honvédek pihenőnapot kaptak, s ezalatt folyt a hadtest újjászervezése.

1848–49 fordulója volt a szabadságharc egyik legválságosabb időszaka. Schlick altábornagy támadása elől Miskolcra vonultak vissza a magyar csapatok. Simunich is mélyen behatolt Felső-Magyarország területére és ostrom alá vette Lipótvár erődjét. Nugent megszállta a védelem nélkül maradt Dél-Dunántúlt, s Windisch-Grätz is megközelítette az ország fővárosát. Ilyen körülmények között még súlyosabbnak tűnt Perczel móri veresége, s ez azt vonta maga után, hogy az országgyűlés december 31-i délutáni ülése elhatározta, Debrecenbe teszi át székhelyét, hogy ott folytatódhasson az ország védelmének szervezése. Egyúttal békeküldöttséget is menesztett a császári fővezérhez.

135 Uo. Rakovszky valóban betartotta ígéretét, annak ellenére, hogy sokat betegeskedett, főleg amíg hűvösebb volt az idő. Betegsége még hivatásos cs. k. főhadnagy korából származott, ahonnan rokkantsággal nyugdíjazták. – SzML XIII. 9.

136 KLÖM XIV. k. 15–16. o. *Aszóth* szerint 6 ágyú, sok halott és 1000 fogoly (i.m. 38. o.), *Breit* szerint 4–500 halott és 1000 fogoly (i.m. 169. o.) a hadtest vesztesége. *Borus József* legfeljebb 7–800 főre teszi az össz veszteséget, ebből 100 halott, 3–400 fogoly. – *Borus József*: Dembinski fővezérése és a kápolnai csata. Budapest, 1975 (a továbbiakban: *Borus*, Dembinski) 45. o.

137 HL 1848/49:2/185. és 8/413. A vereségnek nem is annyira az embervesztése volt nagy, hanem a csapatokra gyakorolt morális hatása.

138 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

139 *Mihálka* emlékirataiból ismerjük a század 1. szakaszának a létszámát a csata után. (Január 2-án vette át a szakaszt, s így a névsort is Mihálka.) A létszám kereken 40 fő volt.

140 KLÖM XIII. k. 939. o.

141 *Mihálka*, 40. o. és A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

142 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

Ennek hatására Görgei végképp lemondott arról, hogy ütközetet vívjon az ellenséggel, amelyre a győzelem reményében akkor már nem is igen volt lehetősége. Elképzelését a január 2-i, Csányi László teljhatalmú kormánybiztos elnökletével tartott pesti haditanács megerősítette. Az itt elfogadott hadműveleti terv szerint Perczel csapatait megerősítették, s feladatául szabták ki, hogy a Tisza vonalánál fedezze a kormány új székhelyét, Debrecent. Görgei feladata az volt, hogy Lipótvár irányába támadva jelentős erőket vonjon el a császári főeregektől, hogy annak Perczel üldözésére kevesebb ereje maradjon, majd Lipótvár, esetleg Komárom ostrom alóli fölmentését próbálja meg.¹⁴³ Ennek értelmében Görgei január 5-én hajnalban utolsó csapataival is elhagyta a fővárost (bár az erre kijelölt időpont január 6. volt).¹⁴⁴ A kiűrtést az újjászervezett Perczel hadtest fedezte.

A 48. honvéd zászlóalj ennek során január 4-én a budai sáncokban teljesített szolgálatot. A császári csapatok nem támadták őket, de a kegyetlen hideg erősen próbára tette a honvédeket, annál is inkább, mert központi ellátás ezúttal sem volt, minden erőfeszítést a kiűrtésre koncentráltak. Egy téglavető volt a zászlóalj védőállásainak szakaszában, s a honvédek rövidesen szétverték fából készült berendezéseit, több vasalt szekérrel együtt, hogy tüzüknél melegedjenek.¹⁴⁵

A zászlóalj 5-én átvonult Pestre, s még a délután folyamán, Perczel csapataival együtt, elhagyták a fővárost. Különösebben nem üldözték őket, amit megmagyaráz Jellačić jelentése, amelyben panaszkodott, hogy lovassága erősen kifáradt, és javasolta az üldözés felhagyását.¹⁴⁶

Január 7-én Perczel csapatai Cegléden összpontosultak, és ide érkezett meg Szekulits alezredes dandára is.¹⁴⁷ A 48. honvéd zászlóalj parancsnoka még ekkor is Perczel Miklós őrnagy volt. A zászlóaljhoz rendelték a beregi önkéntes századot is, így a létszámuk január 8-án 1200 fő volt.¹⁴⁸ (A létszám valószínűleg itt is csak körülbelül van megadva.)

Január 9-én Perczel Abonyba, 10-én Szolnokra indult. A hadtest utóvédje a Hertelendy-dandár volt,¹⁴⁹ így a 48. honvéd zászlóalj egy nap késéssel követte a főerőket. Perczel túlzott óvatosságból azonban (Répásy és Kohlmann tanácsa ellenére) elhagyta Szolnokot, majd 15-én Kisújszállást is, és Karcagra vonult.¹⁵⁰ A szabolcsiak az utóvéd részeként 13-án hagyták el Szolnokot. Több napon át Törökszentmiklóson állomásoztak és ott hadgyakorlatokat tartottak.

143 A haditanács nem minden vita nélkül fogadta el a főváros ütközet nélküli feladásának tervét. A haditanácson Csányin kívül Vetter tábornok (mint helyettes hadügyminiszter), Görgei, Perczel, Répásy, Lázár tábornokok (mint önálló parancsnokok), Kohlmann ezredes, Klapka, Pusztelnik, Bayer őrnagyok (mint vezérkari tisztek) vettek részt. Ezek közül Csányi és Perczel mereven ellenezte a tervet – *Barta István: Az 1848. január 2-i haditanács és a főváros kiűrtése* (HK 1955/2. sz. 66–100. o.). *Bona G.* szerint itt döntöttek a délvédelmi csapatok felrendeléséről is a Tisza középső szakaszához. – *Magyarország hadtörténete I. k.* 485. o.

144 *Barta: i.m. és Berkó István (szerk.): A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története.* Budapest, 1925. (a továbbiakban: A feldunai hadtest) 16. o.

145 *Mibálka*, 40. o.

146 A feldunai hadtest 20. o.

147 HL 1848/49:2/185. és *Borcsik*, 12. o.

148 HL 1848/49:8/413. A zászlóalj Hertelendy Miklós alezredes dandarába lett beosztva. Rajta kívül ide tartozott az 50. honvéd zászlóalj, 4 század Württemberg-huszár és 7 ágyú. Összlétszámuk 2264 fő volt.

149 *Asbóth*, Emlékiratai II. k. 40. o.

150 *Borus*, Dembinski 91–92. o. Perczel láthatóan pánikba esett. Még december utolsó napjaiban Kossuth kérdésére azt válaszolta, hogy ha a fővárost feladják, az a szabadságharc végét jelenti. Ez a gondolata talán még január közepén is megvolt, ezért igyekezett minél távolabb kerülni az (öt csak csekély erővel követő) ellenségtől. A honvédc csapatok összegyűjtését és újjászervezését azonban fáradhatatlanul végezte Ceglédttől Karcagig.

Január 17-től Karcagon volt a 48. honvéd zászlóalj.¹⁵¹ Ezekben a napokban elsősorban a legénység gyakorlatoztatása volt a fő feladat. A Hadügyminisztérium utasítása szerint elsősorban „a komoly harcban szükséges fegyverkezelésre, a fegyver helyes töltésére, a célzásra és a lövésre” kellett a hangsúlyt fektetni a gyakorlatozásoknál. Kiemeli a rendelet annak a szükségét, hogy „a szétszórt harcrendben, rohamoszlopok alakításában, a rohamban és gyülekezésben különösen gyakorlandók a csapatok”.¹⁵²

A 48. honvéd zászlóaljra inkább a rendelkezés utóbbi része volt alkalmazandó, már ötödik hónapja szolgáló s több csatában helytálló zászlóalj lévén. Azért a céllövés gyakorlására is gondot fordítottak. Századonként külön-külön gyakorolták ezt a honvédek, Rakovszky százada leszerelt faajtókat használt céltáblának.¹⁵³ Túl sok idő azonban nem maradt a csapatok gyakoroltatására, mert hamarosan új hadműveletek kezdődtek.

A kormányt nyugtalanította Perczel túlságosan is gyors visszavonulása. Különösen veszélyesnek találta Szolnok feladását úgy, hogy a Tisza vonalát sem védték ott magyar csapatok. Ha Szolnokkal átellenben a császári hadsereg hídfőállást létesít, onnan könnyen támadhatta volna a szabadságharc fővárosát, Debrecent. Ezért Perczel legsürgősebb feladatává azt jelölte ki a kormány, hogy foglalja vissza Szolnokot. A tábornok csapatai (új elnevezésük: Középponti Mozgó Sereg) 1849. január 19-én kezdték meg előnyomulásukat Szolnok felé.

A Középponti Mozgó Sereg három hadosztályból állt, egyenként 2-2 dandárral, összesen mintegy 15 ezer katonával.¹⁵⁴ A 48. honvéd zászlóalj Kazinczy Lajos alezredes dandárába lett beosztva, amelynek létszáma 2840 fő volt, s azt a feladatot kapta, hogy a Tiszán, majd a Zagyván átkelve északról kerüljön a Szolnokot megszálló császári csapatok hátába.¹⁵⁵ A támadás megindulásakor már nem Perczel Miklós állt a zászlóalj élén. Perczel Mór tábornok egy dandár parancsnokságát bízta rá, amely a hídfőt szemből támadó Hertelendy-hadosztály tartalékául szolgált.¹⁵⁶

A 48. honvéd zászlóalj január 21-én reggel Kunhegyesről indult el a Szolnok elleni támadásra. Tiszabőnél keltek át a jéggel borított folyón a Kazinczy-dandár többi csapataival együtt a szabolcsi honvédek és Nagykörűben szállásoltak be éjszakára.¹⁵⁷ A hídfő elleni támadást 22-én indították meg Hertelendy huszárjai, és – elsöpörve a gyenge őrséget – betörték Szolnokra is. A Kazinczy-dandár a ködben nehezen tájékozódott, és az enyhe időben fölengedett talaj miatt csak lassan tudta a mintegy 25 km-es távot megtenni Szolnokig.¹⁵⁸ Így nem vett részt a

151 *Borcsik*, 12. o. és *Mibálka*, 41. o.

152 *Gelich*, II. k. 51. o.

153 *Mibálka*, melléklet.

154 *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. 232. o. A három hadosztályparancsnok: Répásy tábornok, Hertelendy alezredes, Szekulits alezredes. *Rüstow* (i.m. I. k. 196. o.) és *Gelich* (i.m. II. k. 288. o.) hasonló adatokat ad meg, de ők Szekulits helyett Kazinczy alezredest tudják hadosztályparancsnoknak. Ezen állításuk hibás, mert Kazinczy ekkor még csak dandárparancsnok, ami az aradi kihallgatási jegyzőkönyvéből is kitűnik. 1849 január végén bízta meg Dembinski egy újonnan összeállított hadosztály parancsnokságával. – *Katona Tamás* (szerk.): Az aradi vértanúk Budapest, 1979. (a továbbiakban: Az aradi vértanúk) II. k. 307. és 319. o.

155 *Borus*, Dembinski 96. o. és *Pásztor Emil*: A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979. 43. o.

156 *Borus*, Dembinski 97. o. *Breit* szerint Perczel Miklós feladata az volt, hogy Szolnoktól délre keljen át a Tiszán, s támadja oldalba az ellenséget (i.m. I. k. 234-235. o.).

157 *Borcsik*, 12. o.

158 *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. és Szemelvények II. k. 140. o. *Mibálka* ellenben arról ír emlékirataiban, hogy hőesésben és igen kemény hidegben kellett menetelniük (i.m.).

fegyveres küzdelemben, de a győzelemhez hozzájárult azzal, hogy közeledtére Ottinger vezérőrnagy, a városon kívül csatarendbe állított dandárával, jobbnak látta meg sem kísérelni az ellenállást. Kazinczy csapatai az üldözésben vettek részt, néhány foglyot, fegyvert s hadianyagot zsákmányoltak.¹⁵⁹ Perczel egy napi pihenőt engedett csapatainak, s ezalatt parancsnokságán kidolgozták a további hadműveleteket. Így a 48. honvéd zászlóalj katonái is Szolnokon szállásoltak be és élvezték az helyiek vendégszeretetét. A városban azonban császári érzelmű elemek is maradtak, mint például a ferences kolostorból két szerzetes, akik a magyar kormány ellen lázítottak a templomban. Elrendelt latartóztatásukat a zászlóalj 6. századának néhány honvédje hajtotta végre 23-án.¹⁶⁰

A hadműveleteket 24-én folytatták tovább, a honvédek megszállták Abonyt is, Kazinczy dandárát pedig Törtelre küldte előre Perczel Mór. Ugyanezen a napon adta ki utasításait Cegléd megtámadására, amelyet 25-ére tűzött ki. Ismét a Hertelendy-hadosztály támadt szemből. A szabolcsiak Kazinczy dandárába osztva újra egy megkerülő hadműveletben vettek részt. Ezúttal balról kellett megkerülniük az ellenséget. Törtelről indulva „a kőrösi út felé kanyarodva” próbálták oldalba támadni az ellenséget, de az – bár nagyobb számú gyalogsággal erősítették meg – az erős ágyúzás után újra csak elkerülte az ütközetet, s feladta Ceglédet is.¹⁶¹ A 48. honvéd zászlóalj megállás nélkül vonult keresztül a városon, s aznap éjjel Ceglédbercelnél a támadó csapatok élén mint előörs teljesített szolgálatot.¹⁶²

Perczel hadművelete elérte célját, sőt többet is, mint amit eredetileg terveztek. Windisch-Grätz tábornagy kapkodni kezdett és visszarendelte Csorich altábornagy Görgeit üldöző hadtestét Pest alá. Görgeit így január végétől már mindössze 1 dandár követte.¹⁶³ Erdélyen kívül ez volt az első jelentős siker, és ez kedvezően hatott a többi csapatokra is. A fővárosban is mozgolódtak ennek hatására a császári csapatok megszállása ellen, és országszerte megélnékültek a gerillaakciók.¹⁶⁴ A hadművelet legnagyobb sikere az volt, hogy megzavarta a császári hadvezetést és elérte a Görgeit üldöző erők legnagyobb részének visszarendelését. Maga Perczel is ebben látta hadműveletének legfőbb célját a január 24-én kiadott hadműveleti rendelkezésében, amelyet így jelölt meg: „Az ellenség e megszaladt részét elverni, és ez által magunknak annak főereje felé, egyéb táboraink segítségére rést nyitni.”¹⁶⁵

Január 26-án Perczel csapatai megkezdték visszavonulásukat Szolnok felé. Erre az OHB utasította a tábornokot, mert attól tartott, hogy a Schlick-hadtest felé vonuló Schulzig altábornagy elfoglalja a tiszafüredi átkelőhelyet, s ezzel lehetővé teszi Debrecen megtámadását. Ezt a császáriaknak egy Poroszló térségében végrehajtott ügyes hadmozdulata hitette el a kormányval.¹⁶⁶ A 48. honvéd zászlóalj a vasúti pályán vonult vissza Ceglédberceltől¹⁶⁷ Szolnokig, ahol

159 *Tiszatáj* 1974. évf. 8. sz. 71. o. (*Garzó Imre* emlékirataiból).

160 *Mibálka*, 41. o.

161 HL 1848/49:10/441. a.

162 *Mibálka*, 49–50. o.

163 *Borus*, Dembinski 112–113. o. és A Feldunai hadtest (térképvázatok).

164 Magyarország Hadtörténete I. k. 489. o. és *Jászay Pál* naplója. közli: *Hentaller Lajos*: Vértózsák. Budapest, 1906. I. k. 119. o.

165 HL 1848/49:10/441. a.

166 *Gelich*, II. k. 291–292. o.

167 Cegléd környékén egy érdekes szájhagyomány él arról, hogy mi volt az oka Perczel január végi visszavonulásának. Eszerint egy jósnő azt jósolta a tábornoknak, hogy ne kezdjen csatát olyan helyen, amelyik hasonlít a nevére, mert vereséget szenved. Perczel Mór hitelt adott a jóslatnak, mert Mórnál már vereséget szenvedett, és mivel ekkor Bercelnél (Ceglédbercel) álltak a csapatai, inkább visszavonult, minthogy a jóslat által beígért vereségnek kitegye magát. Ez az anekdota Jókai Nomen et omen c. novellájának alapja.

századonként szétszotva őrszolgálatot teljesített a hadianyagraktároknál. Január 27-én Török-szentmiklóásra vonult „csaknem levert kedéllyel”, majd Madarasra, ahol több nap pihenő következett. Itt kapták meg a szabolcsi honvédek a már régen ígért honvéd egyenruhákat az elrongyolódott önkéntesi egyenruhák helyett¹⁶⁸ (pedig már 1848. október végén igényelték az elhasználódott ruházat kicserélését, hiszen ez volt a zászlóalj honvéddé alakításának egyik indoka).

A visszavonulás vége az lett, hogy Perczel Mór lemondott a hadtestparancsnokságról. A visszavonulás tényét még el is fogadta, de Szolnokot nem akarta feladni, s a Tisza jobb partján akart észak felé vonulni, hogy Klapka hadtestével két tűz közé fogják Schulzig altábornagy hadosztályát, amely ekkor Mezőkövesd körül tartózkodott. Dembinski a Tiszántúlra akarta visszavonni a csapatokat, s utasítást kapott a kormánytól, hogy 5000 emberrel (ebből szervezték meg Kazinczy hadosztályát) vonuljon Klapka segítségére. Ezt Perczel már végképp megaláztatásnak érezte, s nem akart belenyugodni, hogy hadtestéből csapatokat vonjanak el. Dembinski azonban hajthatatlan maradt, s Perczel erre lemondott.¹⁶⁹ Négy hónapos közös küzdelem után vált el Perczel tábornok az egyik legvitézesebb zászlóaljától, s bár később újra hadtestparancsnok lett, többé a 48. honvéd zászlóaljjal nem találkozott.

Dembinski január 27-én indult el a Kazinczy-hadosztállyal Klapka hadtestéhez, így a Középponti Mozgó Sereg parancsnok nélkül maradt. Bár a hadtest élére már január 29-én kineveztek Répásy Mihály tábornokot, ő csak február 2-án vette át a parancsnokságot.¹⁷⁰ Ezért Perczel távozása után néhány napig Hertelendy Miklós alezredes volt a hadtest ideiglenes parancsnoka. A hadügyminiszter rendeletére ő adta ki az utasítást arról, hogy a 48. honvéd zászlóalj vonuljon Cibakházára. A parancs szerint a zászlóalj február 2-án reggel indult el a 8. (Coburg) huszárezred egyik századával és egy fél hatfontos ágyúüteggel. Ez a parancs rendezte a zászlóaljparancsnokság kérdését is. A zászlóalj vezényletével Rakovszky Sámuel századost bízták meg.¹⁷¹ A tisztikarban és a legénységi állományban is jelentős változások következtek be.

Apagyai György és Horváth Pál századosok leköszöntek rangjukról, és eltávoztak.¹⁷² Rajtuk kívül leköszönt rangjáról a zászlóalj három hadnagya is, Benkő József, Kállai Pál és január 28-án Hunyady Zsigmond.¹⁷³ Erős Kálmán hadnagy január 28-án főhadnagyi kinevezést nyert, és

168 *Borcsik*, 13. o. és *Mibálka*, 50-52. o.

169 Uo. 296-298. o. Perczel Mór később a IV. végül a X. hadtest parancsnoka lett.

170 *Borus*, Dembinski 113. o.

171 HL 1848/49:11/310. és 11/360. Ez a tény valószínűsíti azt, hogy a január végi hadműveletek alatt Patay István vezényelte a zászlóaljat.

172 OL 1848/49. min.-i levéltár H. 79. 6. k. 129. o. Horváth Pál január 21-ig részt vett a hadműveletekben. Amikor a zászlóalj megindult Szolnok felé, a százados hirtelen haragjában „átszúrta Timics Ferenc (nevű) legényét ártatlanul, miért cassiroztatott”. Nem lehet tudni meddig tartott a fogsága, neve mellett a zászlóalj névsorában a leköszönt jelző található, így az valószínű rövid lehetett. - *Borcsik*, i.m. (Szabolcsi Naptár II. évf. 134. o. Megjegyzendő, hogy a *Soltész István* által kiadott változatban (Nyíregyháza, 1956.) ez a tény nem szerepel.)

173 OL 1848/49. min.-i levéltár H. 79. 6. k. 130. o. és HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 34. doboz (Officiers Standes Listen der Honved 1848. sammt Index 1-49. Honved Bataillon). Nem mindegyikük büntetésből, vagy önkényesen hagyta el csapatát, többen betegségük miatt kényszerültek erre. - *Mibálka*, 9. o.

a 17. (Bocskai) huszárezredbe vezényelték.¹⁷⁴ Zsibrik Adolf őrmestert a 60., Sándor Ferenc őrmestert a 61. honvéd zászlóaljba nevezték ki hadnagynak még 1848. december 11-én.¹⁷⁵

A zászlóalj létszáma kissé megfogyott februárra, nem is annyira a harcban szenvedett veszteségektől, hanem betegségek miatt. A december végi, január eleji irtózatosságot elröngyölt, s hiányos öltözetben kellett elviselniük a katonáknak. Gyógyszerhiány is nehezítette a zászlóalj orvosainak munkáját, s a honvédek között terjedő nemibetegség is csökkentette a létszámot.¹⁷⁶ A pontos létszámra következtetni lehet abból, hogy ismerjük a 48. honvéd zászlóalj és a beregi önkéntes század együttes létszámát. Ez február 2-án 935 fő volt.¹⁷⁷ Ebből következik, hogy a zászlóalj létszáma ebben az időben 800 fő körül lehetett.

A 48. honvéd zászlóalj Cibakházára érkezésének másnapján már ütközetbe került. Ez megnyugtatólag hatott a szabolcsi honvédekre, mert az újságokból értesültek Klapka Tokaj körüli csatáiról (minden zászlóaljhoz járt a kormány hivatalos lapja, a *Közlöny*), és elégedetlenkedtek, hogy gyakorlatozással töltik az idejüket, ahelyett, hogy megyéjüket védenék Schlick csapataitól.¹⁷⁸

Cibakházán volt a Tisza egyik legfontosabb átkelőhelye, jól épített, állandó híddal. Mesterházy István őrnagy különítménye őrizte a hidat, s a közelben fekvő vezsenyi és inokai átkelőhelyeket. A különítmény nemzetőrökből, kecskeméti és hevesi önkéntesekből állt, így szükséges volt megerősítésük, amely éppen jókor jött.¹⁷⁹

Február 4-én támadták meg az átkelőhelyet a császári csapatok Cibakházánál. Az ellenség átkelési kísérletét elsősorban a három ágyúból álló magyar tüzérség gátolta meg közel két óras tüzérségi párbajban, de a 48. honvéd zászlóaljnak a falu szélén álló, s az erős ágyútűzben is ingadozás nélkül kitartó oszlopai is elvették a támadók kedvét a rohamtól. A császáriaknak több ágyúját is szétlőtték a magyar tüzekek, s ezzel visszavonulásra kényszerítették őket. Addigra azonban a császári tüzérségnek sikerült röppentyűvel felgyújtania Cibakháza házait, s a tűz oltására a hevesi önkéntesek mellett a 48. honvéd zászlóalj katonáit is bevetették. A honvédek ezt a feladatukat is derekasan elvégezték, de így az ellenséget nem üldözhatték. Mesterházy jelentésében kiemelte a „mindenkor fáradhatatlan Rakovszky százados” tevékenységét, és Urai főhadnagyot, „ki a századja közzé lőtt gránátot, mielőtt szétpattanhatott volna, különös lélekéberséggel hirtelen tova rúgta.”¹⁸⁰ Kitüntette még magát ezen a napon Mikecz Tamás főhadnagy is, aki Kralovánszky Gyula századparancsnok betegsége miatt a századot vezényelte, s feladatának kiválóan megfelelt. Sipler Lipót őrmester a lábán sebesült meg egy karcslövéstől, de helyét nem hagyta el, és szolgálatát továbbra is kitűnően látta el.¹⁸¹ A zászlóalj

174 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 34. doboz és *Közlöny* 1849. évf. 13. sz. (január 28.). A szabadságharcot századosként fejezte be az akkor már hadosztályparancsnoki Patay István ezredes segédtsízfeként.

175 *Közlöny* 1848. évf. 185. sz. (december 12.). Zsibrik a 98. honvéd zászlóalj főhadnagyaként, Sándor a 61. századosként fejezte be a szabadságharcot Komáromban. Utóbbi nem volt szabolcsi, Pesten született és 1848 októberében került a szabolcsiakhoz, miután Észak-Itáliából néhányadmagával hazaszökött.

176 *Közlöny* 1849. évf. 25. sz. (február 11.).

177 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Farkassányi iratok 2. d. 981. sz.

178 SzML XIII. 9. II. füzet 3. o.

179 *Közlöny* 1849. évf. 22. sz. (február 8.).

180 KLÖM XIV. k. 348–349. o.; *Közlöny* 1849. évf. 22. és 43. sz. (febr. 8. és márc. 3.).

181 SzML IV. B. 103. 3. doboz 20. tétel (a 48. honvéd zászlóalj tábori naplója).

vesztesége 1 halott és néhány sebesült volt. A tűz nagyságát jelzi, hogy a mezővárost négy helyen is felgyújtották, s az erőfeszítések ellenére is több ház leégett.¹⁸²

Tiszaföldvár és Vezeny között is részt vettek a zászlóalj katonái egy kisebb ütközetben. Február 10-e körül történt a csetepaté, s ez alkalommal 12 vasast (vértes katona) fogtak el a magyarok. Itt Hunyady Ferenc százados és Kállay Ferenc főhadnagytüntették ki magukat.¹⁸³

A 48. honvéd zászlóalj vitézkedéséről maga Répásy Mihály, a szabolcsi származású hadtestparancsnok tudósította a vármegyét, s Mikecz Tamás és Urai József főhadnagyokat századosossá léptette elő.¹⁸⁴ Százados lett az eddigi segédtsízt, Böszörményi László is, aki már január 1-től főhadnagy volt, s most átvette az egyik parancsnok nélküli századot. Az előléptetések miatt megürült két főhadnagyi tisztségre Aranyos (Aranyosi) János hadnagyot és Galambos István önkéntest neveztek ki. Főhadnagy lett Kriston Dénes és Bodó Alajos hadnagyokból is. Kriston főhadnagy hamarosan Répásy tábornok segédtsíztje, Bodó Alajos pedig előbb a zászlóaljparancsnok, majd a dandárparancsnokká kinevezett Patay István segédtsíztje lett. A hét megüresedett hadnagyi helyre Majos Károly, Szunyogh Manó (Emmanuel), Thóbiás Dániel, Kralovánszky László, Fényes László, Ludvig János őrmestereket neveztek ki. Valamennyiüket február 13-án, február 1-i ranggal léptették elő.¹⁸⁵ Majos Károly hamarosan segédtsízt lett, így két hadnagyi hely továbbra is üres volt a zászlóaljnál. Február 25-én Szomjasi István őrmestert november 1-i ranggal, Debreczeni Ignác és Kis János 13. honvéd zászlóaljbeli tiszteket december 26-i ranggal neveztek ki a zászlóaljhoz.¹⁸⁶ Február 29-én Nagy Pál lett a zászlóalj számvevője¹⁸⁷, az addigi számvevő, Derzsi József hadnagy, ezután csapattiszti szolgálatot látott el.¹⁸⁸

182 *Borcsik*, 13. o. és *Mihálka*, 59. o.

183 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

184 *V. Waldapfel Eszter* (szerk.): A forradalom és szabadságharc levelestára III. k. Budapest, 1955. 115-116. o.

185 OL 1848/49. min.-i levéltár H. 79. 6. k. 129. o. Mikecz százados a Rakovszky zászlóaljparancsnoki kinevezése miatt parancsnok nélkül maradt 6. századot vette át. Addig az 1. század főhadnagya volt. - *Mihálka*, 53. o. Urai századosként a Kolozsváron alakuló 73. honvéd zászlóaljba nyert kinevezést - *Közöny* 1849. évf. 27. sz. (febr. 13.). Itt a 6. század parancsnoka lett - HL mikrofilmtár 38. doboz 19. film (Csányi László erdélyi iratai). Rövidesen visszatér eredeti zászlóaljához, mert a 48. honvéd zászlóalj századparancsnokaként fejezte be a szabadságharcot, és a zászlóalj iratai nem említik azt a tényt, hogy máshová került - SzML IV. B. 103. 3. doboz 20. tétel. Böszörményi valószínűleg az 1. század parancsnoka lett. Kriston és Bodó főhadnagyok áthelyezésére - HL 1848/49. Hírlapok és segédletek 34. doboz. Mindketten számfelletti főhadnagyok a zászlóaljnál 1849 júniusáig, de új állomáshelyükön tesznek szolgálatot, ahol Bodó Alajos százados lett, Kriston Dénes pedig a 17. (Bocskai) huszárezred számfelletti főhadnagya, majd alszázadosa - *Közöny* 1849. évf. 119. sz. (máj. 31.).

186 SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t. és OL 1848/49. min.-i levéltár H. 79. 6. k. 130. o. A *Közöny*ben csak Szomjasi kinevezése jelent meg. Debreczeni és Kis nemzetőrítisztek voltak, akik „a vizsgáló bizottmány előtt kitűnő jelesen végzék próbatételüket” (vagyis tiszti vizsgát tettek), ezért hadnagnak neveztek ki őket a 13. honvéd zászlóaljhoz 1848. dec. 7-én, 1-i ranggal. - *Közöny* 1848. évf. 182. sz. (dec. 9.). Mivel itt már a szükségesnél több tiszt volt, átkerültek a 48. honvéd zászlóaljba.

187 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 34. d. Hadnagyi kinevezést nyert (mint számvevő) április 1-i ranggal március 24-én. - *Közöny* 1849. évf. 65. sz. (márc. 29.).

188 SzML IV. B. 103. 3d. 20. t. Egy honvéd zászlóaljnál 6 százados, 6 főhadnagy és 12 hadnagy szolgált csapattisztként. Így a 48. honvéd zászlóaljban ebben az időben 2 hadnaggal több volt, mint az szabályos lett volna.

Február 18-ig állomásozott Cibakházán a 48. honvéd zászlóalj. Ekkor váltotta fel a Leininger őrnagy parancsnoksága alatti 19. (Schwarzenberg) gyalogezred III. zászlóalja, s a szabolcsiak 19-én Törökszentmiklóson csatlakoztak Répásy tábornok hadtestéhez,¹⁸⁹ hogy részt vegyenek a főhadszíntér hadműveleteiben.

A magyar csapatok főparancsnoka, Dembinski altábornagy Eger térségében akarta a Kosuth által sürgetett döntő összecsapást megvívni, ezért a hadosztályonként külön-külön mozgató csapatait ide gyülekeztette. 1849. február 16-án adott utasítást a csapatok összpontosítására. Répásy hadtestét Tiszafüredre, illetve a hadtest egyik hadosztályát a Tisza túlsó partjára, Poroszlóra rendelte.¹⁹⁰ A hadtestből csak ez, a Szekulits-hadosztály vett részt a kápolnai csatában. A 48. honvéd zászlóalj nagy valószínűséggel ide volt beosztva.¹⁹¹ Azonban feltűnő, hogy a visszaemlékezők közül egyedül Mihálka közöl – mégpedig részletes – beszámolót a zászlóalj tevékenységéről a csatában.¹⁹² Borcsik Salamon (eddig adatai pontosak voltak) emlékiratából az derül ki, hogy a zászlóalj február 20-tól Kenderesen, majd Répásy tábornokkal Tiszafüreden tartózkodott.¹⁹³ Ezek alapján feltételezhető, hogy a csatában csak a zászlóalj egyik része vett részt, míg a többiek a tiszafüredi híd fedezésére Répásy tábornok mellett maradtak.

Február 20-án indult a zászlóalj (vagy annak egy része) Tiszafüredre, s másnap a híd fedezésére épült sáncokban foglalt állást a Tisza poroszlói partján. Február 25-ig voltak itt a honvédek szabad ég alatt, szenvedve az igen mostoha időjárástól. A havas eső mindenüket eláztatta, amit még kellemetlenebbé tett az, hogy tüzelő sem volt, így csak a parti füzesekből szerzett fával „füstölhették magukat”. Február 26-án délelőtt érkeztek meg a zászlóalj katonái a Szekulits-hadosztály részeként a Tarna vonalához, Kál térségében.¹⁹⁴ Ez a hadosztály alkotta a magyar hadsereg balszárnyát. A kétnapos csata a magyarok vereségével végződött, de a honvédcsapatok fegyelme nem bomlott fel, harcértékük sem csökkent. Bár a császári főszereg legjobb alakulataival álltak szemben, a honvédek jól helytálltak. Az első csatanapon, február 26-án, Kálnál a Szekulits-hadosztállyal szemben álló és enyhe túlerővel rendelkező Schwarzenberg-hadosztály nem mutatott nagy aktivitást, így a honvédek szilárdan tartották állásaikat.

189 Az aradi vértanúk I. k. 113. o. és *Borcsik*, 13. o.

190 *Gelich*, II. k. 409. o.

191 A Feldunai hadtest 73. sz. mell. és Honvédek Könyve I. k. 14. o. (*Horváth Mihály* jegyzetei). Horváth a 39. (Don Miguel) gyalogezred altiszteje volt, s jegyzetei szerint ezrede egyik zászlóalja (az I. zászlóalj), a 25., 48. és 56. honvéd zászlóaljak voltak beosztva a hadosztályba a kápolnai csata idején. *Borus J.* szerint csak a hadosztály Kisfaludy-dandára vett részt a csatában 3 zászlóaljjal, s ezek között nem szerepelt a 48. honvéd zászlóalj. (Különben ebben az időben még Kisfaludynak nem volt dandára, ő az 56. honvéd zászlóalj parancsnoka volt. A hadtest 4 dandárának parancsnokai Mándy, Burdina, Buttler, Mihály őrnagyok voltak – HL 1848/49:16/59.)

192 Mihálka részvétele a csatában biztosra vehető, mert egészen apró részleteket is tud, amely megegyezik más forrásokkal (így pl. a „donmigueliek” fehér szíjainak befekettítése).

193 *Borcsik*, 13. o.

194 *Mihálka*, 54–55. o. *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. 262. o.

Közelharcra itt nem is került sor, viszont erős tüzérségi tüzet kellett a 48. honvéd zászlóalj itt levő katonáinak – immár sokadjára – elviselniük.¹⁹⁵ Késő este Görgei utasítására vonult vissza a hadosztály a Tarna bal partjára, s másnap onnan folytatták a csatát, amely azonban nem ott, hanem a centrumban dőlt el. Kálnál továbbra is jobbra csak tüzérségi párbaj folyt, s bár oda érkezett Aulich Lajos tábornok hadosztálya is, gyalogsági közelharcra csak azután került sor, hogy délután 2 órakor Dembinski általános visszavonulást rendelt el. A két hadosztály Füzesabony felé hátrált, s Kálba benyomultak Dietrich vezérőrnagy gránátosai. Ezekkel vívtak rövid ideig tartó szuronyharcot a 48. honvéd zászlóalj katonái,¹⁹⁶ így joggal feltételezhető, hogy ekkor a hátvédet alkotó 39. (Don Miguel) gyalogezred 1. zászlóaljához voltak vezényelve. Mihálka súlyos veszteségre emlékezik, bár nem derül ki, hogy ez pontosan mennyire tehető a 48. honvéd zászlóalj részéről.¹⁹⁷

A zászlóalj csatában részt vett katonái március 2-án csatlakoztak egységükhöz, akik Tiszafüreden fedezték a hidat. Itt is maradtak március 15-ig.¹⁹⁸ Ezalatt Damjanich és Vécsey szolnoki hadműveletétől eltekintve elcsendesedtek a harcok. Ennek az oka egyik részről a császári hadvezetés tanácstalansága (és Windisch-Grätz elbizakodottsága), másik részről a magyar hadvezetésben kipattant súlyos válság volt. Ez utóbbi végül Vetter főparancsnoki kinevezésével oldódott meg.

*A zászlóalj részvétele a tavaszi hadjáratban
(1849. március közepe – május vége)*

Vetter Antal altábornagy 1849. március 9-én vette át a csapatok főparancsnokságát, s mivel azok a Dembinski terve szerinti hadmozdulatokat már elkezdték, Vetter nem sokat változtatott. A hadsereg zöme Törökszentmiklós környékén gyülekezett, hogy a pest-szolnoki vasútvonal mentén Pest felé törjön előre, míg a gyöngyösi országúton Görgei hadteste leköti a császári főerőket. Vetter Cibakházánál szándékozott átkelni a Tiszán, majd Kecskeméten keresztül előretörni.¹⁹⁹

A 48. honvéd zászlóaljat is Cibakházára rendelték a tiszafüredi hídtól, s az Kenderesen, Törökszentmiklóson keresztül március 18-án érkezett meg egy hónappal azelőtti helytállása színhelyére.²⁰⁰ A zászlóaljjal együtt jött el Tiszafüredről az átkelőhely őrségének parancsnoka is, Patay István alezredes, aki dandárparancsnok lett a II. hadtestben.²⁰¹ A hadtest parancsnoka is változott. Répásy tábornok visszatért a hadügyminisztériumba, ahol az újoncozási és pótlóvázási osztályt vezette.²⁰² A parancsnokságot Aulich Lajos tábornok vette át, aki kipróbált,

195 *Mihálka*, 55–56. o. A csatára: *Breit*, Magyarország 1848/49. I. k. 258–266. és 269. o. és *Borus*, Dembinski 227–267. o. 196 *Mihálka*, 57. o.

197 A II. hadtest hadrendjében szereplő létszámadatok vizsgálata ezt nem igazolja. Március 7-én a 48. honvéd zászlóalj és a beregi önkéntes század együttes létszáma 949 fő volt, nagyjából annyi, mint február első felében – HL 1848/49:16/59.

198 *Borcsik*, 13. o.

199 A Feldunai hadtest 108–109. o.; *Breit*, Magyarország 1848/49. II. k. 6–7. o.

200 *Borcsik*, 13. o.

201 Burdina őrnagy dandárát vette át, amelybe a 48. honvéd zászlóalj is be volt osztva – HL 1848/49:17/615.

202 Együttal a „magyar hadsereg főfelügyelőjévé” is kinevezték (később mint a lovasság főfelügyelőjét említik) – *Közlöny* 1849. évf. 58. sz. (márc. 21.).

kiváló képességű parancsnok volt, egyike a szabadságharc legrokonszenvesebb és legerényesebb tábornokainak.²⁰³

Március 17-én az I. és III. hadtest kelt át a Tiszán, 18-án pedig a II. hadtest is, benne a 48. honvéd zászlóalj.²⁰⁴ A zászlóalj kora reggel kelt át a hídon, majd megállították. Itt osztották ki az élelmet, s a honvédek a kapott húst azonnal főzni kezdték. Az ellátás kissé hiányos volt, így főzéshez való fát úgy szereztek, hogy az alakulat ácsai egy közeli csárda zsindeletét és faszekeretét bontották el, s bár „a csárdás erősen tiltakozott csúnyául káromkodva”, még az ajtót is elvitték, keretestől. Az ebédből mégsem lett semmi, mert még nem készült el, amikor tovább kellett indulni. Az éjszakát a szabadban töltötték a katonák, s a rombolás tovább folyt, mert erősen lehűlt a levegő, így a préházak tetejénél melegedtek a zászlóalj katonái egy szőlőben. Másnap csatarendbe állva Szolnok felé indultak, de hamarosan vissza kellett vonulniuk a Tiszához.²⁰⁵ Az előrenyomuló hadsereg éle (a III. hadtest) ugyanis felfedezte, hogy Nagykörs körzetében van az ellenség főereje. Damjanich, hogy a kápolnai csatához hasonló találkozóharcot elkerüljék, azt tanácsolta, vonuljanak vissza, amit megkönnyített, hogy a császáriak a közvetlen közelükben végrehajtott hadmozdulatokból semmit sem vettek észre.²⁰⁶ Vetter előbb Szolnok felé akart kitérni, de végül is engedett a hadtestparancsnokoknak, és elrendelte a visszavonulást. Az átkelésnél összetorlódtak a csapatok, mert kicsi volt a híd átbocsátóképessége. Talán még is sérülhetett, mert éjszakára lezárták, és nem engedtek át rajta senkit.²⁰⁷ Elég nagy fejetlenséggel folyt az átkelés. Az ellátás továbbra is elégtelen volt, amit súlyosbított a rendkívül rossz időjárás is. Cibakháza nem volt alkalmas egy 30 ezer fős hadsereg befogadására, így a szabolcsi honvédeknek még az éjszaka tovább kellett vonulniuk, s végül Mezőtúron szállásolhattak csak be. A 35 km-es út megtétele az éhes, bőrig ázott és fáradt honvédektől nem kis teljesítmény volt, de a zászlóalj szelleme kiváló maradt ezekben a napokban is.²⁰⁸

Vetter ekkor korábbi, saját tervét vette elő. Eszerint a főerőknek a gyöngyösi országúton kell előnyomulniuk, míg a Tisza vonalát csekély erők fedezik. Tiszafüredre rendelte a csapatokat, hogy itt összpontosítva azokat, megkezdhesse a döntőnek szánt hadműveleteket. Ezekben némi fennakadást okozott a hadvezetés újabb válsága, amit ezúttal röviden és megrázkódtatás nélkül tudtak rendezni.²⁰⁹ A magyar csapatok március 29-re Poroszló térségében befejezték átkelésüket a Tisza jobb partjára. Mozdulataikat megkönnyítette az is, hogy a császári hadveze-

203 A *Közlöny*ben márc. 19-i keltezéssel jelent meg a rendelet Répásy áthelyezéséről, de már márc. 11-én Dembinski Vetterhez írt levelében Aulichot említi a II. hadtest parancsnokának, Görgői pedig Klapkához márc. 10-én írt levelében tette ugyanezt. – *Gelich*, III. k. 3., 6. és 15. o. A hadtest – melynek addigi többféle elnevezése ekkor változott II. hadtest elnevezéssé, addig Középponti Mozdó Sereg néven fordult legtöbbször elő – márc. 7-én készített hadrendje még Répásy Mihályt jelöli hadtestparancsnokként. – HL 1848/49:16/59. Így a hadtest parancsnokságát Aulich Lajos tábornok márc. 8. és 10. között vehette át. Mihálka úgy tudja, hogy ez csak Mezőtúron, márc. 21-én történt meg.

204 *Borsik*, 14. o.

205 *Mihálka*, 61–64. o. Az ellátási problémákra *Leiningen* is panaszkodott naplójában. – Az aradi vértanúk. I. k. 151. o.

206 Windisch-Grätz is támadó hadműveletre szánta el magát, és Cibakházánál készült átkelni Jellačić csapataival. – Magyarország hadtörténete I. k. 507. o.

207 *Krasznay Péter* önéletrésze (a szabadságharcra vonatkozó rész) *Nyárády Mihály* feldolgozásában – Néprajzi Múzeum etnológiai adattára: EA 5659. Ielt. sz.

208 *Mihálka*, 65–66. o. és Az aradi vértanúk I. k. 151–152. o. (*Leiningen* naplójából).

209 Damjanich tábornok súlyosan összetűzött Vetterrel, aki ennek következtében március 28-án megbetegedett. A hadműveletek ideiglenes vezetését Klapka ezredes látta el, mint megbízott vezérkari főnök, és ő öntötte végleges formába a hadművelet tervét. Görgői április 1-jén vette át a hadműveletek vezetését, mint ideiglenes főparancsnok.

tésnek a március második felében megélénkült magyar hadmozdulatok következtében fogalma sem volt a főerők elhelyezkedéséről és szándékairól, ezért Cegléd és Hatvan között védekező állásban várakozott.

A 48. honvéd zászlóalj Mezőtúron néhány napot pihent és kisebb létszámkiegészítést is kapott.²¹⁰ A létszám egyébként február végétől folyamatosan nőtt, s ennek során szabolcsi újoncok is kerültek a zászlóaljhoz. Még Répásy tábornok kérte a vármegyét, hogy az „újonciletőségből még hátra levő 191 újonc” kiállítását végezze el, és küldje a zászlóaljhoz. Levele február 20-án kelt, s a vármegye március elején (Szemere Bertalan kormánybiztos rendeletére) Debrecenbe küldte újoncait.²¹¹ Debrecenből kapott aztán a zászlóalj 291 főt, s közöttük nagy valószínűséggel ott voltak a szabolcsi újoncok is, vagy legalább egy részük.²¹²

A zászlóalj létszáma március 21-én 894 fő volt²¹³ és a március 20-án kiadott hadrendi beosztás szerint a Hertelendy-hadosztályhoz tartozó, Patay István alezredes parancsnoksága alatti dandárba került. Ekkor még mindig a zászlóaljhoz tartozott a 188 fős beregi század is.²¹⁴ A főparancsnokság menetterve szerint 22-én kellett indulniuk Kisújszállásra, majd, Madaras, Tiszafüred menetállomásokkal Poroszlóra.²¹⁵ Március 30-án Erdőtelekre vonult a zászlóalj, majd Kálon át Visontára. Április 1-jén Gyöngyös és Ludas között összpontosítva volt a magyar főserег.²¹⁶

Az egri haditanács ezalatt meghatározta a hadműveletek részletes menetét. A hadművelet célja a császári főserег bekerítése és felmorzsolása volt. Ezt úgy akarta elérni a magyar hadvezetés, hogy az I., II. és III. hadtestekkel Jászberényen, Nagykátán át megkerüli az ellenség jobbszárnyát és Gödöllőnél a hátába, vagy oldalába kerül. Ezalatt a VII. hadtest Hatvanig nyomul előre, s ott szilárdan tartja magát a Zagyva vonalánál, míg a megkerülést végző hadtestek el nem érik céljukat, s akkor közös támadással szétzúzzák a császári főseréget. A hadművelet sikere a VII. hadtest kitartásán és a megkerülést végző csapatok gyorsaságán múlott.

A 48. honvéd zászlóalj (mint a II. hadtest része) a megkerülő hadműveletben vett részt. A II. hadtest azonban tartalékul volt szánva a döntő csatára, így a tápióbszkei csatában nem vettek részt a szabolcsi honvédek. Április 4-én Nagykátán voltak (itt volt Görgei főhadiszállása), és a csata következtében ott is maradtak.²¹⁷

A II. hadtestet április 5-re Tóalmásra rendelték, így az eddig tartalékban álló hadtest a magyar csapatok vonalának középpontjába került. Görgei tartott attól, hogy a császáriak megtámadják a Hatvannál elkülönülve álló VII. hadtestet, s Aulichnak kellett volna a támadó

210 Márc. 20-ról, 21-re 37 fővel nőtt a zászlóalj létszáma. HL 1848/49:17/615. és 18/73.

211 SzML IV. B. 102. 1848:38.

212 OL 1848/49. min.-i levéltár H. 81. 4. k.

213 HL 1848/49:18/73.

214 HL 1848/49:17/615. A dandár létszáma 3313 fő volt. A tavaszi hadjáratban a zászlóalj végig ebben a dandárban harcolt, de a beregi századot a hadműveletek megindulásakor elválasztották a zászlóaljtól.

215 *Mihálka*, 66. o. és HL 1848/49:17/572. A pihenőidőt, és a rövid menetek szünetét gyakorlatozással töltötték el, valószínűleg az újoncok kiképzése volt annak a legfőbb oka.

216 *Gélich*, III. k. 38. o.; *Mihálka*, 66. o.

217 Klapka vigyázatlansága folytán alakult ki csata Tápióbszkenél, s bár Damjanich végül győzelem fordította a csata eredményét, a haditerv lelepleződött. Többé nem volt lehetőség a császáriak hátába kerülni, így némi változtatásra volt szükség a menetintézkedéseknél. Windisch-Grätz mindezek ellenére sem tudta a magyarok szándékát, és attól tartott, hogy észak felől kerülik meg, és Komárom felé támadnak a honvédek. Ezért meggyengítette magát, s Vácra küldte Csorich altábornagy hadosztályát. Így a döntő pillanatban a magyar csapatok oldalán volt erőfőlény. – A Feldunai hadtest (melléklet).

császáriakat megállítani. A császáriak próbálkoztak is a támadással, de Jellačić csak Jászfényszaruig menetelt, mert ott megkapta Windisch-Grätz parancsát a visszatérésre, s ezt 5-én délután 3 óra után teljesítette is. Görgei az ellenséget a Zagyván történő átkeléskor szándékozott megtámadni, de látva az erőtlen kísérlet félbehagyását, ezt nem tette. A döntő összecsapás előtt nem akarta fásztani a csatadöntő tartalékul szánt II. hadtestet. Csak huszárok zavarták Jellačić menetét.²¹⁸

Április 6-án a kapott parancsok szerint Gáspár tábornok VII. hadteste Aszódra és Bagra nyomult, az I. (Klapka) és a III. (Damjanich) hadtestek pedig Isaszeg térségében a Rákos vonalát igyekeztek elérni a Királyerdőn keresztül. Az erdőből kibontakozva Isaszeg előtt, a Rákos bal partján keveredtek harcba a visszavonuló Jellačić-hadtesttel a kora délutáni órákban. A II. hadtest hajnalban indult Dányra, ahol megállapodott. Görgei ezen a napon nem számított döntő csatára, így - csapataitól és főhadiszállásától elszakadva - Kókán tartózkodott.²¹⁹

Az először harcba lépett I. hadtest a kezdeti sikerek után kénytelen volt visszavonulni, csapatai meglehetősen zavarba jöttek. A III. hadtest ellenben szilárdan kitartott, s amikor Klapka, rendbeszedve embereit, visszatért a patakhöz, megkezdte támadó előnyomulását. Ekkor érte a váratlan és nagyerejű támadás Damjanich jobbszárnyát,²²⁰ így az kénytelen volt megállni és a Wysocki-hadosztály részei felvették az erdőbe nyomuló ellenséggel a harcot. Klapka hadteste újból visszavonult, s a csata válságosra fordult a magyarok részéről.

Ezalatt a II. hadtest Dányban csatarendbe állva várakozott. Délután 3 órakor érkezett meg egy parancsörtszt Damjanich szóbeli üzenetével, hogy a hadtest induljon Isaszegre. Mivel a hadtesttel csak a főparancsnok rendelkezhetett (a döntő csatára tartalékolták), ezért Aulich nem indult el, de menetkészsé tette azt, és írásbeli utasítást kért. Az ágyúzó erősödésekor úgy döntött, hogy megindul Isaszeg felé, s a csapatok már mozgásban voltak, amikor megérkezett Damjanich írásbeli utasítása, és a hadsereg vezérkari főnök (Bayer József ezredes) parancsa. Görgei már csak a Királyerdő szélén találkozott a hadtesttel, s helybenhagyva Damjanich utasításait továbbment átvenni a csata irányítását. A II. hadtest zöme a magyar hadvonal közepén Klapka visszahúzódása miatt keletkezett rést reteszelte el, s megtámadta Jellačić előnyomuló katonáit. Mihály őrnagy dandárát azonban, megerősítve a 48. honvéd zászlóaljjal, az egyre keservebb küzdelmet folytató Leiningen-dandár támogatására küldték a jobbszárnyra.²²¹

Görgei terve ekkor az volt, hogy halogató harcot folytat, míg a VII. hadtest meg nem jelenik az ellenség oldalában, s akkor általános támadással összefűzza azt.²²²

A megerősített Mihály-dandár délután 6 óra felé érkezett a jobbszárnyra, de először csak kavargást okozott. A honvédek a sűrű erdő és az alkonyat miatt nehezen tájékozódtak, s így a III. hadtest harcoló csapatait, ellenségnek tartva, élénk puskatűz alá vet-

218 A Feldunai hadtest 134-135., 147. és 150. o.

219 Uo. 153-155. o.

220 Gáspár tábornok VII. hadteste ekkora befejezte előnyomulását, s megállt. Ezt látva, a vele szemben álló - gyengébb - Schlick-hadtest egyik hadosztályát (Lichtenstein altábornagy) Isaszeg alá vezényelték, s az támadt a III. hadtest oldalába.

221 Meszéna Ferenc alezredes (a II. hadtest vezérkari főnöke) jelentése nyomán - A Feldunai hadtest 166-168. o. és 104., 105. mell.

222 A Feldunai hadtest 172. o. Gáspár tábornok azonban nem mozdult, mivel az aznapra kiadott utasításokat teljesítette, s Görgei sem küldött támadási parancsot. Ugyanilyen esetben elvárható lett volna Gáspártól az öntevékenység, de ennek elmulasztásáért nem vonható felelősségre, hiszen a kapott parancsokat pontosan teljesítette.

ték.²²³ A félreértés gyorsan tisztázódott, mert Görgei (Hegyesi M. és Tóth K. szerint Damjanich) ott termett, és rendbeszedte a csapatokat. Ezután hosszú és igen véres kézitusában lépésről lépésre sikerült kiszorítani Liechtenstein csapatait az erdőből. Ez este 7 óra után következett be, de még 11 óráig folytak a csatározások, amikor is Liechtenstein is követte a már korábban hátrálni kezdő Jellačić példáját.²²⁴

A 48. honvéd zászlóalj katonái kitűnően megállták a helyüket eddigi legnagyobb csatájukban. Kézitusában verték ki ellenfelüket az erdőből, s ezalatt többen kitűntették magukat. A zászlóalj két katonáját Aulich tábornok a csata után a III. osztályú katonai érdemrenddel tüntette ki. Egyikük a már Cibakházánál kitűnt Sipler Lipót őrmester volt. A százada élén küzdött, amikor egy császári tiszt támadt rá, de ő „bátran nekiugorván, s kardját kezéből kitsavarván tulajdon kardjával vágta agyon.” Ezután a támadó oszlopot is elűzte katonáival. A másik kitűntetett egy Csőke nevű közhonvéd volt. Őt három császári katona rohanta meg. Egyiket szuronyával szúrta le, de a szurony eltört. Így a másikat fegyvere agyával ütötte agyon úgy, hogy kettétört a fegyvere. A harmadik támadója ennek láttán elfutott. Csőke ezután a két zászmányolt fegyverrel jelentkezett századparancsnoka előtt, aki jelentette hőstettét Aulich tábornoknak. Sipler Lipótot, még a csataterén, egyúttal hadnaggyá is kinevezte Aulich.²²⁵

A győztes csata vesztesége a magyarok részéről 800–1000 fő volt. A 48. honvéd zászlóalj veszteségére nincs adat.²²⁶

A zászlóalj kiváló teljesítményét a parancsnokok is értékelték. Ezt az érdemrendek mellett Damjanich jelentése is tanúsítja: „Aulich tábornoknak a mi jobboldalunk támogatására érkezett csapatai az ellenséget olyan nyomással vetette vissza, hogy érezte, miszerint az egész vonalon vissza kell vonulnia.”²²⁷

A győztes csapatok a csataterén éjszakáztak (a falu leégett), hogy másnap újra megtámadják az ellenséget. A császáriak azonban ezt nem várták be, kiűrtették Gödöllőt és április 7-én délután már Kerepes és Cinkota között táboroztak le. A magyar csapatok 11 órára vonultak be Gödöllőre, ahol a négy hadtest újra egyesült.²²⁸ Itt mondott Damjanich tábornok élelőszóval is köszönetet a 48. honvéd zászlóalj hősiességéért, amikor a gödöllői kastély parkjában vonultak el Kossuth Lajos és a parancsnoki kar előtt. Az esemény így zajlott le: „Damjanich tábornok a zászlóaljhoz lovagolván e szavakkal üdvözli azt: Őrnagy Úr! Különös öröömre szolgál, hogy nekem jutott a szerencse Görgei tábornok megbízásából a tegnapi kivívott nagy csatában kifejtett vitézsége s bátorságáért a haza nevében köszönetet szavazni a zászlóaljának. Adja tudtul ezt a vitézeknek, s mondja meg nekik, hogy megemlékezzék a tegnapi nagy napra, ezután is hasonló bátorsággal küzdjenek. Isten oltalmazza Önöket, éljen a zászlóalj, éljen a nemzet és szabadság!”²²⁹

223 A Feldunai hadtest 174. o. A zavar nagyságát jelzi, hogy a kiváló 3. honvéd zászlóalj egy része is megfutott a váratlanul és hátulról kapott tűz hatására – *Hegyesi Márton*: Az 1848–49-iki 3. honvéd zászlóalj története. Budapest, 1898. (a továbbiakban: *Hegyesi*, A 3. honvéd zászlóalj) 149. o. A balszerencsés sortűzet a 56. zászlóalj adta le, és leginkább a 19. (Schwarzenberg) sorgyalogezred III. zászlóalja szenvedte meg. – *Tóth Károly*: Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893. 29. o.

224 A Feldunai hadtest 179. és 182. o., 111. sz. mell.

225 SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t. Sipler hadnagyi rangjának megerősítése a *Közlöny* 1849. évf. máj. 26-i számában. (Ekkor már halott volt.) Mihálka Oswald néven szerepelteti emlékirataiban.

226 *Breit*, Magyarország 1848/49. II. k. 73. o. A császáriak veszteségét különböző forrásokból 600–1500 fő közé teszi *Breit*.

227 Közli *Nagy Kálmán*: Damjanich, a forradalmi hadvezér – HK 1954/3–4. sz. 239. o.

228 A Feldunai hadtest 185–186. o.

229 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata.

A hadművelet azonban a nagy győzelem ellenére sem tudta elérni célját. A császári csapatokat keményen megverték, de nem döntően, s azok továbbra is ott álltak a főváros előterében. A gödöllői haditanács új tervet fogadott el, Bayer vezérkari főnök tervét. Ez szintén egy megkerülő manőveren alapult, de kockázatosabb volt az előzőnél.

Az I., II. és VII. hadtestekre várt a feladat, hogy Vácnál áttörve az ellenség, hatalmas északi kerület téve, Léván keresztül felszabadsák az ostromlott Komáromot. Az ostromgyűrű szétzúzásával a császári főszereg hátába kerülhettek a honvédek, ami újra a döntő győzelem lehetőségét nyújtotta volna. Ez alatt az idő alatt az Asboth hadosztállyal megerősített II. hadtestnek el kellett hitetnie a császári hadvezetéssel, hogy a magyar főerők Pest előtt állnak, és támadásra készülnek.

A II. hadtest feladata rendkívül nehéz volt. Ügyességet és kitartást kívánt meg a parancsnoktól, katonáktól egyaránt. Csak az ellenség folytonos nyugtalanításával lehetett elérni azt, hogy a hadtestet a magyar főszeregnek higgyék. A támadásokat addig kellett folytatni, míg az ellenség csatarendbe nem fejlődött. Ezután az eredeti állásokba kellett visszavonulni úgy, hogy üldözés esetén is helytálljanak a honvédek. Ez fegyelmezett és jól begyakorolt csapatokat igényelt, ami pedig nem volt a hadtest minden egységéről elmondható. A 48. honvéd zászlóalj is több száz, alig 1 hónapos újonccal rendelkezett. Ennek ellenére Aulich tábornok csapatai kitűnően megoldották feladatukat. Bátran megtámadták a háromszoros (ápr. 12-től négyszeres) erőfölényben levő ellenséget, majd a visszavonulás során nagy fegyelmel hátráltak. Az eredeti állásaikban szilárdan ellenállva elhittették a jelentős túlerejű ellenséggel azt, hogy vele egyenrangú csapatok állnak Pest alatt. Windisch-Grätz csak a váci magyar győzelemről értesülve (április 12-én) kezdte sejteni, hogy a magyar erők meg akarják kerülni, de a magyar főszereg állását még mindig Pest előtt hitte.²³⁰

A II. hadtest csapatai április 9-én indultak el Gödöllőről, hogy cseppet sem könnyű feladatuknak eleget tegyenek, és Isaszegen át Cinkotára nyomultak előre. Az előrsők a Pécel-Csömör vonalon álltak fel. Április 10-én a császári csapatok erőszakos felderítést kíséreltek meg, amire Jellačić hadtestét jelölték ki. Az ellenség azonban megállt a Rákos partján, s csak egy lovasdandár nyomult előre, amit könnyen visszavertek a honvédek. Ugyanakkor a VII. hadtest csapatai is támadást színeltek Dunakeszi és Fót felől Újpest felé, hogy ezzel is fedezzék a Vác alatt csatára készülő I. és III. hadtest szándékát.²³¹ Április 11-én újra előrenyomultak a honvédek, de komolyabb harc csak Asbóth és Ottinger hadosztályai között bontakozott ki. 13-án a császáriak újabb erőszakos felderítésbe kezdtek, ezúttal komolyabb erőkkel. A III. (Schlick) hadtest Isaszeg felé nyomult. A magyar csapatok harcolva vonultak vissza a Kerepest környező magaslatokra, ahonnan a tüzéség hatásos tűz alá vette az ellenséget. A császáriak erre beszüntették az előnyomulásukat, mert csapdától tartottak. 14-én Windisch-Grätz megakart ismételtetni az akciót, de Jellačić túl erősnek ítélte a magyar állásokat és nem mozdult. A császári fővezérnek több akcióra nem is maradt ideje, mert ezen a napon kapta meg a hírt, hogy elmozdították, s április 12-e óta Welden táborszernagy az utóda. Azonnal elutazott a csapatoktól, s Welden megérkezéséig Jellačić táborszernagy volt a Pest körül álló császári csa-

230 Április 12-ig Kmety ezredes közel 5000 fős hadosztálya is részt vett Aulich hadműveleteiben. – A Feldunai hadtest 205., 208–209. o., 129. mell.

231 A Feldunai hadtest 192–195. o. és 121–122. mell.

patok főparancsnoka.²³² Az új császári vezér nem próbálkozott a honvédsereg ellen támadással, így nem csoda, hogy még 18-án is azt jelentette Weldennek, hogy 20 ezer fős magyar sereg áll Pest előtt.²³³ Ezen idő alatt a honvédek többször is megrohanták a császári állásokat, majd visszahúzódtak. Ennek hibátlan végrehajtása elég nehéz volt, mert „nemcsak az előnyomulni kezdő csapatokat – kivált ha a lelkesültség vezeti őket előre – nehéz hátrálásra bírni, hanem a nyomban követő ellen mindinkább fejlődő ereje is veszélyessé válhatik, s csak a legnagyobb erély s határozott, hideg magatartás eszközölhet kevés veszteséget az ilyen visszavonulásnál.”²³⁴

A 48. honvéd zászlóalj két alkalommal is csatát vívott ezekben a napokban, ha az apróbb összetűzéseket leszámítjuk. Második alkalommal (valószínűleg 18-án) egy földsáncot támadtak meg a szabolcsiak, azt bevették, s Böszörményi László százados honvédei egy ágyúüteget is megrohantak, de elfoglalniuk nem sikerült. A rákosmezei csatározásokban kitüntette magát még a zászlóaljparancsnok, Rakovszky őrnagy, aki meg is sebesült, és Majos Károly hadnagy, a ségedtiszt.²³⁵

A zászlóalj veszteségéről nincsenek pontos adataink, de a március 21-i létszámot alapul véve, a tavaszi hadjárat megkezdése óta legkevesebb 217 fő volt.²³⁶ Áldozatuk azonban meghozta a várva várt eredményt, mert április 24-én Aulich tábornok honvédei bevonulhattak Pestre.²³⁷ A pesti nép kivonult a honvédek táborába, hogy üdvözölje, s minden jóval ellássa felszabadítóit. Borcsik Salamon szavai szerint a honvédek dicsősége s öröme nagyobb volt „mint a legnagyobb kényúré a koronázási ünnep alatt.”²³⁸

Az új hadműveleti terv megállapításáig a honvédek a Pest alatti táborukban maradtak. Ez alatt a 48. honvéd zászlóaljhoz ismét újoncokat oszthattak be, mert április 27-én 727 fő volt a zászlóalj létszáma, s ez 50 fővel több, mint korábban.²³⁹ Április 29-én ünnepélyes keretek között osztották ki a kitüntetések a Rákosmezőn felállított csapatok előtt. Ennek keretében a 39. (Don Miguel) gyalogezred I. zászlóaljának zászlajára is feltűzték a III. osztályú érdemrendet. Ez a zászlóalj egy dandárban küzdött a szabolcsiakkal,²⁴⁰ és az ünnepély végeztével a dandár parancsnoka Patay István alezredes mondott lelkesítő szónoklatot „röviden és harcias erővel.”²⁴¹

232 Breit, Magyarország 1848/49. II. k. 90. o. és A Feldunai hadtest 205. és 209. o., 129. mell.

233 A Feldunai hadtest 225. o. Valójában 10500 fő körül mozgott Aulich csapatainak ereje. – HL 1848/49:51/18. és 24/289.

234 *Asbáb*, Emlékiratai I. k. 85–86. o.

235 *Borcsik*, 14. o. Az ágyúüteg megrohanására – A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlat, Rakovszky és Majos helytállására – SzML IV. B. 103. 3d. 20. t.

236 Mivel még márc. 21. után is nőtt a zászlóalj létszáma, a veszteség tényleges mértéke még ennél is nagyobb volt. – HL 1848/49:18/73 és 51/18.

237 Welden a nagysallói csata következtében rájött, hogy mi a magyarok szándéka és elrendelte Pest kiürítését, majd megkezdte visszavonulását Komárom felé. A magyar csapatok Komárom felszabadítása után kénytelenek voltak több napot a Duna bal partján tölteni, mert nem épült meg a híd elég gyorsan. Így az ápr. 26-i komáromi csatában a visszavonuló császári főszereggel találta szemben magát Görgei, s bár a honvédek győzelmet arattak, az ellenfélnek ismét sikerült (ezúttal véglegesen) kisiklani a bekerítésből.

238 *Borcsik*, 15. o.

239 HL 1848/49:51/18. és 24/289.

240 Ennek a zászlóaljnak is egy részét szabolcsiak alkották, mert az ezred toborzási kerületébe beletartozott Szabolcs is. Ezek a katonák már több év óta szolgáltak, és a honvédsereg egyik kiváló alakulatát alkották.

241 *Közlöny* 1849. évf. 96. sz. (máj. 4.)

Ezen a napon indultak el Komáromból az I. és a III. hadtest katonái Buda felé. Az új hadműveleti terv ugyanis Buda elfoglalását tűzte ki célul, mivel a császári hadvezetés a budai várat megerősítette, és közel 5000 főnyi őrséget hagyott ott Hentzi vezérőrnagy vezetésével.

Az ostromra Görgei főparancsnoksága alatt az I., II., III. hadtest csapatait és Kmety György ezredes hadosztályát jelölték ki.²⁴² A II. hadtest két hadosztálya május 2-án indult el Aulich Lajos tábornok vezetésével a budai vár alá. Jelentős kerülőt kellett tenniük, Ráckevenél és Ercsinél keltek át a Dunán,²⁴³ majd május 4-én tábort ütöttek a Gellérthegy mögött, a Duna partján. Még aznap rohamra indította katonáit Görgei, s a Kmety-hadosztály feladatául jelölte ki a Vízivárosban húzódó, sáncsal megerősített vízvezeték elfoglalását. A 10. honvéd zászlóalj intézte a rohamot, de a feladat teljesíthetetlen volt, s az erős ellenséges tűzben a roham vérbe fulladt.²⁴⁴ Ezalatt a II. hadtest szakaszán a 48. honvéd zászlóalj megtévesztő támadást intézett a vár déli falai ellen, hogy segítse Kmety rohamát.²⁴⁵ A véres veszteségek meggyőzték Görgeit arról, hogy csak rendszeres ostrommal lehet a várat bevenni, s a csapatok hozzáláttak az ágyúállások kiépítéséhez, hogy onnan rést törjenek a várfalon. A munka gyorsan haladt, csak az ostromágyúk hiányoztak, amiket a Görgei és Guyon közötti ellentétek miatt csak hosszas huzavona után lehetett Buda alatt felállítani.²⁴⁶

Míg az ostrom előkészületei, majd a réstörések folytak, a honvédek gyakorlatoztak. A 48. honvéd zászlóalj katonái egy, a Nádorkert közelében levő akácosban a létramászást, a létrával történő rohamozást gyakorolták.²⁴⁷

Éjszakánként kisebb támadásokat hajtottak végre a honvédek a vár ellen, hogy a védők ellenállását felőröljék az állandó nyugtalanítással, s hogy figyelmüket elaltassák. Erre minden hadtestből négy század volt kirendelve egy-egy éjjelre.²⁴⁸

A 48. honvéd zászlóalj katonái is részt vettek ilyen akciókban, de legtöbbször a Gellérthegyen álló „csillagda” mellett felállított tizenkétfontos üteget fedezték.²⁴⁹ Ezt a feladatot látta el 17-én a zászlóalj 6. százada, amikor a császári tüzéreknek sikerült felgyújtani a csillagásztorony épületét. A honvédek azonnal az oltáshoz láttak, s a parancsnok, Mikecz Tamás százados harmadmagával berontott az épületbe, majd a tüzet „életveszedelem közt” oltották el.²⁵⁰

Május 16-ra sikerült kisebb rést törni, s Görgei elrendelte az éjszakai rohamot. A 17-re virradó éjszakán az I. hadtest csapatai rohamozták a rést, s a II. hadtestnek elterelő támadás volt a feladata, hogy védőket vonjon el az I. hadtest támadási sávjából. A támadás sikertelen volt, mert a rés nem bizonyult járhatónak. A május 18-ra virradó éjjel ezért – a réstörés folytatása

242 A II. hadtestbe osztották be Asbóth Lajos ezredes (12.) hadosztályát is, így a hadtest ekkor három hadosztályból állt, de ebből Szekulits alezredes hadosztálya a pesti oldalon maradt. - HL 1848/49:24/289.

243 *Borcsik*, 15. o. A kerülőútra - Honvédek Könyve II. k. 66. o. (*Jalovics Gy.* jegyzetei) és Vasárnapi Újság 1899. évf. 36. sz. 594. o. (*Beniczky A.* följegyzései).

244 A zászlóalj közel 50%-a szabolcsi önkéntes honvédekből állt - *Urbán*, A nemzetőrség 285. o.

245 *Mibálka*, 69-70. o. Tévesen máj. 3-ra teszi az első támadást.

246 A vezérek közötti ellenségeskedések végigkísérték az egész szabadságharcot, súlyos következményeket okozva. Nem múlt el hónap súlyos incidensek nélkül, s ezekben Aulich Lajos tábornok kivételével valamennyi jelentős beosztású tábornok érintve volt.

247 *Mibálka*, 71-72. o. Ezt más csapatok is gyakorolták - Honvédek Könyve II. k. 66. o.

248 *Breit*, Magyarország 1848/49. II. k. 116. o.

249 Meglehetősen veszélyes feladat volt, mert az üteget erősen lőtték a vár nagyobb kaliberű ágyúiból. - *Vasárnapi Újság* 1899. évf. 36. sz. 594. o.

250 *Mibálka*, 77. o. és SZML IV. B. 103. 3. d. 20. t. Bár a tüzet sikerült eloltani, az értékes épület később mégis súlyosan megrongálódott.

mellett – újból álrohamot rendelt el Görgei, ezúttal hadtestenként két zászlóaljjal.²⁵¹ Pontosan nem lehet megállapítani, hogy a 48. honvéd zászlóalj melyik akcióban vett részt, de az egyikben biztosan.²⁵² A támadás során egyik osztályát²⁵³ Mikecz Tamás százados vezényelte, s emberei már a falhoz támasztották a létrát, amelyen megindultak felfelé a pusztító puskatűzben, amikor visszarendelték a támadókat. Görgei tábornok később a szabolcsiak bátor kitartását „különösen kiemelte”, és három közhonvédet, Bojtár Jánost, Batár Mihályt, Szkiba Jánost pénzjutalomban részesített.²⁵⁴ Büntetésre is sor került, mert a zászlóalj „fenegyereke”, Mikecz Sándor őrmester a 6. századból, május 17-én elhagyta az őrtanyát, s az éjszakát átmulta valamelyik kocsmában. Parancsnoka (egyúttal nagybátyja) Mikecz Tamás százados ezért hadbíró-ság elé állította, s csak Apagyí Simon főhadnagy és a század katonáinak kérése mentette meg a bátor, de fegyelmezetlen fiatal honvéd életét. Rangjától így is megfosztották, s el kellett hagy-nia csapatát.²⁵⁵

A döntő rohamot Görgei május 21. hajnalára tűzte ki. Ezt megelőzően 20-án éjjel 11 órakor végrehajtották a szokásos áltámadást is, hogy a hajnali roham váratlanul érje a védőket. Az I. hadtest Máriássy-hadosztálya rohamozta a Fehérvári kapu melletti rést. A II. hadtest a Várkert felől támadott.²⁵⁶

A 48. honvéd zászlóalj a déli rondella ellen rohamozott 20-án éjjel. A honvédek valószínűleg nem tudhatták, hogy ez még csak színlelt támadás, mert emberfeletti bátorsággal rohamozták az igen nehéz célpontot. Rövid időn belül súlyos veszteségeket szenvedett a zászlóalj, elesett az isaszegi csatában kitüntetett Sipler Lipót hadnagy (5. század), halálosan megsebesült Derzsi József hadnagy (4. század) és a 6. század egyik hadnagya.²⁵⁷ A 6. század 1. szakaszából elesett négy ember, három pedig megsebesült.²⁵⁸ Látván a hatalmas veszteségeket, a hadtest parancsnoksága a döntő roham megindulásakor a zászlóaljat a Krisztinavárosi kapuhoz rendelte. Ez 21-én hajnali 2 óra után következett be. Itt is sok embert veszített a zászlóalj, de bátran rohamozták a honvédek. Különösen Böszörményi László százados osztálya szenvedett az erős puskatűztől, s már 49 embert veszített, de a százados lelkesítve honvédeit, a támadók élén járt, s nem engedte őket hátrálni. Mikecz százados is hasonló bátorsággal, eredményesen vezette katonáit. Rakovszky őrnagy is katonái élén járt, de még a régi parancsnok, Patay alezre-des is átjött Pestről, volt katonáihoz. (Patay ekkor Pest katonai főparancsnoka volt.)²⁵⁹ Az altisztek is kitűnően teljesítették feladatukat, így Grósz Antal, Szalóki György, Tatár József, Jármay Sándor tizedesek, embereik élére állva, a létrákat elsőként állították fel a kapu melletti falnál.²⁶⁰ A létrák itt is rövideknek bizonyultak, de mégis sikerült bejutniuk a várba. Már vilá-

251 Breit, Magyarország 1848/49. II. k. 118–119. o.

252 Mihálka máj. 15-re teszi az eseményt, a zászlóalj tábori naplója 17-én és 18-án is ír ugyanarról az eseményről.

253 A gyalogzászlóaljak osztályai 2 századból álltak, tehát 3 osztály alkotott egy zászlóaljat. Szabályszerű létszáma megközelítette a 400 főt, ekkor azonban – amint az a létszámjelentésekből kikövetkeztethető – aligha volt 250 embernél több a 48. honvéd zászlóalj egy-egy osztályában.

254 SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t.

255 Mihálka, 77–78. o.

256 Breit, Magyarország 1848/49. II. k. 120–122. o.

257 Mihálka Jankovichnak isméri a hadnagy nevét, de ilyen nevű tisztt nem szerepelt a zászlóaljban. – Mihálka, 83–84. o.

258 Ha hasonló volt a többi szakasz vesztesége is, úgy közel 150 ember lehetett itt a zászlóalj vesztesége. A rondellához a rövid létrák miatt nem férhettek hozzá.

259 1848–49. *Történelmi Lapok* II. évf. 116. o. (1893.) A zászlóaljparancsnok alól lovát is kilőtték – SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t.

260 SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t.

gosodott, amikor az ellenség tüzelése közben sikerült a börtön rácsait leverni és bejutni a bástyán belülré. Az ott levő magyar és olasz foglyok is segítettek a honvédek bejutását, akik puskatussal zúzták szét a börtönajtókat, s 4 óra tájban benyomultak a várba.

Ekkor már az I. hadtest több zászlóalja is bejutott a Fehérvári kapu melletti résen, és a III. hadtest is betört a Bécsi kapunál. Az utcákon és a falak mellvédjein, az ágyúállások körül, véres közelharc tombolt. A 48. honvéd zászlóalj katonái a rondellát, ami az eredetileg kijelölt cél volt, rövid harc után belülről foglalták el. Ezután kisebb osztagokban siettek az elszigetelten, de még szívósan védekező ellenséges csoportok felszámolására, miközben a házakba behúzódtott császári katonák erősen lőtték őket. Részt vettek a fegyvertár mellett küzdő és az utolsó emberig kitartó horvát határőr csapat megsemmisítésében, végül a harcot a Fehérvári és a Krisztinavárosi kapu között levő „tüzérlak” elleni rohammal fejezték be. Itt is szuronyharccra került sor, de az ellenállást hamar leverték, s zsákmányoltak a harcban egy zászlót is a honvédek, amit darabokra téptek, és a győzelem emlékére elraktak a legvitézebbek. Reggel 7 órára fejezték be harcukat Budán a szabolcsi honvédek.²⁶¹

A 48. honvéd zászlóaljjal jutott be a várba Asbóth Lajos ezredes is, aki a hadtest ostromcsapatait vezette. Több szakaszt is küldött a magukat megadó tisztek, és legénység összegyűjtésére. Ezek közül Szunyogh Manó hadnagy emberei (a Krasznay főhadnagy parancsnoksága alatti századból) találtak rá a halálosan megsebesült Hentzi vezérőrnagyra, akit a parancsnoki épületbe szállítottak.²⁶²

A császári katonákat támogató egyes budai polgárok lövöldözésén és súlyos veszteségeiken felbőszülve a honvédek fosztogatni kezdték a házakat, s azt „a befurakodott budapesti csöcselék nép is nagyban űzte”. Emiatt kisebb incidensek is történtek.²⁶³ A rablás megszüntetésére Böszörményi százados századát küldték ki, aki feladatát elvégezve Görgei „teljes megelégedését nyerte meg”.²⁶⁴ A hadipénztárt őrző három tisztet Mikecz százados tartóztatta le, s egyik szakasza vitte a pénztárt Apagyi főhadnagy vezetésével a svábhegyi főhadiszállásra.²⁶⁵

Az ostrom utáni napon osztotta ki Görgei a kitüntetésekkel, amelyekből szép számmal jutott a zászlóaljnak is. III. osztályú katonai érdemrendet kapott a zászlóaljparancsnok, Rakovszky Samu őrnagy, Mikecz Tamás és Böszörményi László százados. Ez utóbbiról a zászlóalj naplójában ez áll: „Ezen egyén majd minden csatabeli viseletéért egy-egy érdemjelre méltatható.” Ugyanezt a kitüntetést kapta a halálosan sebesült segédtiszt, Majos Károly, akit még a csatátéren főhadnaggyá léptettek elő, és a szintén halálos sebet kapott Derzsi József és Debreczeni Ignác hadnagy. III. osztályú érdemrendet tűztek a mellére Szomjasy István hadnagnak, Grósz Antal (Grausz Ignác), Szalóki György, Tatár József, Jármay Sándor (Ferenc) tizedeseknek. A 17-i rohamnál kitűnt Bojtár, Batár és Szkiba közhonvédek kivül Czincz Albert,

²⁶¹ *Mihálka*, 84–90. o.

²⁶² A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata. Sok császári katona életét annak köszönhetette, hogy a „48-dik zászlóalj által a főőrhely előtti téren képezett négyyszögbe vétetvén föl, megmentettek”. Görgei ugyanis az őrség felkoncolását helyezte kilátásba, ha Hentzi nem adja fel a várat, s ennek nyomán a roham előtt a honvédek azt a parancsot kapták, hogy nem kell foglyot ejteni. – *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 24–25. o. A fogoly tisztek őrzését Krasznay százada látta el (a zászlóalj 4. százada).

²⁶³ A tisztek már a roham alatt kihirdették a „szabad rablást”, amikor úgy tapasztalták, hogy a polgárházakból is lövik őket – *Mihálka*, 94. o.

²⁶⁴ SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t.

²⁶⁵ *Mihálka*, 94. o.

Sörley Endre tizedesek és Danczinger Mór, Kardos János, Horváth József, Bodnár György közhonvédek kaptak pénzzutalmat a 21-i rohamnál nyújtott teljesítményükért.²⁶⁶

A kitüntetési ünnepségre május 22-én került sor. Görgői délelőttre rendelte föl a kitüntetettek és a zászlóaljak díszelő különítményeit a Várba, akik hálaadó istentiszteleten, majd díszbédén vettek részt. Délután 2 órakor sorakoztak fel a Dísz-téren, s miközben a „banda” a Rákóczi-indulót és a Marseillaise-t játszotta, a főparancsnok sorra feltűzte a kitüntetéseket.²⁶⁷

A 48. honvéd zászlóalj vesztesége meglehetősen nagy volt. Pontos adataink nincsenek, illetve túlzottnak tűnnek. Krasznay Gábor szerint a tiszteken (Majos, Sipler, Kiss, Derzsi, Debreczeni) kívül 7 halott és 273 sebesült volt a veszteségük.²⁶⁸ A Közlöny 676 sebesült nevétette közzé, ezek azonban csak azok, akiket a főváros kórházaiban ápoltak, holott magánháznál és a fővároson kívül is számos sebesültet, köztük szabolcsiakat is gondoztak. A Közlöny névsorában a 48. honvéd zászlóalj 31 katonáját találhatjuk meg. Ezek: Majos Károly főhadnagy (Magos néven) – aki rövidesen bele is halt sérüléseibe –, Siger István őrmester, Bátoni Mihály, Bosse Ferenc, Ettel János, Fazekas János, Felisz György, Galán Károly, Hende Ferenc, Hunyady Ádám, Ivó Ábrahám, Kalai (Kállai?) István, Mátyás János, Moldvány Ferenc, Nagy Miklós, Nyíri Ferenc, Plorentzky János, Prill Péter, Rátz Bálint, Rocskó Miklós, Sebük (Sebők?) Jeremiás, Stenner János, Steiba János, Sorba András, Tamás György, Tóth Ferenc, Vajon József, Varódi András, Végh Imre, Vidovitz László, Zapka András közhonvédek.²⁶⁹ Annyi mindenesetre biztos, hogy jelentősen csökkent a zászlóalj létszáma, bár később a felgyógyult sebesültek közül sokan visszatértek. A hősi halottak eltemetése 23-án történt meg, a legendás bátorságú Földváry alezredes vezényletével. Katonai pompával, egy dandár díszelgése mellett történt a szomorú esemény.²⁷⁰

Ezt követően a 48. honvéd zászlóaljt Pestre vezényelték, ahol négy napi pihenőt kapott. A csapatok nagy része a budai oldalon maradt, így gyanítható, hogy a kedvezményben szerepe volt a városparancsnok Pataynak is.²⁷¹ A győzelemittas – és megfáradt – honvédeket a pestiek tomboló örömmel fogadták. Május 25-én például „népünnepélyt” rendeztek a Városligetben, este pedig a honvédek számára ingyenes előadást rendeztek a Nemzeti Színházban.²⁷²

A tavaszi hadjárat fényes győzelmeket hozott, s ezekből a 48. honvéd zászlóalj derekasan kivette a részét. A kitűzött célt azonban a honvédsereg nem tudta elérni. Bár az ország ünnepe, s a hadjárat csúcspontjának értékelte Buda bevételét (valóban nagy győzelem volt, 4000 foglyot, nagy mennyiségű fegyvert, lőszert eredményezett), az egyúttal hatalmas katonai

266 SzML IV. B. 103. 3. d. 20. t. A III. osztályú katonai érdmrendet bármilyen rangú katona megkaphatta. A kitüntetésről szóló rendelet szerint a személyes bátorságért szolgált jutalmul. „Az illető egyének által véghezvitt olyas haditettek után járulandó, melyek egyéni feláldozással és veszedelemmel összekötvék, szóval oly tettek, melyek általánosan el vannak hős tetteknek ismerve a katonai életben.” – *Közlöny* 1849. évf. 42. sz. (márc. 2.).

267 *Hegyesi*, A 3. honvéd zászlóalj 229–230. o.

268 A 48-ik Honvéd-Zászlóalj történeti vázlata. *Aszóib* szerint a II. hadtest vesztesége 167 halott, 221 sebesült volt (i. m. I. k. 25. o.). Az összes veszteséget 427 halottban és 691 sebesültben adta meg.

269 *Közlöny* 1849. évf. 141. sz. (jún. 26.). Ebből megállapítható, hogy a legnagyobb veszteséget a rést támadó 28., 44., 47. honvéd-zászlóalj (a Driquet-dandár) a Bécsi-kaput támadó 3. és a Krisztinavárosi-kaput támadó 48. honvéd zászlóalj szenvedte.

270 *Mibálka*, 101. o.

271 Uo. 101–103. o. A 6. század 1. szakasza például a Pilvax-kávéház emeletén szállásolt be.

272 *Hazánk* VIII. 207. o.

hiba is volt. Az egy hónap elvesztegetett idő végzetesnek bizonyult a szabadságharc számára. A felelősség megállapítása nem e munka feladata, annyi azonban bizonyos, hogy az a politikai és a katonai vezetést egyaránt terhelte.

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

FRIDECZKY LAJOS EMLÉKIRATAIRÓL

Varga János: Középszinten a történelemben. Frideczky Lajos memoárja

Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 14.
(*Salgótarján, 1988. 84. o.*)

1848–49 kutatója látszólag könnyű helyzetben van például a középkor kutatóival szemben, hiszen a kortársak olyan nagy számú emlékiratot és naplót hagytak hátra, hogy a kor történetének rekonstruálásához szinte nem kell más, mint e naplók és memoárok állításait megfelelő sorrendbe rakni, az esetleges hézagokat pedig kitölteni a fölös számú iratok valamelyikével. Ha azonban valaki jobban elmélyed a korszak kutatásában, kénytelen ráébredni arra, hogy ugyanarról az eseményről a kortársak homlokegyenest ellenkező módon számolnak be, illetve egyöntetűen hallgatnak róla. Elég az előbbire olyan példákat hoznunk, mint Görgei és Kossuth négy szemközti beszélgetései, a függetlenség deklarálását megelőző zárt ülés, vagy a végnapok története; az utóbbira pedig említhetjük az 1849-es minisztertanácsok többségét, vagy a Buda ostromát megelőző haditanácsot.

A katonák mellett viszonylag nagy számú feljegyzést hagytak hátra a politikusok is. Ám a legfontosabb szereplők egy része soha nem írta (Kossuth, Deák, Eötvös), illetve nem írhatta meg (Batthyány) emlékiratait. Volt olyan szereplő, akinek csupán töredékeket ismerünk emlékezéseiből (Madarász László), volt akiről tudjuk, hogy 1849 januárjától előbb emlékiratot, majd naplót írt „a véstteljes 9 hónapoknak” történetéről.¹ S volt olyan is, aki bár hagyott hátra emlékiratokat, vagy afféle félmemoár-félszintézist, de ezt csak az utókor bosszantására tette; mert vagy össze-vissza hazudozott (Szemere Bertalan), vagy arra sem emlékezett, amiben kulcsszerepet játszott (Horváth Mihály), vagy kortársai már megjelent emlékiratait és az 1848–49-es napilapokat kompilálta minden éleselméjűség nélkül (Madarász József). S ehhez az aránytalansághoz járult még az is, hogy a fennmaradt emlékiratok íróinak pártállás szerinti megoszlása nem tükrözi a tényleges korabeli erőviszonyokat. Így az úgynevezett békepárti szerzők részéről viszonylag nagy számú naplóval, véd- és emlékirattal rendelkezünk (Hunfalvy Pál, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Kazinczy Gábor, Pálffy János, Jókai Mór s bizonyos mértékig Mészáros Lázár), olyannyira, hogy e csoport kialakulását, céljait és történetét viszonylag könnyen rekonstruálhatjuk; ugyanakkor a radikálisok részéről meg kell elégednünk a magányos Táncsics szűkszavú megjegyzéseivel, Madarász József sugárzóan buta memoárjával, Madarász László önismeretlő reflexióival és Irányi Dániel kompilatív, mindössze néhány személyes momentummal kiegészített összefoglaló munkájával. Igazából a középpártból sem rendelkezünk túl sok memoárral, itt azonban jóval több használható emlékiratot találunk; elég itt utalni Vukovics Sebő, Ludvig János, Szárazberky Nagy József emlékirataira; minden regényességük ellenére is érdekesek Jósika Miklós munkái, illetve Batthyány Kázmér töredékesen, átdolgozásban fennmaradt jellemrajzai. Így aztán a korszak kutatója mindig örül, ha egy-egy újabb, korábban nem ismert emlékezés vagy napló bukkan fel; hiszen minden esetben arra nyújt reményt, hogy valami újat, eddig ismeretlent tudhat meg belőle a nagy év eseményeiről.²

1 Madarász emlékiratainak részleteit l. az *Új Világ* c. amerikai magyar folyóirat 1905. évfolyamában és Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban OL) R 131. Madarász László emlékiratai. Csány emlékiratára és naplójára l. *Kossuth Lajos* összes munkái (továbbiakban KLÖM) (S. a. r. *Barta István*) XIV. k. Bp., 1953. 42. o. és *Jókai Mór: Életem legsomorúbb napjai*. In: J. M.: *Cikkek és beszédek*. VI. k. (S. a. r. *Láng József, Rigó László és Kerényi Ferenc*) 40. o.

2 A negyvennyolcas emlékiratirodalom két, kritikáinak nemigen nevezhető summázata: *Kacsányi Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*. Bp., 1917. és *Nagy Márta: Az 1848–1849-es emigráció memoire irodalma*. Bp., 1936. Fontos, és nemcsak a katonai emlékiratokra használható munka: *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története*. Bp., 1936. Az említett politikusi emlékiratokra l. különösen ennek VI. fejezetét.

Frideczky Lajos nógrádi képviselő emlékirata a közelmúltban került az Országos Levéltár birtokába. Az Adorján-Szelezky-család levéltárában található három fogalmazati példány alapján Varga János rekonstruálta az emlékiratok lehető legrészletesebb, és információkban leggazdagabb szövegét. Ezt a – filológusokat megszegyenyítő gondossággal „helyreállított” szöveget aztán részletes bevezető tanulmány és szinte minden részletre kiterjedően alapos jegyzetanyag kíséretében adta közre. Ez a munka pedig minden szempontból rászolgál arra a várákozásra, amellyel az olvasó kezébe veszi ezt a vékonyka, de annál gazdagabb tartalmú kötetet.

Frideczky Lajos nem tartozott korának jelentős személyiségei közé. 1848 előtt Nógrád megye főjegyzője, 1848–49-ben országgyűlési képviselője volt. A szabadságharc leverése után őt is perbe fogták, de már 1850 nyarán felmentették. Ezután visszavonult családi birtokára. 1861-ben ismét országgyűlési képviselő, 1867 után pedig előbb Nógrád megye alispánja, majd a balassagyarmati törvényszék elnöke. 1889-ben nyugdíjba vonult, s 1903-ban érte a halál.

Emlékiratainak írásához 1891-ben fogott, földije, az egyik legnagyobb magyar genealógus, Nagy Iván biztatására. Viszonylag röviden ír benne ifjúkoráról és reformkori szerepléséről, annál részletesebben 1848–49-ről, az ellene folytatott hadbíróági eljárásról, az 1861-es országgyűlésről s saját 1867 utáni működéséről. Tevékenységének mindazon mozzanatait pedig, amelyekre az emlékiratokban Frideczky nem tér ki, Varga János rekonstruálta „A »Szabálytalan emlékirat« szerzője” c. bevezető tanulmányában. Összegző megállapításai szerint Frideczky „kiváló közigazgatási szakember” volt megyei szinten, „és ugyancsak megyei szinttel mérhető mérsékelt politikus”. Soha nem engedte magát elragadtatni a körülmények által. 1848 előtt a konzervatív politika végrehajtója, de nem feltétlen kiszolgálója, 1848-ban a mérsékeltliberalizmus egyike, 1861-ben a Felirati Párt tagja. „Funkciói bármelyikében a mérséklet embere maradt, aki az éppen létező hatalommal önszántából soha nem húzott ujjat, a területi autonómia elvéhez viszont következetesen ragaszkodott.” Egy típus jellegzetes képviselője tehát, aki „nem volt ugyan fogyasztékoságok híján, de mindennapi munkáját panaszra okot nem adó módon látta el. Azé az igazgatási apparátusé, amely nemcsak hozzátartozik történelmünkhez, de amelynek jó vagy rossz tevékenysége nélkül nincs történelem”.³ Illik tehát reá az az epigramma, amely a Madách Imre, Szontágh Pál és Pulszky Ferenc által összeállított Nógrádi Képcsarnok c. gyűjteményben található: „Orgona vagy, szeled úgy zúg, mint a tereskei kántor / Ver majd Rákóczi, majd meg a bécsi danát”.⁴

Frideczky 1893-ban, tehát viszonylag későn fogott emlékiratai megírásához; nem csak Kemény Zsigmond és Kazinczy Gábor hadbíróági védőirataihoz képest, de azokhoz az 1880-as években írott, s historizálástól nem mentes emlékiratokhoz képest is, amelyek Kossuth „Irataim az emigrációból” c. munkája II. kötetének megjelenését követően a volt békepártiak és a volt radikálisok vitájának részeként láttak napvilágot. Frideczkynek tehát bőven állottak rendelkezésére effajta „emlékeztetők”; ám úgy tűnik, hogy ezek nem nagyon befolyásolták emlékezési megírásakor. Talán forgatta Kemény Zsigmond Beksics Gusztáv által közzétett védőiratát, Kovács Lajos tanulmányát az 1848 szeptemberi napokról s Görgey István háromkötetes munkáját; de szövegszerűen ezek hatása sem nagyon mutatható ki.

Frideczky, mint ez Varga János kitűnő bevezető tanulmányából is kiderül, nem tartozott az országgyűlés aktív tagjai közé. Általában a többséggel szavazott, a név szerinti szavazásokon gyakran meg sem jelent. 1848-as követi működése idejéről két nevezetes eseményről számol be; Lamberg 1848. szeptember 28-i meggyilkolásának eddig ismeretlen részleteiről, illetve a korona 1848. december 18-i megvizsgálásáról. 1848. december elején ugyanis elterjedt a hír, hogy a korona eltűnt. A december 2-i uralkodóváltás miatt az az aggodalom keletkezett, hogy az ellopott koronával Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázzák. Az országgyűlés által kiküldött bizottság ezek után megvizsgálta a koronát, s jelentette a Háznak, hogy a koronázási ékszerek hiánytalanul megvannak; e küldöttségnek volt tagja Frideczky is. Érdeemes még megjegyezni, hogy Kossuth már 1848. november 29-én intézkedett a korona megvizsgálásáról és hogy 1848. december 18-án Perczel Mór, a Mura-melléki hadtest parancsnoka azért mondta fontosnak Sopron megővését, „hogy gyanakodok, mikint ott egypár honáruló összegyűjtetvén, az ellopott koronával, mert ezt is gyanítom, az ifjónc magát megkoronáztatja”.⁵

³ Varga János: Középszinten a történelemben. *Frideczky Lajos* memoárja. Salgótarján, 1988. 25–26. o. (a továbbiakban: *Varga-Frideczky*)

⁴ *Madách Imre* összes művei. (S. a. r. *Halász Gábor*) Bp., 1942. II. k. 1185. o. A tereskei kántor Huszár Károlyt, a nógrádi konzervatívok vezetőjét jelöli.

⁵ Kossuth utasítását l. KLÖM XV. Bp., 1955. 871. o. Perczel levelének másolata. OL R. 90. I. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. 468.

Frideczky 1848. december 31. után, amint erre Varga János is kitűnően rámutat, valószínűleg a soha viszont nem látás reményében hagyta el az országgyűlést, s utazott el szűkebb pátriája, Nógrád megye felé. Vácot, ahol szüleit volt meglátogatni, azonban találkozott Danielisz János ezredessel, Görgői főintendánsával. Danielisz arra kapacitálta Frideczkyt, hogy „sok szolgálatot tehete” a seregnek, mire Frideczky azt felelte, „nekem Debrecenbe kell mennem”. Danielisz azonban felhívta Görgői figyelmét Frideczkyre, mire a tábornok magához hívatta a képviselőt, s felszólította, hogy támogassa őt a hadsereg ellátásában és felszerelésében. Feladataul azt tűzte ki, hogy foglalja le a hadsereg útjába eső vármegyei és városi hadi-, só- ill. egyéb kincstári pénztárakat; az így nyert összegeket pedig használja fel ruhane-műek beszerzésére és készíttetésére. Frideczky az ajánlatot elfogadta azzal, hogy Görgői értesítse megbízatásáról az országgyűlést és az OHB-t és rendeljen mellé egy honvédtisztet. Görgői mindkét kérésnek eleget tett. A megbízatásról még aznap értesítette az OHB-t, amely ezt be is jelentette a képviselőháznak. Frideczky megbízatásának tényleges cél-ját azonban nem; pontosabban egy ugyanezen a napon Csány Lászlóhoz intézett levelében írta meg. Eszerint „A tér, mely a feldunai hadsereg és az Országos Honvédelmi Bizottmány közt eddigéig volt, foganatba vett legújabb intézke-dések által nagyon is hosszúra nyújtott, s engem kettőzített figyelemre és óvatos eljárásra utal, annál is inkább, mivel a jövővel elszántan akarván szembeszállani, legalább a pénz dolgában semmi eventualitások által meglepetni nem akarok. – Ennek elkerülésére a választandó út előttem kétes sem lévén, elhatároztam, hogy a hadjárásom útjába mindkét oldalról elérhetőleg eső közpénztárakat egy általam máris kinevezett s működéseit nyomban megkezdendő vegyes bizottmány közbejvetelével magamhoz húzzam, a hadsereg minden jövődje biztosításául, s ezen elvből kiindulva magukra a bányavárosokra kiterjeszteni eljárásomat, sőt, az Országos Pénzverő Háza tenni kezemet, mit mindazáltal úgy kívánok foganatba venni, hogy magamat az országos hatalom csak kifolyásának tekintvén, mindaddig míg a hadsereg, tekintőleg a hadműködési pénztár az Országos Honvédelmi Bizottmány által szükségéi idomában ki-elégítőleg fizetési eszközzel fedezve leend, a magamhoz vont országos pénztárakban találató összegek az Országos Pénzverő Intézettel együtt csak letéteményül szolgáljon, s csak akkor fordíttassék valóságos használatra, ha váratlanul minden egyéb segélypénzforrások elapadnának. Ugyanezért ezek továbbá is az Országos Honvédelmi Bizottmány telj-hatalmú rendelkezése alá állítva maradván, erősen hinni okom van, hogy e részbeni már megkezdett eljárásomat az Országos Honvédelmi Bizottmány nemcsak célszerűnek elismerni, s abban továbbá támogatni, hanem saját hozzájárú-lásával az ügyet tekintve, felkarolni fogja.”⁶

Kossuth a megbízatást a képviselőház január 9-i ülésében jelentette be; s bár tudott a Csányynak írott levél tartalmá-ról, teljesen érthető módon nem kapcsolta össze a két levélben foglalt információkat. Így aztán, ahogy erre Varga János rámutat, a Kossuth által adott ismertetés nem fedte Görgői jelentését, a képviselőházi jegyzőkönyv pedig Kossuth beszédét.

Itt azonban egy-két ponton vitába szállnék a bevezető tanulmány állításaival.

1. Nem tartom valószínűnek azt, hogy Frideczky azért fogadta volna el Görgőitől a megbízást, mert felsejlett előtte a Görgői által felakasztott gróf Zichy Ödön sorsa, illetve mert az osztrákokénál inkább félt Görgői haragjától. Egyrészt Frideczky nem vitt magával cs. kir. kiáltványokat és nem vállalt futárszolgálatot a cs. kir. csapatoknak; s Görgőinek nem volt passziója az akasztás. Emellett Frideczkyt, mint képviselőt, mentelmi jog illette meg. Szerintem valószínűbb, hogy Frideczky tisztán felismerte, Görgői táborában nagyobb biztonságban lehet, mint akár a kormányzat új székhelyén, Debrecenben, akár családi birtokán, Tereskén.

2. Kossuth nyilvánvalóan félreértette azt, amit Görgői január 5-én Vácra Frideczky megbízásáról írt az OHB-nak. Kossuth válaszában ezen kitétele: „Ami a polgári biztosi illeti, azt majd én fogom meghatározni, hogy ki legyen, mihelyt Önnek első jelentését veszem...” nemcsak arra mutat egyértelműen, hogy Kossuth „Frideczkyt nem tartotta alkalmasnak (megbízhatónak?) arra, hogy Görgői tábornok kormánybiztosa legyen”; hanem arra is, hogy attól félt, Görgői önhatalmúlag fogja kinevezni saját táborának kormánybiztosát, (s ez talán éppen Frideczky lesz) hiszen Csány-nak a január 2-i haditanács utáni lemondása miatt a feldunai hadtest egyelőre kormánybiztos nélkül volt; Perczel Mór tábornok pedig éppen az említett haditanácsban állt elő azzal a javaslattal, hogy minden tábornok maga legyen saját seregének kormánybiztosa.⁷

6 Varga-Frideczky: 16–17. és 41–42. o. Görgőinek az OHB-hoz intézett jelentését közli még: *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 86. o. A Csányhoz írott levél: OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. Vegyes iratok. Idézi: *Barta István*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiűritése. Hadtörténelmi Közlemények, 1955 (a továbbiakban: HK) 90. o. és *Hermann Róbert*: Görgői Artúr váci nyilatkozata. HK 1988. 258–259. o.

7 Kossuth a Csányynak írott levélről: KLÖM XIV. 83. o. A továbbiakra Varga-Frideczky: 17–18. o. Perczel javaslatára I. Barta: i. m. 37. o.

A következő olyan kérdés, amelyre nézve az emlékirat sok új információt nyújt, a váci nyilatkozat keletkezéstörténete. Magam ugyan használtam Frideczky emlékezéseinek egy rövidebb változatát a Vácot törtétek leírásánál, de az a szöveg Frideczkynek a váci nyilatkozatról írott sorait nem tartalmazza. Az emlékirat ugyanis nagyban hozzásegít a nyilatkozat gyakran vitatott második és negyedik pontjának értelmezéséhez. A második pont szerint a feldunai hadtest „nem kisebb határozottsággal azonban fel fog lépni mindazok ellen, kik az ország belsejében az alkotmányos királyságot idő előtti köztársasági igazgatásokkal felforgatni megkísértenék”. Ezzel kapcsolatban mind Görgei Artúr, mind István meglehetősen bonyolult magyarázatot adnak emlékirataikban. Ezek lényege az, hogy a hadsereg tisztikara egy köztársasági fordulattól félt, s erre akart előre vétót mondani; illetve, hogy a királyné koronázatlan császár és az alkotmányos királyságot képviselő Országos Honvédelmi Bizottmány közül az utóbbi látszott közelebb állni a köztársasághoz, s a republikanizmus a tisztikar számára egyértelműen kerüendő volt, mert saját esküjét szegte volna meg akkor, ha egy ilyen fordulat bekövetkezik.

Frideczky szerint e pontot az magyarázza, hogy Perczel táborából olyan hír érkezett, „hogy ott a köztársasági (respublika) mozgalmak mutatkoznak”. A második pont tehát erre utalt volna. Hogy ez az értelmezési lehetőség elképzelhető, erre több tényező mutat. Stuller Ferenc, Kossuth titkára pl. január 2-án azt jelentette Kossuthnak: „Az országgyűlésnek és kormánynak inneni elvonulása kimondhatatlan ingerültséget szült; itt-ott ismét indítványozgatják a teljhatalmú diktátor választását”. Egy ilyen értelmezésbe beleillett Perczel már említett javaslata a tábornokok kormánybiztosi kinevezéséről. Perczelről pedig köztudomású volt, hogy tüzes republikánus, s mivel nyugat felől az ő hadteste fedezte Debrecent, elképzelhetőnek látszhatott, hogy esetleg diktátorként a köztársaság kikiáltására kényszeríti a Debrecenbe szorult országgyűlést és OHB-t. És hogy a tábornoktól, illetve tisztikarának egy részétől talán nem volt idegen egy ilyen gondolat, azt bizonyítja, hogy Perczel január 9-én vagy 10-én igen erős hangú levélben szétűzéssel fenyegette az OHB-t és az országgyűlést, és azzal, hogy tisztikarának egy része Törökszentmiklóson indítványozta Perczel diktátorrá kikiáltását.⁸

A nyilatkozat negyedik pontja szerint „A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét s a katonai becsületet, tökéletesen tudja, mit akar s mit kell tennie; – kinyilatkoztatja, miképp az ellenségbeli bármely alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja”. Mint erre korábban már Bona Gábor s jómagam utaltunk, ez a pont nem az ellenséggel való tárgyalásra foglal magába felkínálkozást, hanem az országgyűlés által december 31-én Windisch-Grätz táborába küldött követségre vonatkozik. E pontban tehát a feldunai hadtest tisztikara tiltakozott a 48-as alkotmány esetleges feladása, illetve a hadsereg „bőrére” történő békekötés ellen. Ezt az értelmezést támasztja alá Frideczky emlékirata is. Eszerint „Elkedvetlenítette, lehet mondani lelkükben felháborodást okozott a tisztikarnál az országgyűlés békeküldöttségének Windisch-Grätz herceghez menesztése, főleg hogy ennek eredményéről a vezénylet értesítve nem volt”. Végül a nyilatkozatot bevezető napiparancs és a nyilatkozatnak az OHB elleni kirohanásait azzal magyarázza, hogy „ez a tisztikar kívánása volt”; ez pedig szintén megerősíti azt az értelmezést, amit Bona Gábor s jómagam fejtettünk ki.⁹

Érdekes az, amit Frideczky a nyilatkozat magyar szövegének szerzőségéről ír. Eszerint „Görgey közölve velem nyilatkozatának tartalmát, felkért annak pontonként magyar nyelven megfogalmazására”. Varga János a bevezető tanulmány 54. jegyzetében utal a nyilatkozat szövegének a Görgey-család levéltárában található, Frideczky által sajátkezűleg írott impurumára. E hivatkozással egyetlen probléma van; a Görgey-család levéltárának megjelölt helyén az említett impurum nem található. Ezt annál bátrabban merem állítani, mert az elmúlt öt évben legalább négyszer láttam az említett fasciculust. A napiparancs magyar nyelvű szövegének könyomatos példánya viszont nem Frideczky kézírása. S

8 A váci nyilatkozat idézett pontjait l. *Görgei Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1988. I. k. 290–291. o. *Görgei magyarázatát* l. uo. 281–284. o. *Görgei István magyarázatát* l. 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Bp., 1885. I. k. 132–133. o. Frideczky értelmezése: *Varga-Frideczky: 42. és 45. o.* Stuller levele: OL H 2. Kossuth Polizei Akten 574. (a továbbiakban: KPA). Perczel levele és diktátorrá kikiáltásának szándékára l. *Hermann Róbert: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában.* HK 1986. 318–322.

9 *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* 2. kiad. Bp., 1987. 28. o. és *úó: Szabadságharc 1848–49-ben.* In: (*Liptai Ervin* főszerk., *Borus József* szerk.): *Magyarország hadtörténete.* I. k. Bp., 1985. 490. o. és *Hermann Róbert: Görgei Artúr váci nyilatkozata...* 263. o. *Varga-Frideczky: 45. o.* A nyilatkozatnak az OHB elleni kirohanásai: *Bona: Tábornokok...* 29. o. és *Hermann: Görgei...* 261–262. o.

ezen a ponton, megvallom, kétkeltem Frideczky igazmondásában. Hiszen Görgei közvetlen környezetében volt más is, aki az okmányok magyarítását elvégezhetette, mert kellő jártassággal bírt mind a magyar irodalmi, mind a magyar politikai nyelvben. Hogy mást ne említsünk, bőbeszédű öccse, a Petőfi-epigon István. Másrészt Görgei ezen a napon ismerkedett csak meg Frideczkyvel. Hihető-e, hogy egy ilyen nagyfontosságú okmány magyarra fordítását egy ilyen friss ismerősére bizza? Nem hiszem azt sem, hogy „Görgey számára a magyar irodalmi nyelv használata ekkor még nehézkesnek bizonyult”, mint azt Varga János írja; hiszen már 1848 november–decemberéből is több, egészen modern magyarsággal megírt, hosszú sajátkezű levelét ismerjük Kossuthoz; s kiáltványait később is maga fogalmazta meg magyarul.¹⁰

Visszatérve az emlékiratokra, Frideczky ezt követően Görgei megbízatásának szellemében járt el. Lefoglalt több vármegeyi és egyéb pénztárt, s Verebélynél majdnem a cs. kir. csapatok fogságába esett. Végelszámolását január 28-án nyújtotta be. (Frideczky számláit és nyugtáit nem találtam a Varga János által megjelölt helyen.) Egy-két ponton azonban itt is kiegészítenék a bevezető tanulmány és az emlékirat állításait.

Frideczky és Roth Sándor százados január 9-én már Selmecebányán volt, innen küldtek jelentést Görgeinek a Besztercebányán nagy mennyiségben található lőporról, illetve a Selmeceben található 180 mázsa puskaporról és 30 000 lőszerrel. A jelentést Görgei január 10-én Magyarádon kapta, s délután 2 órakor válaszolt is rá: „Éppen most veszem Önnek 9-éről kelt tudósítását, mire válaszom következő: – 1. A puskapor hadd maradjon Selmeceben. – 2. A puskák és szuronyos fegyverek pedig szállíttassanak át mihamarább Besztercére, hova én ma Újlaki százados urat már elküldöttem egy új honvédszászlóalj alakítására, kinek is az érintett lőfegyverek kellő kijavítását s felhasználás végett átadassanak. – 3. A patronnak mindenesetre Selmeceben kell maradnia; sőt, ha találkozónk ember, aki a patronkészítéshez ért, minél többet még készíttetni is kellene. Holnap Lévára indulok.”¹¹

Frideczky Selmecebányáról tehát Lévára, onnan Verebélyre indult. Itt esett majdnem az osztrákok fogságába, de Aulich ezredes megérkezéssel huszárai kiszabadították szorult helyzetéből. Ez január 11-én lehetett. Innen visszatért Lévára, majd január 12-én Selmecebányára. Itt – saját beszámolója szerint – intézkedett a selmeci pénzverdeben lévő arany- és ezüstpénzkészlet lefoglalásáról és készletben tartásáról, s értesítette erről a selmeci főbányagrófot, Ritterstein Ágostont is. Nem tudni azonban, hogy valóban így történt-e. Ritterstein január 15-én hosszú jelentést küldött közvetlen főnökének, a pénzügyminisztérium államtitkárának, Duschek Ferencnek. Ebben értesítette Duscheket, hogy „Görgei tábornok úr f. hó 13-án egész hadseregével a bányavárosokon keresztülvonulván, és jelenleg jószámú tartaléksereggel táborkarát itt Selmeceben felütvén, engem – mivel se apróbb bankjegyekkel, se ezüst pénzzel, se pediglen rögöni idevonulása miatt elegendő élelmiszerekkel ellátva nincs; – segítségére mind ezüstpénzbeni felváltásra, mind liszt és gabona kiszolgáltatására – ámbátor mindég csak úgy, mennyire ez bányakezelési csökkenés nélkül tehető vala, – föl-kért”. Ezek után Ritterstein többek között azt kérdezte Duschektől, „vajon mitévő legyek a jelen közlekedés kétségességénél a szokásos ezüsfúvarral, mivel ezt jelen körülményekben útnak indítani nem merem, míg efelől pozitív utasítást álland. titkár úrtól nem nyerendek. (...) Vajon a közlekedés valódi megszüntése esetére az itti pénztárban több mint 45 000 pft-nyi összletre rúgó csupa százás bankjegyekkel, melyeknek száma elkerülhetetlenül még növekedend, és melyek legkisebb hasznukat itt nem vehetni – mitévő legyek?” Ezután apró bankjegyeket kért Duschektől, majd megkérdezte: „Végtére Görgei tábornok úr fölhívásának leginkább arany- és ezüst pénzváltásra nézve mennyire felelhetek meg?”

A levélben tehát szó sincs a Frideczky által említettekről. Görgei csak január 18-án, Kossuth január 10-i és a Hadügyminisztérium január 12-i utasításának vétele után szólította fel Rittersteint, hogy mivel a főbányagrófság és a pénzügyminisztérium között megszakadt az összeköttetés, s így a vert pénzkészleteket biztonságosan nem lehet a bányavárosokból elszállítani, másrészt az ellenség közelsége miatt azokat nem lehet a főbányagrófságnál biztonságosan őrizni, „a hivatalnál jelenleg nélkülözhető pengőpénz készleteket hadtestem hadipénztárába letétemény gyanánt beszolgáltatassa, ahol is azok e hadtest védelme alatt mindenesetre biztosabban fekszenek, mint Önnek alattas pénztáráiban”.¹²

¹⁰ Varga-Frideczky: 42. o. és 18. o.

¹¹ Varga-Frideczky: 18. és 42–44. o. Roth és Frideczky jelentésének kivonatát l. OL P 295. A Görgey-család levéltára. 40. cs. b/31. fasc. A feldunai hadtest iktatókönyve. 407. Görgei választát l. uo. 36. cs. b/8. fasc. 1849. január.

¹² Varga-Frideczky: 42–43. o. Ritterstein jelentése: OL H 2. KPA 599. Görgei felszólítása: *Görgey István*: i. m. l. k. 154. o. és az ő nyomán. *Prózika Ferenc*: Görgei Arthur a bányavárosokban, 1849. Körmöcbánya, 1901. 22–23. o.

Frideczky Selmecről Lukanyényére, onnan tereskei birtokára utazott; innen Losoncra vette útját, ahol bőrt és vásznat vásárolt. Itt találkozott január 19-én a Kossuth által Görgei táborába kiküldött biztossal, Luzsénszky Pállal és Ragályi Ferdinánddal. A bányavárosok kiürítése után a feldunai hadtest déli oszlopához csatlakozott, mert Pohorelláról Luzsénszky még azt írta január 31-én Csánynak, hogy „most már négy kormánybiztosok vagyunk itten, Ludvigh, Benyiczky, Ragályi, én – s majd elfelejtém – Frideczky”. Tehát csak január végén hagyta el a feldunai hadtestet, s tért vissza tereskei birtokára.¹³ Február elején jelentkezett Nógrád megye cs. kir. biztosánál, báró Majthényi Lászlónál, majd március közepén Debrecenbe érkezett. Itt a parlament vizsgálatot rendelt el ellene, mivel anélkül volt távol ilyen hosszú ideig, hogy erről a parlamentet értesítette volna. Frideczkyt felfüggesztették, bár nem törölték a követek névsorából. Érdekes, hogy elterjedt róla az a hír, hogy elsikkasztotta a rábízott pénzeket, s ezekből fizette adósságait.¹⁴ Felfüggesztett képviselőként vett részt pl. az április 13-i zárt ülésen. Mint Varga János kiemeli, a zárt ülésről fennmaradt nagyszámú tudósítás mellett Frideczkyt külön figyelmet érdemel azért, mert eddig ismeretlen részleteket közöl. Így egyedül ő ismerteti részletesen Nyáry Kossuthéval szembeni ellenindítványát. Eszerint „most, midőn a magyar hadsereg lépésről lépésre győzelmesen halad előre, látja legcélszerűbb idejét annak, hogy Magyarország presumptívus trónörököse, [Ferenc]] [őzsef] haladéktalanul értesíttessék, hivatkozva a Sanctio Pragmatica rendelkezéseire, hogy úgy V. Ferdinánd magyar királynak a tényleges uralkodásról, mint főherceg Ferenc Károlynak a trónöröklési jogáról lemondása csak akkor érvényes, ha ezen tények úgy a képviselő, mint a főrendek házának (országgyűlésnek) bejelentetnek, és ha a lemondás is ezáltal elfogadtatik. – A trónörökös pedig az 1790/I. évi törvény rendelkezése szerint hat hó alatt megkoronáztatik. Világosíttassék fel arról is, hogy Magyarország kész a fegyveres önvédelem harcot azonnal megszüntetni, s békét a Sanctio Pragmatica értelmében megkötni, ha a trónörökös V. Ferdinánd magyar király által szentesített és 1848. évben hozott törvényeket magára is kötelezőnek elismeri, Magyarország által szerkezendő koronázási oklevelet aláírja, magát megkoronáztatja, s esküt tenni arra, hogy Magyarország törvényeit megtartja és megtartatja”. Frideczky szerint Kossuth ezek után azt javasolta, hogy tartsanak szavazást mind az ő, mind Nyáry indítványáról; ám amelyik indítvány többséget kap, azt a másnapi ülésben egyhangúlag fogadja el a képviselőház. Még többen felszólaltak, majd Kossuth indítványa „3 vagy 4 szavazat” többséggel győzött.

Azért idéztük ilyen hosszan ezt a passzust, mert két szempontból is érdekes. Egyrészt, mert – ha hiteles – arra mutat, hogy a tavaszi győzelmek után a békepárt sem érte volna be az 1848-as törvényeknél kevesebbel, de azzal beérte volna, éppen Nyáry 1849 január 12–13-i beszédeinek szellemében.¹⁵ Másrészt mert érdemes megvizsgálni, mi az igazság Nyáry indítványa körül. Kételemekre adhat ugyanis okot, hogy Frideczky emlékezése a legkésőbb született a zárt ülésről írott tudósítások közül. Két kérdés merül fel; egyrészt mit mondott Nyáry, másrészt volt-e szavazás?

Nyáry felszólalásáról a legkorábbi tudósítás Hunfalvy Pál 1849. április 16-i naplóbejegyzése. Eszerint „Kubinyi Ferenc, Nyáry, Kazinczy, én stb. azt javasoltuk, hogy akkorára halasztassék az indítvány, mikor már egész hazánkat visszaszerzendettük, s Budapesten sokkal nagyobb méltósággal lehet olyan nyilatkozványt tenni. Nyáry figyelmeztette különösen a házat, ne essünk azon hibába, mely az idén látszik Európában uralkodni, miszerint hamar történnek az intézkedések, ellenkezőleg mint tavaly, hol későn intézkedtek. Seregeink visszanyomták ugyan az ellenséget, de döntő csatában nem győzték le; megfordulhat könnyen a harc szerencséje”. Nem említi semmit Nyáry felszólalásáról Kazinczy Gábor haditörvényszéki védőiratában. Nem ír róla Kemény sem, csupán annyit, hogy „Nyáry és a békepártnak tagjai mindent elkövettek az indítvány halasztására, kijátszására, megakadályoztatására”. A „Forradalom után”-ban Kemény nem ír konkrétumot. Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékirataiban megemlíti Nyáryt, mint a javaslat ellenzőjét; de az ellenzők érveiről csak annyit ír, hogy „ezek közül sem szegezte magát egyik sem egyenesen a javallat ellen, annál kevésbé nyilatkozta azt károsnak; hanem többnyire csak annak opportunását támadták meg, azt kívánván, hogy akkor mondassék ki a függetlenség, midőn az országgyűlés üléseit majd Pesten tarthatja”. Nyáry végső indítványáról pedig azt írja, hogy az javasolta, „az ellenzéki tagok a nyilvános üléskor némák maradjanak, hogy láthassa a haza, miképp ily fontos végzésben mindkét háza egy és ugyanazon véleményen van”. Csupán általánosságokat ír a

13 *Varga-Frideczky*: 43–44. o. Találkozása Luzsénszkyékkel: OL H 2. OHB-iratok. 1849:1096. Luzsénszky január 19-i jelentése. Luzsénszky levele Csánynak: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Filmtár. Csány László iratai. 35. doboz, 7. film. 1849:142.

14 *Varga-Frideczky*: 18., 20–24. és 44–46. o. A híre I. *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. (S. a. r. *Urban Aladár*) Bp., 1986. 211. o. Érdekes, hogy a hír még jóval Frideczky Debrecenbe érkezése előtt terjedt el; Hunfalvy március 1-én jegyzi fel.

15 *Varga-Frideczky*: 46–47. o. és az emlékirathoz fűzött 97. jegyzet. Nyáry január 12–13-i beszédei: *Bekücs Gusztáv*: Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. Bp., 1883. 66–67. o.; *Paál Dénes*: A parlament Debrecenben, 1849. I. k. Lőpécse, 1870. 28–31. és 33–34. o.

képviselők egy részének ellenkezéséről Pálffy János. Horváth Mihály szerint többen felszólaltak az indítvány mellett, néhányan ellene „a lényegét ugyan elfogadva, a határozat jogosultságát nem tagadva, de időszerűségét ostromolva”. Ez utóbbiak szerint „a nemzet ügye még korántsem áll oly biztos alapokon, hogy tanácsos volna minden hidat, mely szükség esetében a dinasztíával még, habár kénytelenségből is, kibékülésre vezethetne, magunk mögött lerontani. A fontos határozatot ez okból későbbre, legalább is akkorra, midőn a főváros kezünkre visszakerülvén, az országgnyűlés oda tétetik át, kívánták elhalasztani; ott – úgy mondanák – nagyobb méltósággal s Európára is nyomatékosabb hatással lehet majd kimondani a függetlenség nagy szavát”. A másodlagos tudósítások közül korai mivolta miatt érdemes megemlíteni Jókaiét; a nagy mesemondó azonban, nyilvánvaló célzatossággal, az orosz intervenció bekövetkeztére vonatkozó jóslatot ad Nyáry szájába.¹⁶

Nyáry említett indítványáról tehát egyik kortárs sem ír, csupán Horváth Mihály tudósításába érthető bele, de nála is csupán az alkudozás lehetőségének fenntartásáról, s nem tényleges alkudozásról van szó.

Ami a szavazást illeti, Hunfalvy szerint Kossuth azzal fejezte be az ülést, hogy csupán tájékozódni akart a képviselők hangulatáról, „s ha sok ellenvéleményűt talált volna, visszahúzza vala indítványát”. Szavazásról nem tud. Hasonló értelemben ír Kazinczy Gábor is. Kemény védőirata szerint „azon oldalon, melyen mi ültünk, az emberek felszökdösvén »votizáljunk, votizáljunk« kiabáltak; míg viszont nagy robajjal tört ki a más padokról »a titkos ülésen a votizációnak nincs helye«. A »Forradalom után« szerint Kossuth kijelentette, »miként a Ház szelleméről már fölvilágosítva van, s látja, hogy a többség nézete az övével összhangzik»; szavazás azonban nem volt. Mészáros szerint „végre is Kossuth győzött, éspedig győnge, erőden ellentállás után, s elhatározottat, hogy e tárgy másnap nyilvános ülés elé vitessék”. Ezután említi Nyáry indítványát az egyhangú szavazásról. Pálffy szerint nem volt szavazás. Horváth szerint „hosszabb vitaközlés után végre határozattá lön, hogy a függetlenség a következő napon tartandó nyilvános ülésben egyhangúlag kijelentessék”.¹⁷

Ezek alapján valószínűbbnek tűnik, hogy nem volt szavazás; Kazinczy és Kemény ezt önvédelemből is állíthatták, de Hunfalvynak és Pálffynak tudnia kellett volna róla. Az egyetlen ellenérv Mészáros emlékirata lehetne; Horváth Mihály tudósítása ugyanis egyrészt túl késői, másrészt Horváth használhatta Mészáros munkáját.

Az itt említett emlékiratok közül, Pálffy kivételével, Frideczky mindegyiket ismerhette. Véleményem szerint tehát ezek egyfajta továbbfejlesztett kompilációjaként jött létre az említett variáció. Ez esetben Horváth Mihály hatása tűnik a legvalószínűbbnek.

Igen érdekes és más források adatait is megerősíti az, amit Frideczky Kossuth és Görgei kapcsolatáról ír: Eszerint „a táborban időzésem alatt kerestem az alkalmat Görgeyvel találkozásra, s azon meggyőződésre jutottam, hogy őt sem személyes, sem önző anyagi érdekek nem vezetik, s a szó teljességében igen önzetlen hazafi, ambíciója kizárólag seregét győzelemről győzelemre vezetni. Kossuthnak páratlan szellemi tehetségét bámulta, beismerte, csak egy tulajdonával nem tudott megbarátkozni, mellyel a katonai, különösen a harcászati műveletekben is döntő befolyással akart rendelkezni, holott ezek a helyi viszonyok s percenként a harcmező színén felmerülhető körülmények szerint intézhetők el, mire a fővezérnek szabad, de nem kötött kéz szükséges; – s egyedül ez volt oka annak, mely Kossuth és Görgey között a bizalmat tönkretette, de nem a diktátori vágy, mint Kossuth tévesen Görgeyben fedezett fel”. Jól rimel erre az az 1849. március 10-én írott levél, amelyben Görgei a következőképpen nyilatkozik Kossuthról: „Egyedül Kossuth hisz a hadseregben, a forradalomban s önmagában. Egy antik, tiszta jellem – kár, hogy nem katona.” S Frideczkyhez hasonló értelemben írt Görgeiről Kossuthnak 1849 júliusában a főszereg mellé kirendelt kormánybiztos, Ludvig János is: „Édes barátom, ne bizalmatlanodj, ha eddig a bizalom, úgy ezután a bizalmatlanság ártand. Megmondtam, Görgei önféjű, Görgei különc, Görgei nagyravágyó, de nem oly értelemben, mint az emberek nagyravágyók lenni szoktak; de Görgei nem áruló, s nem makacs azon értelemben, mint te gondolod. Volt már oly pillantás, melyben ellene oly

16 *Hunfalvy*: i. m. 246. o. Hunfalvy naplójának ez a részlete ekkor már ismert volt; maga *Hunfalvy* tette közzé „Idősb Görgey István munkája” c. cikkében. *Budapesti Szemle*, 1888. 55. k. 51. o.; *Beksis*: i. m. 117. o.; *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebozsátja *Szokoló Viktor*. Pest, 1867. II. k. 175–176. o.; *Pálffy János*: Magyarország és erdélyi urak. (S. a. r. *Szabó T. Attila*) Kolozsvár, é. n. 262. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás. Bp., é. n. II. k. 434. o.; *Jókai Mór*: Emléksorok. Napló 1848–49-ből. (S. a. r. *Nemeskéri Erika*) Bp., 1980. 202–204. o.

17 *Hunfalvy*: i. m. 247. o.; *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalomban. Hazánk. I. 1884. 99. o.; *Beksis*: i. m. 118. o.; *Kemény Zsigmond*: Forradalom után. In: *K. Zs.*: Válogatások a történelemre. (S. a. r. *Tóth Gyula*) Bp., 1982. 346. o.; *Mészáros*: i. m. 175. o.; *Pálffy*: i. m. 262. o.; *Horváth*: i. m. II. k. 434–435. o.

ingerült voltam, hogy a tábort örökké elhagyni akartam, s csak azért maradtam, hogy szakadást elhárítsak, mivel a szakadás hazánkat sírba döntené. Ha Görgei áruló, én bizony első leszek, ki azt megtudom, és Görgei nem Görgei többé". Majd egy másik jelentésében így ír: „Én igazán a kákán is csomót kerestem, de nem tehetek róla, ha én, kinek szemeit a fővezérnek egy betűje sem kerülhetne el, azt nem találtam akként, miként mások keresték”.¹⁸

Frideczky ír a békepártnak a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonását célzó törekvéseiről is, nagyjából Kemény emlékiratainak szellemében. Fontos, hogy ő sem tud a Klapka által említett, Stein Miksa ezredes által kivitelezendő akcióról, Klapka szerepéről viszont igen. A Stein-féle akciónak ellene szól az a körülmény is, hogy Stein már április 15-én lemondott hadügyminisztériumi osztályvezetőségéről, viszont a békepárt csak április 14. után vetette fel egy katonai akció lehetőségét. Frideczky emlékiratának fontos adaléka viszont, hogy szerinte az első pesti ülésen Görgeinek kellett volna megismételnie Nyáry állítólagos április 13-i indítványát.¹⁹

Összefoglalásként tehát megállapíthatjuk, hogy Frideczky emlékiratai sok új, eddig ismeretlen adalékkal gazdagítják nemcsak Nógrád megye múlt századi történetéről alkotott eddigi képünket, de a szabadságharc országos jelentőségű eseményeinek történetét is. De, mint minden emlékiratban, itt is megfigyelhetjük a szerző emlékezetének bizonyos megbicsaklásait. Ilyen pl. az is, amikor Lamberg szeptember 28-i Pestre érkezésével kapcsolatban azt írja, hogy képviselőtársaival együtt az a „kellemetlen érzés” lepte meg, hogy Lamberg esetében a „Zichy Ödönnel történtek fognak megismétlődni”; holott ehhez Frideczkynek és képviselőtársainak legalábbis a jövőbe kellett volna látniuk, hiszen Zichyt csak szeptember 30-án akasztották fel Csepel szigetén.²⁰

Külön ki kell még emelnünk a Madách haditörvényszéki peréről írottakat, amelyek az irodalomtörténészeknek nyújtanak hasznos adalékokat.

Végezetül még néhány kiegészítő megjegyzés. Varga János szerint az emlékirat eredeti tisztázati példánya ma nem található sem a balassagyarmati, sem a szécsényi múzeumban, sem a Nógrád Megyei, sem az Országos Levéltárban. Holott az említett tisztázati példány az Országos Levéltár R 31. törzsszámú, „Feljegyzések, naplók” c. fondjában található a 2025. szám alatt. Az emlékezést még Nagy Iván gyűjteményéből a század elején már használta Reiszig Ede. Az eredeti tisztázati példány sok helyen rövidebb a fogalmazati példányoknál; az azonban megállapítható belőle, hogy Frideczky milyen sorrendben írta meg emlékeit. Frideczky első ilyen jellegű levele, amelyben Görgeiről fejtette ki véleményét, nincs a gyűjteményben. Másodikként, 1893. február 23-án, mint erre Varga János következtetett Nagy Iván válaszleveléből, a Lamberg halálára vonatkozó rész készült el. Harmadik levelében 1893. május 1-én Tihanyi Ferenc 1828-as alispánna választásának történetét írta meg. A negyedik, 1893. szeptember 12-i küldemény tartalmazza az „Életem lefolyásának emlékei” című kéziratot, ebben gyermek- és ifjúkorának bizonyos eseményeit, saját 1848-as szereplését, majd az ezt követő eseményeket. Ennek alapján úgy tűnik, hogy Frideczky emlékezéseinek három fogalmazványából az A variánst küldte el, némi változtatással, Nagy Ivánnak.²¹

Az emlékiratot igen gazdag és alapos jegyzetanyag egészíti ki. A szövegben szereplők mindegyikéről tájékoztatást kapunk, s Varga János kiemelte az emlékiratnak azokat a részleteit is, amelyek valamilyen módon a megírás időpontjának politikai viszonyaira utalnak. Csupán egy-két, véleményem szerint téves adatot szeretnék itt kiigazítani. Balogh János 1848 decemberében nem lehetett a 2. pesti önkéntes nemzetőr zászlóalj, a későbbi 71. honvéd zászlóalj parancsnoka, hiszen ez a zászlóalj decemberben Ordódy, majd Guyon dandárjában szolgált a Nádasi szorosnál, s onnan Komárom felé vonult vissza, Balogh pedig csak 1849. január 3-án, a budetini csatavesztés után hagyta el Horváth Pál őrnagy Turócszentmártonba visszavonult táborát. Damjanichot 1849 áprilisában nem nevezték ki hadügyminiszterré, csupán Görgei bízta meg őt saját helyettesítésével a hadügyminisztérium élén. 1849 július elejétől nem volt Arad várának parancsnoka, csupán főfelügyelője; a parancsnok Perczel Miklós ezredes volt, amíg Damjanich július 27-én el nem zárta. Aulich Lajos 1849 februárjában nem lehetett a II. hadtest parancsnoka, hiszen Répásy Mihály tábornok csak

18 Varga-Frideczky: 45. o. Görgei említett levelét közli *Görgey István: i. m. I. k. 314. o.* és *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1982. 196. o. Ludvig h két, 1849. július 2-i és 4-i jelentését közli *Steier Lajos: Haynau és Paskievics.* Bp., é. n. I. k. 158. és 162-163. o.

19 Varga-Frideczky: 47-48. o. A Stein-féle állítólagos tervre l. *Klapka György: Emlékeiből.* (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1986. 146. és 557-558. o. és *Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben.* Bp., é. n. II. k. 217-218. o. Gelichnek ez a kötete 1885-ben vagy 1886-ban jelent meg.

20 Varga-Frideczky: 37. o.

21 Reiszig Ede: *Nógrád vármegye története.* In: *Borovszky Samu* (szerk.): *Nógrád vármegye.* Bp., 1911. 530. o.

1849 március elején, már a tiszafüredi események után adta át a hadtest parancsnokságát Aulichnak. Apróság, de fontos, hogy az életrajzokban mindenütt császári, s nem cs. kir. hadsereg szerepel; illetve hogy a szerző hol az ezredek számát, hol a nevét, hol egyiket sem adja meg.

Befejezésként meg kell állapítanunk, Varga János igen fontos munkát végzett el, amikor ezt az emlékiratot a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tette. Csak sajnálni lehet, hogy a „nagyközönségen”, sajnos, meglehetősen szűk kör értendő, hiszen a szép kiállítású, gazdag tartalmú kötet mindössze 700 példányban látott napvilágot.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

DOBAI ANDRÁS

KÉT ISMERETLEN ZRÍNYI-LEVÉL KAPOSVÁR 1555. ÉVI OSTROMÁRÓL

Közismert tény és nemcsak a témával foglalkozó szakemberek körében, hogy a külföldi levéltárak a török elleni háborúra, az ország hódoltságkori történetére vonatkozóan még számtalan forrást rejtenek. Igaz ez a megállapítás még akkor is, ha Buda visszafoglalásának 300. évfordulója alkalmából a Fővárosi Levéltár reprezentatív kiadványban tárta a közvélemény elé az európai levéltárakban található, Buda ostromára vonatkozó iratok adatait. Jelen sorok szerzője 1989 őszén Ljubljánában a szlovén állami levéltárban (Arhiv SR Slovenije) végzett hungarica-kutatást. E munka során került elő - Szigetvár ostromára vonatkozó egyéb dokumentumok mellett - az a két Zrínyi-levél, melyet a szigetvári hős 1555 szeptemberében, a Kaposvár ostromát megelőző napokban írt a szlavoniai Rakonok várából Lenkovics Jánoshoz, a horvát-országi főkapitányhoz.

Kaposvár vára, mely az oklevelekben Rupolvár, Újvár, Kaposújvár néven is szerepel, a három részre szakadt ország I. Ferdinánd fennhatósága alá tartozó részének egyik közepes nagyságú, gyengén felszerelt vára volt, melynek parancsnoka ebben az időben Dersffy István várkapitány. A vár ostromáról a kortárs történetírók munkái alapján megbízható ismeretekkel rendelkezünk, ezek értékelését - elsősorban Szakály Ferenc munkássága révén - történetírásunk már elvégezte.

A vár ostromával foglalkozó török Dzselaalade Musztafa, valamint a magyar Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós munkái megegyeznek abban, hogy Magyarországon a Ferdinánd követi által Amásziában megkötött fegyvernyugvás nem vetett véget az ellenségeskedéseknek, továbbra is napirenden voltak az összecsapások, a várvédők portyázásai. Ezeket az összecsapásokat ürügyként használva indított támadást Tojgun budai pasa a három somogyi vár: Korotna, Kaposvár és Babócsa ellen, miután a császári haderő parancsnokához, Sforzia Pallavicinihez írt levélben panaszt emelt Paks és Görögál falvak felégetése ellen, illetve Dersffy Farkas és Dersffy István várkapitányok állandó portyázásai miatt. Mindez azonban csak ürügy volt, a somogyi várak elleni támadás igazi célja Szigetvár elszigetelése, hiszen Szigetvár volt a kulcsa a Balatontól a Dráváig húzódó területnek; Szigetvár elfoglalásával a somogyi falvak egész sora került volna török kézre. Tojgun - a források szerint - mintegy 10000 emberrel, a fehérvári Arszlán, az esztergomi Ahmed, a szekszárdi Szinán, a simontornyai Naszuf, a hatvani Mohamed bégek támogatásával, Fehérvárról, a Koppányon átkelve indult a somogyi várak

ellen, melyek védőserege jórészt fizetetlen hajdúkból állt. A török sereg szeptember 8-án ért Kaposvár alá és kezdte meg az ostromot. Zrínyi – amint a most előkerült levélből kiderül – már szeptember 5-én tudott a törökök szándékáról és kész volt az ostromlottaknak segítséget nyújtani. Hogy a segítségnyújtásra miért nem került sor, magyarázattal szolgál a második levél: Kaposvár ostromával egy időben a boszniai pasa – nyilván azzal a szándékkal, hogy Zrínyi erőit lekösse – támadást indított Szlavóniában Velika ellen. Így a magukra maradt somogyi várak rövid ellenállás után, Szakály Ferenc szerint szeptember 20-án vagy 21-én, megadták magukat.

Kaposvár eleste után Tojgun Szigetvár ostrom alá vételének gondolatával foglalkozott, a kedvezőtlenre fordult időjárás miatt azonban letett szándékáról és pár napi pihenő után Pécsre vonult. Kaposvár és Korotna várát a szultán Dervis pécsi bégnak ajándékozta.

Az alábbi két levél (melyek pontos lelőhelye Arhiv SR Slovenije, Deželni Stan. za Krajnsko – Krajna kormányzati szervei Reg. I. Fasc. 126.), bár merőben új adatokat nem tartalmaz, de árnyaltabbá teszi ismereteinket Kaposvár török általi elfoglalásáról, illetve Zrínyi segítségnyújtási kísérletéről.

A leveleket *Kóta Péter* olvasatában, fordításában közöljük.

I.

Magnifice d(omi)ne et Amice Nobis oseruan(dis)sime Salutem ac serviorum com(m)endatione(m), scire volomus d(ominationem) v(est)ram m(agnificam) q(uod) ex Zygett, Kapos, Korothna et ex Babolcha venerunt nob(is) certe l(itte)re, quib(us) nobis manifestatur Turcam cum valido esse bello ex undiq(ue) co(n)gregati, tam Bassa Buden(sis) q(uam) Reliqui omnes, velintq(ue) aut castrum Zigett vel Kapos aut Korothnam obsidere expugnare-q(ue), Nos itaq(ue) iuxta mandata Regie ma(iesta)tis, si Res ita se habeat iuxta posse N(ost)rum opem ferre ad partes illas cogimur, Conmisimus eni(m) omnib(us) seruitorib(us) n(ost)ris in Croacia habitis ut erga nos co(n)fluere debeant, Iterq(ue) mouebimus statim versus Hungariam.

Interim vero d(ominatio) v(est)ra m(agnifica) ad partes illas Croacie invigilet et custodiat prout melius noverit.

Si quid in posterumq(uoque) intellexerimus cercioris d(ominatio) v(est)re m(agnificae) ad scitu(m) dare curabimus sine mora, in Reliquo d(ominationem) v(estram) m(agnificam) Bene et q(uam) felicissime valere cupimus ex n(ost)ro Rokonok. 5. die Septembris 1555

Nicolaus Comes

perpetuus de Zrynio Banus mp

Post scripta, pro certo allatum est nobis q(uod) iam bellum Thurcarum iter mouit, et iam p(ro)pe circa p(rae)scriptas Arces est.

Hodie Milites ex Hungaria ex Arce Korothna unu(m) ad nos miserunt captiuu(m) thurca(m) que(m) de Bello sub arce Kapos ceperunt met terciu(m), qui fatetur ipsa(m) Arce(m) Kapos Ac Korothna(m) et Babolcza expugnare eos decreuisse, si deus co(n)cedet, quib(us) si subsidiu(m) no(n) occurret ex gra(tia) Ma(iesta)tis Regie p(ro)fecto time(n)du(m) est de Amissione illarum Arcium.

Magnifico domino: Ioanni Lenkouicz, Confinioru(m) Regni Croacie et Sclauonie Capit(aneo) generali etc d(omi)no et Amico Nob(is) obseruan(dissi)mo.

Nagyságos urunk és igen tisztelt barátunk: üdvözlétünket és szolgálatunkat ajánljuk. Tudatjuk nagyságos uraságtokkal, hogy leveleket kaptunk Sziget, Kapos, Korotna és Babolca váraiból, amelyekből nyilvánvaló, hogy a török nagy haddal van. Mind a budai basa, mind az összes többiek mindenünnen összegyűlekeztek, és szeretnék Sziget, Kapos vagy Korotna várát megszállni és megostromolni. Mi tebát arra kényszerülünk, hogy ha a dolog így alakul, tehetőségünk szerint segítséget vigyünk azokra a területekre.

Meghagytuk ugyanis összes Horvátországban élő servitorainknak, hogy bozzánk gyülekezzenek, s aztán nyomban útra kelünk Magyarország felé. Eközben pedig nagyságos uraságtok a horvátországi területeket vigyázza, és őrizze, ahogyan legjobbnak látja.

Ha pedig a továbbiakban megtudunk valami bizonyosat, nagyságos uraságtoknak késedelem nélkül tudtára adjuk. Egyekben kívánjuk, hogy nagyságos uraságtok jó szerencsében és jó egészségben legyen. Rokonokból, 1555. szeptember 5.

Gróf Zrinyi Miklós bán sk.

Utóirat: Biztos hírt kaptunk, hogy a törökök bada útra kelt, és már a fent írt várak közelében van. A mai napon magyarországi, korotnai katonák egy török foglyot küldtek nekünk, akit a Kaposvár alatti csatában fogtak el harmadmagával, és azt vallotta, hogy elbatározta Kapos, Korotna és Babocsa megostromlását, ha Isten engedi, s ha azok (ti. a várbeliek!) nem kapnak segítséget a királyi felség kezéből, bizonyos, hogy azoknak a váraknak elvesztésétől kell tartani.

Nagyságos Lenkovicz János úrnak, Horvátország és Szlavónia főkapitányának, igen tisztelt urunknak és barátunknak.

II.

Magnifice domine et Amice nob(is) obs(er)uan(diss)ime Salute(m) Ac officiorum n(ost)rorum com(m)endacione(m) Iam Aliquociens d(ominationi) V(est)re m(agnificae) p(er)scripsimus Certos Rumores thurcaru(m) Belliq(ue) promptitudine(m) Inge(n)te(m) tam in Hungaria qua(m) hic Slavonie In Hungaria aute(m) d(ominatio) v(est)ra m(agnifica) pro certo sciat sabbato p(ro)xime p(rae)terito Castru(m) Kapos obsessu(m) esse per thurcas, iamq(ue) acriter expugnatur, hic etia(m) in hys partib(us) Sclauo(niae) Bassa Boznen(sis) cu(m) suis virib(us) aliquod Castrum seu fortaliciu(m) obsedere, vel de nouo erigere nititur, Q(a)re d(ominationem) v(est)ram m(agnificam) adhortamur iuxta officij n(ost)ri exigencia(m) velit iam iam cum suis gentib(us) huc ap(ro)pinquare qua(n)to maiorib(us) viribus poterit, Nam Ma(ies)tas Regia temp(or)e Necessit(at)is Regni huius Ad Resistendu(m) Conatus hostium Nobis in subsidiu(m) v(est)ram d(ominationem) m(agnificam) adiunxit, Rogamusq(ue) sum(m)op(er)e velit dies et noctes p(ro)perare, non est time(n)dum in (con)finys Croatiae thurcas Bellu(m) geri Tamen iam palam est, eos hic paratos esse, tantu(m) positis Excubys potest d(ominatio) v(est)ra m(agnifica) huc Erga nos auxiliu(m) ferre, quod si minime fecerit nos ma(iestati) Regie cum v(estra) d(ominatione) m(agnifica) daturi Ratione(m), si quid periculi quod deus Avertat, huic Regno (con)tinget, quia nos salte(m)p(ro)prys viribus Ad propulsandos Conatus hostiu(m) insufficientes sumus, p(ro)ut Eadem bene nouit, quantu(m) attinet ad regnicolas co(m)missimus ut capitati(m) prompti sint, paratiq(ue) Armis bene instructi, quod d(ominationem) v(est)ram m(agnificam) Ex debito officij sui facturos no(n) dubitamus, qua(m) fel(icitate) r valere cupimus Ex n(ost)ro Rokonok. 9. Septembris 1555

Nicolaus Comes
Zrynio Banus mp

p(er)petuus de

Nagyságos urunk és igen tisztelt barátunk; üdvözetünket és szolgálatunkat ajánljuk. Már néhányszor megírtuk nagyságos uraságtoknak a hatalmas hadi készüléket és bizonyos híreket a törökökről mind Magyarországon, mind itt Szlavóniában. Magyarországon pedig, bizonyosan tudja meg nagyságos uraságtok, hogy a legutóbb elmúlt szombaton a törökök körülvették Kapos várát, és már erősen vívják. Itt, ezeken a szlavóniai területeken a boszniai basa a saját erőivel akar egy erősséget elfoglalni, vagy újat emelni. Ezért nagyságos uraságtokat arra buzdítjuk tisztünk szerint, szíveskedjék már erre közeledni hadinépével, amilyen nagy erővel csak lehetőséges, hiszen a királyi felség ennek az országnak a szükségére, hogy ellenálljunk az ellenség támadásainak, nagyságos uraságtokat rendelte mellénk segítségül. Nagyon kérjük, éjjel-nappal ügyködjék; nem kell attól tartani, hogy a török a horvátországi végekben hadat visel, hanem már nyilvánvaló, hogy itt állnak készen; ha csupán őrségeket hagy bátra, úgy segítséget hozhat nekünk nagyságos uraságtok, amit ha egyáltalán nem tesz, együtt fogunk számot adni a királyi felségnek, ha valami baj érné ezt az országot, amiről Isten őrizzen; mi ugyanis pusztán a saját erőnkkel az ellenséges támadások visszaverésére elégtelenek vagyunk s ezt (uraságtok) is jól tudja. Ami az országlakókat illeti, megparancsoltuk, hogy fejenként készen álljanak és jól fegyverkezzenek föl, s nem kételkedünk, hogy nagyságos uraságtok tiszténél fogva ugyanezt teszi, kívánjuk, hogy szerencsésen, jó erőben legyen. Rokonok, (várunkból) 1555. szeptember 9.

1555 59
 Magnifico dno & Amice Nobis obsequantissimo salutem ac servitorum
 eodem daebm), scire volumus. d. vobis in q. ex sigest.
 Rapos, Korostna & ex Galodoga veniunt nos certe tur.
 cuius nobis manifestatur Turcom. cum Valido ipse bello ex
 Indiq. Cogruat, tam Bagra Buden q. Reliqui omnes/
 velint aut castrum sigest vel Rapos aut Korostnam
 obsidere expugnareq. Nos itaq. iuxta mandata Regis
 mds, si res ita se habebit iuxta posse vrum opem
 ferre ad parks illas Cogruat, Commisimus tunc omniq.
 devitoriq. nris in Croacia habitis ut vna nos ceffuerit
 debant. Itaq. movitimus statim versus Hungaria,
 Intrim vero. do. vna. m. ad parks illas Croacia invigilet
 & custodiat prout melius noverit,
 Et quid inpossitimusq. Intraleximus Croacia. do. vna. m.
 ad seculum dare curavimus sine mora, in Reliquo. do. vna. m.
 Bm. & q. felicissimum Valere cupimus & hinc Rokonok
 .5. die Septembris 1555

Nicolaus Comis Banus
 Imperialis de Regno

Postscripta, no certo allatum est nobis q. tam illam
 Hinc Jamum iter movit, & tam ipse circa sigest
 accessit.

Hodie Militibus Hungariae et stric Lovoffia rursus ad nos
ingressus captum spurca qui de Billo sub arcibus
capturunt multitudine, qui factus ipse stric capos de
Coroffua et Babolozza expugnare eos decreverit, si
deus cõcedit, quibus si subsidium no occurrat et gra
Natis Regis p̄fecto timendum est de Amissionem Alarum
Arcium

Magnifico domino Joanni Lenkovic, Confessori Regij
Croatie et Sclavonie Capitõ generali ref̄ dno et
amico nob̄ obsequissimo

ito
ito
ito
ito
ito
ito
ito

1555 9/9

Magnifice domini *de Apice* nob obsequium Saluto etc
 Excellentiorum Virorum Considerationi, Jam aliquoties
 de vobis in *Illustri*ssimo Certos Numeros *ffurcarum* Belli
 promptitudinis in *ffili* tam in *ffungaria* qua hic *ffelamonis*
 in *ffungaria* fute do vobis in *ffo* certo sciat sabbato
ffim *fferito* Castellum *ffapor* obsequat esse per *ffurcas*,
 Jamque acriter expugnatur, hic sciat in *ffis* *ffurcarum* *ffetani*
ffapa *ffozon* cum suis viribus aliquod Castellum
 seu fortalicium obsidere, vel de novo erigere nititur,
 Quod de vobis in *ffo* hortamur, necesse est *ffis* *ffurcarum*
ffet *ffam* *ffam* cum suis gentibus huc appropinquare quate
 narius viribus *fferit*. Nam *ffatus* *ffegia* *ffimpe*
ffecipit *ffegij* *ffimus* ad *ffis* *ffurcarum* *ffatum*
 Nobis in *ffubtili* *ffam* de in *ffidim*, *ffegiam* *ffimpe*
ffet dies et noctes *fferare*, no est *ffim* *ffim* *ffim*
ffoacis *ffurcas* *ffellid* *ffis* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
 hic paratos esse, tantis *ffis* *ffurcarum* *ffet* de *ffam*
 in *ffo* *ffo* nos auxilium *fferri*, quod si minimu
fferit nos *ffam* *ffegia* cum *ffam* de in *ffam*
ffacioni: Si quid periculi quod dies *ffurcat*, hinc
ffegia *ffingit*, quia nos *ffam* *ffis* *ffurcarum* *ffam*
ffo *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
ffam *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
 et *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
 quod de *ffam* in *ffo* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
ffam *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
ffam *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*
 9. Septembris 1555

Nicolaus Camerarius Bonus mff
ffam *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam* *ffam*

AZ 1864-1867. ÉVI MEXIKÓI „ÖNKÉNTES HADTEST” MAGYARORSZÁGI RÉSZTVEVŐI

Közhelyszerű megállapítás, hogy Amerika mindenkor a köztársaságok földrésze volt. Miként oly sok látszólagos történelmi sarkigazság, ez is korrekcióra szorul. A brazíliai császárság mindössze kerek évszázad előtt, 1889-ben szűnt meg létezni és az 1800-as évek elején Haiti trónján a színesbőrű Toussaint l'Ouverture ült.

A Cortez-féle hódítás előtt Mexikó (akárcsak Peru) évszázadok óta monarchikus államformában élt és ha Montezuma, az utolsó azték uralkodó birodalma 1540-ben spanyol alkirálysággá degradálódott is, a függetlenségvágy 1810. szeptember 15-én végül győzedelmeskedett, s ehhez rövidesen a monarchia eszméjének feltámadása is járult. Előbb Károly főhercegnek, Napóleon asperni ellenfelének ajánlották fel a mexikói monarchisták az azték trónt, ennek elfogadásáról azonban Metternich kancellár erőteljesen, s éppenséggel nem ok nélkül lebeszélte II. Lipót fiát. Tanácsának helyességét bizonyítja, hogy a spanyollelens mexikói szabadságharc vezére, Agostino Iturbide 1822-1823. évi császársága mindössze tizenegy hónapig tartott: utána emigrálni kényszerült, majd miután trónjának visszaszerzése céljából hazavitorlázott, napokon belül kivégezték a mindenkor túlnyomó többségben levő republikánusok.

De ettől kezdve a két pártcsoporthoz tartozó harc állandósult; 1824 és 1863 között nem kevesebb, mint ötven eltérő rendszerű kormány követte egymást tarka sorban: junták, köztársaságok, nyílt diktatúrák – s közben a szomszédokkal (így az Egyesült Államokkal) vívott háborúk egyre csökkentették a hatalmas ország területét. Az 1848-ban befejeződött háború előtt Texas, New-Mexico, Arizona, Kalifornia egészen, Utah és Colorado részben még Mexikóhoz tartozott!

A pártharcoktól, örökös polgárháborúktól sújtott, elszegényedett mexikói állam mégis – két fő oknál fogva – a nemzetközi érdeklődés homlokterébe került. Először is az angol, a francia és a spanyol kormány nem nézte jó szemmel az Egyesült Államok terjeszkedését és Mexikót közös akarattal, erős védőbástyává akarták alakítani. Másrészt pedig a különlegesen mohó francia fináncörök – akikkel nagyon is közvetlenül kapcsolatban állt Morny herceg (a parlament elnöke, s egyben III. Napóleon féltestvére) és a szálakat a háttérből igazgató Jecker bankár – Mexikó kétségbeejtő anyagi helyzetét uzsorás módon kihasználva magához akarták ragadni az ország gazdasági erőforrásait.

E terv végrehajtásának nagyszerű eszközéül kínálkozott Ferenc József öccsének, Miksa főhercegnek sokkal jobb sorsot érdemlő személye, aki a neki felajánlott mexikói császári korona jóhiszemű elfogadásával (és emberileg érthető hiúságánál fogva) III. Napóleon és a tengerentúli francia nagyhatalmi törekvések kivitelezőjévé vált. Mihelyt rádöbbsent ez a bátyjánál sokkal tehetségesebb, humanista lelkületű férfiú, hogy idegen érdekek játékszerévé vált, saját útjára lépett – de ez az út a queretariói kivégzéshez vezetett.

Ferenc József és fivére között a rivalizálás már a zsenge gyermekkorban kezdetét vette. Az őrmester-alkatú, rideg, fantáziátlan császár és az álmodozó, verselő, szabadelvű és magyarbarát főherceg közötti ellentétekről még az utca embere is tudott. Ezekben az években Miksa sokkal népszerűbb volt császári bátyjánál és nem egy bécsi tömegtüntetésen a köznép Ferenc József helyett őt akarta a Burgban látni. Nyílt titokszámba ment – s az egykorú feljegyzések sem adnak okot e híresztelés cáfolatára, sokkal inkább alátámasztására – hogy a két fivér voltaképpen féltestvér volt, lévén a bécsi „beavatottak” szerint Miksa vérbeli atyja a „Sasfők”, vagyis a reichstadi herceg, Napóleon fia.

A fivérek közötti diszharmónia azonban nem csupán a pletykák világában tükröződött; a koronás báty – nem egészen indokolatlanul kisebbségi érzésének befolyása alatt – jócskán megragadott minden alkalmat öccse megalázására. A potenciális vetélytársat (s egyelőre még trónörökösöt) jobb minél távolabb tudni – lehetőleg olyan helyen, mely kielégíti ambícióit. Ezért az idősebb kinevezte az ifjabbat 1854-ben flottafőparancsnokká, majd 1857-ben (Miksa apósának, a belga királynak unszolására) a lombard-velencei királyság főkormányzójává.

Miksa már ekkor is sokkal közelebb állt a magyarsághoz, mint az ország legjobbjait Haynau-nak kiszolgáltató Ferenc József. Pedig a lombard-velencei királyság területén állomásozó hadsereg főparancsnokát, a magyar Gyulai Ferenc gróf tábornagyot a császár kivette Miksa alárendeltségéből és – nyilván a császár intencióit követve – ez a gyenge hadvezér igen sok keserűséget okozott a „túláságosan népszerű” főhercegnek. Miksa kisgyermek kora óta kitűnően írt és csaknem hibátlanul beszélt magyarul. Sokkal jobban, mint bátyja, jóllehet nyelvmesterük közös volt: Nemeskéri Kiss Pál apát-költő, geográfus és a Tudományos Akadémia tagja. Csak éppen – nem úgy, mint bátyjaura – Miksa állandó kapcsolatot tartott a magyarokkal, közeli környezete – már ekkor, majd Mexikóban is – jórészt magyarokból állt és hűséges magyar katonája, Tüdős József huszártizedes volt kivégztetésének egyetlen európai szemtanúja, akire az a szomorú kötelesség is hárult, hogy a kivégzett császár véres ingét átadja a mély gyászba borult édesanyának.

A főherceg gyakorlatba is átültetett gondolkodása megtermette a maga keserű gyümölcseit: miután külpolitikai kezdeményezései, melyekkel a készülő háborút meg akarta akadályozni, sorba meghiúsultak, elvesztette főkormányzói tisztségét, sőt flottafőparancsnoki állását is jelentéktelenné zsugorították. Visszahúzódott kastélyába, nagy tengeri utakat tett, Brazí-

liában pedig kóstolót kapott a dél-amerikai szociális viszonyokból. 1864-ben hitvesével meglátogatta III. Napóleont Párisban és a szuverént megillető pompával megrendezett fogadtatás tökéletesen megtévesztette a főhercegi párt: nem ismerték fel, hogy a franciák (akik már évek óta megszállás alatt tartották Mexikó tekintélyes részét) gyarmatosító politikájának váltak akaratlan sakkfiguráivá...

III. Napóleon és spanyol felesége – akik Miksa és neje, Sarolta rendkívüli hiúságát gyorsan felismerték – mesteri rendezőknek bizonyultak. És már 1864. április 10-én – a részleteket tisztázó előtárgyalások után – Miksa Trieszt melletti pompás kastélyában a „hivatalos” mexikói küldöttség, III. Napóleon nem is leplezett sugalmazására, felkérte a nemzet nevében a Habsburg-főherceget az azték trón elfoglalására. Miksa – némi habozás után – igent mondott, de az elfogadást a megtartandó népszavazástól tette függővé. (Ezt később le is bonyolították, a klaszszikus „nyílt szavazások” szokásos, tisztára csaláson alapuló szöveggönyve szerint.

Miksa elhatározása eleve magában hordozta a bukásnak nemcsak a lehetőségét, de egyben bizonyosságát is. Még a tragikus végső kimenetel sem tartozott a lehetetlenségek birodalmába. A bécsi udvar – eleve tartva a nagy presztizsvesztéstől – fanyalogva vette tudomásul az események alakulását, s a hozzájárulást ahhoz kötötték, hogy Miksa mondjon le trónöröklési jogáról. Igaz – s ezzel elérkeztünk mondanivalónk lényegéhez – ennek fejében hozzájárult a „mexikói önkéntes hadtest” toborzásához, s ennek a sok nemzetiségű alakulatnak szinte kizárólag magyar kontingense lett aztán Miksa nemzeti hadseregének legértékesebb részévé, úgy szólván gerincévé. A magyar uniformist viselő, magyar vezényszóra hallgató vörös huszárezredre gondolok.

De amikor Miksa végül is rászánta magát végzetes döntésére – mely ellen, többek között, az 1540-ben elhunyt utolsó azték császár, Montezuma egyenesági leszármazottja, Montezuma spanyol gróf is, a jogfolytonosságra hivatkozva írásban tiltakozott – a Forey, majd Bazaine marsall parancsnoksága alatt álló francia fegyveres erők, miután a fővárost is elfoglalták, látszólag az ország urainak érezhették magukat, vagyis Miksa biztosnak látszó helyzetben kezdhetette meg uralkodását.

1864. április 14-én szállt a Miramare-kastély mólójáról hajóra az újdonsült uralkodópár és 1864. június 12-én tartották ünnepélyes bevonulásukat Mexikó fővárosába. Ekkor már a monarchia területén nagyban folyt a „mexikói önkéntes hadtest” toborzása, majd összegyűjtése, összeszoktatása, kiképzése a szokatlan területen megvívandó harci cselekményekre. A szolgálati nyelv a német volt, de – s erre 1849 óta nem volt precedens – a huszárezredet magyar vezényszóra kellett kommandírozni.

Miksa már az útrakelés előtt – szállásmestere is kiskunfélegyházi magyar ember volt – különös gondot fordított személyes testőrségének összetételére. „Ennek mind a tizennégy tagja feddhetetlen magatartású és minősítésű, kipróbált hűségű magyar legyen. Követelmény még a tekintélyt sugárzó külső megjelenés és a körszakáll megnövesztése”. Ferenc József át is engedett öccsének tizennégy marcona magyart, akik, jó néhány hónappal megelőzve az ezerszáznál is magyar több önkéntest és osztrák, cseh, lengyel és horvát bajtársaikat, 1864. július 18-án a háromárbocos ADRIA fedélzetén elhajóztak a meseszerűen távoli Mexikó irányába.

Miksa császár eléggé rövid mexikói uralkodásának hadieseményeivel igen tekintélyes külföldi szakirodalom foglalkozik, és azokat – külön magyar szempontból – hazai források (így Fráter Farkas, Lányi Sándor és több krónikás kedvű bajtársaik) jóvoltából is életre lehetne kelteni. Csak jellemzőképpen érdemes megemlíteni, hogy a legjelentősebb mexikói városok – így a főváros – katonai parancsnokai sok esetben magyarok voltak (a főváros parancsnoka a pápai születésű Polák – 1870 óta Pókay – János őrnagy volt, aki hazatérve a tábornagyságig vitte; hogy Deák Ferenc első fokú unokaöccse, Deák Sándor 1866. október 26-án esett el az oajcai csatában stb.

Célunk azonban ezúttal arra szorítkozik, hogy mintegy teljességi igénnyel, egy egészen röpké felsorolás erejéig, életre keltsük mindazoknak az egykori honfitársainknak nevét és jellemző adatait, akik ebben a tengerentúli hadjáratban – akármilyen indokok alapján is – részt vettek. II. Endre királyunk szentföldi hadjárata óta ennyi magyar katonára még sohasem szállt hajóra, hogy végül is idegen érdekeket szolgálva, csekély zsoldért vérével áztassa ennek a távoli országnak, Mexikónak a földjét. Igaz, sokan azért vállalták önként ezt a szolgálatot, mert arra szerződtek, hogy szolgálatuk leteltével – tetszésük szerint – vagy hazatérnek, vagy nagyon szép földdarabot kapnak tulajdonba Mexikó dúsán termő földjén. És a magyar parasztban évezreden át – míg ki nem ölték belőle – élt a földéhség, a földszerzés országot fenntartó áldott öröksége...

Tehát alább közöljük – betűrendben, rendfokozatmegjelölés nélkül a mexikói „önkéntes hadtest” magyar tagjainak névsorát, a következő adatok kíséretében: születési hely, év, szak-képzettség, fegyvernem. A névsorban mindazoknak a katonai személyeknek neve és adatai találhatóak, akik az *akkori* Magyarország és Erdély területén születtek, vagy Ausztriában, de magyar nemzetiségük kétségtelen.

Helykímélés céljából jelekkel (ezeknek feloldását közlésünk végén adjuk meg) utalunk minden egyes személynek a hadjárat során, vagy annak befejezését követően kialakult sorsára. Adatközléseimben a bécsi Kriegsarchivban őrzött törzskönyvekre (Mexikan. Freiw. Corps, Grundbuchblätter) támaszkodtam.

1. Adorján János, Abdalóc, 1834, pék, vadász, NH
2. Albini Sámuel, Szalóc, 1830, mészáros, vadász, NH
3. Albrecht Miklós, Pozsony, 1835, -, vadász, NH
4. Alcser Antal, Gyula, 1834, tímár, utász, V
5. Alföldy István, Kádárta, 1830, -, huszár, D
6. Alföldy János, Sellye, 1832, -, vadász, V
7. Allaga János, Hódság, 1834, diák, huszár, NH
8. Almády Sándor, Iszkaszentgyörgy, 1834, -, V
9. Almásy Jenő, Gyöngyöshalász, 1844, -, NH
10. Alol Pál, Csepel (Somogy m.), 1838, kovács, huszár, V
11. Altdorfer Károly, Kismarton, 1831, mészáros, huszár, V
12. Altdorfer Tivadar, Pozsony, 1839, továbbsszolgáló, huszár, NH
13. Andrásik András, Kende, 1832, -, vadász, V
14. André Ferenc, Szászváros, 1832, cipész, vadász, NH
15. Angyal István, Pozsony, 1830, -, vadász, V
16. Antal András, Szekszárd, 1836, borbély, vadász, V
17. Arányi Gábor, Debrecen, 1832, -, vadász, elesett 1865. július 20.
18. Argáth József, Bátya, 1826, -, huszár, V
19. Argyelán Árkád, Egres, 1834, -, vadász, NH
20. Ascher Ferdinánd, Komárom, 1826, -, utász, Eü
21. Auguszt Lajos, Inam, 1938, kereskedősegéd, huszár, NH
22. Ávédik Ernő, Újvidék, 1834, -, ulánus, V
23. Ábrahám Imre, Pila, 1832, -, vadász
24. Ábrahám János, Szeged, 1825, -, huszár
25. Árvay Pál, Nagyvázsony, 1833, cipész, huszár, NH
26. br. Babarczy Sándor, Hódmezővásárhely, 1837, -, huszár
27. Babor János, Besztercebánya, 1832, -, vadász

28. Babrik István, Stósz, 1833, -, vadász
29. Badics Pál, Nyék, 1832, -, vadász
30. Bajnok Gergely, Battonya, 1840, asztalos, huszár
31. Bajusz Mihály, Cegléd, 1824, szabó, vadász, elesett 1866. november 8.
32. Bajzárd Ferenc, Jászsalsószentgyörgy, 1832, szabó, vadász
33. Bak János, Debrecen, 1832, -, huszár
34. Bakó István, nemes, Dés, 1838, -, elesett 1866. október 18.
35. Bakos Ferenc, Diósjenő, 1832, -, huszár
36. Baksay (Boksay?) Tivadar, Sztankócz, 1835, továbbbszolg., huszár
37. Balaton János, Daruvár, 1836, kertész, huszár
38. Balazdy (Balázdsy?) Mihály, Nagykikinda, 1824, ács, tüzér
39. Balázs Sándor, Keszthely, 1827, cipész, huszár
40. Balder János, Balaton (Borsod m.), 1838, kovács, huszár, NH
41. Balla Antal, Székelytelek, 1833, -, vadász
42. Ballind Miklós, Vinga, 1842, -, szanitéc
43. Balogh István, Gödöllő, 1831, -, vadász
44. Balogh Pál, Fajs, 1830, -, huszár
45. Balázs Mihály, Kemece, 1833, -, tüzér
46. Barasy Imre, Temesvár, 1828, -, huszár
47. Barbulovics Vaszil, Versec, 1830, szűcs, huszár
48. Barcza Bernát Sebestyén, Pest, 1837, -, huszár, elesett 1866. november 8.
49. Barka Nándor, Kenéz, 1833, -, vadász
50. Barna Gáspár, Mindszent, 1834, -, huszár
51. Bartalszky Pál, Detrekő-Csütörtök, 1831, -, vadász
52. Bartha Ferenc, Kecskemét, 1833, -, huszár
53. Bartos Miklós, Percsen (Szilágy m.), 1831, -, vadász
54. Bary János, Kiskunfélegyháza, 1832, -, huszár
55. Baubuscheg János, Pozsony, 1830, cipész, vadász, elesett 1866. szeptember 8.
56. Bazitka András, Liptórozsashegy, 1830, -, vadász
57. Bednár János, Kurima, 1835, -, vadász
58. Beke János, Sáros (Fejér m.), 1827, -, huszár
59. Bekényi István, Csarnahó, 1830, -, vadász
60. Bella József (helyesen: Ferenc), Nagycsömöte, 1832, -, huszár
61. Belohorszky János (másként: Poetz Ferenc), Acsa, 1827, szabó, vadász
62. Benedek Mihály, Kiskunhalas, 1829, -, huszár
63. Benkő Benjámin, Méhtelek, 1830, kéményseprő, vadász, NH
64. Benkő Károly, Szentkirályszabadja, 1841, -, huszár
65. Beóthy János, Monor, 1834, -, huszár
66. Berecz István, Dunapataj, 1833, -, huszár
67. Berger Vilmos, Pest, 1829, -, NH
68. Berner Celesztin, Hédervár, 1830, -, vadász
69. Berta János, Csanak, 1834, -, huszár
70. Berthi Gábor, Ajka, 1833, -, huszár, NH
71. Bertóthy Marcel, nemes, Bertót, 1837, megyei díjnok, huszár
72. Berti József Alajos, Új-Arad, 1823, könyvkötő, tüzér
73. Béres József, Brassó, 1833, csizmadia, huszár
74. Béres János, Székesfehérvár, 1827, -, vadász
75. Bibó Gedeon, Kisujszállás, 1836, -, huszár

76. Bibra Károly, br., Lipótvár, 1847, -, vadász
77. Bielz Farkas, Medgyes, 1842, kőműves, vadász
78. Biller András, Bismet, 1836, mészáros, vadász
79. Biller Ferenc, Monostor (Pest-m.), 1828, -, vadász, elesett 1866. november 27.
80. Binder Károly, Pozsony, 1832, bádogos, vadász
81. Biringer Ferenc, Nagyszentmiklós, 1823, szabó, vadász, elesett 1865. augusztus 11.
82. Bíró József, Kiskunfélegyháza, 1834, -, huszár
83. Blanarik József, Bánkeszi, 1834, -, vadász
84. Blaskó Simon, Nagykosztolány, 1826, -, vadász
85. Blaskovics Miklós, Mosóc, 1832, szabó, hadtest-törzsnél NH
86. Blattner János, Óbuda, 1833, -, vadász, NH
87. Bock József, Bicske, 1829, szabó, tűzér
88. Bocsay József, Nagykőrös, 1832, -, vadász
89. Bócz Ferenc, Farkasd, 1827, -, vadász
90. Boda Pál, Nyíregyháza, 1826, -, huszár
91. Bogdanovits István, Szolnok, 1830, pék, huszár
92. Bogdánzky János, Buda, 1840, pék, huszár
93. Bogyay Vince, várbogyai, Pusztakovácsi, 1840, -, huszár
94. Bombai Gusztáv Alajos, Túrje, 1839, -, huszár
95. Bonafert Mihály, Szendehegy, 1843, kádár, utász, elesett 1866. november 11.
96. Bóné Béla, nemes, Székesfehérvár, 1838, -, huszár
97. Borbély István, Kiliti, 1833, -, vadász
98. Bordáts István, Sárkeresztes, 1834, -, vadász
99. Boros István, Debrecen, 1833, -, huszár
100. Borsik Ferenc, Eger, 1833, szabó, huszár
101. Bosch Alajos, nemes, Pest, 1829, földmérő, utász
102. Bosch József, Pest, 1839, -, vadász, NH
103. Boskó Károly, Nőtincs, 1834, asztalos, utász
104. Brand Ferdinánd, Apatin, 1832, takács, tűzészertár
105. Brandweiner József, Apatin, 1834, halász, vadász
106. Brankován Miklós, Nagyikikinda, 1830, tímár, vadász, NH
107. Bräuner Ferdinánd, Komárom, 1835, -, vadász
108. Bredl Ádám, Sopron, 1828, molnár, vadász, NH
109. Breger József, Kassa, 1844, -, vadász, NH
110. Brenner Mihály, Szászrégen, 1832, kádár, huszár
111. Breyer József, Kassa, 1844, állatorvos, NH
112. Bruckner Mihály, Fogaras, 1834, -, vadász
113. Brzezáni József, Sztranzske (Trencsén m.), 1833, molnár, vadász
114. Brzezansky József, Nagykosztolány, 1845, -, vadász, elesett 1866. június 6.
115. Bubenik Ferenc (helyesen: János), Szarvas, 1826, -, huszár, NH
116. Buda Pál, Csicsó, 1828, -, huszár
117. Buday Sándor, Nagyvárad, 1834, -, vadász
118. Budjács János, Podhrágy, 1832, -, ulánus
119. Budoscák Márton, Ó-Beszterce, 1833, -, huszár
120. Bujtás József, Fertőszentmiklós, 1833, -, vadász
121. Bujtás Péter, Fertőszentmiklós, 1834, -, vadász
122. Bukovecz Dávid, Dobronak, 1819, -, huszár
123. Bukovits István, Gyöngyös, 1835, molnár, huszár

124. Bulusa Lukács, Szerb-Szentpéter, 1833, -, ulánus, elesett 1865. augusztus 15.
125. Bures Jusztin, Rajec, 1834, -, hadtesttörzsnél
126. Burggel Ferenc, Aranyosmarót, 1837, szakács, vadász, meghalt Laibachban
127. Burghart Antal, Buda, 1828, kőmíves, vadász, NH
128. Burián István, Kunszentmiklós, 1830, mérnök
129. Burián János, Monor, 1830, -, vadász
130. Bydeskuty Aladár, ipp, Komarócz, 1834, -, utász
131. Bydeskuty Sándor, ipp, Komarócz, 1841, -, vadász

132. Cebecauer István, Zvarin, 1839, szabó, vadász
133. Chodnitzky János, Turoluka, 1830, -, vadász
134. Chrypko János, Scsavnik, 1834, -, vadász
135. Chvala Imre, Selmezbánya, 1832, bányász, utász
136. Cludius János Gusztáv, Nagyszében, 1843, -, huszár
137. Czambach Lajos, Köpcseny, 1834, kádár, utász
138. Czeke Gottfried Miklós, szentgyörgyi, Kőszeg, 1833, -, huszár
139. Czellár Imre, Bonyhád, 1832, -, vadász
140. Czillich Guido, br., Wien, 1824, magyar nemesi testőr, huszár
141. Csacskó Antal, Hamzsabég (=Érd), 1833, cipész, vadász
142. Cseh András, Chocholna, 1833, -, huszár
143. Cseh János, Kiskunfélegyháza, 1834, -, huszár
144. Csereklyei Antal, Kiskunhalas, 1836, -, huszár
145. Csergély János, Szászsebes, 1836, továbbbszolgáló, huszár
146. Cserna Gábor, Csősz, 1826, -, vadász
147. Cserven János, Hodrusbánya, 1841, pék, vadász, elesett 1866. június 16.
148. Cserveney Károly, Zlatnó, 1833, -, vadász
149. Cseszneky Ferenc, Dudar, 1828, -, huszár
150. Csík Pál, csikvándi, Surány, 1837, -, huszár
151. Csizmadia János, nemes, Körmend, ?, huszár majd palotaőrség pk.
152. Csizmadia József, Vizvár, 1824, diák, vadász
153. Csonka Antal, Hajdunánás, 1830, -, huszár
154. Csontos József, Komárom, 1828, -, vadász, elesett 1866. január 6.
155. Csupp József, Lócse, 1827, -, vadász, NH
156. Csuppy János, Völcej, 1831, mészáros, vadász

157. Dants Pál, Hajdúszoboszló, 1832, -, vadász
158. Deák József, Székesfehérvár, 1838, -, vadász
159. Deák Sándor, nemes, Tárnok, 1836, -, vadász, elesett 1866. október 26.
160. Deák-Tóth Mihály, Szent-Lénárt, 1837, -, huszár
161. Decret Pál, Rohonc, 1830, -, vadász
162. Decsy István, Beczkó, 1836, szabó, vadász
163. Dedek János, Thurzófalu, 1834, -, vadász
164. De la Motte Artúr, gr., Telgárt, 1838, -, huszár
165. Demetrovics József, Nádasd, 1830, szappanfőző, vadász
166. Demián Konstantin, Segesvár, 1839, -, vadász
167. Dengyel Márton, Mardos, 1834, -, vadász, elesett 1866. november 8.
168. Dessewffy Eduárd, cserneki és tarkeői, Olysó, 1839, -, huszár
169. Dezső András, Lelle, 1834, kereskedősegéd, huszár, elesett 1866. október 8.

170. Dényi Ignác, Pinnyéd, 1837, molnár, vadász
171. Dietrich Adolf, Nagyszeben, 1829, továbbszolgáló, ?
172. Dihanits József, Darázsfalu, 1830, -, utász
173. Diszberger István, Palánka, 1830, -, huszár, elesett 1865. október 10.
174. Divó Károly, Buda, 1831, kőműves, vadász, NH
175. Doba András, Ó-Kanizsa, 1833, ács, tüzér
176. Dobóczky János, Dunaszerdahely, 1825, pék, huszár
177. Dobray Sándor, Kolozsvár, 1834, kereskedő, vadász
178. Dodek János, Butkanc, 1827, -, vadász
179. Dohnál József, Pest, 1833, szabó, vadász
180. Domanitzky István, Vác, 1839, kertész, továbbszolgáló, ?
181. Domján Antal, Nagycsömöte, 1833, ács, huszár, elesett 1865. október 24.
182. Donatti Antal, Győr, 1832, -, meghalt 1865. január 2., Laibach
183. Drap István, Érsekújvár, 1825, zenész, huszár
184. Draskovich Fülöp, gr., (álneve: Mondau Kamilló), Biszág, 1842, -, elesett 1866.?
185. Dravek József, Nebojsza, 1836, napidíjas, vadász
186. Drotleff András, Nagyszeben, 1836, szabó, vadász
187. Drössler Mátyás, Pozsony, 1830, cipész, vadász
188. Duba Gusztáv, nemes, Léva, 1838, gépész, továbbszolgáló?
189. Dudás Sámuel, Rozsnyó, 1836, daróckészítő, vadász
190. Du Fin Hamilcar, Brassó, 1829, továbbszolgáló, ?
191. Dugovich Károly, sárkúti és tejfalusi, Dömölk, 1829, ?, továbbszolgáló
192. Duncsics Ferdinánd, Felső Jattó, 1830, -, huszár

193. Ehrenzweig Henrik, Pest, 1833, fehértímár, utász
194. Eichel Ferenc, Pest, 1835, huszár
195. Elek János, Sajóalgóc, 1836, vadász, elesett 1866. június 16.
196. Eperjesi Kelemen, Veresmart, 1831, -, huszár
197. Eszenyi János, Kísgéres, 1831, továbbszolgáló, ?
198. Faber Gáspár, Vajszka, 1832, molnár, vadász
199. Faczonay István, Losonc, 1834, cipész, vadász
200. Faragó Mihály, Székesfehérvár, 1831, borbély, vadász
201. Farkas György, Dióskál, 1830, -, elesett 1865. október 22.
202. Farkas Imre, Szeged, 1832, halász, vadász
203. Farkas István, Kiskunhalas, 1823, bogsnár, huszár
204. Farkas Pál, Ivánka, 1833, kovács, huszár, elesett 1865. szeptember 20.
205. Farkas Sándor, Felsőbánya, 1840, -, továbbszolgáló
206. Farkas Vince, Sárvár, 1844, huszár, továbbszolgáló
207. Fatal Ferenc, Pest, 1829, lakatos, vadász, elesett 1866. november 10.
208. Fábry Dániel (helyesen Siegel Ferenc), Béla, 1834, szabó, huszár
209. Fehér György, ?, ?, -, huszár
210. Fehér István, Hajdúszoboszló, 1836, -, vadász, NH
211. Fehér István, Mohi, 1829, -, vadász, NH
212. Fehér László, Zala, 1826, -, vadász
213. Feigl Kálmán, Halmágy, 1837, -, vadász
214. Feinschmied Sámuel, Sáros, 1822, cserzővarga, vadász
215. Feist Imre, Nagysurány, 1830, üveges, vadász
216. Ferenisevits Péter, Zombor, 1832, -, vadász

217. Ferstl Károly, Lajtafalu, 1830, mészáros, vadász
218. Fister József, Székesfehérvár, 1839, -, huszár
219. Fischer Eduárd, Pest, 1834, lakatos, tüzér
220. Fischer Rudolf, Medgyes, 1831, kéményseprő, vadász
221. Fliegler Ferenc, Hodrusbánya, 1823, szabó, vadász
222. Fodor Ferenc, Szepsi, 1830, cipész, huszár
223. Fodor Mihály, Nyitra, 1824, -, tüzérszertár
224. Fogarassy András, Ó-Arad, 1832, -, huszár
225. Folkusházy Adolf, Bártfa, 1833, rézműves, vadász, NH
226. Forgách Antal, gr., Gács, 1840, -, huszár
227. Fornaus Károly, Pázmánd, 1835, -, vadász
228. Forschner József, Kátloc, 1837, -, vadász
229. Földi Ferenc, Pápa, 1825, -, vadász
230. Francsits Ádám, Szerdahely, 1830, -, huszár
231. Frank Ferenc, Stomfa, 1836, kereskedősegéd, utász
232. Frankó András, Luczató, 1828, fegyverkovács, vadász
233. Franyó András, Sálfalva, 1826, kádár, vadász
234. Fráter Farkas, Érsemjén, 1826, -, huszár, NH
235. Frech János, Siklós, 1834, -, vadász
236. Friedel István, Pereszlény, 1833, -, huszár
237. Frisinger György, Nagymarton, 1832, kőműves, huszár
238. Fröhlich Konstantin, Balassagyarmat, 1830, asztalos, vadász
239. Freuden Miksa, Rendek, 1839, asztalos, utász
240. Fussnik József, Bittse, 1832, könyvkötő, vadász, elesett 1865. július 26.
241. Füle Ferenc, Érsekújvár, 1831, -, huszár
242. Fülöp András, Pokorágy, 1826, -, vadász, elesett 1865. október 10.
243. Füzy István, nagykéri, Lemes, 1835, diák, huszár

244. Gaál Gyula, nemes, Kis-Magyar, 1840, -, huszár
245. Gabler János, Buda, 1836, -, huszár
246. Gajdosik Tamás, Baromlak, 1835, -, vadász
247. Gally Tóbiás Adolf, Csomád, 1830, -, huszár, elesett 1866. május 29.
248. Gampl Ferenc, Kismarton, 1833, -, vadász
249. Garacsek (Geracsek?) János, Pozsony, 1835, cipész, vadász
250. Garay János, Vychodna (Lipót-m.), 1828, -, vadász
251. Gábris János, Csacza, 1832, -, vadász, elesett 1866. április 22.
252. Gáll József, Törökkanizsa, 1830, -, vadász
253. Gáspár Zsigmond, Perlak, 1830, -, huszár
254. Gedra István, Alsó-Csáj, 1833, -, huszár
255. Gegner Dániel, Ebendorf (Krassó-Szőrény m.), 1834, -, huszár
256. Gekcsovits Károly, Zombor, 1836, cipész, vadász
257. Gerabek Ferenc, Szeged, 1830, szappanfőző, vadász
258. Gerencsér Károly, Felsőpulya, 1829, -, huszár
259. Gerrmann János, Kassa, 1827, -, utász
260. Gettler Ignác, Selmecbánya, 1831, bányász, vadász
261. Ghika Dioméd, désánfalvi, Bécs, 1832, hivatásos tiszt, huszár
262. Gieszrigl Antal, Pest, 1832, asztalos, vadász
263. Girardi Luigi, Boldogkőváralja, 1842, könyvkötő

264. Glanz János, Alsó-Csátár, 1836, -, huszár
265. Glanzer Eduárd, nemes, Hradek, ?, -, vadász
266. Goldrich Lőrinc, Szomolnok-huta, 1832, bányász, vadász
267. Gomoncák Eduárd, Bártfa, 1834, szíjgyártó, huszár, NH
268. Gotsaltowsky Viktor, Modor, 1826, nevelő, huszár, NH
269. Göll Albert, Kolozsvár, 1827, cipész, vadász
270. Gömöry Gottlieb, Dobsina, 1833, cserzővarga, vadász
271. Gönczy Lajos, nemes, Kassa, 1838, -, vadász
272. Görkő József, Dunaföldvár, 1842, pék, vadász
273. Göttlicher Ferenc, Nezsider, 1833, kocsigyártó, vadász
274. Grasser János, Pest, 1836, bognár, utász
275. Grath Mihály, Oszlop, 1828, mészáros, vadász
276. Graschitz János, Czinfalu, 1832, -, vadász
277. Gregor János, Nagy-Podhrágy, 1832, -, vadász, NH
278. Greschner Mihály, Gölnicbánya, 1832, hentes, vadász
279. Griller József, Kassa, 1832, -, vadász
280. Grimpling Márton, Selmezbánya, 1829, -, vadász
281. Grósz Károly, Pest, 1834, szabó, vadász
282. Grönwald Mihály, Versec, 1833, cipész, vadász
283. Gruber Ferenc, Komárom, 1834, mészáros, huszár, elesett 1866. március 1.
284. Gruber János, Pozsony, 1834, -, vadász
285. Gruber Károly, Újvidék, 1834, litográfus, további szolgáltató?
286. Grün Henrik, Alsó-Poruba, 1834, -, vadász, NH
287. Grünstein Frigyes, Rakamaz, 1834, kovácssegéd, huszár
288. Gubicza János, Előszállás, 1833, asztalos, tüzér, elesett 1866. június 16.
289. Gyelnik Pál, Buda, 1840, mészáros, huszár
290. Gyurcsa Mihály, Pest, 1832, -, vadász
291. Gyurik János, Eperjes, 1830, fazekas, huszár
292. Gyurits Antal, Temesvár, 1830, vincellér, vadász
293. Gyurkovits Ignác, Székesfehérvár, 1832, csizmadia, huszár
294. Gyurkovits István, nemes, Baja, 1833, -, huszár, NH
295. Haas József, Sopron, 1836, kereskedősegéd, vadász
296. Haich László, Makó, 1837, kádár, vadász
297. Haiser András, Körmöcbánya, 1834, pék, vadász
298. Hamvai Eduárd, dr., Pest, 1834, orvos, hadtest eü. szolg., NH
299. Hanzél József, Ipolykeszi, 1833, -, vadász
300. Hara József, Szolcsány, 1834, -, vadász
301. Hass Ferenc (helyesen: Henrik), Abaújszántó, 1830, kereskedősegéd, vadász, NH
302. Hauska Eduard, Sirok, 1833, -, huszár
303. Havelka János, Pozsony, 1827, -, huszár
304. Havrán József, Nagyszombat, 1832, kovács, NH
305. Häussler Károly, Újfalu, 1838, -, tüzérszertáros
306. Heidusitz Márton, Síklós (Sopron-m.), 1835, -, elesett 1865. augusztus 25.
307. Heksch Róbert Antal, Buda, 1836, fényképész, vadász
308. Henz Gyula, nemes, Vagyóc, 1841, -,
309. Hentsey Balázs, Bód, 1829, -, vadász

310. Herbert Alajos, Gyula, 1828, gépész, vadász
311. Hertelendy Mihály, Sár-Mezőtúr, 1826, -, huszár
312. Hertzky Vince, Karánsebes, 1834, -, huszár
313. Hibátska István, Székesfehérvár, 1827, -, huszár
314. Hidla György, Pöstyén, 1837, kereskedősegéd, vadász
315. Hültscher Albert, Újfalu, 1834, szolga, huszár
316. Hipp Sándor, Pozsony, 1838, -, huszár
317. Hirschofer József, Pest, 1834, asztalos, utász
318. Hoffer Mihály, Pinkafő, 1831, -, vadász
319. Holba József, Cibakháza, 1842, -, huszár
320. Homolka József, Lóc, ?, vadász
321. Horcher József, Bicske, 1838, szappanfőző, huszár
322. Horky Mihály, Sziget, 1830, kőműves, utász
323. Horváth Ferenc, Pest, 1840, mészáros, vadász
324. Horváth József, Szeged, 1827, ács, vadász
325. Horváth József, Apáti, 1837, -, vadász
326. Horváth Lajos, Zavar, 1824, -, huszár
327. Horváth Mihály, Szeged, 1832, -, utász
328. Horváth Pál, Nezsider, 1829, -, vadász, elesett 1866. november 29.
329. Horváth Pál, Jászapáti, ?, -, elesett 1865. október 23.
330. Horváth Sándor, Gyürki, 1836, bogárnár, vadász
331. Hosszú Mihály, Barcza, 1836, -, huszár
332. Hőfer József, Pozsony, 1837, szalagszövő, vadász, elesett 1865. július 26.
333. Hrabovszky Mihály, Proszné, 1827, zenész, táborigazgató
334. Hrinovics Modeszt, Késmárk, 1835, lakatos, vadász
335. Huber Gusztáv, Győr, 1835, -, huszár, elesett 1865. október 22.
336. Hubert Antal, Sárkány, 1828, pék, vadász
337. Hujok József, Gömörpanyit, 1830, -,
338. Hummel Gábor, Veszprém, 1836, borbély, huszár
339. Huszits János, Berzence, 1829, -, NH
340. Huszka Flórián, Csány, 1838, -, huszár
341. Huszty Mihály, Szentgyörgy, 1833, pék, vadász

342. Ilkóczy Antal, Ilosva, 1834, -, vadász
343. Illich Márton, Gara, 1829, -, vadász
344. Imely Viktor, nemes, Pozsony, 1839, ügyvéd, huszár
345. Immervoll Vilmos, Pest, 1833, kártyos, vadász
346. Ingiss Ferenc, Szentmárton, 1828, kefékötő, huszár
347. Ipatina Jakab, Buda, 1829, -, vadász
348. Irsaja Máté, Zombor, 1826, takács, vadász
349. Istóttin András, Dobó, 1828, -, tüzérszertáros
350. Ivanics János, Nemsóva, 1832, -, vadász
351. Iván János, Kiskunfélegyháza, 1826, -, vadász

352. Jajczay József, Buda, 1839, -, NH
353. Jakob Károly, Léva, 1830, -, vadász
354. Jancsár Imre, Tótmegyer, 1832, -, huszár
355. Jankovich József, csalmi, Eszék, 1828, -, huszár, elesett 1865. december 7.

356. Jankovics Bertalan, Szentkereszt, 1829, -, vadász
357. Jankovits Sándor, Szeben, 1829, lakatos, vadász
358. Janny Károly, Székesfehérvár, 1837, -, vadász, elesett 1865.?
359. Janschütz Ferenc, Kassa, 1834, kovács, vadász, elesett 1866. szeptember 8.
360. Jaross József, Neudorf (Szepes-m.), 1829, szegkésztő, vadász
361. Jäger Edmund, Pétervására, 1835, -, huszár, NH
362. Jámbor József, Rábadoroszló, 1836, -, huszár
363. Jányik János, Pótharaszti, 1829, -, vadász
364. Jánosy Ferdinánd, Kazsu, 1826, -, vadász, NH
365. Jellenák János, Horelicz, 1832, -, vadász
366. Jellinek Gusztáv, Sopron, 1836, diák, huszár
367. Jobst János, Szombathely, 1834, -, huszár
368. Jójárt Ádám, Turja, 1832, -, huszár
369. Jónás István, Székesfehérvár, 1831, -, huszár
370. Juhász György, Szaniszló, 1833, csizmadia, vadász
371. Juhász Gyula, Solt, 1837, puskaműves, huszár, elesett 1866. november 8.
372. Jusza István, Selmecbánya, 1837, bányász, vadász
-
373. Kacziba János, Iglinc, 1831, -, vadász
374. Kalapati József, Temerin, 1830, asztalos, vadász
375. Kalivoda Ferenc, Szokolca, 1830, -, huszár
376. Kalmár Kászló, Kiskunfélegyháza, 1836, szabó, huszár
377. Kanuski József, Eperjes, 1827, borbély, huszár, NH
378. Kanyó Balázs, Sáp, 1842, -, huszár
379. Kapczár Mihály, Semse, 1828, -, vadász, elesett 1866. szeptember 18.
380. Karetka János, Nyírlugas, 1826, -, huszár, elesett 1865. július 19.
381. Karner Miklós, Buda, 1833, tímár, vadász
382. Karner Sámuel, Máriafalva, 1832, cserzővarga, huszár
383. Karvay Ferenc, Esztergom, 1824, sebész-segéd, huszár
384. Kasza Ferenc, Szeged, 1832, -, huszár, NH
385. Kaszinszky József, Mátraszele, 1828, -, huszár
386. Kausky Henrik, Kóhalom, 1835, -, huszár
387. Kaszap Sándor, Kiskunhalas, 1836, -, huszár
388. Kaute Ferenc, Kisbér, 1836, könyvkötő, vadász, NH
389. Kállay Ignác, nemes, Orosz, 1830, -, huszár
390. Kállay Ignác, nagykállói, Nagykálló, 1834, -, vadász
391. Károlyi Mihály, Losonc, 1826, pék, huszár
392. Kelemen Imre, Kiskunfélegyháza, 1833, kovács, huszár
393. Kelemen János, Pest, 1832, keményítőkészítő, vadász, NH
394. Keller József Ferenc, Lócse, 1835, pék, vadász
395. Kertész József, Szepsi, 1830, női szabó, vadász, elesett 1866. november 8.
396. Kertész Márton, Kapuvár, 1829, -, vadász, NH
397. Keszits Kálmán, Hamzsabég (=Érd), 1836, -, vadász
398. Keszty József, Hegyhát-Sál, 1824, csikós, huszár
399. Ketskeméty István, Komárom, 1837, -, vadász, elesett 1866. június 15.
400. Kettner Ferdinánd, Komárom, 1834, kőmives, huszár
401. Klement Mátyás, Nagybecskerek, 1840, -, vadász
402. Kéler Ferdinánd Gusztáv, Eperjes, 1836, kereskedősegéd, huszár, NH

403. Kétszeres Imre, Veszprém, 1828, -, huszár
404. Killner József, Belényes, 1836, bábkalácsos, vadász
405. Kiplinger József, Szolnok (Moson-m.), 1828, kovács, huszár
406. Király János, Pítvaros, 1833, -, vadász
407. Kiss András, Debrecen, 1834, kovács, huszár
408. Kiss István, Garam-Lök, 1826, -, huszár
409. Kiss Mihály, Kiskunmajsa, 1832, szabó, huszár
410. Kiss Mihály, Hajdúhadház, 1830, -, huszár
411. Kiss Sándor, Székesfehérvár, 1833, kelmefestő, huszár
412. Kiss József, Székesfehérvár, 1828, -, huszár
413. Kittenberger Antal, Pordány, 1838, molnár, vadász
414. Kleinmeier József, Nagybecskerek, ?, -, tüzér
415. Kleisz József, Kaposvár, 1833, -, huszár, NH
416. Klekner Ferenc, Dernő, 1826, cinöntő, vadász
417. Klimeczek József, Pereszlény, 1839, takács, vadász, NH
418. Knapp János, Bős, 1837, -, huszár
419. Knesevits Károly, Zombor, 1829, szabó, vadász
420. Koblísek Vilmos, Szokolca, 1824, mézeskalácsos, huszár, NH
421. Kochen Félix, nemes, Buda, 1829, -, vadász, elesett 1867. április 2.
422. Koczur János, Dunkófalva, 1831, -, ulánus
423. Kolecsek József, Kassa, 1834, cipész, vadász
424. Kolarz József, Szucsány, 1823, gombkötő, vadász, elesett 1866. április 29.
425. Koleszár Mihály, Gönyü, 1834, -, vadász
426. Kollega Pál, Klenóc, 1831, szabó, vadász
427. Koller József, Kolontár, 1820, -, huszár
428. Kolofon Pál, Nagybecskerek, 1834, tímár, huszár
429. Kolossa Alajos, Nagyrécsa, 1839, pincér, huszár
430. Komp Mihály, Söréd, 1825, -, huszár
431. Kondor-Krausz Károly, Pest, 1837, kereskedősegéd, huszár
432. Konyets István, Ráckeresztúr, ?, -, huszár
433. Kopasz István, Tardoskedd, 1826, -, huszár, elesett 1866. szeptember 16.
434. Korencsek Jakab, Csobánka, 1840, -, tüzérszertáros
435. Korpás József, Gátalja, 1826, -, vadász
436. Koreis Ferenc, Vobrau (Győr m.), 1842, asztalos, vadász, elesett 1865. március 14.
437. Kossál János, Nagyszombat, 1830, kéményseprő, huszár
438. Korweisansky Mihály, Somos, 1834, cipész, vadász
439. Kossik Mihály, Dvorec, 1828, -, vadász
440. Koszliti József, Bélaház, ?, -, vadász, NH
441. Kosztics Péter, Nagybecskerek, 1832, -, ulánus, NH
442. Kotsár Dániel, Rozsnyó, 1833, cipész, vadász
443. Kováts György, Susány, 1832, -, huszár, NH
444. Kováts István, Vágszerdahely, 1834, kovács, vadász, elesett 1866. május 2.
445. Kováts István, Kiskunfélegyháza, 1842, -, huszár
446. Kováts János, Mezőkeresztes, 1831, -, vadász, elesett 1865.?
447. Kováts János, Kiskunfélegyháza, 1841, -, huszár, elesett 1866. december 6.
448. Kováts József, Tét, 1828, -, huszár
449. Kovatsik István, Felső-Köröskény, 1826, -, huszár, NH
450. Kozár Jakab, Lauka, 1820, -, huszár, NH

451. Köhler Emil, Kribek? (Kolozs m.), 1843, -, vadász
452. Kövessy Ágost, Breslau, pesti illetőségű, 1834, kereskedő, huszár
453. Kövér Pál, Aba, 1832, -, huszár, NH
454. Krajczár József, Göncruszka, 1829, -, huszár
455. Kravits Ferenc, Zombolya, 1826, zenész, tábori zenekar, NH
456. Králik Péter, Bobró, 1840, kelmefestő, huszár
457. Krebs Mihály, Rácsentpéter, 1839, lakatos, tüzérszertáros
458. Kreiner Kajetán, Komárom, 1837, -, vadász
459. Kriegsau Henrik, Kolozsvár, 1838, betűszedő, vadász
460. Kripta Bálint, Tiszabó, 1826, -, vadász, NH
461. Kristóf János, Kis-Kovaló, 1828, napszámos, huszár
462. Krizsanovics Péter, Zombor, 1828, szabó, huszár
463. Kronaszt Ferenc, Baja, 1834, -, vadász
464. Kronbeck Sándor, Cegléd, 1845, -, huszár
465. Krontahl Lőrinc, Nagyszeben, 1825, borbély, vadász, NH
466. Krupiák Sándor, Udvard, 1831, -, tüzér
467. Kubányi Pál, Fábiánka (Nógrád-m.), 1833, szűcs, tüzér-szertáros
468. Kubinyi Lucián, nemes, Bobrovník, 1837, -, vadász
469. Kubinyi Mihály, nemes, Prászek, 1866, -, huszár, NH
470. Kubicza Mihály, dr., Szalka, 1824, orvos, hadtesttörzs, NH
471. Kudlik Ágost, Mihálylak, 1840, -, utász
472. Kugler Antal, Szeged, 1829, cipész, huszár
473. Kugler János, Szekszárd, 1835, -, huszár
474. Kuhcsák Mátyás, Holczmanócz, 1832, -, vadász
475. Kulcsár Sándor, kulcsárkarcsai, Felsőpulya, 1839, huszár
476. Kulmer István, br., Wien, 1838, -, huszár, NH
477. Kumbauer Mihály, Loretto (Sopron-m.), 1831, kádár, utász
478. Kun Antal, Ó-kanizsa, 1832, szijgyártó, huszár
479. Kuntscher Alajos, Pest, 1835, pék, huszár
480. Kunze Vilmos, Kőszeg, 1834, hentes, huszár
481. Kurl (helyesen: Korn) Emil, Szomajom, 1831, vadász
482. Kurz János György, Felső-Lövő, 1830, tanító, vadász, elesett 1865. április 24.
483. Kürbel János, Kőrmöcbánya, 1830, -, vadász
484. Labacher Emil, Dévény, 1839, -, vadász, elesett 1865. szeptember 22.
485. Lafler Miklós, Szent-Hubert, 1834, kelmefestő, huszár
486. Lahocsinszky Miksa, Cziesitz ? (Zemplén-m.), 1823, gazdatiszt, vadász
487. Lak Mihály, Sárosd, 1831, -, vadász
488. Lakatos János, Szentgál, 1839, takács, vadász
489. Lakits Gyula, Szakácsi, 1827, -, huszár
490. Lancsák Mihály, Nagy-Dolinc, 1833, -, huszár
491. Landmann János Frigyes, Nagyszeben, 1835, -, vadász, NH
492. Lanszki József, Mezőkövesd, 1833, -, vadász
493. László Ferenc, Mór, 1833, -, vadász
494. Latinovits Jenő, borsodi és katymári, Borsod, 1837, -, huszár
495. Lattas Tivadar, Pozsony, 1829, -, vadász, elesett 1865. november 26.
496. Lazics Sándor, Új-Moldova, 1842, -, vadász, elesett 1866. november 8.
497. Láng Károly, Aranyos, 1839, kereskedősegéd, vadász

498. Lányi Sándor, Zalaba, 1836, -, testőr
499. László Béla, kászonjakabfalvi, Kolozsvár, 1833, diák, huszár, NH
500. Lechner József, Nagymarton, 1831, kőműves, utász
501. Ledniczky József, Zólyom, 1829, -, vadász
502. Lehotzky György, Mihályi, 1829, -, vadász
503. Leib Károly, Pozsony, 1829, -, vadász, NH
504. Leich József, Nagybecskerek, 1836, ács, vadász
505. Leiner Antal, Székesfehérvár, 1834, -, vadász
506. Lendvay Ferenc, Csépany, 1834, cipész, vadász, elesett 1866. november 8.
507. Lenhardt Róbert, Lőcse, 1826. mészáros, huszár
508. Lenkey Albin, Eger, 1838, -, huszár
509. Lerch Mátyás, Kercseliget, 1830, tímár, huszár
510. Leszák János, Dernő, 1833, -, huszár
511. Lichtenecker József, Pest, 1835, szakács, vadász
512. Lichtenecker Lajos, Székesfehérvár, 1842, szabó, huszár
513. Lihanez András, Klenóc, 1829, -, vadász
514. Linka János, Dunaföldvár, 1835, kovács, huszár (átállt Juarezhez)
515. Liska Ferenc, Pozsony, 1833, festő, vadász, NH
516. Lizak István, Jászapáti, 1835, -, vadász
517. Lokaicsek Eduárd, Pest, 1830, -, vadász
518. Lopusny József, Breznóbánya, 1824, bőrfestő, vadász, meghalt Laibach, 1864. szeptember ?
519. Lottner István, Hule, 1835, -, huszár, NH
520. Lovasdy József (helyesen: Rössler Zsigmond), Óbuda, 1834, -, vadász
521. Lőbmann Alajos, Kecskemét, 1837, borbély, huszár
522. Lőrincz István, Szeged, 1826, -, vadász
523. Lukács Gyula, Eger, 1843, asztalos, vadász
524. Lukácsy Kálmán, nemes, Gutor, 1842, -, huszár, elesett 1866. június 16.
525. Lukó József, Törökbecse, 1842, -, huszár
526. Lung Jakab, Lovrin, 1826, szabó, vadász
527. Lutska (helyesen: Klutska) Mihály, Palást, 1830, -, huszár
528. Lübek János, Kassa, 1833, -, vadász, NH
529. Macher Gergely, Gyöng, 1834, -, vadász, elesett 1866. június 16.
530. Maczkó (másként: Koczur) Mihály, Kecskóc, 1828, -, vadász
531. Magyar Simon Gyula, dr., Pulya, 1826, orvos, tábori egészségügy
532. Magyar Ferenc, Székesfehérvár, 1834, cipész, huszár
533. Magyar Imre, Gulsenk (?) (Zemplén m.), 1820, kalapos, huszár
534. Maitner Alajos, Galgóc, 1834, -, vadász
535. Majercsák Gábor, Érsekújvár, 1834, -, öngyilkos, 1866. április 22.
536. Majereck György, Zsolna, 1834, -, vadász
537. Majerka Mihály, Lednicz, 1830, -, vadász
538. Maklár Farkas, Újfehértó, 1835, szíjgyártó, huszár
539. Malarcsik János, Rózsahegy, 1833, lakatos, tüzér, NH
540. Manacza Gergely, Perse, 1831, -, huszár, NH
541. Mandáts József, Pest, 1833, huszár, elesett 1866. június 16.
542. Maniák János, Richwald (Szepes m.), 1833, -, vadász
543. Mantz Eduárd, Tétény, 1830, posztónyíró, vadász
544. Marek Lajos, Pest, 1828, -, huszár

545. Markovits György, Zsarnóca, 1832, molnár, vadász
546. Markovits József, Helpa, 1834, asztalos, utász
547. Marx István, Balf, 1825, -, huszár
548. Martinyi József, Kiskunhalas, 1829, -, huszár
549. Marton-Morsek János, Vác, 1837, kárpitós, huszár, ezredtörzs
550. Marvay (Morvay?) József, Pápa, 1825, molnár, huszár
551. Maschek Ede, Pest, 1838, -, huszár, NH
552. Massarek Mihály, Kopcsány, 1832, -, vadász
553. Math Dávid, Kövesd, 1824, írnok, vadász
554. Matschnig Ferenc, Szeged, 1838, -, szanitéc
555. Matusek István, Tata, 1827, pokróckészítő, vadász
556. Máté Antal, Pátka, 1822, takács, huszár, NH
557. Máthé János, Szaniszló, 1832, -, vadász
558. Mázy András, Peterd, 1835, molnár, vadász
559. Medits János, Sopron, 1833, szabó, vadász
560. Medveczky György, Makó, 1830, -, vadász
561. Medzihradzky Gusztáv, Lesti, 1834, -, vadász
562. Meisner Sándor, Pest, 1837, asztalos, huszár
563. Melegh József, Pest, 1833, szobafestő, vadász, NH
564. Mellegáts Pál, Beckó, 1827, takács, vadász
565. Melzner Mihály, Pest, 1841, -, huszár
566. Mercz Sándor, nemes, Hadusfalu, 1842, jogász, huszár
567. Merth József, Kecskemét, 1834, -, vadász
568. Mertsák Ferenc, Mátyásfalu, 1834, -, vadász
569. Metzger Ernő, hackenthali, br., Csakova, 1831, -, vadász
570. Mező Ferenc, Démeánd, 1825, -, huszár
571. Mészáros Vince, Martonos, 1833, kovács, vadász
572. Métlaki Ferenc, Csákvár, 1839, szabó, ulánus
573. Michelinecz Ágost, Nagyatád, 1842, -, vadász
574. Micheller Ferenc, Moson, 1836, -, vadász
575. Mígics József, Szent-Margita, 1834, takács, hadtest-törzs, NH
576. Mihailovits Adolf, Versec, 1842, -, huszár
577. Mihailovits József, oraviczai és görcsényi, Pécs, 1832, -, huszár
578. Mihajlovits Emil, Eger, 1840, -, huszár
579. Mihályi (Migály?) Miklós, Hankócz, 1834, -, vadász
580. Mihits Edmund, Pest, 1829, asztalos, ulánus
581. Mikla Hilár, dr., Resinár, 1842, orvos, eü. szolg.
582. Miklós József, Veszprém, 1840, kereskedősegéd, vadász
583. Miklovits József, Felső-Dió, 1833, cipész, vadász
584. Mikó József, Kollarovicz, ?, -, vadász
585. Mikos János, tarródházi, br., Széplak, 1841, huszár
586. Mikulai József, Zakamene (Árva m.), 1831, -, vadász, elesett 1866. május. 3.
587. Mikulás János, Nagykosztolány, 1828, -, huszár, NH
588. Milinszky Lőrinc, Pozsony, 1834, -, vadász
589. Miskey Alajos, nemes, Graz, 1836, orvos, tábori főorvos
590. Mistrik József, Besztercebánya, 1832, bognár, utász
591. Mlinarits Márton, Lippahóc, 1832, -, vadász
592. Mocsár Gábor, Kiskunfélegyháza, 1834, -, huszár, NH

593. Molitorisz Sámuel, Eperjes, 1831, mészáros, vadász
594. Mollner Antal, Csákvár, 1833, fazekas, vadász
595. Molnár András, Kistelek, 1838, kovács, huszár, elesett 1865. szeptember 17.
596. Molnár Hugó, vajkai és keresztú, Graz, 1843, -, tüzér
597. Molnár Imre, Hajdúböszörmény, 1830, -, vadász
598. Molnár János, Rimaszombat, 1838, tanító, huszár
599. Molnár Péter, Hajdúböszörmény, 1831, szabó, vadász, elesett 1865. október 20.
600. Moncsuska Antal, Mór, 1820, -, huszár
601. Moór (helyesen: Györey) Imre, Zalaegerszeg, 1839, -, huszár
602. Morbitzer István, Pest, 1833, -, huszár
603. Mórocz György, nemes, Szentantal, 1831, -, huszár
604. Moser György, Léka, 1836, posztóműves, huszár
605. Moser Péter, Buda, 1832, -, huszár, NH
606. Motzer József, Eger, 1839, kereskedősegéd, vadász
607. Moys Dénes, deményfalvi, Lugos, 1839, -, huszár
608. Muderlák Rudolf, Strázsa, 1824, tanító, huszár
609. Musser József, Kőszeg, 1832, férfisabó, tüzér
610. Müller Ferenc, Pozsony, 1825, -, vadász
611. Nagl Ferenc, Fraknó, 1827, -, vadász, NH
612. Nagy János, Nyergesújfalú, 1833, -, vadász
613. Nagy János, Sárkeresztúr, 1830, teológus, vadász
614. Nagy János, Zalaegerszeg, 1827, -, huszár, NH
615. Nagy László, Amacz, 1835, huszár, NH
616. Nagy Lénárd, Temesvár, 1831, molnár, huszár
617. Nagy (helyesen: Orosz) Mihály, Remeteszeg, 1833, -, huszár
618. Nagy Sándor, Debrecen, 1836, cipész, vadász
619. Najduch András, Dobrocs, 1832, -, huszár
620. Nalepa János, Alsó-Laps, 1826, -, vadász
621. Natuch János, Pest, 1841, -, ?, NH
622. Navratil Ferdinánd, Szokolca, 1833, cipész, ulánus
623. Nánai Szüts János, Nagykőrös, 1832, -, vadász
624. Nástor Ferenc, Pozsony, 1835, ács, utász, elesett 1865. június 23.
625. Nemes György, Komárom, 1838, hajós, vadász
626. Nemes János, Komárom, 1835, -, vadász
627. Neubauer Ignác, Győr, 1834, -, vadász
628. Neumann Ignác György, Eperjes, 1827, nyomdász, huszár
629. Neumann József, Hosszúaszó, 1838, kovács, huszár
630. Neumann Károly Jakab Ferenc, Székesfehérvár, 1846, szabó, vadász
631. Neuwelt Gáspár, Ősi, ?, állatorvos, huszár
632. Neuwirth Ferenc, Szárazvám, 1830, -, tüzérszertáros
633. Németh Ferenc, Mőzs, 1828, -, huszár, NH
634. Németh József, Baracska, 1833, cipész, vadász
635. Németh József, Pápóc, 1831, mészáros, huszár, elesett 1866. június 30.
636. Németh József, Kisbér, 1832, -, vadász
637. Németh Pál, Esztergom, 1833, -, vadász
638. Nikolics Emil, kékesi, Temesvár, 1839, -, huszár
639. Nikolics Pál, Pancsova, 1836, szabó, huszár, NH

640. Nikolics Vladimir, Zenta, 1828, pék, huszár
641. Niszter Sándor, Hódmezővásárhely, 1837, asztalos, huszár
642. Nittnaus Károly, Pozsony, 1839, -, huszár, NH
643. Nittnaus Mihály, Pozsony, 1837, vincellér, huszár, NH
644. Nogl Pál, Késmárk, 1834, puskaműves, tüzérszertáros, elesett 1866. augusztus 1.
645. Nussy Ferenc, Léka, 1825, cipész, huszár, NH
646. Obermayer Ottó, Sárvár, 1825, molnár, huszár
647. Oberrecht József, Székesfehérvár, 1838, molnár, utász
648. Ocsenás András, Podkonic, 1832, -,
649. Odlivák József, Thurzófalva, 1829, -, vadász
650. Ogrolitza Ignác, Binóc, 1831, molnár, tüzér, NH
651. Ohla István, Fülekpüspöki, 1833, kovács, huszár
652. Ohmischl Lajos, Szombathely, 1835, molnár, szanitéc
653. Ohnig Gyula, Karád, 1845, -, vadász, elesett 1866. április 25.
654. Oláh János, Nagymajlát, 1828, zenész, hadtest-törzs
655. Orbán Mihály, Ó-Arad, 1828, kalapos, huszár
656. Orgonás Márton, Kis-Beszterce, 1830, kőmives, szanitéc
657. Orosz István, Alsó-Baraksó, 1832, -, huszár
658. Orosz István, Debrecen, 1835, -, vadász
659. Oszkó János, Nagyperesztég, 1833, -, huszár
660. Oszusky János, Malacka, 1832, -, tüzér
661. Oszwald János, Ruszkin, 1829, cipész, vadász, NH
662. Otmayer József, Balf, 1833, pincér, vadász
663. Ottó Vince, Veszprém, 1830, -, vadász
664. Otzak György, Hamborg (Sáros m.), 1830, -, vadász
665. Pajor József, Falubattyán, 1833, -, huszár
666. Palczmann Eduárd, Igló, 1833, -, huszár, NH
667. Palkovics József, Pozsony, 1834, -, huszár
668. Palkovits Ferenc, Borostyánkő, 1832, -, vadász, elesett 1865. július 11.
669. Paluch Pál, Klubina, 1830, -, vadász
670. Pancz Gusztáv, Kacsok, 1834, -, huszár, NH
671. Panik János, ?, 1838, -, huszár
672. Papp András, Pócsmegyer, 1830, -, vadász, elesett 1866. augusztus 15.
673. Papp József, Nagykároly, 1833, -, huszár, NH
674. Papst Gottlieb, Sopron, 1833, -, huszár
675. Pataky Sándor, Kecskemét, 1836, hivatalnok, huszár
676. Pauer Károly Vilmos, nemes, Wolfsthal (Pozsony m.), 1840, -, vadász, NH
677. Pauk Miklós, Munkács, 1834, pék, vadász
678. Paulay István, dr., Pest, 1839, orvos, huszár
679. Paulay Lajos, Tokaj, 1839, kereskedősegéd, huszár
680. Paulics Lajos, Pozsony, 1830, kereskedősegéd, vadász
681. Paumann Ferenc, Oszlop, 1826, mészáros, vadász, elesett 1865. szeptember 1.
682. Pawlowsky Ede, nemes, Pest, 1833, hivatalnok, huszár, NH
683. Pálincás József, Nagykikinda, 1827, cipész, vadász
684. Pázmándy János, Székesfehérvár, 1838, -, huszár
685. Pelcsárszky Lajos, Szokolca, 1837, szabó, huszár

686. Pelikán József, Kisdabas, 1832, -, huszár, NH
687. Pethe Pál, Kiskunfélegyháza, 1831, -, huszár
688. Peringer Imre, Kecskemét, 1828, -, vadász
689. Petrik Antal, Vámosmikola, 1831, -, huszár
690. Petrovits András, Várpalota, 1832, -, huszár
691. Péchy István, Kassa, 1834, -, vadász
692. Péchy Kornél, Pécsújfalu, 1825, -, huszár, NH
693. Péter Gyula, Pécs, 1833, -, huszár
694. Pétermarkó Zsivkó, Pomáz, 1829, -, huszár, NH
695. Piazza Ágost, Lőcse, 1825, továbbszolgáló, ?
696. Pintér László, Nagysáp, 1833, -, tüzér
697. Pirovsky Sámuel, Korpona, 1834, kelmefestő, huszár
698. Pisar Jakab, Teplic (Szepes m.), 1834, kovács, vadász
699. Platz Adolf, Nagyszeben, 1835, -, vadász, elesett 1866. május 1.
700. Plohn Lipót, Szigetszentmiklós, 1842, üveges, vadász, NH
701. Plucsinszky János, Kassa, 1838, pék, vadász
702. Podmaniczky Jenő, br., Pest, 1837, -, vadász
703. Polák (később: Pókay) János, Pápa, 1829, -, huszár
704. Pollák Ignác, Belatinc, 1835, kereskedősegéd, vadász, NH
705. Pollák Mihály, Tótújfalu, 1832, -, vadász
706. Pommer György, Pest, 1830, -, vadász
707. Pompek Ferenc, Székesfehérvár, 1827, kőműves, vadász, elesett 1865. július 1.
708. Pongrátz Ferenc, Kertes, 1829, -, huszár
709. Poóts Károly, Lovászi, 1835, ács, vadász, elesett 1866. szeptember 23.
710. Popa Gábor, Rigyik, 1832, -, huszár
711. Popovics István, Bukóc, 1833, -, vadász, NH
712. Popovics István, Nagyvárad, 1832, -, vadász
713. Porter József, Miskolc, 1831, szabó, vadász
714. Postl György, Lugos, 1839, -, vadász
715. Pozsár Imre, Kiskunlacháza, 1831, kovács, huszár
716. Pőczel József, Nagyikinda, 1831, pincér, vadász
717. Pöntör László, Keszthely, 1824, -, huszár
718. Prinner Mihály, Réte, 1838, kereskedősegéd, huszár
719. Prokop János, Pozsony, 1836, inas, huszár
720. Prokopp Gusztáv, Pozsony, 1837, -, vadász
721. Pucsek András, Lónyabánya, 1833, cserzővarga, vadász, NH
722. Punzengruber Lajos, Buda, 1826, -, vadász
723. Pyber Mihály, gyerkényi, Baromlak, 1830, -, elesett 1865. szeptember 12.
724. Radanovits Emil, Siklós, 1830, pék, huszár
725. Radocsay Miklós, Cvitkovic (Modrus-Fiume m.), 1844, tüzér
726. Rajkovics Uros, Zombor, 1832, kereskedősegéd, vadász
727. Rajky János, Kám, 1829, kertész, huszár
728. Rakodi Antal, Kiskunmajsa, 1834, -, huszár
729. Ratzenberger János, Moson, 1834, ács, utász
730. Rác József, Zenta, 1834, zenész, vadász
731. Ráskay Lajos, nemes, Zengg, 1828, nyelvtanár, elesett 1865. november 22.
732. Rátz Antal, Komárom, 1834, mészáros, huszár, NH

733. Recsobek Márton, Vác, 1823, szíjgyártó, huszár, NH
734. Reginyi Rezsó, Radna, 1829, -, huszár, NH
735. Rehling Ferenc, Tarcsafürdő, 1834, mészáros, utász
736. Reidl István, Doborján, 1833, pék, vadász
737. Reingrabner Máttyás, Szentgyörgy, 1819, ács, vadász
738. Reischel Pál, Riczing, 1824, pék, vadász
739. Reisz Henrik, Kapnikbánya, 1828, -, huszár
740. Reiter Jakab, Vác, 1837, bognár, utász
741. Repkó István, Toriszka, 1829, -, huszár, NH
742. Repser Dániel, Brassó, 1834, -, vadász
743. Repser Ferdinánd, Nagyszeben, 1837, -, vadász
744. Reskovics Máttyás, Ulósa, 1835, diák, huszár
745. Romancsik István, Esztergom, 1838, molnár, huszár, NH
746. Rosenthal János József, Mezőkovácsháza, 1836, -, huszár, NH
747. Rosenthal Konstantin Márton, Mezőkovácsháza, 1840, -, vadász, NH
748. Rosinetz János, Huszt, 1831, -, vadász
749. Rosz Ágost, Kőszeg, 1838, fazekas, vadász
750. Roth János, Szeged, 1827, asztalos, vadász
751. Rothammel Lajos, Kassa, 1837, -, vadász, NH
752. Rott Sándor, Pest, 1833, cipész, utász
753. Rozboril Jakab, Egbell, 1830, napszámos, huszár
754. Rögler Edmund, Pest, 1841, -, tüzér, NH
755. Rummel Ignác, Győr, 1831, -, vadász
756. Rupler János, Nagymárton, 1830, ács, vadász
757. Ruzska Sándor, Esztergom, 1833, kovács, vadász
758. Sahin Lajos, Szováta, 1824, -, huszár
759. Sahlhausen Móríc, br., Kassa, 1832, -, huszár, NH
760. Salamon József, Haláp, 1837, -, huszár, elesett 1865. október 18.
761. Salzer Zsigmond, Kőhalom, 1838, -, ulánus
762. Sarlay Pál, Losonc, 1834, mérnök, utász
763. Sass János, Jászberény, 1835, cipész, huszár
764. Sawitz Tamás, Szárafalva, 1832, -, huszár
765. Sági György, Bajsa, 1829, molnár, vadász, elesett 1865. október 14.
766. Sándor János, Filkeháza, 1833, -, huszár, NH
767. Sárkány János, Kiskunfélegyháza, 1836, -, huszár
768. Schadeberg Béla, Nyíregyháza, 1837, fodrász, vadász
769. Schalk József, Németújvár, 1834, -, vadász
770. Schandorf Mihály, Pozsony, 1837, sóárus, vadász
771. Schäfer Károly, Pozsony, 1828, hentes, huszár
772. Scheidl Ferenc, Doborján, 1827, pék, vadász
773. Schekulin József, Ligvánd, 1830, -, vadász
774. Scherer József, Bozsók, 1827, szabó, huszár, elesett 1866. június 11.
775. Schiebel József Ignác, Fogaras, 1824, zenész, tábori zenekar, NH
776. Schimak János, Kurtakeszi, 1830, -, huszár, NH
777. Schimansky Lajos, Pécs, ?, -, vadász
778. Schintal József, Vittenc, 1825, cipész, tábori zenekar, NH
779. Schleuch Hugó, Arad, 1838, kereskedősegéd, vadász, NH

780. Schmege József, Pécs, 1837, továbbszolgáló, vadász
781. Schmidt Károly, Pest, 1824, cipész, vadász
782. Schmidt Rudolf, Tabajd, 1834, -, huszár
783. Schneider János, Baja, 1830, -, vadász
784. Schneider Jordan, Pozsony, 1820, -, vadász
785. Schneider József, Pozsony, 1827, könyvkötő, vadász, elesett 1866. március 20.
786. Schneider József, Kismarton, 1834, pék, vadász
787. Schram Ignác, Nagyszombat, 1832, lakatos, vadász
788. Schreiber Emil, Kassa, 1839, hivatalnok, vadász, elesett 1865. november 22.
789. Schrödl József, Magyaróvár, 1840, pék, vadász
790. Schumichrast Gusztáv, Kisucza-Újhely, 1842, diák, huszár
791. Schuntner Károly, Pest, 1830, cipész, vadász
792. Schuster Mihály Adolf, Nagyszeben, 1833, jogász, vadász, NH
793. Schuster Frigyes Vilmos, Nagyszeben, 1837, kereskedő
794. Schürich Antal, Temesvár, 1831, pék, huszár
795. Schwab Ágost, Nyitra, 1829, -, tűzér
796. Schwarz Móric, Pécs, 1839, -, vadász, NH
797. Schwarz Antal, Pozsony, 1834, szabó, huszár, NH
798. Schwarz János, Jánok, 1833, asztalos, NH
799. Schwarz János, Remete, 1834, férfiszabó, vadász, NH
800. Schwarzinger Emil, Nagyszeben, 1833, -, utász
801. Schwetz József, Zayugróc, 1831, kovács, utász, elesett 1866. június 16.
802. Sebastian Lajos, Nagyszeben, 1830, továbbszolgáló, vadász, NH
803. Sebes Miklós, zilahi, Buda, 1834, -, huszár, NH
804. Seger Antal, Temesvár, 1836, lakatos, vadász
805. Segner Mihály, Pozsony, 1833, -, utász
806. Seile János, Pest, 1832, -, huszár
807. Seidl György, Soroksár, 1833, molnár, huszár
808. Selmeczi József, Csákvár, 1828, szabó, huszár, elesett 1866. február 1.
809. Sengl János, Prága (pesti illetőségű), 1833, -, utász
810. Serbán József, Segesvár, 1830, kőműves, vadász
811. Serfőző József, Pest, 1835, -, huszár
812. Sergely József, Kecső, 1833, cipész, vadász
813. Sesztanovics István, Németjérfalu, 1829, -, huszár
814. Sidlovszky Viktor, Feketehalom, 1838, -, tűzészertáros, NH
815. Sikor Ferenc, Győr, 1837, -, vadász, NH
816. Simon Ignác, Kónyi, 1833, kovács, huszár
817. Simon István, Polgárdi, 1834, -, huszár
818. Simonis Gottfried, Szászsebes, 1832, -, vadász, NH
819. Simonovits István, Zombor, 1830, -, huszár
820. Sirchich Salamon, Beczkó, 1833, -, tűzér
821. Siskovits Menyhért, Munkács, 1829, cipész, vadász
822. Sittra von Ehrenheim Ottó, Pozsony, 1835, -, huszár
823. Skacel Willibald, Kőszeg, 1828, -, tűzér, NH
824. Skorecz József, Alsó-Köröskény, ?, -, huszár
825. Skultéty Károly, Körmöcbánya, 1843, kereskedősegéd, huszár
826. Smekál Rudolf, Pest, 1832, cipész, huszár, NH
827. Somerauer Hugó, Pápa, 1840, -, huszár

828. Sommer Adolf, Pest, 1832, -, vadász
829. Soós Sándor, Kecskemét, 1832, lakatos, vadász
830. Soós Sándor, Pápa, 1829, -, vadász
831. Spanraft Antal, Esztergom, 1840, -, vadász, elesett 1865. július 25.
832. Spátay Lajos, Ólved, 1826, -, vadász
833. Sperka Vince, Szomolány, 1836, -, vadász
834. Sprentz Ferenc, Kolozsvár, 1837, diák, vadász
835. Staits Péter, Nagybécskerek, 1832, napidíjas, vadász, elesett 1865. március 14.
836. Stankovits Lajos, Pozsony, 1834, kőműves, vadász
837. Stankovits Mátyás, Parád, 1830, szabó
838. Stark Mihály, Ócsény, 1830, molnár, vadász
839. Stassino György, Pest, 1830, -, huszár, NH
840. Steiger Engelbert, Pozsony, 1830, cipész, utász
841. Steinhardt Károly, Kismarton, 1832, -, vadász
842. Stekler Ferenc, Kolozsvár, 1823, zenész, katonazenekar, NH
843. Stelczer Károly, Rohonc, 1828, -, huszár
844. Stelle Gottlieb, Komárom, 1830, ács, utász
845. Sübián Ambrus, Maros-llye, 1832, -, vadász
846. Stinkovits Zsigmond, Máramarossziget, 1834, pék, huszár
847. Stipán János, Csursin? (Zala m.), 1829, -, vadász
848. Stoblak Vaszil, Nagy-Lucska, 1830, -, vadász
849. Stocker János, Zsombolya, 1836, cipész, vadász
850. Stodola Péter, Tata, 1839, zenész, tábori zenekar, NH
851. Stolarik János, Pöstyén, 1825, kovács, huszár, NH
852. Suba Dániel, Máramarossziget, 1834, -, vadász
853. Surina István, Gyöngyös, 1831, posztóműves, vadász
854. Susany Miklós, Kismarton, 1834, -, huszár, elesett 1866. január 11.
855. Suschner András, Veresvágás, 1827, -, vadász
856. Suszták János, Nyitra, 1828, -, vadász, NH
857. Sütő István, Csehi, 1833, -, huszár, elesett 1865. november 30.
858. Sütő György, Szeged, 1822, bognár, utász
859. Sütő Lajos, Komárom, 1841, -, vadász
860. Sváb Ignác, Komárom, 1842, -, vadász
861. Sváb János, Somodi, 1829, -, vadász
862. Sveteletz János, Rábfüzes, 1831, -, huszár
863. Szabó Alajos, nemes, Malacka, 1828, -, huszár, NH
864. Szabó Bálint, Kecskemét, 1830, rézöntő, vadász
865. Szabó György, Debrecen, 1824, -, huszár
866. Szabó György, Szentgyörgyvár, 1831, -, huszár
867. Szabó István, Karcag, 1833, -, huszár
868. Szabó János, Pernstorff (?) (Sopron m.), 1826, -, vadász, NH
869. Szabó János, Pákozd, 1831, -, huszár
870. Szabó János, Cegléd, 1840, kovács, huszár
871. Szabó József, Dömölk, 1830, -, huszár
872. Szabó József, Fony, 1834, -, vadász
873. Szabó Károly, Máramarossziget, 1828, -, vadász
874. Szaboltsik István, Kassa, 1833, -, vadász

875. Szahola Ferdinánd, Győr, 1825, szabó, huszár, NH
876. Szakal János, Vulka-Pordány, 1834, -, vadász
877. Szakál Gábor, Pest, 1831, molnár, utász
878. Szakó György, Vága, 1829, -, huszár, NH
879. Szalay András, Csongrád, 1834, szabó, huszár
880. Szalay Mihály, Foktő, 1835, szappanfőző, huszár
881. Szalay György, Tamási, 1831, -, vadász
882. Szalcher János, Szikla, 1829, -, vadász, elesett 1865. február 22.
883. Szauder József, Tolna, 1840, asztalos, utász
884. Szedlák György, Szélnye, 1832, -, utász
885. Szép Mihály, Bikács, 1837, kovács, huszár, NH
886. Szekendi János, Szécsény, ?, -, vadász
887. Szelecsényi Lajos, Rahó, 1838, -, huszár, NH
888. Szemethy Gábor, Nagy-Bajcs, 1832, -, vadász, NH
889. Szenczi Mihály, Vaszar, 1834, mészáros, huszár
890. Szendrői Török József, Ó-Arad, 1841, kereskedősegéd, huszár, NH
891. Senekovich Károly, Kismarton, 1839, cipész, huszár
892. Szenger Ede, dr., orvos, ?, ?, tábori egészségügy, NH
893. Szentmarjay György, Cserepeskenéz, 1835, diák, huszár, NH
894. Szentmiklósy Konrád, Szilas-Balhás, 1833, -, huszár, elesett 1865. szeptember 2.
895. Szentpétery László, Rimaszombat, 1839, tímár, huszár
896. Szeybrick János, Eger, 1836, -, huszár, NH
897. Székelyi Lajos, Debrecen, 1829, cukrász, vadász
898. Szijártó István, Székesfehérvár, 1834, -, vadász
899. Szilatis Alajos Pál, Pozsony, 1829, szabó, huszár
900. Szilágyi Lajos, Eperjes, 1833, asztalos, vadász
901. Szilágyi Márton, Cegléd, 1829, -, huszár
902. Szilágyi Pál, Vilmány, 1832, -, huszár
903. Szillessy Ágost, Nemesjác, 1838, cipész, huszár
904. Szimics Simon, Nagybecskerek, 1834, hivatalnok, vadász
905. Szintén József, Szilas-Balhás, 1838, szabó, vadász
906. Szlezák Mátyás, Máriavölgy, 1829, -, huszár, NH
907. Szlovák József, Szvrascinovec (Trencsén m.), 1834, -, vadász, NH
908. Szolnok József, Kiskunfélegyháza, ?, -, huszár
909. Szoltsán Mihály, Kiskunhalas, 1828, takács, huszár
910. Szóráth Antal, Vága, 1834, molnár, huszár, elesett 1865. június 26.
911. Szorián Itode, Borgó-Prund, 1828, -, vadász
912. Szöllősy Ferenc, Alsónémedi, 1838, szobafestő, vadász
913. Sztecsovics Antal, Viznice, 1825, -, huszár, elesett 1866. április 2.
914. Sztojanovits Bazil János, Nagyikinda, 1807, -, vadász
915. Sztrizsanek János, Czerova, 1840, kovács, huszár
916. Sztraka Antal, Szélakna, 1828, -, vadász
917. Sztrapkó János, Fűrész, 1834, -, vadász
918. Sztrapkó József, Nőtincs, 1835, -, vadász
919. Szukup Ádám, Szokolca, 1834, takács, huszár, NH
920. Szügyi Ferenc, Szolnok, ?, lakatos, vadász
921. Szüts Károly, Buda, 1831, hölgyfodrász, vadász
922. Szy István, Sárbogárd, 1832, -, vadász

923. Takács András, Visznek, 1834, -, vadász
 924. Takács István, Kunmadaras, 1829, -, vadász
 925. Takáts Gábor, Nádasd, 1829, -, vadász
 926. Takáts István, Rábakovácsi, 1834, -, huszár
 927. Takáts János, Komárom, 1830, -, huszár, NH
 928. Takáts József, Berza, 1831, -, vadász
 929. Tamási János, Foktő, 1831, -, vadász
 930. Tamási Ferenc, Marczali, 1836, -, vadász, NH
 931. Tamássy József, Abony, -, vadász
 932. Taschner Ferenc, Grics, 1830, -, vadász, NH
 933. Taschner József, Kristyán, 1834, -, vadász
 934. Tálos István, Felsőörs, 1828, takács, huszár, elesett 1866. augusztus 19.
 935. Teknős János, Bát, 1832, -, vadász
 936. Tepper Ferenc, Pozsony, 1838, -, vadász, elesett 1865. szeptember 22.
 937. Tersztyánszky Kristóf, Asszonyfalu, 1831, -, huszár
 938. Tersztyánszky Sándor, Nyitra, 1832, kereskedősegéd, tüzér
 939. Tertik Károly, Aranyosmarót, 1826, kereskedő, vadász
 940. Thober Ferenc, Kabolya-Polyána, ?, -, huszár
 941. Thomas Ferenc, Szentgyörgy, 1830, kereskedősegéd, vadász, NH
 942. Thomka Simon, folkusfalvi, Zólyom, 1833, kereskedő, vadász
 943. Tibolth Gyula, kocsobai, Sopron, 1834, -, huszár, NH
 944. Timár József, Pest, 1831, cipész, vadász
 945. Tipograf János, Balázsfalva, 1834, cserzővarga, vadász, NH
 946. Tittler Alajos, Alsó-Lendva, 1832, kovács, huszár
 947. Tokár Antal, Zenta, 1830, kötélverő, vadász
 948. Töközy Imre, Gálos, 1823, kovács, vadász
 949. Tolnay András, Szőgye, 1834, szabó, vadász
 950. Tomasini György, nemes, Vác, 1829, mérnök, huszár
 951. Tomán Vencel, Bajmóc, 1833, -, huszár, NH
 952. Tomek Mihály, Szokolca, 1829, cipész, elesett 1865. augusztus 21.
 953. Tonhauser István, Tata, 1836, -, vadász, NH
 954. Topár János, Jánosháza, 1830, -, vadász
 955. Toronyi János, Csurgó, 1825, takács, vadász
 956. Tóth Ferenc, Komárom, 1828, hajós, huszár
 957. Tóth Gábor, Tardoskedd, 1825, -, huszár
 958. Tóth István, Sümeg, 1824, -, huszár
 959. Tóth Sándor, Kőszeg, 1837, -, vadász, elesett 1865. július 19.
 960. Török Sándor, Szentes, 1832, továbbszolgáló, testőrkaplár
 961. Törös Lajos, Sikárló, 1831, -, huszár
 962. Travnicsek Adolf, Lamacs, 1838, asztalos, huszár, elesett 1865. március 16.
 963. Tréfás Károly, Bereck, 1835, -, huszár, elesett 1866. június 28.
 964. Traucsák Imre, Muzsla, 1833, szabó, tüzérszertáros
 965. Triesz János, Városlőd, 1827, -, vadász
 966. Trimmer Péter, Köttse, 1836, vadász
 967. Tropler Mihály, Pozsony, 1833, -, vadász
 968. Trittremmel Ferdinánd, Sopron, 1841, bognár, huszár
 969. Trutsik Márton, Pozsony, 1834, ács, utász
 970. Turcsányi Ferenc, Szabadka, 1834, kőműves, vadász
 971. Turi Albert, Hajdúszoboszló, 1833, jogász, huszár

972. Turkovits István, Tótújfalva, 1833, -, vadász
 973. Turkovits János, Tótújfalva, 1833, -, vadász, NH
 974. Turtsek András, Illava, 1836, vadász, elesett 1866. június 16.
 975. Tüdös József, Komárom, 1841, cukrász, huszár, NH
976. Udvardy Sándor, Szentmártonhegy, 1832, -, huszár
 977. Ujházy Ferdinánd, Pest, 1834, -, vadász
 978. Ungár Ferenc, Siklós (Sopron m.), 1832, -, vadász
 979. Uniatycki Ferenc, Nagyszombat, 1834, -, vadász
 980. Urbán István, Ludas, 1820, -, huszár
 981. Urbán János, Kassa, 1833, posztóműves, tüzér
982. Valkó Mihály, Gölnicz, 1838, mészáros, huszár, elesett 1865. március 27.
 983. Vancsó Pál, Vörösvár, 1834, szabó, vadász
 984. Varga András, Komárom, 1828, -, vadász
 985. Varga György, Csömöte, 1831, -, vadász
 986. Varga József (helyesen: Gaborik Pál), Csuz, 1827, cipész, vadász
 987. Varga Mihály, Seregélyes, 1830, szabó, vadász, NH
 988. Varga Miklós, Szeszta, 1832, -, huszár
 989. Vargay András, Eperjes, 1831, ács, vadász
 990. Varjassy Béla, nemes, Arad, 1839, -, huszár, NH
 991. Várady József, Kolozsvár, 1824, szabó, vadász, elesett 1865. március 5.
 992. Verbay Gusztáv, Bugyi, 1828, cipész, huszár, elesett 1866. november 8.
 993. Végh Lajos, Somlyó, 1837, kalapos, vadász
 994. Vékor József, Kiskunmajsa, 1829, -, huszár
 995. Vidovich Kristóf, Oravocza, 1843, -, vadász, elesett 1866. ?, Oajaca
 996. Vigh Antal, Székesfehérvár, 1834, szabó, huszár
 997. Vikidál Ignác, Jászberény, 1824, -, vadász
 998. Vincze Antal, Eger, 1833, -, vadász
 1000. Vigel János, Szár, 1834, -, vadász, elesett 1866. szeptember 24.
 1001. Voit Gyula, Pozsony, 1836, -, vadász
 1002. Vojnics János, Újfalu, 1828, takács, vadász
 1003. Vonházy József, Munkács, 1836, kovács, utász
 1004. Vörös Ferenc, Székesfehérvár, 1824, -, huszár, NH
 1005. Vuits László, Ráckeve, 1830, szappanfőző, huszár
1006. Wagenhoffer Alajos, Nagymarton, 1836, gyepmester, huszár
 1007. Wagner József, Schofiditsch? (Vas-m.), 1832, -, vadász
 1008. Wagner Károly Walter, wetterstädti, Nagyszeben, 1838, huszár, NH
 1009. Wankern Antal, Nagyikikinda, 1825, vadász
 1010. Warinszky Ferenc, Körmöcbánya, 1832, pék, vadász
 1011. Wawra József, Kosolna, 1831, -, huszár
 1012. Weber Ágoston, Németszentpéter, 1833, lelkész, tábori főlelkész
 1013. Weinberger János, Selmezbánya, 1837, pék, vadász
 1014. Weinzirl Vilmos, Oraviczabánya, 1832, gyógyszerész, eü. szolg.
 1015. Weiss Gusztáv József, Pinka-Miske, 1837, pék, vadász
 1016. Weiss Henrik, nemes, Nedec, 1838, -, huszár
 1017. Wendel Ferenc, Vinga, 1834, -, vadász, elesett 1865. október 3.

1018. West János, nemes, Nagyszeben, 1838, továbbszolgáló, huszár
 1019. Wichtrich Ferdinánd, Zsombolya, 1837, kereskedősegéd, huszár, elesett 1865. szeptember 23.
 1020. Wickenburg Edmund, gr., Krems, 1831, -, huszár, NH
 1021. Wiczen István, Gajár, 1829, -, tüzér
 1022. Widder Vencel, Stájerlak, 1838, asztalos, utász
 1023. Wiesner Mihály, Incéd, 1834, -, vadász
 1024. Wilfing József, Ruszt, 1832, -, tüzér
 1025. Wilhelm Antal, Devecser, 1830, mészáros, vadász, elesett 1865. november 4.
 1026. Winter Ferenc, Csütörtökhely, 1838, huszár
 1027. Wjecha József, Liptóújvár, 1835, kéményseprő
 1028. Wolf Lőrinc, Sopron, 1839, kertész, vadász
 1029. Wörös Miklós, nemes, Csóvár, 1830, -, vadász
 1030. Wresitz Ferenc, Gyula, 1827, -, huszár
 1031. Wukassowich József, Varasd, 1835, -, vadász
 1032. Wurst Károly, Nagyszeben, 1835, lakatos, tüzér
 1033. Würtl János, Buda, 1830, -, vadász
1034. Zambi József, Felsőőr, 1832, -, vadász
 1035. Zavadzky Mihály, Lengvár, 1837, kalapos, huszár
 1036. Zámolyi Gáspár, Pusztafödemes, 1834, pék, vadász
 1037. Zechner Mihály, Peremarton, 1838, pincér, huszár
 1038. Zechmeister József, Somfalva, 1826, molnár, vadász
 1039. Zerdahelyi Eduárd, Nyitra, 1840, -, huszár
 1040. Zichy Zsigmond, gr., Komárom, 1840, -, huszár, NH
 1041. Zimmermann Emil, nemes, Pozsony, 1834, -, vadász, NH
 1042. Zimmermann Károly, Szakolca, 1831, nyerges, huszár
 1043. Zoka József, Csokonya, 1833, -, vadász, elesett 1866. április 11.
 1044. Zöld (helyesen: Zsebő) Pál, Káloz (Fejér m.), 1830, huszár
 1045. Zubkó Mihály, Kis-Azar, 1830, -, vadász
1046. Zsaszó Márton, Strázsa, 1833, -, huszár, NH
 1047. Zsolnay István, Debrecen, 1839, cipész, huszár, NH

A véres, csaknem három évig tartó polgárháború eseményeinek mégoly vázlatos áttekintése is meghaladná mostani célkitűzésünknek, vagyis a magyar harcosok névsora és adatai ismertetésének kereteit. Miksa császárt egy mexikói törzstiszte adta ellenségei kezére és ennek következtében meddőnek bizonyult a súlyos vérvesztéséget szenvedett magyar huszárak önfeláldozó küzdelme.

Miksa mellett fogságában, a siralomházban, majd a kivégzés során csak hűséges magyar mindenese – inasa, szakácsa, borbély a vígasztalója – állhatott, Tüdős József, a későbbi híres pesti cukrászmester.

A kivégzés helyén – amikor a szenvedélyek már régen elültek, s a gyászos esemény a kellő történelmi távlatba került – emlékkápolnát emeltek. 1901. június 27-én helyreállt a diplomáciai kapcsolat Ausztria–Magyarország és Mexikó között, de az emlékkápolna ünnepélyes felavatására már 1901. április 10-én sor került. 1915-ben azonban a szélsőséges beállítottságú tartományi kormányzó, Montez tábornok a felizgatott tömegek nyomása alatt az emlékkápolna lerombolását vette tervbe. Erre azonban az Osztrák–Magyar Monarchia követének, Kánya Kálmánnak – Magyarország 1933–1938 közötti külügyminiszterének – tapintatos és egyben erélyes fellépése folytán nem került sor.

JELMAGYARÁZAT

- – szakképzettség nélküli (általában gazdálkodó, földbirtokos, zsellér, segédmunkás)
- D – dezertált, vagy eltűnt, vagy önként átállt a republikánus oldalra, vagy önként Mexikóban maradt
- E – engedéllyel leszerelt, Mexikóban megtelepedett
- Eü – egészségügyi okokból leszerelték, hazaszállították
- H – hadifogságba esett, sorsa ismeretlen, a hazatérők között nem szerepel
- Hv – hadifogságba esett, majd szabadult s hazatért
- K – fegyelmi vagy büntetőjogi okokból kicsapták a seregből
- NH – az Önkéntes Hadtest feloszlása után belépett Miksa császár nemzeti hadseregébe. (Később részben hazatértek, részben Mexikóban vagy más amerikai államokban telepedtek meg.)
- Ö – öngyilkos lett
- Elesett – harctéren vagy ott szerzett sebesülés következtében hadikórházban elhunyt, vagy a republikánusok kivégezték
- + – betegség következtében elhunyt

VITA

BORUS JÓZSEF

ÉSZREVÉTELEK DOMBRÁDY LÓRÁND TANULMÁNYÁHOZ

Nagy érdeklődéssel kezdtem olvasni a Hadtörténelmi Közlemények 1989. 3. számában Dombrády Lóránd: Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében című tanulmányát. Érdeklődésem nyomban helyesléssel párosult a szerző levéltári hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzeteinek láttán. Ezek a lábjegyzetek azonban hamarosan hiányérzetet, majd kételkedést támasztottak bennem. Hiányérzetet azért, mert a tanulmányban a Lengyelország elleni, 1939 szeptemberi német támadással foglalkozó irodalomból szinte egyetlen munkára sem találunk utalást; kétkedésemet pedig a német haderőre vonatkozó adatok pontatlansága, téves jellege váltotta ki.

Nyilvánvaló, hogy egy korlátozott terjedelmű tanulmánytól nem lehet megkövetelni a témára vonatkozó irodalom részletes használatát vagy idézését. Annyit azonban az olvasó mindenképpen elvár, hogy a fontosabb, akár régebbi, de főleg az újabb irodalom alapján valamiféle általános tájékoztatást kapjon. Ez alapvető, úgy is fogalmazhatnánk, örök feladata a történetírásnak. És hogy ilyen tájékozódásra, tájékozottságra magának a történetkutatónak is nélkülözhetetlenül szüksége van – Dombrádynak is szüksége lett volna –, ezt jelen vitacikkkel is igyekszem bizonyítani.

A Lengyelország elleni német támadással foglalkozó korabeli kiadványokat és a különféle általános munkákat most figyelmen kívül hagyva, alapvető feldolgozásnak tekintendő Nikolaus von Vormann szolgálaton kívüli páncélostábornok: „Az 1939. évi hadjárat Lengyelországban. A szárazföldi haderő hadműveletei” című, 1958-ban megjelent¹ munkája. 1939 szeptemberében v. Vormann alezredesi rangban az OKH, a szárazföldi haderő főparancsnokságának összekötő tisztjeként Hitler főhadiszállásán tartózkodott², így – személyes jelenléte révén – közvetlenül értesült a lengyelországi hadjáratra vonatkozó különféle döntésekről, ismerte a kiadott parancsokat, intézkedéseket éppúgy, mint az ide beérkezett jelentéseket. Tapasztalatait jól, érdekesen hasznosítja könyvében. Külön érdeme, hogy függelékben közli a német szárazföldi haderő 1939. szeptember 1-jei teljes haderejét, a parancsnokok névsorával együtt³.

N. von Vormann könyve – noha jó 30 esztendővel ezelőtt látott napvilágot – ma sem avult el. A lengyelországi hadjáratról egyébként a legújabb összefoglalást a freiburgi Militärgeschichtliches Forschungsamt tíz kötetre tervezett, „A Német Birodalom és a második világháború” című nagy sorozatának 1979-ben megjelent második, „A hegemonia létrehozása az európai kontinensen” c. kötetének harmadik része tartalmazza: „Hitler első »villámháborúja« és kihatásai Északkelet-Európára”⁴.

Ez a rész – Horst Rohde munkája – ismerteti a hadjárat előzményeit, a katonai előkészületeket, a hadjárat menetét 1939. szeptember 1-jétől október 6-áig, végül a hadiesemények következményeit. A leírást több táblázat és térkép egészíti ki – pontosan szemléltetve a felvonulást és a hadmozdulatokat.

1 Der Feldzug 1939 in Polen. Die Operationen des Heeres. Weissenburg, 1958.

2 L. erre Hans-Adolf Jacobsen bevezetését a „Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)” I. kötetéhez. München, 1982. 154. E o.

3 v. Vormann i. m. 202 s. köv. o.

4 Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 2. k. Die Errichtung der Hegemonie auf dem europäischen Kontinent. Stuttgart, 1979. A 3. rész 77–156. o.

Dombrády tanulmánya ismételt kitér a magyar–román viszonyra 1939 szeptemberében. Irodalmi hivatkozást erre vonatkozóan sem ad, még Andreas Hillgruber: „Hitler, Károly király és Antonescu tábornagy” című, korábban egyik könyvében idézett munkáját⁵ sem említi.

Jogosnak látszhat persze az az ellenvetés, hogy ezek az általam számonkért munkák nem a magyar politikai és a hadseregvezetés 1939 szeptemberi ellentétéivel foglalkoznak. Ez teljes mértékben igaz, de hogy mennyire szükség lett volna használatukra, és hogy ily módon milyen tévedéseket, hibákat lehetett volna elkerülni, azt a következőkben kívánom bemutatni.

Dombrády tanulmányának 3. oldalán felbukkan Pariani tábornok, „az olasz vezérkar főnöke”-ként⁶. Az olasz vezérkar – voltaképpen nagyvezérkar – főnöke 1933-tól 1940. december 6-ig Pietro Badoglio tábornagy volt⁷; az egyes hadrőrnemek élén külön vezérkari főnök állott. A szárazföldi haderőnél (*forze terrestri*) ezt a tisztséget töltötte be Alberto Pariani tábornok, helyettes államtitkár 1939. október 31-ig⁸.

Tovább olvasva a tanulmányt, a szöveg egyre ismerősebbnek tűnt. Nem volt nehéz megállapítanom, hogy ez – a bevezető és a rövid befejező bekezdés kivételével – lényegében azonos Dombrády már idézett, három évvel korábbi könyve első részének „A lengyel–német ellentét és a világháború kirobbanásának hatása a katonai vezetés terveire” című fejezetével⁹.

Lényegében, tehát nem betű szerint. De mit jelent ez közelebről? Az persze elképzelhető, hogy ha a szerző – és természetesen a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottsága – szükségesnek látta a három év előtt könyv formában megjelent szöveg egy részének újbóli közzétételét, ezt azért tette, mert újabb adatokat, megállapításokat, netán következtetéseket, értékelést kívánt közölni.

Ilyeneket az olvasó azonban hiába keres a tanulmányban. Talál viszont olyan eltéréseket a könyv szövegéhez képest, amelyek okát legfeljebb találgatni tudja. Így például a második bekezdésben, ahol a szerző ismerteti Utassy Lóránd alezredes, londoni magyar katonai attasé 1939. június 9-i jelentését Banfield ezredessel, „a brit honvédelmi minisztérium közép-európai referensével” folytatott beszélgetéséről¹⁰. Az ide tartozó jegyzet szerint Utassy jelentése az Országos Levéltárban található.

Ugyanerről a szerző 1986-ban megjelent könyve megfelelő helyén ezt írta: „Utassy május 4-én jelentette, hogy egy nappal korábban beszélgetést folytatott Banfield vezérkari ezredessel, a brit honvédelmi minisztérium közép-európai referensével.”¹¹ A beszélgetés tartalmi ismertetése a könyvben és a tanulmányban csaknem szó szerint azonos, és mindkét helyen szerepel ugyanaz az idézett mondat is. Ugyanígy azonos a forrás megjelölése is: OL K 64-82-27/b-562 Rp., – annyi eltéréssel, hogy a könyvben az OL után pont is van, és a végén az 562 után még /1939 áll.¹²

Hasonló ilyen eltérések további részletezését a tisztelt olvasó joggal minősíthetné a szíves türelmével való visszaélésnek – ezért inkább a konkrét német vonatkozásokra térek át. A tanulmány egy további részében ezt írja a szerző: „Augusztus 28-án megkezdődött a német és szlovák csapatok felzárkózása a lengyel határra. A Szlovákiában összehívott 5. német hadsereg magasabbegységei, a XVII., a XVIII. hegyi és a XIX. gépesített hadtestek – 10-12 német hadosztály –, valamint a két szlovák hadosztály befejezték a felkészülést a támadáshoz.”¹³

Ehhez a mondathoz Dombrády főként a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött vezérkari iratanyagból idéz, a következőképpen: HL Eln. vkf. 1. 1939/4507. – Ilyen számú irat van a levéltárban, a 220. csomóban; ez az 1939. augusztus 29-i, 6. sz. helyzetközlés, melyben csupán német csapatszállításokról, német légvédelmi tüzérségről és német repülőgépekről esik szó. Nem szerepel benne azonban semmiféle német hadsereg vagy hadtest, sem számmal, sem szám nélkül.

5 Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944. Wiesbaden, 1954. 2. kiad., kisebb javításokkal uo., 1965. A hivatkozás *Dombrády Lóránd.*: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944. Budapest, 1986. 183. o., 103. jegyzet; rövidített címközlés, betűhibával.

6 Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK) 1989. 289. o.

7 *Christian Zentner*: Lexikon des Zweiten Weltkriegs. München, 1977. 18. o.

8 *Gerhard Schreiber*: Marineführung und deutsch-italienische Politik 1919 bis 1944. Hamburg, 1978. 427. o. (névmutató); Pariani megítélése, németbarátsága uo., 245. o., 455. jegyzet.

9 *Dombrády Lóránd*: Hadsereg és politika. I. m. 38-61. o.

10 HK 1989. 287-288. o.

11 *Dombrády Lóránd*: Hadsereg és politika. I. m. 38-39. o.

12 Uo. 39. o.; 68. jegyzet a 379. o.-on.

13 HK 1989. 293. o.; ugyanez a szöveg – jelentéktelen stilisztikai eltérésekkel – a könyv 46. oldalán.

A kutatásban ilyenkor különféle gondolatok támadnak: mindenekelőtt az a kérdés, honnan vette a szerző az idézett német alakulatok megnevezését? Tovább kutatva ebben az iratanyagban, a 221. csomóban, a 4735. számon található a vezérkar 2. osztályának 1939 augusztus végi-szeptemberi helyzetjájékoztatásai, -közlései. Ezek közül a 6. sz., melyet szeptember 5-én reggel 8 órakor zártak le, a keleti arcvonalról a következőket rögzítette:

„A szlovákiai német erők további előnyomulásáról hírünk nincs. Megítélésünk szerint e hads. csoport a XVII. (Bécs), XVIII. hgy. (Salzburg) és a XIX. gyorsan mozgó (újszervezésű) hdt.-ekből áll. . . . Ezen hads. csop. psága Zsolnán van (valószínűleg 5. hads.).”

Tehát 1939. szeptember ötödikei jelentésről van szó, melyben a magyar vezérkar 2. osztálya „megítélése szerint”, „valószínűleg” alapon adja meg a Szlovákiában feltételezett német hadsereg és ennek hadtestei megjelölését.

A német véderő szervezetéről, különféle alakulatainak számozásáról jelentős számú munka jelent meg, ezek nálunk is hozzáférhetőek. Burkart Mueller-Hillebrand, a Heer, majd a Bundeswehr volt tábornoka: „A szárazföldi haderő 1939-1945” című munkájának II. kötetében, „A villámháborúk 1939-1941. A szárazföldi haderő a háborúban a Szovjetunió elleni hadjárat 1941 júniusi megkezdéséig” táblázatban ismerteti a Lengyelország ellen felvonult német erőket¹⁴, de ebben az 5. hadsereg nem szerepel. Nem is szerepelhet, mert ezt a hadsereget 1939. augusztus 25-én Münsterben állították fel, majd szeptemberben a nyugati arcvonalat biztosító C Hadseregcsoport kötelékébe osztották be¹⁵, így sem ekkor, sem később nem került Szlovákiának még a közelébe sem.

Jó ötven évvel az események után könnyű lenne az 1939-ben tevékenykedett vezérkari főnökség 2., felderítéssel foglalkozó osztályának szemrehányást tenni a pontatlan adatokért, amelyeket megszerelve nyomban továbbítottak az illetékeseknek. Akkor, a lengyel háború napjaiban sem az osztálynak, sem más szervnek nem volt lehetősége a beérkezett hírek helyességének ellenőrzésére, nem úgy, mint a ma ezeket a helyzetközléseket forrásként használó történészek.

De vegyük tovább szemügyre ennek a szeptember 5-i helyzetjájékoztatásnak a további állításait a Szlovákiában feltételezett német erőkről. A német XVII. hadtest létezett, de nem Szlovákiában, hanem északabbra állt készenlétben, a szlovák határ és az Odera folyó közötti területen, szeptember 1-jének hajnalán. Viszont tényleg Szlovákiában vonult fel a német XVIII. hadtest, melynek kötelékébe eredetileg a 3. hegyi hadosztály, a 4., részben motorizált könnyű-hadosztály, valamint a 2. páncélos-hadosztály tartozott¹⁶. - Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a német hadtesteknél ekkor, 1939 szeptemberében még nem használták a „hegyi”, „gépesített” és hasonló megjelöléseket; ezeket csak jóval később, 1941-ben vezették be.

Még érthetlenebb a helyzetjájékoztatásnak Dombrády által átvett állítása a német XIX. hadtestről. Ezt a hadtestet lehetett ugyan „gyorsan mozgó”-nak minősíteni, de 1939-ben ugyancsak nem került Szlovákiának a tájékára sem. Első parancsnokának, Heinz Guderian volt vezérezredesnek 1951-ben megjelent emlékirataiból (is) tudjuk, hogy az Észak Hadseregcsoport 4. hadseregének a kötelékében a korridoron keresztül kellett a Visztula felső folyásának irányába támadnia¹⁷.

Milyen német erők voltak tehát 1939. szeptember 1-jén, a második világháború első napján Szlovákiában? Egyedül és kizárólag a XVIII. hadtest, és ennek a már említett három hadosztályán kívül részt vett a támadásban a XVII. hadtest 7. gyaloghadosztálya, továbbá a 2. hegyi hadosztály. Ezen a napon kezdődött az 1. hegyi hadosztály szállítása vasúton, a Vág völgyén át a Késmárktól északra fekvő területre, hogy szeptember 5-én ez a hadosztály is bekapcsolódhassék a támadásba¹⁸.

Szeptember 2-án annyi változás történt, hogy a XVIII. hadtest parancsnokságát Szlovákia keleti részébe helyezték át, helyét a Magas-Tátrától nyugatra az augusztus 26-án felállított XXII. hadtestparancsnokság vette át.

Mindezek az erők a német 14. hadsereg alárendeltségébe tartoztak, melynek eredetileg összesen 10 1/3 hadosztálya volt¹⁹. Ez a szám cáfolata Dombrády ama - nem tudni, honnan vett -, már idézett állításának, miszerint Szlovákiában augusztus végén 10-12 német hadosztály lett volna. - A német légiereőre később még visszatérek.

14 Das Heer 1933-1945. II. k. Die Blitzfeldzüge 1939-1941. Das Heer im Kriege bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941. Frankfurt/M 1956. 17. o., 7. sz. táblázat.

15 Georg Tessin: Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945. 2. k. Frankfurt/M, é. n., 281. o.

16 Das Deutsche Reich. I. m. 2. k. 103., ill. 116. o., térkép.

17 Heinz Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg 1951. 57. s. köv. o.

18 Hubert Lanz: Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgsdivision 1935-1945. Bad Nauheim, 1954. 49. s. köv. o.

19 Das Deutsche Reich 2. k. 103. o.

Már említettem példát arra, hogyan változott meg Dombrádynál Utassy jelentésének keltezése. Talán még ezen is tútesz az az állítása, miszerint 1939. szeptember 1-jén a magyar „légierő bevezette a román területek feletti állandó légi felderítést”²⁰. Azt a bekezdést, melyben ez a mondat szerepel, stilisztikai változtatásokkal közli tanulmányában²¹ – a légi felderítésre vonatkozó mondat elhagyásával, indokolás nélkül.

Dombrády állításával szemben tény, hogy 1939. szeptemberéből ilyen, román terület feletti magyar légi felderítésről semmiféle adatot nem ismerünk, sem levéltári, sem más forrásban ez nem szerepel. A magyar légi felderítés megszerzéséről 1939. szeptember 29-én határoztak, a kiképzésnek november 1-jén kellett megkezdődnie, a szolgálat működésének pedig 1940. május 1-jével²².

A romániai légi felderítésről szóló mondathoz tartozó 94. sz. jegyzetben Dombrády a „HL Eln. Vkf. 1. 1939/4510.” sz. iratot adja meg forrásként. Ennek az iratnak a már említett 220. csomóban kellene lennie, de ebben nincs, és az iratok évtizedekkel ezelőtti elvégzett lapszámozásakor sem volt, mivel ez a számozás folyamatos. Véletlenül fennmaradt azonban az ezen iratokhoz tartozó iktatókönyv, melyből kiderül, hogy az 1939. évi 4510. sz. irat 1939. augusztus 31-én kelt. Ettől persze még tartalmazhatna utasítást a következő napi légi felderítésre Románia felett – feltételezve, hogy a magyar vezérkar előre tudta volna: másnap, szeptember 1-jén kitör a második világháború, ezért szükség lesz erre a légi felderítésre. Az iktatókönyvből viszont ennek az iratnak a tartalmáról a következő bejegyzés áll: „József kir. herceg az uszoki országzászló avatásán.” A megfelelő rovatból hiányzik az „itt” jelzés, ami azt jelentí, hogy irattárba már akkor nem került.

A hitleri Németország számára Magyarország a második világháború éveiben – ha nem is egyforma jelentőséggel, de – mindvégig nélkülözhetetlen volt. Számos más téma mellett még ez is megírásra vár; éppen ezért lényeges lett volna legalább néhány bekezdésben kitérni rá. Juhász Gyula 1964-ben írt arról, hogy Sztójay Döme tábornok, berlini magyar követ már 1939. augusztus elején ismételten jelentette: a német vezetést a Lengyelország elleni felvonuláshoz foglalkoztatja „a magyar területen való átvonulás gondolata”²³.

Ugyancsak Juhász könyvéből tudjuk: gróf Csáky István külügyminiszter szeptember 5-én számolt azzal, hogy a németek átvonulási engedélyt fognak kérni német csapatok részére magyar területen Lengyelország felé²⁴.

Ilyen előzmények ismeretében meglepő Dombrády állítása, mely szerint Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter szeptember 9-én „váratlanul” kérte német katonai szállítások engedélyezését a Kassa-Nagyszalanc közötti, akkor magyar területen futó vasútvonalon²⁵. Nem szorul bizonyításra, hogy ez a kérés semmiképpen sem minősíthető váratlanul, és a vonatkozó német irodalom ismeretében azt is meg kell róla állapítanunk, hogy voltaképpen elkészt. Tényszerűen és véglegesen persze csak a freiburgi Miltárarchiv nagyszámú iratanyagának ismeretében lehetne vele kapcsolatban állást foglalni, két tény azonban már most is kétségtelen.

Az első az, amit a legújabb német feldolgozás, a már idézett „A Német Birodalom és a második világháború” ismételten leszögez, és ez a lengyel hadseregnek a Beszkidék hegységben tanúsított heves ellenállása. Megnyilvánult ez az ellenállás a hadjárat első, szeptember 1-6. közötti szakaszában, és folytatódott a 7-ével kezdődött másodikban, annak ellenére, hogy a német 14. hadsereg szeptember 6-án elfoglalta Krakkót, mégpedig szinte harc nélkül²⁶.

Ebből nyilvánvaló, hogy ha a németek a Magas-Tátrától keletre mindjárt a hadjárat kezdetén támadni tudnak, még hozzá jelentős erővel, akkor előbb lehettek volna úrrá a lengyel ellenálláson. Nehézségeiket természetesen fokozta a kelet-szlovákiai terep jellege, továbbá az itteni út- és vasúthálózat elégtelensége.

A második tény v. Vormann fogalmazta meg, a következőképpen:

„Nem sikerült Kelet-Szlovákiában 9. 1. előtt egy ütőképes támadócsoportot összegyűjteni. A politikus a katonának ehhez nem teremtette meg az előfeltételeket.”²⁷

20 Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika. I. m. 47. o.

21 HK 1989. 293. o., 2. bekezdés.

22 HL VKF eln. 1. 4875/1939.

23 A Teleki-kormány külpolitikája. Budapest, 1964. 39. o.

24 Uo. 51. o.

25 HK 1989. 296. o.

26 Das Deutsche Reich. I. m. 2. k. 116. és 117. o.

27 v. Vormann: i. m. 82. o.

Miután a szlovák állam mindenben korlátlanul segítette a németek lengyelelles agresszióját, nem kétséges, hogy v. Vormann ezen, az előfeltételek hiányát a német politikának felróvó megállapítása csak Magyarországgal lehet kapcsolatos. Ribbentrop szeptember 9-i kérése az adott helyzetben már csak a német XVIII. hadtest további, a Szan, majd a Dnyeszter elérését célzó támadásának²⁸ segítését szolgálhatta.

Ennek ismeretében nem áll fenn tovább az a probléma sem, melyet Juhász 1964-ben még így fogalmazott meg:

„Megbízható források hiányában ma nem teljesen tisztázható az a kérdés, hogy a német hadseregnek milyen katonai-taktikai okokból lett volna szüksége a magyar vasútvonal felhasználására a Lengyelország elleni háborúban, ...”²⁹.

Megbízható, forrásértékű feldolgozásként 1964-ben már rendelkezésre állt v. Vormann munkája, azóta pedig számtalan más. A kassai vasútvonal 1939 szeptember második harmadában már nem játszhatott életbevágóan fontos szerepet a német hadvezetés terveinek megvalósításában, de hozzájárulást ehhez mindenképpen. Véleményem szerint ezért vitatható Dombrády azon állítása, miszerint az Észak-Magyarország határ menti területei felett szeptember 8-án megélenkült német légitevékenység v. Ribbentrop következő napi kérését „nyomatékosította”³⁰ volna. Be- és átrepülésekre már szeptember 8. előtt is ismételt sor került, így pl. szeptember 7-én 17 óra 40-kor a kassai repülőterre német bombázógép szállt le. A kassai hadtestnek az eseményt jelentő táviratában fennmaradt a gép parancsnokának, Schultheiss ezredesnek a neve³¹. Ez a Schultheiss minden valószínűség szerint azonos azzal az 1893. augusztus 17-én született Paul Schultheiss-szal, aki a német légierő nevelési és kiképzésügyi instruktoraként, altábornagyi rangban, Németországban 1944. május 5-én halálos baleset áldozata lett³².

A Luftwaffe kötelékei történetének feldolgozásából tudjuk, mely alakulatok vettek részt a Lengyelország elleni hadjáratban. Az 1935-ben felállított, 1939. május 5. óta 76. számot viselő bombázó ezred egy részét például a magyar repüléstörténetben korábban már szerepet játszott iglói repülőtérről vetették be, kelet-galiciai lengyel csapatmozdulatok ellen³³. Tevékenységük során ennek az ezrednek Do-17 típusú gépei „erődemonstráció” szándéka nélkül is megsértették a magyar légteret.

Túlságosan messzire vezetne Dombrády tanulmánya valamennyi pontatlanságának, a benne előforduló hanyagságoknak a felsorolása, melyek voltaképpen az olvasó félrevezetését eredményezik, a szerző szándékától függetlenül is. Ilyesmik olvastakor nem tudok másra gondolni, mint arra a jámbor kutatóra, aki 20, 50 vagy akár 100 év múlva ilyen színvonalú, pontosabban: színvonalatlan munkát olvas majd.

Végezetül legyen szabad valami személyeset leírnom, a Hadtörténelmi Közleményeknek a második világháború után volt első szerkesztőjeként. Az ötvenes évek elején a Hadtörténelmi Levéltárban, 1954-től Intézetben jó néhányan nem keveset fáradoztunk azon, hogy ez a nagy múltú folyóirat újra megjelenhessen. Nem kevés bürokratikus, politikai(nak szánt) és egyéb ellenállást kellett leküzdenünk, míg a már 1953 elején készen állt első szám 1954 tavaszán végre kikerülhetett a nyomdából, a hadtörténetírás tudományos színvonalon való művelésének ma is érvényes célkitűzésével. A tudományos színvonal elérését és tartását nem lehet elképzelni a történelmi tények, a történelmi igazság tiszteltetésének nélkül. Ennek a követelménynek az időszerűsége ma, amikor valóságos divat csaknem mindent megkérdőjelezni a történelemben is, egyre növekszik és egyre fontosabbá válik.

28 Das Deutsche Reich. I. m. 2. k. 118. o., a vonatkozó térkép 116. o.

29 Juhász Gy.: i. m. 53. o.

30 HK 1989. 296. o.

31 1939. szept. 8-i, 16. sz. helyzetközlés. HL VKF eln. 1. 4603/1939.

32 Rudolf Absolon: Rangliste der Generale der deutschen Luftwaffe nach dem Stand vom 20. April 1945. Friedberg, 1984. 35., ill. 79. o.

33 Wolfgang Dierich: Die Verbände der Luftwaffe 1935-1945. Stuttgart, 1976. 132. o.

SZEMLE

PÁLFFY PÁL NÁDOR LEVELEI (1644-1653)

Összegejtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette: S. Lauter Éva

Régi magyar történelmi források. Első kötet
Az ELTE Közép- és Koraujkori Magyar Történelmi Tanszék Kutatócsoportjának
forrásközlő sorozata

A kutatócsoport vezetője: R. Várkonyi Ágnes
Sorozatszerkesztők: Horn Ildikó, Kreutzer Andrea

(Budapest, 1989. 223 o.)

Hazai tudományos könyvkiadásunkban az utóbbi esztendőkből örövendetesen megszaporodtak a közelmúlt és a félmúlt eseményeit tárgyaló monográfiák, visszaemlékezések, dokumentumgyűjtemények. Nem véletlen, hiszen az elhallgatott, vagy elhallgattatott történelmi tények, események és vélemények, lévén sokak által megélt vagy átélt eseményekről szólók, törvényszerűen az érdeklődés középpontjába kerültek. Éppen ezért igen örövendetes, hogy egy olyan új tudományos sorozat indult el, mely a régmúlt idők történelmi dokumentumainak közkinccsételére hivatott. Ennek első köteteként Pálffy Pál nádornak Batthyány Ádám dunáninneni főkapitányhoz és Batthyány Borbálához 1644 és 1653 között írt leveleit tartalmazza.

A történelmi forráskiadás az utóbbi években meglehetősen elhanyagolt területe a történelmi tudománynak. Ám nem csupán ezért üdvözlendő ez a munka, hanem azért is, mert egy olyan személyt, s egy olyan korszakot mutat be a levelein keresztül, akire és melyre a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok fényében inkább csak a történelmi féltárgyak borult. Pálffy Pál nádor alakja – mint a család többi tagjé is – a történelem folyamán, a Habsburgokhoz való hűségük következtében, már eleve „gyanús” volt, maga a nádor is jószerével csak a „rokonszenves, de balszerencsés, gyenge kezű politikus” jellemzést érdemelte ki. Az utóbbi évtized kutatásai tárták fel, hogy az erdélyi fejedelemség, továbbá a kuruc mozgalmak mellett mennyire fontos folyamatok zajlottak a királyi

Magyarországon belül. Ezeket az Esterházy Pál nádorról, vagy Pázmány Péterről megjelent inkább népszerű, mégis hiánypótló munkák jelezték.

Pálffy Pál szám szerint 161 leveléből nemcsak a királyi Magyarország politikai életének kulisszatitkairól kaphatunk igen plasztikus képet, hanem a mindennapi élet, halál sokszor babonába forduló történéseiről. A művelt, európai látókörű nádor is elborzadt például a rettegett pestis hírének írván, „hogi vagion 30 esztendeie, hogy az Detrekeő Jozzagomban leveő egi Falumban nem volt, s-e napokba egi beteges Pinter oda talalvan menni s-egi hazban megh szállani ezen eiel mindgiart negien holtak meg ezen hazban, ky maid ugi techik hogi halhatatlan volt ekkoraigh, s-egiebnek sem, hanem Innek rajtunk leveő ostoranak tulajdonithattuk.” (12. levél).

A Pálffy Pál életéről és hivatali működéséről közreadott tanulmány nem csak iránytűt ad kezünkbe az iratok értelmezéséhez és értékeléséhez, hanem számos új adattal gazdagítja e korszakból számos ponton meglehetősen hiányos ismereteinket. Különösen értékes az a tömör összefoglaló, mely a királyi Magyarországon politizáló különböző hatalmi csoportosulások exponenseit veszi számba. Különösen a magyar politikai vezető réteg és az udvari arisztokrácia egyes tagjai között (Auersperg, Lobkowitz, Puchheim) lévő kapcsolatok érdekesekek, melyekhez számos, eddig ismeretlen, vagy kevésbé ismert tény és adalékot szolgáltatnak a közreadott levelek.

Nemzedékek történelmi tudatában úgy élt és él még sokszor ma is, hogy két birodalom végvidékén pusztalétéért küzdött a nemzet, lényegében elhagyatva Európától, egy rideg, hullaszagú országban, ahol a provinciális műveltségű nemesség olykor egymással torzsalkodott. Am Pálffy Pál levelezéséből gyökeresen más kép tárul elénk. Számos adatot találunk arra nézve, hogy az 1647. és az 1649. évi országgyűléseken a magyar rendek milyen erőfeszítéseket tesznek akár a vallási türelem, akár a katonai védelem megszervezésének érdekében. A számos európai műveltségű és látókörű politikussal rendelkező magyar vezető réteg eleven és lüktető kapcsolatban volt az európai és katonai eseményekkel. A kor hírviszonyaihoz képest meglepően gyors, s viszonylag megbízható információkkal rendelkeztek a velenceiek dalmáciai hadisikereiről éppen úgy, mint az 1648-ban Párizsban kitört felkelésről, ahol Pálffy hírei szerint harmincezren keltek fel a király és Mazarin bíboros ellen, „s-azkj Kardinál Mazarant elevene[n]] megh foghia szaz ezer koront ighértek, s-azkj penig megh öl] 50 ezret” (43. levél). A távoli Angliából például az Oliver Cromwell vezette parlamenti hadsereg Marston Moor melletti győzelme alig egy hónap múlva már a nádor tudomására jutott (6. levél).

Különösen értékes forrásokat szolgáltatnak a levelek a végvári katonaság mindennapi életének és harcainak vizsgálatához csakúgy, mint az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes harcaihoz. Kiemelésre kívánczok például az 1644. október 2-án a Hernád mentén I. Rákóczi György és Johann Götz császári tábornok csapatai között lezajlott ütközet leírása, melyben az ifjú Zrínyi Miklós is részt vett (11. levél). Miután Pálffy Pál az adott időszakban a Magyar Kamara elnöke, országbíró és nádor is volt, számos diplomáciai, gazdasági adatot tartalmaz levelezése a kutatók és a történelem iránt érdeklődők számára. A kiadvány kezelését elősegítik a különböző mutatók, s a betűhív közlés nem csak a nyelvészek és filológusok számára csemege, hanem szinte kópiaként őrzi az eredeti forrásokat az utókor számára.

Végül reméljük, hogy az ELTE Közép- és Korajkori Magyar Történelmi Tanszéke kutatócsoportjának forrásközlő sorozata nem marad folytatás nélkül, s a sorozat szerkesztői, a szerény anyagi keretből, különösen értékes, mégis megfizethető tudományos kiadványokat jelentetnek meg.

Czigány István

FRANZ PESENDORFER

FELDMARSCHALL LOUDON Der Sieg und sein Preis

(Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1989. 280 o.)

A neves osztrák történetíró a Habsburg-Lotharingiai uralkodóház toszkánai ágához tartozó főhercegekről írt életrajzeit követően immár a XVIII. század egyik legnevesebb hadvezérének pályafutását választotta témául. A kétszáz évvel ezelőtt elhunyt, Mária Terézia és II. József szolgálatában sikeres és népszerű tábornagy messziről ért fel a csúcsra. Amikor a szerző a hosszú életutat eleven színekkel élénk tárja, mindvégig hangsúlyt helyez annak bemutatására is, hogy a háborúról háborúra feljebb kerülő hivatásos katona győzelmei milyen árral jártak mind a győztes had, mind személyesen az ő számára.

A szerzőt, saját vallomása szerint, elsődlegesen éppen az a kérdés foglalkoztatta: Mi játszódhatott le egy hadvezér bensőjében, aki nemcsak maga ütközött állandóan a halálba, hanem aki mind a saját táborában, mind az ellenségénél lévő ezrekkel kapcsolatosan felelős volt életért és halálért. Az eddigi teljes életrajzi irodalom és az elérhető források feldolgozásával tett sikeres kísérletet a válaszadásra.

A szokatlan életút és a rendkívüli egyéniség bemutatása annak a ténynek a közlésével indul, hogy a livóniai születésű hadvezér nevét Habsburg-birodalombéli pályá-

futásának kezdete óta használta a műben következetesen szerepeltetett Loudon írásmóddal. Ugyanakkor Brémából elszármazott felmenői még leginkább a Loudon szóképet használták, bár más ortográfia, így főleg a Loudon változat, is előfordult.

Az 1717-ben született későbbi hadvezér felmenői, így nagyatyja és atya is, a svéd uralom idején a katonai pályát választották és a hadimesterségből éltek. 1710-ben azonban a terület orosz fennhatóság alá került és ezt a tényt az 1721-es békeszerződés véglegesítette. Nagy Péter cár alattvalójává válva Gideon Ernst Loudon katonai pályáját az orosz haderőben kezdte meg. 1732-ben kadétként lépett be a pleskaui gyalogezredbe és ezzel vonult már a következő évben Litvánián át Lengyelországba, ahol kirobant az örökösödési háború. Ezrede kötelékében, hadnaggyá előléptetve, 1736-tól az oszmánellenes háborúban a Krímben került bevetésre, majd már főhadnagyként Asztrahányban szolgált tovább, egyre kevesebb kedvvel. Miután nem sikerült magát visszahelyeztetnie a Baltikumba, megvált az orosz szolgálatól.

Az 1742-ben kitört svéd-orosz háborúra tekintettel kísérletet tett a szemben álló hadnál való szolgálatvállalásra, de erre végülis nem került sor. A körülményeket a szerző részletesen és rendkívül olvashányosan közli. Ezt követően Loudon porosz szolgálat vállalására tett kísérletet, ugyancsak sikertelenül. Így nem maradt más hátra az osztrák örökösödési háború idején katonai pályáját folytatni kívánó ifjúnak, mint hogy a sziléziai háborúban a poroszokkal szemben álló császári-királyi hadakhoz igyekezzen.

1744-ben kapitányként került Franz von der Trenck szlavóniai pandur-szabadsapatába. Az e kötelékben a következő év végéig teljesített szolgálatról szóló részletes leírás érdemi magyarázattól a legnagyobb figyelmet. Ugyanígy érdekfeszítő az 1746-tól a károlyvárosi határőrvidéken a likai ezredben kezdetben kapitányként, 1750-től főstrázsamesterként, majd 1754-től vicebesterként teljesített szolgálatáról szóló rész is.

Az igazi felemelkedésre Loudonnak az 1756-ban kirobant hétéves, vagy harmadik sziléziai háború nyújtott lehetőséget. Az olvasó érzékletes képet nyerhet az első években a katonai határőrvidéki könnyű alakulatok egyikének kötelékében, majd élén egyszerű haditeltjesítményeket lehetővé tévő csehországi kisháborús eseményekről, amelyek Loudon őbesteri előléptetését, majd generális-főstrázsamesteri, sőt altábornagyi kinevezését eredményezték és a Katonai Mária Terézia-renddel való kétszeri kitüntetése alapjául szolgáltak. Ugyancsak részletesen szól a szerző az 1759-es és további hadjáratokról, amelyekben, immár hadvezérként, jelentős összevont erők élén, jelentős csatákban tanúsította tudását,

képességeit és erényeit Loudon, akit uralkodója a bárói méltóságra emelt, csehországi birtokadományokban részesített, majd ezredtulajdonossá nevezett ki, végül tábornaggyá léptetett elő, így jutalmazva a haditetteket.

A következő békeidőben csehországi birtokait gyarapító hadvezér a kis- és nagyháborúban elért sikerei révén a Habsburg-birodalom egyik legnépszerűbb egyéniségévé vált. Az olvasó érzékletes képet kap arról, mint kísérelték meg előbb a spanyol, majd a szász, végül az orosz uralkodó bizalmasai elérni, hogy hadvezéri sikereit, zászlót cserélve, máshol kamatoztassa tovább. Ennek következtében a bécsi udvar bizalmatlanná vált irányában és nem bírta meg hadijellegű feladatokkal. 1766-ban ugyan gyalogsági főfelügyelői kinevezése révén az Udvari Haditanács tagja lett, de beosztását alig három évvel később feleslegesnek ítélték, így a lázas hadireformból alig tudott részt vállalni. Ennek lehetőségét új beosztása tovább csökkentette: morvaországi vezénylő tábornokként távol került Béctől. Pesendorfer rendkívül plasztikusan ábrázolja Loudon megkeseredettségét, amelynek eredményeként végül 1773-ban beosztásából való felmentését kérte.

1777-ben a hadvezér eladta csehországi birtokait és a Bécs szomszédságában lévő Hadersdorf uradalmát és az annak közepén álló kastélyt vásárolta meg. Az udvarhoz közelebb kerülve újólag magára vonta a figyelmet. A következő évben kitört bajor örökösödési háború így meghozta számára az oly régen vágyott tábornagyi kinevezést. Ám a hadsereggel, amelynek élére állította a hadügyekben illetékes korrégens, II. József, nem volt módja jelentősebb hadműveletet indítani, a politikai események a háborúnak rövidesen végét vetettek.

Loudon újabb egy évtizeden át élhette békés életét Hadersdorfban. A szerző részletesen felidzi, miként foglalkoztatta mind mélyebben, szerényen és visszahúzódtan töltött csendes magányában a halál. Az utókorának hagyott tanúságként máig ott áll az a szobor, amely antik öltözetben a halál felett meditálva ábrázolja őt. Pesendorfer felveti azt a kérdést is, vajon szabadkőműves volt-e Loudon. Ezt elemzése alapján teljesen valószínűnek tartja, bár a bizonyítékokat nem tartja elégségesnek.

Befejezésül a szerző Loudon utolsó visszatérését idézi fel, amikor 1788-ban, a kirobant utolsó oszmánellenes háború sikeres megvívásához, felajánlotta szolgálatait II. Józsefnek. A horvátországi hadtest élén még egyszer módja nyílt felvillantani hadvezéri talentumát, sőt a betegsége miatt a hadszíntérről távozni kényszerült Hadik András gróf tábornagy helyett a következő esz-

tendőben átvehette a főhadisereg parancsnoki beosztását is. Így az ő nevéhez fűződik Belgrád bevételé, a havasalföldi bevonulás, egyszerűen a hadidiadal.

Am a birodalomszerte ünnepezt hős már halálos betegent tért vissza a csatatérről. Későn érkezett katonai pályafutása lehetséges betetőzéseként II. Lipót levele, amelyben valamennyi császári-királyi had élére állítva, generalisszimusszá tette. Ezt követően rövidesen az örök harcmeszőkre távozott, miután búcsúzóul köszönetet mondott „minden bajtársának a közemberig bezárólag a vele megosztott veszélyekért és hadisanyarúságokért”.

Franz Pesendorfer életrajának lapjain Loudon számos magyar kortársa is felbukkan és számos, magyar szempontból is fontos esemény köszönti az olvasót. A szerző minden eseménnyel és személlyel kapcsolatosan világosan eligazít és közvetlen hangvételi ábrázolásával rendkívül közel tudja hozni az oly kevésbé ismert XVIII. századi valóságot. Ezt a művet minden e korról foglalkozónak feltétlenül meg kell ismernie, sőt hasznos lenne, ha magyar fordításban hozzáférhető lenne az érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is.

Zachar József

BONA GÁBOR

KOSSUTH LAJOS KAPITÁNYAI

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 781 o.)

Háborúk, forradalmak, vagy szabadságharcok tanulmányozása, hadtörténeti feldolgozása közben sok mindenre kiterjed a figyelmünk: mérlegeljük a szemben álló felek erőviszonyait, felszereltségüket, utánpótlási lehetőségeiket, elemezzük a kidolgozott haditerveket, gondosan feltérképezzük és szakaszokra bontjuk a lezajlott hadjáratokat, s nem utolsó sorban, a fennmaradt tények birtokában, megpróbáljuk rekonstruálni az egyes ütközeteket. Ennél lényegesen kevesebb figyelmet fordítunk az egyes hadseregek személyi állományára, a tábornoki, törzstiszti, századparancsnoki kar összetételének, képzettségének, származásának megismerésére. Általában véve: mostohán bánunk régebbi korok katonatisztjeivel, személyteleneleg, arc nélküliek maradnak számunkra, csak mint egy jól, vagy rosszul működő gépezet alkotóelemeiről emlékezünk meg olykor róluk. Kivételt ez alól csak a kiemelkedő hadvezérek, vagy valamilyen egyedülálló hőstettet végrehajtott tisztek képeznek, akikről aztán – talán ellensúlyozandó a többiek személytelenségét – könyvtári szakmunka születik.

Érvényes ez a megállapítás az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadseregére is. Hiszen mit tudunk erről a hadseregről, mennyire ismerjük tisztikarát?

Az elmúlt 140 év előítéleteivel és elfogultságaival hagyományozta ránk Görgei Artúrt, a honvédsereg fővezérét, akinek alig több mint egyéves működését értékelte (vagy „megénekelte”) szinte minden generáció történetésze (vagy szépírója). Ismerősünk lehet továbbá Damjanich János honvéd tábornok, a szabadságharc egyik legjobban bevált hadtestparancsnoka, akit azonban a „hálás” utókor már legendás paraszthósszá „nemesített”, s harmadiknak talán Bem Józsefet, az erdélyi magyar csapatok főparancsnokát említhetjük. Rajtuk kívül minden bizonnyal fel tudjuk még sorolni a tábornoki kar néhány tagját – Mészáros Lázárt, Perczel Mórt, Henryk Dembińskit, Leiningen-Westerburg Károlyt – de többségüknek legfeljebb a neve cseng ismerősen, életpályájukról, származásukról, 1848/49 utáni tevékenységükről már nincsenek ismereteink. Különösen igaz ez, ha a honvédsereg századparancsnoki (századosi) állományát vizsgáljuk.

E kétségtelenül fájó hiány pótlására tette meg az első lépéseket Bona Gábor az 1983-ban megjelent Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49 c. munkájában, melyben a legfelső katonai vezető réteg kialakítását, nemzetiségi, vallási stb. összetételét elemezte szociológiai módszerekkel, majd az egyes életutakat össze-

gezve e tisztí réteg tagjainak legfontosabb életrajzi adatait foglalta össze. Az addig kevésbé, vagy teljesen ismeretlen nevek mögött így azonnal emberi sorsok jelentek meg. A könyv sikerére jellemző, hogy 1987-ben másodszer is kiadták, immár javított és bővített formában. E munka folytatása a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelentetett *Kossuth Lajos kapitányai*, melyben Bona Gábor a honvédsereg századosi állományát vonta vizsgálódásai körébe, s közzétette több mint kétezeröt százados legfontosabb (egyes esetekben eddigi kutatásai során összegyűjtött) életrajzi adatait.

A könyv első fejezetében Bona a szabadságharc hadserege különböző fegyvernemeinek és alakulatainak létrejöttével, valamint ezek tisztikarának kialakulásával foglalkozik. Széles körű kutatásaira alapozva adatgazdagon vázolja fel a honvéd zászlóaljak, huszárezredek, a tüzérség, a külföldi légiók és egyéb alakulatok szervezésének folyamatát, s minden esetben külön elemzi és értékeli az egyes egységek tisztikara kiállításának és kinevezésének módozatait is. Különösen izgalmas ez a szervező munka a honvédsereg megteremtésénél, hiszen századparancsnoki állománya is több helyről verbuválódott (aktív cs. kir. tisztek és altisztek, már nyugállományba vonult cs. kir. tisztek, állami és magánhivatalnokok, polgári foglalkozást űzők, értelmiségiek, vagyonukból élő nemesek soraiból kerültek ki), ebből következően tagjai eltérő szakmai képzettséggel rendelkeztek, s politikai nézeteikben sem voltak egységesek. Tanulságos továbbá azért is, mert a hadszervezés és kiképzés időt és nyugalmat igénylő munkája Magyarországon – egy nagyon rövid kezdeti időszakot leszámítva – már háborús körülmények között zajlott. Ez viszont az újonnan felállított és felszerelt honvéd zászlóaljak betanítását sok esetben lehetetlenné tette, az 1848 júniusában és júliusában Délvidékre – a szerb felkelés leverésére – vezényelt egységek alak kiképzésére is már az ellenség előtt került sor.

A helyzet a schwechati csatát követően, 1848 novemberétől sem változott, pedig akkor az ország területének nagy részén nem folytak hadi események. Kétségtelen, felgyorsult a hadszervező munka – Bona alapos kimutatása szerint szeptember közepétől december elejéig negyven új honvéd zászlóaljat állítottak és szereltek fel –, de ezek kiképzése és beépítése a hadseregbe a viszonylag békés időszak ellenére sem folyhatott zavartalanul. Ennek oka közvetlenül Kossuth és az új főparancsnok, Görgei eltérő katonai helyzetértékeléséből fakadt. Az OHB elnöke a Schwechatnál megfutamított hadsereget ugyanis a várható osztrák támadás felfogására, közvetlenül a határ megvédésére óhajtotta felhasználni, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a mindenképpen átszervezésre és kiképzésre szoruló, mintegy húszezer fős

magyar haderőnek közel másfél száz kilométeres határszakaszra kellett felügyelnie. Ezzel szemben Görgei – elsősorban a hadsereg érdekeit tartva szem előtt – a zászlóaljak egy megerősített táborba történő összevonását tartotta szükségesnek, amely „mind az ország védelmére, mind a hadsereg átidomítására nézve több előnyvel bír”. Hasztalan ostromolta azonban leveleivel Kossuthot, tervének megvalósításához nem tudta megnyerni az elnök támogatását. 1848 december közepén, Windisch-Grätz támadásának megindulásakor tehát ezen zászlóaljak felszereltek ugyan, de harcokészségük korántsem volt mondható még tökéletesnek. Kiképzésükre, az alakulatok együttműködésének begyakorlására, sajátos módon, Görgei téli hadjárata alatt került sor, miközben az osztrákoktól nyomon követve a fővárosból a bányavárosokon keresztül visszavonulnak a Hernád völgyébe, s amikor 1849 február elején ez a hadsereg (a feldunai-hadtest) megjelent Kassa környékén, már valóban harckész, sőt harcedzett zászlóaljakat tudhatott soraiban.

A zászlóaljak kiképzésével párhuzamosan nem ment zökkenők nélkül az új századparancsnoki kar kialakítása sem. Bona pontosan meghatározza azokat a kritikus időszakokat, amikor a jelentkező tisztigényt a hadügyminisztérium képtelen volt kielégíteni, s így az is előfordulhatott, hogy egyes zászlóaljakat ideiglenesen hadnagyok, vagy főhadnagyok vezényeltek. A hiány legfőbb oka 1848 őszén valóban az volt, hogy a magyar oldalra átállt cs. kir. soralakulatok tisztikarának tekintélyes része a várható osztrák támadás hírére, majd Windisch-Grätz betérése után, 1848/49 fordulóján kilépett a honvédsereg kötelékéből, nem kis zavart okozva az egyes alakulatok vezényletében. A szerző ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy ez megelőzhető lett volna, ha Mészáros Lázár hadügyminiszter még az osztrák támadás megindulása előtt – tehát 1848 októberében és novemberében – alapos tisztogatást hajt végre a soralakulatok megbízhatatlan parancsnoki állományában. Ez minden bizonnyal igaz, és kívánatos is lett volna a parancsnoki kar egy részének kicserélésére, de kivel pótolta volna – az erélyességéről és határozottságáról egyébként valóban nem híres – hadügyminiszter az elbocsátott tiszteket? Másodszorban mi alapján dönthették volna el a tisztekről, hogy ki a megbízható és ki a megbízhatatlan? A zászlóaljak legénységi állományának feljelentései sok esetben megalapozatlanok voltak, ezek alapján nem lehetett ítélni a tisztek megbízhatóságáról. (Damjanichot is árulónak tartották és agyonlövésssel fenyegették a 3. honvédzászlóalj katonái még 1848 júliusában.) Ugyanakkor az indokolatlan gyanúsítgatások, a tisztek leveleinek az Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletéből történő

felbontása és ellenőrzése ismét csak a magyar kormány iránti bizalmatlanságot erősítette az ingadozókbán. (Leiningen – a későbbi aradi vértanú! – elkéservedve tudatta feleségével 1848 novemberében: „Hiába, bizalmatlanok nevem iránt, és csak valamilyen Magyarország érdekében véghezvitt tettem semmisíthetné meg ezt a gyanút.”) 1848 őszén az újonnan felállított zászlóaljok gyors kiképzéséhez minden szakképzett tisztre szüksége volt a honvédseregnek, s Mészáros – Bona Gábor által is idézett – alapelve: „a sok tehetséges külföldi tisztet nem elüldözni, hanem a honvédsereg érdekében magunkhoz édesgetni kell”, számtalan kiváló volt cs. kir. tisztet megtartott a magyar oldalon.

A munka második fejezetében a századparancsnoki kar társadalmi rétegződését, vallási, nemzetiségi, életkori megoszlását elemzi a szerző. E fejezet egyik nagy érdeme, hogy a statisztikák és százalékok ingoványos mezejére érve Bona nem vész el a számok bővületében, józan mértéktartással csak a leglényegesebb számsorokat közli, s következtetéseit mindig korrekt példákkal támasztja alá. Adataival így is új hadtörténeti és társadalomtörténeti összefüggésekre mutat rá, egyes esetekben pedig már ismert tételeket támaszt hangsúlyozottan alá.

Érdekes pl. a magyar és a nem magyar születésű századosok származásának összevetése, hiszen míg a magyarok közel 70%-a nemesi eredetű, az idegeneknél ez az arány az 50%-ot sem éri el. A magyar nemzetiségű nemesi származású századosok közel 50%-a tartozott a középnemességhez, ami híven tükrözi e nemesi réteg – már a reformkor kezdetétől megnyilvánult – politikai aktivitását, érdekelttségét a feudális Magyarország gazdasági-társadalmi átalakításában. Kevesebbet tudunk viszont eddig a nagybirtokos arisztokrácia szerepvállalásáról a honvédsereg tisztikarában. Legtöbbször azon sommás megállapítással ítéltünk fölöttük, hogy a főnemesség zöme a szabadságharc kitörésekor hazája ellen fordult, jobb esetben visszavonult a politikai közéletből, várta a vihar elültét, a forradalom leverését. Igaz, a Bona által kimutatott 2,5%-os főnemesi arány elenyészőnek tűnik a századparancsnoki állományban, az 56 százados otléte mégis arra figyelmeztet, hogy ideje sutba dobunk ezen osztályharcos színezetű, örökérvényűnek hitt megállapításunkat is.

Úgy véljük, a századosok nemzetiségi hovatartozásának megállapítása volt a legkényesebb, legtöbb hibalehetőséget magában rejtő feladat, s az ezt bemutató adatsor százalékszámjai a legbizonytalanabbak. A soknemzetiségű Habsburg-birodalom sajátos települési viszonyai, valamint a „magyar politikai nemzet” fogalmának korabeli értelmezése miatt ugyanis a névből, születési helyből és vallási hovatartozásból az esetek egy részében csak

bizonytalanul lehet következtetni az adott személyek nemzetiségére. A szerző által összeállított adatsor mindenesetre azt tanúsítja, hogy a századparancsnoki állomány több mint 20%-a volt más nemzetiségű (ez tekintélyes szám még akkor is, ha ennek több mint a fele német és osztrák eredetű volt). Mivel a szabadságharc egyik alapkérdéséről van szó, ez mindenképpen indokolta teszi, hogy a fejezetben ismertetett nemzetiségi megoszlást további kutatások alapján pontosítsuk. 1848/49 bukásának egyik oka a forradalmat és szabadságharcot irányító liberális nemesség – egyébként szinte mindenki által helyeselt – céltévesztett nemzetiségi politikája. Ennek ellenére a honvéd zászlóaljokban tömegesen harcoltak a magyar ügy diadaláért románok, szerbek, szlovákok, kárpát-ukránok (a szlovákok pl. népességük arányszámához viszonyítva több honvédet állítottak ki, mint a magyarok); Bona kutatási eredményei azt látszanak igazolni, hogy a legénységi állomány nemzetiségi összetételének arányai alacsonyabb szinten ugyan, de megfelelnek a honvédsereg tisztikarának is.

A tisztikar vallási megoszlásának elemzésekor a szerző egy újabb, hosszú időn keresztül elfogadott és hangoztatott tétel tarthatatlanságára hívja fel a figyelmet. A tétel szerint a magyar nép szabadságküzdelseinek vezetői és a harcokat támogató népi tömegek döntő többségükben protestánsok voltak (emlékezhetünk, gimnáziumi tanulmányaink során még ezt sulykolták belénk). A honvédsereg századparancsnoki karának vizsgálata azonban nem igazolta ezt, az adatok lényegében megfelelnek az ország lakossága vallási megoszlásának arányaival. Ezek szerint a századosok több mint 70%-a római katolikus, 16%-a református és közel 10%-a evangélikus.

A munka harmadik, nagyon rövidre szabott fejezete a századosok szabadságharc utáni sorsáról villant fel mozaikszerű képeket. Bona felsorolja azon „lehetőségeket”, melyek közül a századosok „választhattak”, kivéve természetesen azokat, akiket hadbíróóság elé állítottak: emigráció, vagy vállalni az itthoni létbizonytalanságot. Az itthon maradtak sorsának kilátástalansága eredményezte, hogy egyre többen bekapcsolódtak a szerveződő ellenállási mozgalmakba, amelyek feljelentésére s leplezésére volt tisztársaik is vállalkoztak.

A negyedik fejezet a könyv gerincét adó életrajzi adagyűjtemény. Kimeríthetetlen kincsébánya ez a korral foglalkozó történész, helytörténész, a történelem iránt érdeklődő olvasó számára egyaránt. Bona alapos kutatómunkáját dicséri, hogy a több mint kétezeröttszáz név mögött *adatok* sorakoznak, s közel kétszázötven századosot képről is megismerhetünk. Természetesen ez az a fejezet, amelyet még évek múltán is lehet bővíteni, pontosítani, kiegészíteni (legyen szabad mindjárt egy adalék-

kal nekünk is hozzájárulunk ehhez: a Ferdinánd huszár-ezred olasz származású századosa Luigi Martinengo 1884-ben halt meg Velencében).

A tájékozódást megkönnyítő alapos helynévmutató összeállításáért külön elismerés illeti Bona Gábort.

Az ismertetés végén röviden szólni szeretnénk még a könyv címeréről: Kossuth Lajos kapitányai. Egy újabb szókapcsolat tehát Kossuth névével, pedig oly sokkal rendelkezünk már: Kossuth-címer, Kossuth-kalap, Kossuth-nóta, Kossuth-szakáll, s a sor még nem is teljes. Egy, még a múlt században megteremtett kultusz mára már megmásíthatatlan tartozékai ezek. Jelentenek egy embert, akinek nevével és tevékenységével koronként azonosították, egybemosták nemcsak a forradalom és szabadságharc másfél esztendejét, de olykor a politikai küzdelmekről hangos reformkort is. Úgy véljük, ez az újabb szókapcsolat - *akaratlanul is* - e kultusz továbbéléséhez nyújthat adalékot. (Hangsúlyozzuk: nem Kossuth szellemi kiválóságát, politikai nagyságát akarjuk megkérdőjelezni, vagy akár kisebbiteni, hanem egy árnyaltabb,

emberibb Kossuth-kép hívei vagyunk, kevesebb misztikummal, több emberi erénnyel és hibával.)

Igaz, e századosok többsége élete végéig vállalta és hangoztatta, hogy ő Kossuth Lajos kapitánya volt, már csak azért is, mert az önkényuralom és a dualizmus éveiben ezzel tiltakozásának, nemzeti érzéseinek is hangot adhatott. De az 1848/49 fordulóján kilépett honvéd századosok - több mint 200 fő szerepel a kötetben egy külön alfejezetben - inkább megpróbálták elfelejteni hajdani honvédtiszti szereplésüket.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, Bona Gábor hosszú évek kitarató kutatómunkájának eredményeként színvonalas - a történészek számára nélkülözhetetlen - könyvet tett az asztalunkra. A Tábornokek és törzstisztek ... és a Kossuth Lajos kapitányai eredményeként a honvédsereg századosait és ennél magasabb rangfokozatú tisztjeit már ismerősként üdvözölhetjük a szakmunkák és visszaemlékezések lapjain. Várjuk a folytatást.

Pelyach István

KRÓNIKA

ÁCS TIBOR

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ELSŐ SZÁZ ÉVÉRŐL

1898–1918

A Hadtörténelmi Közlemények történetében az 1898-tól 1918-ig terjedő húsz esztendő időszak volt talán a legválóságosabb, mivel számai 12 éven keresztül nem jelentek meg. A folyóirat sorsának ilyen alakulását azonban az MTA Hadtudományi Bizottsága sem így képzelte el, mert az ominózus 1898. április 29-i, az Akadémiához intézett előterjesztésében szó szerint ez áll:

„A hadtudományi bizottság a legutóbbi időben, egyrészt mivel előadója, Horváth Jenő ezredes, a budapesti honvédszázados ezred parancsnokává történt kinevezése folytán a Hadtörténelmi Közlemények további szerkesztéséről lemondani kényszerítet, másrészt pedig mivel az újonnan választott szerkesztő, Bárczy Oszkár elhalálozott, bizonyos válságba jutott, legalább annyiban, hogy folyóiratát erre alkalmas szerkesztő hiányában megszüntetni kénytelen.

A bizottság ez alkalomból mai ülésén fontolóra vette, mily intézkedések volnának a jövőre nézve teendő, sőt nem volna-e a bizottság, melynek megbízatása épp most lejár s újból való megválasztása küszöbön áll, egészen feloszlatandó?

A megállapodás, melyre a bizottság jutott a következő:

1. A bizottság minden körülmények közt, tehát még az esetre is fenntartandó volna, ha intenzívebb működésében egyelőre szünetelni volna is kénytelen, azon elvi oknál fogva, hogy a magyar hadügyet figyelemmel kísérje s a magyar hadügyi viszonyok nemzeti irányban való fejlődésén munkálkodjék, végre pedig azért, hogy az akadémiának, valamint az akadémián kívül álló tudományos köröknek hadtudományi kérdésekben előforduló – elég gyakori – esetekben tanácsal, felvilágosítással szolgáljon, bírálatokat szakvéleményeket szerkesszen stb.

2. A bizottság további fenntartása esetén azonban föltétlenül szükséges, hogy a hadtudományi bizottság a II. osztályba helyeztessék át.

A hadtudományi bizottság azon merőben téves alapon, hogy tudományosan csak műszaki ágai fejleszthetők, a III. osztályhoz csatoltatott. Ám de a műszaki ágak, mint a fegyvertan, erődtítés stb. a hadi tudománynak csak mellékágai, főágai a stratégia és a taktika, s ezeknek, valamint az összes mellékágaknak közös alapja, kútforrása a *hadtörténelem*. Ha még hozzávesszük, hogy jelen viszonyaink közt, amikor a hadügy közösségénél fogva a hadi tudományok mellékágai – megfelelő magyar tudományos intézmények és férfiak híján – magyar nyelven nem is művelhetők, a magyar hadtörténelem terén pedig, a bizottság legutóbbi 10 évi tevékenysége mutatja, föltötte üdvös és hazafias működés fejthető ki, mellőzhetetlenül szükséges, hogy a bizottság a II. osztályba helyeztessék át, melynek tagjaival állandó és szoros érintkezésben áll, melynek törekvéseit elősegítheti s melytől természetszerűleg sokkal több támogatást nyerhet, mint a reá nézve teljesen idegen III. osztálytól.

A bizottság kéri tehát, hogy továbbra is fenntartassék, hogy a III. osztályból a II-ba áthelyeztessék s bejelenti, miszerint folyóiratát, a Hadtörténelmi Közleményeket ugyan most megszünteti, de azt ismét megfogja *indítani*, mielőtt annak folytatására a viszonyok kedvezőbben alakulnak.¹

1 MTA Kéziratár RAL K 1222 Hadtudományi Bizottság iratai 1882–1898 és 1906–1914. 33/1898. sz. (A továbbiakban: RAL K 1222 33/1898.) Ezt a jelzetet, illetve számozást az iratoknak az újrendezése során adták, mi zárójelben megadjuk az ügydarabok eredeti iktatószámát is.

Az 556/HB. számú előterjesztésében felvázolt komor helyzet ellenére azt remélte a bizottság, hogy a viszonyok kedvezően fognak alakulni és a Hadtörténelmi Közleményeket újból meg fogja indítani. Ezt a bizakodást táplálta az MTA 1899. január 30-i összes ülése, melynek napirendjén szerepelt a HB - és folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények - jövője. Ezen az akadémiai ülésen a „II. osztály jelenti az Akadémiának, hogy a Hadtudományi Bizottságot kész a III. osztálytól átvenni, föltéve, hogy az Akadémia részéről kellő anyagi támogatásban fog részesíttetni. - A jelentés örvendetes tudomásul vétetik s az osztály útján a Történelmi Bizottság fölkéri, hogy az Akadémia hadtudományi munkásságának részletes tervezetét készítse el. Az anyagi támogatás kérdését az Akadémia e tervezet benyújtása után fogja tárgyalni.”²

Eddig még feltáratlan, hogy a Történettudományi Bizottság - melynek elnöke 1899-ig Szilágyi Sándor, 1899-től Thaly Kálmán, előadója pedig Fejérfpataky László - elkészítette-e, vagy sem ezt a tervezetet, illetve ha elkészült, miért nem terjesztette azt a II. osztály elé, melynek pedig kötelessége lett volna benyújtani megtárgyalásra az Akadémia összes ülésének. Ezért a HB és folyóiratának ügye, a magyar hadtörténettudomány fejlődésének nagy kárára, még több éven keresztül megoldatlan maradt. A folyóirat ilyen hosszú, 12 éves szüneteltetésében nem csak akadémiai, szervezeti, személyi és pénzügyi okok játszottak közre, hanem politikai és katonai körülmények is. A századfordulón és a XX. század első évtizedében felhalmozódott ellentétek először a rendkívül népszerűtlen közös hadsereg és az annak növelésére szánt véderőjavaslat és újoncállítás elleni küzdelmekben robbantak ki. A magyar belügyekbe beavatkozó, a nemzeti érzést megsértő hadsereg fejlesztését a parlamentek sikeresen megakadályozták, ámde ezek a harcok és a katonai vezetés erőfeszítései kihatottak a tudományos élet, így az MTA működésére is. Kemény küzdelem folyt minden területen a magyar hadsereg nemzeti jellegének megerősítéséért. Ennek fényében érthetőnek tűnik, hogy az MTA miért odázta el a Hadtudományi Bizottság és folyóirata - a Hadtörténelmi Közlemények - sorsa feletti döntést.

Az 1905-1906. évi nagy politikai válság hatására fordulat következett be a Hadtörténelmi Közlemények jövője szempontjából is. Az Akadémia újra napirendre tűzte a Hadtudományi Bizottság és a folyóirat ügyét. Ebben elévülhetetlen érdemei vannak Szendrei János levelező tagnak, aki sorozatos kezdeményezéseivel elérte, hogy az MTA 1906 májusától rendszeresen foglalkozni kezdett a HB és a Hadtörténelmi Közlemények újra megindításával. Szendrei János levélben kért felvilágosítást az MTA főtítkáratól a bizottság korábbi működéséről.

Heinrich Gusztáv főtítkár 1906. május 16-i levelében részletes adatokat közölt 1882-től a HB megalakulásáról, tagjairól és működéséről. Megírta, az 1899. január 30-i összes ülésen indítványozták, hogy a Hadtudományi Bizottságot a III. osztályból tegyék át a II-ba, de „ettől fogva szünetel működése.” Szendrei kívánságára végül tájékoztatott a Bizottság költségvetéséről: „A Hadtudományi bizottság 1898. évi költségvetése e két tételt foglalja magába:

1. Hadtörténelmi Közlemények segítése és munkák kiadása 2100 ft., 2. Előadói tiszteletdíj 400 ft. Összesen 2500 ft.”³

Szendrei János a munka megalapozott újra indítása érdekében két nap múlva újabb adatokat kért, amire az MTA főtítkár 1906. május 18-i 261. szám alatti levelében így válaszolt: „Mai napon vett soraira szerencsém van értesíteni, hogy a Festetics-féle alapítvány, mely eredetileg egy hadtudományi író személyi pótléka gyanánt szolgált, be van olvasztva az Akadémia Jutalmak című költségvetési rovatába s így régebb kamatai semmi esetre sem állnak rendelkezésre.

Hogy a folyó kamatai miként használtassanak fel, az elsősorban a III. osztálytól függ, mint amelynek körébe a hadtudomány tartozik.”⁴

Szendrei János a Hadtudományi Bizottság korábbi munkásságának figyelembevételével kidolgozott egy indítványt és benyújtotta az MTA II. osztályának a Hadtudományi Bizottság újbóli felállítására és Hadtörténelmi Közlemények című folyóiratának megindítása érdekében. A II. osztály az indítványt véleményezésre átadta a Történettudományi Bizottságnak. „Bátorkodom javasolni - írta többek között Szendrei János -, hogy a Hadtudományi Bizottság, mely azelőtt a III. osztály körében állott fenn s amely 1897 óta szünetel a II. osztály kebelében, újból felállítandék és a szakközlönye, a Hadtörténelmi Közlemények, újból megindítandék. A Honvédelmi Minisztériumban azon ígéretet nyertem, hogy a folyóiratra 1600 koronával újra elő fognak fizetni s a jövő évi január hó 1-től évenkénti 2000 korona segélyt fognak nyújtani.

2 Akadémiai Értesítő (a továbbiakban: AÉ), 1899. 2. füzet, 94. o.

3 RAL K 1222 38/1906. sz.

4 Uo. 39/1906. sz.

A Festetich-féle alapítvány kamataival együtt, amely alapítvány egyenesen hadtudományi célokra szolgál, az újból felállítandó bizottság kiadásai ekként az akadémiai költségvetésnek minden megterheltetése nélkül fedezetet nyerhetnek.⁵

A Történettudományi Bizottság 1906. november 10-i ülésén Fejérpataky László bizottsági előadó olvasta fel Szendrei János lt. indítványát és a „bizottság beható vita után” a következőkben állapotodott meg: „a hadtörténelemnek, mint a magyar történelmi kutatásokkal szorosan összefüggő feladatnak művelését saját működési körébe tartozónak ismeri el s ezért teljes készséggel járul hozzá az indítvány azon részéhez, hogy az 1897 óta megszünt Hadtudományi Bizottságnak, mely különben is túlnyomó nagy részben nem a szorosabb értelemben vett s a III. osztályba tartozó hadtudományt, hanem a történelmi bizottság feladatai körébe vágó magyar hadi történelmet művelte, nagybecsű folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények, a történelmi bizottság gondozásában újból megindíttassék. Föltéve, hogy e folyóirat költségei az indítványozó úr által esetleg kilátásba helyezett honvédelmi minisztériumi támogatással és a hadtudományi célokra szolgáló Festetich-féle akadémiai alapítvány jövedelméből teljes fedezetet nyernek, a történelmi bizottság gondoskodni fog annak szerkesztőjéről, megállapítja a folyóirat programját, ennek s esetleg más hadtörténeti kiadványoknak költségvetését, még pedig saját költségvetésétől teljesen elkülönítve, dotációjának megterheltetése nélkül.”⁶

A Történettudományi Bizottságnak ezt az állásfoglalását a II. osztály 1906. december 10-i ülésén elfogadta és Pauler Gyula osztálytitkár 1907. január 15-én a bizottság jegyzőkönyvi kivonatára ezt írta: „A II. osztály f.é. december 10-én tartott ülésén a történelmi bizottság javaslatát elfogadta és az összes ülés elé terjesztü.”⁷ Az MTA 1907. január 28-i összes ülésén a főtítkár terjesztette elő a Történettudományi Bizottság 1906. november 10-én tartott ülése jegyzőkönyvének 3. pontját, a már idézettek, jelezve hogy a bizottságnak ezt a jelentését a II. osztály értekezlete elfogadta, ezek után „az összes ülés is helyeslő tudomásul vette.”⁸

E határozat alapján az Akadémia elnöke 1907. február 5-én a Hadtörténelmi Közlemények újra megjelenésének anyagi támogatása ügyében 75. szám alatt kelt átiratával a honvédelmi miniszterhez fordult, aki 1907. június 12-i 18951. számú leiratában kijelentette, hogy „legnagyobb örömmel veszi ugyan a Hadtörténelmi Közlemények tervezett fölélesztését, de a maga részéről csak 110 példány megrendelésével segíeyezheti a vállalatot.”⁹ A folyóirat megjelenése ügyében az MTA és HM levélváltásának eredményéről a főtítkár az 1907. október 2-i akadémiai összes ülésen számolt be, és az úgy foglalt állást, hogy „tudomásul szolgál és kiadatik a II. osztálynak esetleges további intézkedés végett.”¹⁰

A Hadtörténelmi Közlemények újra kiadásának ügye az anyagiak miatt továbbra sem oldódott meg és ezért Szendrei János újabb lépésre szánta el magát. Több mint valószínű, hogy sugalmazására a magyar hadtörténelem és folyóiratának problémáját a heves politikai csatározások színterére, a képviselőház elé vitték. A parlamentben 1908 januárjában éles vita folyt az újoncmegajánlási törvényjavaslatról, számos képviselő részvételével. 1908. január 24-én, a 264. országos ülésen szólalt fel Ferdinándy Béla függetlenségi párti képviselő, aki elmondta, hogy „az elhangzott beszédekben felhózzattak és tárgyalás alá vétettek mindazon sérelmek és anomáliák, a melyek a hadseregge vonatkozólag magyar szempontból léteznek. . . mi tényleg olyan hadsereget tartunk fenn pénzen és emberáldozattal, a melyet semmiképpen nem mondhatunk magunkénak és a mely ma, újabb alkotmányos életünk 42-ik esztendejében is, az összbírodalmi eszme és a császári hatalom szolgálatában áll”.¹¹

Ferdinándy Béla a továbbiakban kifejtette, hogy „a mi helyzetünkben lényeges minden, ha csak egy téglányi alapot is rakunk le ahhoz az épülethez, mely majdan az önálló magyar hadsereget lesz hivatva alkotni. Azt a kérdést vagyok bátor intézni a t. honvédelmi miniszter úrhoz, hogy vajjon a magyar katonai tudományos szakirodalom olyan színvonalon áll-e, mely a kívánalmaknak megfelel”.¹² E kérdés feltevése után részletesen ecsetelte a magyar katonai irodalom gyenge, fejletlen és szegényes állapotát, kiemelve azt a tény, hogy: „A magyar hadi történet művelésének mezeje meg lehetőszen el van hanyagolva.” Követelte, hogy a honvédelmi miniszter tegye jóvá a régi mulasztásokat és az első két-három évben évi 150 000 koronával támogassa a magyar katonai irodalom fejlesztését mert ez hozzájárulhat ahhoz

5 Uo. 40/1906. sz.

6 Uo.; I. még AÉ 1907. 2. füzet, 118–119. o. és *Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1845–1949)*. Budapest, 1966. 29. o.

7 RAL K 1222 45/1907. sz.

8 AÉ 1907. 2. füzet, 119. o.

9 AÉ 1907. 11. füzet, 699. o.

10 Uo.

11 Országgyűlési napló. Budapest, 1908. 235–236. o.

12 Uo.

„a mi törekvésünkhöz, hogy az összes hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereget tényleg magyarrá tegyük, hogy ennek alapján majd az önálló hadsereget megvalósítsuk.”¹³ Befejezésül egy határozati javaslatot terjesztett elő a háznak.¹⁴

A határozati javaslat elfogadása érdekében több képviselő is felszólalt, többek között Thaly Kálmán, aki szavait egyenesen Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszterhez intézte, megjegyezve, hogy Ferdinándy Béla képviselőtársa „a magyar katonai irodalom ügyét pendítette meg” és ez olyan kérdés mellyel a parlamentnek foglalkoznia kell, de ismer-nie szükséges ennek a dolognak előzményeit és múltját. Ő, mint „a legidősebb élő magyar hadi történetíró” és a „Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztályának elnöke”, abban a helyzetben van, hogy ismeri az ügyet és összes részletét. Ez után röviden ismertette, hogy az MTA-nak szinte megalakulásától volt hadtudományi bizottsága és „Kiss Károly vezetése alatt igen jeles tagjai”; jelenleg egy katona tagja van az Akadémiának: római Horváth Jenő. A „honvédelmi miniszter és a Magyar Tudományos Akadémia kiküldötteiből egyesült hadtörténelmi bizottság, a mely másfél évtizedig működött, a »Hadtörténelmi Közlemények«-ben igen becses anyagot dolgozott fel részben teljesen, részben félig. Ennek egyetlenegy honvédtisztí könyvtárból sem volna szabad hiányozni és úgy tudom, hogy bizonyos számú példányokat a honvédelmi minisztérium meg is küldött a tisztí könyvtáraknak.

A stagnálás és visszahanyatlás a magyar katonai irodalom és különösen a hadtörténelmi irodalom terén akkor kezdődik, a mikor a Hadtörténelmi Közlemények megszűnnek.”¹⁵

A folyóiratot többször fel kívánta újítani az Akadémia, de ez a kívánsága a honvédelmi miniszternél nem talált valami meleg fogadtatásra. A továbbiakban Thaly Kálmán megállapította, hogy amit „a Hadtörténelmi Bizottság közös erővel teremtett, nem megvetendő dolog, csak tovább kellene építeni, s mindenekelőtt a hadtörténelmi negyedévi folyóiratot kellene felújítani, hogy a honvédtisztikarnak legyen egy negyedévenként megújuló, tudományos alapon, hazafias szellemben és a történelmi valóságnak megfelelőleg szerkesztett, a régi magyar dicsőség és emlékezetét fenntartó folyóirat a kezében, (*Heyleslés.*) hogy ne Haynaut dicsőítő közös munkából, hanem ilyen, igazi magyar szellemben és a magyar történelem alapul vétele mellett szerkesztett katonai irományokból merítse a hazafias lelkének megfelelő irodalmi és tudományos táplálékát.”¹⁶

Thaly felszólalása végén javasolta a honvédelmi miniszternek, hogy „méltóztassék az Akadémiához egy leirattal fordulni, nagyobb készséget mutatván, mint a legközelebbi múltban a közösen így megindítandó, felújítandó vállalat iránt”. . . Az Akadémiában szívesen megválasztanák Rónai Horváth Jenőt „a Hadtörténelmi Bizottság elnökévé és szívesen működnének vele közre azok, a kik hadtörténelemmel foglalkozunk, megteremtésében, felújításában a magyar hadtörténelmi és katonai irodalomnak.”¹⁷

A képviselőház 1908. január 24-i 264. ülésén megszavazta Ferdinándy Béla javaslatát, hogy a honvédelmi miniszter a magyar katonai irodalom fejlesztése érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket és a költségvetés keretében e célra évenként megszavazásra kerülő összeget célirányosan használják fel, ez 1909-re 25 ezer korona volt.¹⁸ Ez egyet jelentett a Hadtörténelmi Közlemények újra megjelentetésének anyagi támogatásával, amire azonban csak több mint egy év után került sor. Ennek ellenére Szendrei János komoly előkészületeket tett meg annak érdekében, hogy a folyóirat megjelenhessen. Így többek között árajánlatot kért a Franklin Társulattól a folyóirat nyomdai előállítására. A Franklin Társulat Szendrei Jánosnak 1909. március 5-én a következő szövegű levelet küldte:

„Költségvetés

Nagybecsű fölszólítása alapján van szerencsénk a Hadtörténelmi Közleményekre vonatkozó költségvetésünket a következőkben közölni:

Az annak idején nyomdánkban készült kiadáshoz hasonló papíron, alakban és garmond betűkkel egy-egy ívnek (a 16 old.) 500 példányban leendő kinyomtatása és fűzése 66. - koronába, minden további 100 példány 3. - koronába, nyomtatott boríték 500 péld. után 30. - koronába, minden további 100 péld. 2. - koronába kerülne.”¹⁹

13 Uo. 237. o.

14 Uo.

15 Uo. 238. o.

16 Uo. 239. o.

17 Uo.

18 Képviselőház jegyzőkönyvei. Budapest, 1908. 202. o., Képviselőház irományai. CLXI. Budapest, 1908. 435-436., 452-453. o.

19 RAL K 1222 43 (7)/1909. sz.

Erre a költségvetésre már nagy szükség volt, mivel a honvédelmi miniszter az MTA elnökének megküldte 1909. április 23-i 6613/eln. számú átiratát, mely szerint:

„Miatán az országyűlés a magyar katonai irodalom fejlesztésének céljára megfelelő összeget bocsátott rendelkezésre, immár eleget tehetek a Magyar Tudományos Akadémia 1907. évi február hó 5-én kelt átiratában a Hadtörténelmi Közlemények fölbresztése tárgyában tett megkeresésének és e célra e folyó évtől kezdve 5000 korona évi segélyt és ezenkívül 120 példányra való előfizetést ajánlok fel.

Amennyiben ez az összeg a Hadtörténelmi Közlemények költségeinek fedezésére nem volna teljesen elegendő, azt kérem, hogy a több költséget a Magy. Tud. Akadémia fedezze, mely a múltban bizonyára többet fordított hadtörténelmi czélokra.

Ezen állandó jellegű támogatás felajánlásánál ama kívánságomnak adok kifejezést, hogy ez összeg csakis a magyar hadi történelem művelésére fordítható.

Az ügy érdekében fekvőnek tartanám azt, hogy esetleg az Akadémia történelmi bizottságának kebelében, vagy azonkívül egy külön „hadtörténelmi bizottság” alakítsanak, melynek feladatai közé tartoznának a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztése is.

Ezen hadtörténelmi bizottságba én is jelölnék ki néhány katona tagot, megjegyezvén, hogy ha erre vonatkozólag a Magyar Tudományos Akadémiának konkrét javaslatai volnának, kérem a tagokul óhajtott neveit tudomásomra hozni.²⁰

Az Akadémia elnöksége a honvédelmi miniszter átiratát átadta a Történettudományi Bizottságnak, amely az ajánlásokkal kapcsolatban jelentést készített. Az 1909. október 4-i akadémiai összes ülésen a főtitkár bemutatta „a Történelmi Bizottság jelentését a Hadtörténelmi Közlemények ügyében.” A bizottsági jelentés teljes terjedelemben idézi a honvédelmi miniszter átiratát és elhatározta, hogy „a Hadtörténelmi Közlemények fölélesztésére” albizottságot küld ki, mely Csánki Dezső, Tagányi Károly bizottsági tagokból és Fejérpataky László bizottsági előadóból áll, hogy vegye fel a kapcsolatot Szendrei János lt.-al, akivel közösen készítsék el „a megindítandó folyóirat programját”, s azt terjeszték a Történettudományi Bizottság elé. Az összes ülés a jelentést helyeslően tudomásul vette.²¹

Ez az albizottság elkészítette a Hadtörténelmi Közlemények megindításának programját, melyet a Történettudományi Bizottság október 8-i ülése megvitattott, elfogadott és a II. osztály október 11-i értekezlete elé terjesztett. A „Tisztelt Osztály!” megszólítással kezdődő előterjesztés négy pontban foglalta össze a hadtörténelem művelésének és terjesztésének programját: 1. Megköszöni a honvédelmi miniszter szellemi és anyagi támogatását „a Hadtörténelmi Közlemények felélesztésére”. 2. A Történettudományi Bizottság működésében nehezen képzelhető el egy állandó hadtörténelmi albizottság és a „hadtörténelmi kutatások sokkal eredményesebben lesznek végezhetőek, ha azok érdekében egy külön hadtörténelmi bizottság létesítenék. Az új bizottságnak a Történelmi Bizottsággal való kapcsolata s így a két bizottság működésének egymással összhangzó tervszerűsége el volna érhető az által, hogy a Történelmi Bizottság elnöke és előadója hivatalból tagja volna a Hadtörténelmi Bizottságnak. Mindezek alapján a Bizottság javasolja, hogy a hadtörténelmi kutatások céljaira és a Hadtörténelmi Közlemények kiadására a II. osztályból kifolyóképp, egy állandó Hadtörténelmi Bizottság létesíttessék.”²² 3. A számítások szerint nem elégséges a honvédelmi miniszter anyagi támogatása „a kitűzött tudományos cél megvalósítására” és ezért szükséges, hogy az Akadémia hozzájáruljon az új bizottság költségvetéséhez. „Az Akadémia hozzájárulásának összege egyelőre évi 1200 koronában volna megállapítandó, amely összeg nagyjából megfelel a hadtudományi czélokra, illetőleg segélyezésére rendelt Festetics-féle alap kamatainak, melyek egy időben tényleg erre a célra szolgáltak.”²³ 4. „Ha az Akadémia a fentiekben részletezett javaslatainkhoz hozzájárul, a Bizottság készséggel vállalkoznék a felújítandó Hadtörténelmi Közlemények programjának elkészítésére és egyéb szükséges munkálatok elvégzésére.”²⁴

Az osztály állásfoglalása után kerül sor az Akadémia 1909. október 25-i összes ülésére, melyen a „Főtitkár bemutatja a Történelmi Bizottságnak a Hadtörténelmi Közlemények fölélesztésére vonatkozó jelentését, melyet a II. osztály f.é. október 11-én tartott ülésén elfogadott és az összes Akadémia elé terjesztett.”²⁵ Az összes ülés a jelentést egész terje-

20 RAL K 1589 Hadtörténelmi Bizottság jegyzőkönyvei 1910-1917. 96/1910. sz.

21 AÉ 1909. 11. füzet, 627-628. o.

22 Uo. 632-633. o.

23 Uo. 633. o.

24 Uo.

25 Uo.

delmében helyeslőleg tudomásul vette és elhatározta, „hogy gróf Tolnai Fesztetich László alapítványát, aki az 1827:19.t.c. szerint a »felállítandó tudós társaság vagy magyar akadémia javára, névszerint az a mellett a katonai ismeretgyakrakra berendezendő mennyiségteni osztály javadalmazására 10 000 frtot pengő pénzben átadott,« illetőleg ez alapítvány évi 1200 koronában megállapított kamatait az új folyóirat, illetőleg a Hadtörténelmi Bizottság rendelkezésére bocsátja, a honvédelmi miniszter urhoz pedig feliratot intéz, melyben melegen. . . fölkéri, hogy a szervezendő bizottságba a katonai tagokat kijelölni sziveskedjék.»²⁶

Az MTA elnöke 1909. október 25-i 493. számú átiratában tájékoztatta a honvédelmi minisztert az akadémiai összes ülés döntéséről a Hadtörténelmi Bizottság és folyóirata – a Hadtörténelmi Közlemények – fölélesztésére és kérte ehhez támogatását. A honvédelmi miniszter nevében Bolgár államtitkár 1909. novemberében 16-i 13635/elnöki számú levelében értesítette dr. Berzeviczky Albertet, az MTA elnökét: „a Hadtörténelmi Közlemények fölélesztésére felajánlott évi 5000 koronának a folyó évre való kiutalványozása iránt egyidejűleg intézkedtem.»²⁷ Az átirat 1909. december 2-án érkezett és Heinrich főtitkár még aznap kiadta a II. osztálynak, Pauler osztálytitkár pedig áttétette a Hadtörténelmi Bizottsághoz.

A Hadtörténelmi Közlemények újra kiadásának ügye ezzel jóra fordult.

Az MTA 1909. november 29-i összes ülése határozatban mondta ki a II. osztály keretében a Hadtörténelmi Bizottság felállítását, és hogy az akadémiai Ügyrend 43. §-ban, ahol az állandó bizottságokról van szó, a Történettudományi Bizottság után a Hadtörténelmi Bizottság neve is beiktatandó. Emellett a 44. §-ban az új bizottság neve felsorolandó azon bizottságok között, melyek a II. osztályhoz tartoznak. Az új, 49. §-ban a Hadtörténelmi Bizottság ügyrendi szabálya a következőképpen iktatandó be: „A Hadtörténelmi Bizottság feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közlönye a »Hadtörténelmi Közlemények«, melyet a bizottság előadója szerkeszt; ezenkívül a bizottság feladatának megfelelő egyéb kiadványokat is közzétesz, ilyenek létesítésére az előmunkálatokat megteszi, igyekszik katonai szakférfiakat működési körébe venni s az érdeklődést a magyar hadtörténet és emlékei iránt felkelteni és ébren tartani. A Történelmi Bizottsággal való kapcsolat és tervszerű együttműködés létesítésére a két bizottság elnöke és előadói hivatalból tagjai a két bizottságnak.»²⁸

A Hadtörténelmi Bizottságnak ez a programja lényegét tekintve nem változott egészen 1947-ig.

Az első Hadtörténelmi Bizottság tagjaiul megválasztották Forster Gyula és Nyáry Jenő tiszteleti, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fejérváry László, Károlyi Árpád, Ortvy Tivadar, Thalóczy Lajos rendes, Angyal Dávid, Borovszky Samu, R. Horváth Jenő, Komáromy András, Márki Sándor, Nagy Géza, Szendrei János, Tagányi Károly, Takáts Sándor levelező tagokat.

Még a Hadtörténelmi Bizottság alakuló ülése előtt Szendrei János újabb költségvetést kért a Hadtörténelmi Közlemények kiadásához a Franklin Társulattól, ami 1909. január 6-án érkezett meg és a következőket tartalmazta: „Szíves felhívására batorkodunk ezennel közölni: hogy a Hadtörténelmi Közlemények az Archeológiai Értesítő alakjában és papírján, garmond ritk. berűkkel 500 példányban leedő kinyomatásáért és fűzéséért ívenként (a 16 oldal) 98. - koronát, minden további 100 példányért 4. - koronát, a borítékért 500 példány után 36. - koronát, minden további 100 péld. után pedig 3. - koronát számítanánk.»²⁹ Am ennek ellenére a Hadtörténelmi Közlemények programját és a bizottság költségvetését mégsem tudta elkészíteni a másnapi HB ülésre.

A HB 1910. január 7-én tartotta meg alakuló ülését, melyen a 18 tagból 11 volt jelen. Ez alkalommal megválasztották elnöknek Rónai Horváth Jenő altábornagyot, majd a jegyzőkönyv szerint 2. napirendi pontként: „A bizottság előadó-jává Szendrei János levelező tagot választja meg, akit egyszersmind a bizottság folyóiratának, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztésével is megbízta.” A 3. napirendi pontként Szendrei János előadó jelenti, hogy a „folyóirat programját, valamint a bizottság költségvetését a jövő hóban tartandó legközelebbi ülésén előfoga terjeszteni.” Végül utolsó napirendi pontként a bizottság segédtagjaiul megválasztották Breit József vezérkari alezredest és Sári Szabó Lajos honvéd századost.³⁰

26 Uo.

27 RAL K 1222 41/1909. sz.

28 AÉ 1909. 12. füzet, 687. o.

29 RAL K 1222 42 (8)/1910. sz.

30 RAL K 1589 114/1910. sz.

Rónai Horváth Jenő, a Hadi történelmi Közlemények első szerkesztője

A HB előadója és a folyóirat szerkesztője, Szendrei János, a bizottság elnökétől – a korábbi előadótól és szerkesztőtől –, Rónai Horváth Jenő altábornagytól kért felvilágosítást a folyóirat ügyeinek előzményeiről, pénzkezeléséről és a bizottság költségvetési teteleiről. Horváth Jenő Bécsből 1910. január 31-én írt válaszelevelében Szendrei kérdéseire a következőket írta:

„1. A Hadtörténelmi Közlemények összes iratait, a hadtudományi bizottság irataival együtt, én annak idején kifejezetten irattározás végett, a *főtükéri hivatalnak* adtam be, két részletben; az egyik csomót személyesen, a másikat küldönc útján. Ez utóbbiban voltak a többi közt még bold. Gömör alezredes nálam volt munkái is, persze német nyelven írva; ugyancsak itt voltak az előfizetési névsorok is.

2. A folyóirat összes *kliséi*, szó nélkül, a Franklin Társulat nyomdájában maradtak.

3. Az *előfizetési* pénzek a Frank. T.-hoz folytak be, de arról nekem rendes elszámolásokat küldött be; e pénzből fizettek elsősorban a nyomtatás, szétküldés stb. összes költségei.

4. Az *akadémiai dotációit* én magam vettem fel; ebből fedezettett az előadói tiszteletdíj és az írói tiszteletdíjak, melyeket a szerzőknek nyomtatott nyugta mellett magam küldtem szét.

A *ministeri dotáció* hasonlóképp a Frank. Társ.-hoz folyt be, és előfizetési pénznek tekintett.

Az egész pénzkezelésről – úgy tudom – együttes számlát vezettem, – de az is lehet, hogy csak az akadémiai dotációról, az egyes füzetek tiszteletdíjairól külön – nyugtázott – összesítéseket mellékelve. A többitől legközelebb.”³¹

Szendrei János ezt a levelet figyelembe véve készítette el 1910. február 11-én az MTA Hadtörténelmi Bizottságának költségvetését az 1910. évre:

<i>„Bevétel</i>	Korona	<i>Kiadás</i>	Korona
1. A honvédelmi minisztérium támogatása	5,000	1. A HK nyomdai költsége évfolyamnál 50 ívvel számítva à 80 korona	4,000
2. Az akadémia Festetich-féle alapítványának kamatai czimen	1,200	2. Írói tiszteletdíjak 50 ív à 80 K.	3,200
3. A honvédelmi minisztérium előfizetése 110 pld. à 10 kor.	<u>1,200</u>	3. Írói tiszteletdíjak 10 ív à 60 K.	600
Összesen	7,400	4. Klisék, külön melléletek füzetenként 150 K.	600
		5. Porto és kisebb kiadások	250
		6. Kisebb nyomtatványok (felhívások stb.), levélpapírok, s a felhívások portoköltségei	300
		7. Szerkesztő és előadó tiszt. díj	800
		8. Írnok fizetése	<u>400</u>
		Összesen	10,150

Fedezetlen 2,750 Korona

Amennyiben a Hadtörténelmi Közlemények terjedelme csak 40 ívnyi lenne, a fenti tételek a következő összegekkel volnának leszállíthatók:

1. Nyomda 10 ív à 80 K	800 K
2. Írói tiszteletdíjak 7 ív à 80 K	560 K
3. Írói tiszteletdíjak 3 ív à 60 K	180 K
4. Klisé és különmelléklet	<u>200 K</u>
Összesen	1,740 Korona

³¹ RAL K 1222 46(135)/1910. sz.

Ha tehát ezen összeget az előirányzott 10,150 Korona kiadásból levonjuk, a kiadások főösszege 8,410 koronát tenne ki, s ez esetben, tekintve hogy csak 7,400 korona áll rendelkezésre, 1010 korona még mindig fedezetlenül maradna.³²

Szendrei tehát a bizottsági költségvetés két variációját készítette el, de nagy energiával és tehetséggel vette számba a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztésével és kiadásával, valamint a nyomdai előállításával kapcsolatos korábbi anyagokat is. Így például leltár készült „A Hadtörténelmi Közlemények tíz első évfolyamának kliséi. A m. tud. Akadémia kliséraktárában” címmel, amely a folyóirat első tíz évfolyama illusztrációinak 110 kliséjét sorolta fel. Az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy ezen a listán szerepel a Hadtörténelmi Közlemények első címlapjának kliséje is: „I. kötet 1888. évfolyam. 1. Boríték klisé.”³³ 1910 februárjában tehát még megvolt az eredeti címlap-klisé, annak alapján készítette el Szendrei János az eredetivel egyező címlapot, annyi különbséggel, hogy az ő neve szerepelt a borítón szerkesztőként. Az új szerkesztő nagy tehetséggel és tervszerűséggel készítette elő, szervezte meg a HB munkáját a Hadtörténelmi Közlemények újbóli megjelentetése érdekében. A bizottsági tagoknak időben kiküldte a nyomtatott fejréseket – „Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottság” – meghívókat: „Napirend a M. Tud. Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának 1910. febr. 19-iki ülésére”. A napirend harmadik pontja teljes egészében a Hadtörténelmi Közlemények kiadásával foglalkozott, az alábbiak szerint: „3. *Előadói jelentések*

- a) A bizottság irattárának elvesztése s a klisék leltára.
- b) Jelentés a Hadtörténelmi Közlemények I-ső füzetének munkálatairól.
- d) Hirdetési ügyek. Címlap. Új folyam.
- e) Előfizetési felhívás.³⁴

A Hadtörténelmi Bizottság első érdemi ülését 1910. február 19-én Rónai Horváth Jenő elnökléte alatt tartotta meg. A Hadtörténelmi Közlemények további sorsa, élete szempontjából nagy jelentőségű ülésén részt vettek Nyáry Jenő tiszteleti, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fejérváry László, Ortway Tivadar rendes, továbbá Angyal Dávid, Borovszky Samu, Komáromy András levelező, és Breit József vezérkari alezredes, valamint sárai Szabó Lajos százados segédtagok. Első napirendként az elnök megemlékezett a Hadtörténelmi Közlemények megteremtésében, kiadásában és szerzőként is kiemelkedő érdemeket szerzett néhai Hollán Ernőről, Salamon Ferencről, Szilágyi Sándorról, Thaly Kálmánról, Jakab Elekről, Pauer Istvánról, Gömörly Gusztávról. Második napirendként: „2. Előadó jelenti, hogy a bizottság egész irattára Bárczy Oszkár volt szerkesztő halála után nyomtalanul elveszett, a Hadtörténelmi Közlemények tíz évi folyamában kiadott 110 drb klisé azonban az Akadémiában őrzetik. Tudomásul szolgál.”³⁵

A folyóirat megjelentetésével foglalkozott az ötödik és hatodik napirendi pont, a jegyzőkönyv szerint: „5. Előadó jelentést tesz a Hadtörténelmi Közlemények előmunkálatairól s bemutatja a beérkezett tudományos dolgozatokat és márcz jegyzékét, mely oly gazdag anyagot tartalmaz, hogy az már a folyóirat több füzetének megjelenését biztosítja.

Örvendtes tudomásul szolgál és elhatároltatik, hogy a Közlemények 600 példányban nyomandó ki.

6. Ugyancsak előadó bemutatja a folyóirat előfizetési felhívását, melyet a bizottság elfogadván, kinyomat és szétküldeni határoz.”³⁶

A Hadtörténelmi Bizottság, amikor eldöntötte, hogy folyóiratát újra megindítja, nem egyértelműen foglalt állást az évfolyamszámozást illetően. A bizottság napirendjén úgy szerepelt, hogy a Hadtörténelmi Közlemények „Új folyam”, ám az 1910-ben megjelent első szám címlapján már a XI. évfolyam volt olvasható. Vita és értelmezés kérdése, hogy a Hadtörténelmi Közlemények évfolyamszámozását a 12 esztendei szünet – 1898–1909 – után 1910-ben a XI.-kel folytatatták. Egyrészt szimbolikus, de mindenféleképp természetes is lett volna, ha a XXII. évfolyamszámozással folytatják a tizenkét évi kihagyásra itélt Hadtörténelmi Közlemények évfolyamait. Másrészt arra is lett volna lehetőség, hogy – ezt a gyakorlatot később két ízben, 1919–1921-ben és 1922–1924-ben is követte a szerkesztőség –, 1898-tól a meglévő kéziratokból egy összevont kötetben kiadják az 1898–1909. évi, azaz a XI–XXII. évfolyamokat. Felfogásunk szerint ez az utóbbi változat tűnt volna a legelfogadhatóbbnak. Meg kell jegyezni, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1910. évi számai, összesen 50 ivnyi terjedelemben és az Akadémia főtűtkárának utasítására, számonként 1000 példányban jelennek meg.³⁷ A folyóirat új címlapja 1910. március 1-én készült el.³⁸

32 Uo. 48 (159)/1910. sz.

33 Uo. 45/1910. sz.

34 RAL K 1589 198/1910. sz.

35 Uo. 211/1910. sz.

36 Uo.

37 Uo. 369/1910. sz.

38 RAL K 1222 53 (324)/1910. sz.

Ezen az ülésen a bizottság elfogadta működési programját is, amelyet a Hadtörténelmi Közlemények 1910. 1-2. számában a nyilvánosság számára is közreadtak. Eszerint: „Feladatának tekinti egyrészt az önálló magyar katonai irodalom megteremtése és a magyar nemzet hadtörténelmének létesítése céljából a magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését, másrészt pedig a hadtörténelem iránti érdeklődések a nemzet mentül szélesebb rétegeiben való felköltését és ébrentartását.

E célból első sorban hivatalos szakközlönyül kiadja a »Hadtörténelmi Közlemények« című folyóiratot, melyben eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket, adalékokat, levéltári adatokat, okmányokat, egykori hadi jelentéseket és naplókat s más, a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismert, hadtörténelmi eseményeknek, hadjáratoknak, csatáknak és várostromoknak, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerű feldolgozásokat s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Ezen felül azonban nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre is s egyaránt ismert és közöl tanulmányokat és leírásokat várainkról, régi hadfelszerelésünk emlékeiről, fegyverekről, régi hadviseleti és csataképekről. E mellett arra törekszik, hogy a kétségtelen hiteles adatok ne csak gondos feldolgozásban és nem csupán szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető szöveg előadásban közöltessenek.³⁹

A HB 1910. március 4-i 210. szám alatt kénytelen a II. osztály elé terjeszteni a Hadtörténelmi Közlemények pénzügyi fedezése szempontjából nem mellékes bevételi költségvetési tétel törülése miatt a következő kérelmet: „Tiszteletteljesen kéri a bizottság, hogy sziveskedjék a tisztelt Osztály határozatilag kimondani, hogy a bizottság kiadásában megjelenő Hadtörténelmi Közlemények előfizetéseiből befolyó összegek ezen folyóirat kiadási költségeire fordítassanak. Emellett szól nemcsak a tízéves gyakorlat, hanem főleg az a körülmény, hogy különösen a nyomdai árak rendkívüli megrálgulása folytán a bizottság nemcsak működési programjának egyetlen pontját sem volna képes megvalósítani, de még a Hadtörténelmi Közleményeket sem adhatná ki.

A tisztelt Osztály ezen bizottság előterjesztett költségvetésének bevételi rovatából a 3-ik tételt »A honvédelmi miniszter előfizetése 120 pld-ra á 10 kor., összesen 1200 korona« törölte. Ez pedig jogilag sem állhat meg, mert a m.kir. honvédelmi miniszter 1909. évi április hó 23-áról 6613. eln. szám alatt kelt átiratában, melylyel az 5000 korona évi segélyt s a 120 pld-ra való előfizetést felajánlja, a következőket mondja: »Ezen állandó jellegű támogatást felajánlom ama kívánságomnak adok kifejezést, hogy ez összeg *csak* a magyar hadi történelem művelésére fordítható.« Ezek szerint az 1200 korona évi előfizetési díj csakis a Hadtörténelmi Bizottság céljaira fordítható.⁴⁰

Az MTA II. osztályához felterjesztett példányra az osztálytitkár ráírta: „Érk. márc. 8. A II. osztály a javaslatot pártolólalag terjeszti az összes ülés elé.⁴¹ Ám Szendrei Jánosnak más dolga is akadt, 1910 januárjától májusig a Hadtörténelmi Közlemények 1. és 2. füzetének megjelenetése érdekében lebonyolította a szükséges megrendeléseket a Pesti Könyvnyomda RT-vel, Weinwurm Antal Első Magyarországi Fényképezési Cinkográfiai és Chrono-Autotypiai Sokszorosító Műintézetével, a Károlyi György Papírkereskedő Kő- és Könyvnyomdájával és a Franklin Társulattal, melyek számláikat is megküldték és amelyeket a HB kiegyenlített.⁴² 1910 áprilisában készítette el a Hadtörténelmi Közlemények 1-2. füzeté írói tiszteletdíjainak kimutatását és gyűjtötte egybe a 23 író által felvett tiszteletdíjak nyugtáit, összesen 1516 korona és 23 krajcárról.⁴³

Az 1910 áprilisában megjelent első összevont Hadtörténelmi Közlemények, majd többi számai is, szerkezetében, tartalmában és műszaki kiállításában mindenben hű folytatója volt a folyóirat legjobb hagyományainak. A folyóirat szerzői polgári liberális szemléletűek voltak és a magyar hadtörténelmi múlt tudományos letéteményesének tekintették magukat, akik, mint cikkeik bizonyítják, nem maradtak ki a nemzetkarakter és a historizáló ideológia kiépítésének kísérleteiből. Ennek fontos elágazása volt a katonai szokás- és viselettörténelmi kutatás, melynek a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője, Szendrei János volt kiemelkedő képviselője.⁴⁴

39 HK 1910. 1. sz., 11-12. o.

40 RAL K 1589 369/1910. sz.

41 RAL 129/1910. sz.

42 RAL K 1222 49 (207, 229, 251)/1910.; 53 (324)/1910., 52 (315)/1910. sz.

43 Uo. 50 (274)/1910., 51 (281-298, 305-307)/1910.; 52 (315)/1910. sz.

44 L. az 1910-1918 között megjelent munkákat: Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. Budapest, 1956.

A Hadtörténelmi Közlemények újraeszesztését a közvélemény és a tudományos élet meglepedéssel fogadta, ennek illusztrálására a másik történettudományi folyóirat, a Századok ismertetőjét idézzük: „A Hadtörténelmi Közlemények, mely mint a M. Tud. Akadémia nemrégiben felállított Hadtörténelmi Bizottságának folyóirata, újonnan megkezdte pályafutását, most jelent meg az 1-2. egyesített füzet Szendrei János tagtársunk szerkesztésében. A jelesen szerkesztett folyóirat, melynek megindítását a m. kir. honvédelmi minister áldozatkészsége tette lehetővé, folytatója óhajt lenni az egykor Rónai Horváth Jenőtől szerkesztett s a maga idején hézagot pótlót tíz évfolyamot ért vállalatnak, s ezért címlapján a XI. évfolyamot jelként viseli. A Hadtörténelmi Bizottság keletkezésének története vezet be a tartalmas füzetet, melyben Karácsonyi János, Szabó Dezső, Veress Endre, Weber Arthur, Márki Sándor, Szalay Béla, Komáromy András, Eble Géza, Wertner Mór, Pilch Jenő és Nagy Gábor nagyobb dolgozataival találkozunk; ezenkívül tárcza, hadtörténelmi apróságok, hadtörténelmi irodalom, hadtörténelmi okmánytár, magyar hadi szabályzatok gyűjteménye egészítik ki ez illusztrációkkal élénkített füzetet. . . Melegen ajánljuk a szakavatottan szerkesztett s a magyar hadtörténelmi irodalom fejlődését célzó folyóiratot tagtársaink szíves figyelmébe.”⁴⁵

A HB 1910. május 28-i ülésén többek között megvitatták a folyóirat előfizetésének és költségeinek kérdését, valamint a szerkesztő jogkörét korlátozó főtítkári beavatkozás problémáját Szendrei János előterjesztésében. Ezt a jegyzőkönyv így rögzítette:

„5. Előadó jelenti a Hadtörténelmi Közlemények 1. és 2. füzetének megjelenését, de a főtítkár kérte az imprimálás jogát és a szerkesztő tudta nélkül több változást eszközölt. 600 példány helyett 1000 példányt rendelt el kinyomtatni, ami 345 Korona túlkiadás, ez fedezetlen.

6. Ugyanezzel kapcsolatban kimondja a bizottság, hogy az Akadémia Ügyrend 224. § értelmében a Hadtörténelmi Közlemények imprimálási joga nem a főtítkárt, hanem egyedül a szerkesztőt illeti meg.”⁴⁶

A szerkesztő június elején kapta meg az első külföldi elismerő sorokat a folyóiratról; a K.u.K. Heeresmuseum igazgatója 1910. május 30-i 242. számú levelében köszönte meg az intézménye számára megküldött Hadtörténelmi Közlemények első számát.⁴⁷

A HB egykori iratai bizonyítják, hogy Szendrei János milyen nagy és rendszeres erőfeszítéseket tett a Hadtörténelmi Közlemények színvonalas, megfelelő terjedelmű, időbeni megjelentetéséért és pénzügyi fedezetének biztosításáért. A HB 1910. október 2-án küldte el a honvédelmi miniszternek az évi anyagi támogatási kérelmét, elismerve: azáltal, hogy „6200 korona évi segélyt utalványozott részünkre, lehetővé tette, hogy a Hadtörténelmi Közlemények című folyóiratunk megindulhasson.

A nyomdai ipar rohamos áremelkedésével kapcsolatban. . . hivatalos értesítést vettünk, hogy a nyomdai és rokon iparágak árakat 10%-al felemelték. . . Miután ezek folytán folyóiratunk további fennmaradása csak úgy lehetséges, ha eddigi 40 ívre leszállított terjedelmet újabban jelentékenyen leszállítanók, ami viszont annak tudományos értékét tenné kockára, bátorkodunk mély tisztelettel kérni Nagyméltóságodat, hogy a magyar hadtörténelmi irodalom fenntartása, és továbbfejlesztése érdekében annak évi dotációját 1911. év elejétől kezdve 2000 koronával felemelni sziveskedjék.”⁴⁸

Hazai Samu honvédelmi miniszter 1910. október 25-i 9443/eln. számú válaszában értesítette az MTA Hadtörténelmi Bizottságát, hogy a „Hadtörténelmi Közlemények céljaira eddig adott évi 5000 korona támogatás összegét a jövő évtől kezdődőleg 2000 (Kettőezer) koronával fel fogom emelni.”⁴⁹ A HB elnöke és előadója még aznap megírt levelében köszönte meg a Hadtörténelmi Közlemények felemelt évi pénzügyi támogatását.⁵⁰

Ebben az időben kulminált Heinrich Gusztáv főtítkár és Szendrei János szerkesztő között is a vita a Hadtörténelmi Közlemények 1910. 1-2. száma felemelt példányszáma pénzügyi fedezetének ügyében. Szendrei János 1910. június 6-i, ebben a kérdésben írt levelére a főtítkár november 9-i levelében a következőket írta: „folyóiratod 1-ső füzetéből az új vállalat érdekében nyomattam 400 példánnyal többet, hogy a legszélesebb körökben terjeszthető legyen, a mi meg is történt.

A költség-többlet természetesen a Bizottságot terheli, mely módot fog találni arra, hogy a deficitet fedezze. . . soha még bizottság nem követelte, hogy az ily túlkiadást az Akadémia fődözze.

45 Századok, 1910. évfolyam, 438. o.

46 RAL K 1589 369/1910. sz.

47 RAL K 1222 55(364)/1910. sz.

48 Uo. 60(433)/1910. sz.

49 Uo. 64(460)/1910. sz.

50 Uo. 65(461)/1910. sz.

Egyébként is Bizottságok még rendelkezik az 1909. évi ministeri segéllyel, melyből ez a deficit fedezhető. Kár és indokolatlan oly csekély előfizetési összegért oly vastag füzeteket adni, ami csak a közönség demoralizálására vezet.⁵¹

A vita ezek után úgy zárult le, hogy a többletköltséget a HB valóban megmaradt bevételeiből fedezték. Szendrei János, megfogadva a főtitkár javaslatát, a folyóirat előfizetői számának növelése érdekében újabb kísérletet tett. Elképzeléséről 1910. november 18-i levelében számol be Rónai Horváth Jenő altábornagnak, a HB elnökének, aki november 20-i válaszában kifejtette: „Nincs ellene ugyan semmi ellenvetésem, csak hogy teljesen *kárbavesztett fáradságnak* tartom.

Magyarországon van öt - a hadtestparancsnokságok székhelyein - katonai tudományos és casinó egyesület, melyek közül *talán* 1-2 elő fog fizetni, az Ausztriában levő 10-12 casinóból pedig egy sem.

Bizonyos, hogy a nyomtatvány költségét sem kapod meg.

Én mához egy hétre Budapestre utazom és rendelkezésedre állok; talán jó lenne az ülést *bélfőn 28-án* megtartani d.u. 4 órákor (5 órákor összes ülés van).⁵²

A HB 1910. november 28-i jelzett ülésének előkészítésére Szendreinek számos, a Hadtörténelmi Közleményekkel kapcsolatos fontos előterjesztést kellett kidolgoznia, mivel a tervezett 10 napirendi pontból 8 a folyóirat ügyeivel foglalkozott. Mindenekelőtt a főtitkár 1910. november 20-i 505. számú átirata értelmében el kellett számolni az évi dotáció felhasználásáról és el kellett készítenie az 1911. évi munkatervet és költségvetést, amit december 31-ig kellett felterjesznie a Főtitkári Hivatalnak.⁵³ November 27-re elkészült az MTA HB költségvetése az 1911. évre, melynek bevételi tételei voltak: 1. A honvédelmi miniszter által 1909-re utalt 5000 koronából fennmaradt 3000 korona; 2. honvédelmi miniszteri támogatás 1911-re (7000 K); 3. Az Akadémia Festetich-féle alapítványának kamatai 1911-re (1200 K); 4. a Honvédelmi Minisztérium előfizetése 120 példányra (á 10 K) 1911-re (1200 K), összesen 1200 K. Kiadási tételei: 1. a Hadtörténelmi Közlemények nyomdai költségei, 40 ív, ivenként 95 K, 3800 K; 2. Írói tiszteletdíjak: 3050K; 3. Klisék: 550 K; 4. Kisebb kiadások, iratok stb.: 680 K; 5. Kisebb nyomtatványok: 150 K; 6. Szerkesztő előadó tiszteletdíja: 800 K; 7. Előre nem látott kiadások (túlszedés stb.): 370 K; összesen: 9400 K. Maradvány: 3000 K.⁵⁴

Tájékoztatásra előkészítette az 1911. évfolyamba érkezett 17 kéziratot, amelyek a legjobb hazai szerzők tollából származtak.⁵⁵ A Bizottság elé kívánta terjeszteni a Hadtörténelmi Közlemények magyar, német, francia nyelvű nyomtatott előfizetési felhívását, amely röviden bemutatta a folyóirat történetét, az 1910. évfolyam 1-2. füzet címlapját A/5 formátumban, a megjelenés időpontjait, terjedelmét (40-50 ív), és árát (10 korona). A felhívást Rónai Horváth Jenő altábornagy, a HB elnöke és Szendrei János HB előadó, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője írta alá.⁵⁶ Elkészítette a Hadtörténelmi Közleményekből külföldi folyóiratok számára küldendő cserepéldányok címlistáját, melyszerint Ausztriába 6, Németországba 4, Svájcba 1, Olaszországba 2, Franciaországba 4, Romániába 1, Dániába 1, Angliába 3, összesen 22 példányt kívánt elküldeni.⁵⁷ Az ülés elé terjesztette a Hadtörténelmi Bizottság 1910. évi működéséről szóló jelentés tervezetét, ami így szólt: „A Hadtörténelmi Bizottság tizenkét évi szünetelés után ez évben újból megalakult, elnökévé Rónai Horváth Jenő altábornagy t.t. és előadójává Szendrei János lev.t. választotta.

Működését a bizottság régi folyóiratának a Hadtörténelmi Közleményeknek, az előadó szerkesztésében való újbóli megindításával kezdte meg, melynek ez évi folyamata 41 ívnyi terjedelemben gazdagon illusztrálva jelent meg.⁵⁸

A HB 1910. november 28-i ülése jegyzőkönyve szerint 3. napirendi pontként jóváhagyták, hogy a folyóirat nyomdai költségeinek 10%-os növekedését a jövő évi költségvetésben feltüntetik. 4. napirendként örömmel vették tudomásul, hogy a honvédelmi miniszter 2000 koronával emeli a pénzügyi támogatást. 5. napirendként bemutatták a folyóirat folyó évi 4. füzetét. 6. napirendként elfogadták a Hadtörténelmi Közlemények évi jelentését és 41 ívben való megjelenését. 7. napirendi pontként megvitatták és elfogadták a Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyamának elgondolá-

51 Uo. 68(477)/1910. sz.

52 Uo. 70(491)/1910. sz.

53 Uo. 71(492)/1910. sz.

54 Uo. 73(505)/1910. sz.

55 Uo. 74(506)/1910. sz.

56 Uo. 76(530)/1910., 80(8)/1911. sz.

57 Uo. 82(13)/1911. sz.

58 Uo. 89(112)/1911. sz.

sát és kéziratait. 8. pontként tudomásul vették és jóváhagyták a folyóirat külföldi cserepéldányait. 9. és 10. pontként jóváhagyták a HB 1910. évi zárszámadását és 1911. évi költségvetését.⁵⁹

Ezzel zárult le a Hadtörténelmi Közlemények újbóli megindításának eseményekben és eredményekben gazdag esztendeje, ami megalapozta a következő időszakot. Az 1911. esztendő első felében a folyóirat 1. és 2. száma rendben megjelent, ezt bizonyítja a HB 1911. június 6-i ülése, melyen az előadó bemutatta a Hadtörténelmi Közlemények júniusi füzetét és pozitívan számolt be a „következő füzetek munkálatairól”.⁶⁰ Jelentkeztek a cserepartnerek is. A német nagyvezérkar II. hadtörténelmi osztályának főnöke 1911. június 17-i 68B. számú levelében megköszönte a Hadtörténelmi Közlemények számait és megküldte a „Urkundlichen Beiträge und Forschungen zur Geschichte des Preussischen Heeres” című periodikájuk 16-19. füzetét.⁶¹

Az év második fele már nagyobb gondokat jelzett, bár a HB költségvetése az 1912. évre igen pozitívan alakult, hiszen a bevétel összege 12 453 korona 80 krajcár, a kiadás összesen 9400 korona volt, melyből a Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége, 40 ívvel és ívenként 95 koronával számítva, 3800 korona, az írói tiszteletdíjak összege 3050 korona. A maradvány 1913-ra 3053 korona 80 krajcár.⁶² Am igen rosszul alakult az egyéni előfizetők száma, összesen csak 149, és ez kevés az előző évhez képest.⁶³

A Hadtörténelmi Közlemények helyzetének romlását és a kiút keresését jelzi a Hadtörténelmi Bizottság 1911. december 12-i ülése, amely elfogadta a bizottság 1911. évi zárszámadását és az 1912. évi költségelőirányzatot; bemutatták a Hadtörténelmi Közlemények 4. füzetét és a jövő évfolyamba érkezett művek jegyzékét. Az előadó bemutatta a bizottság számára küldött külföldi folyóiratok jegyzékét, amely 10 német, osztrák, svájci, olasz, angol, dán folyóiratot tartalmazott. A szerkesztő jelentést tett a folyóirat nyomdai és expedíálási bajairól, arról hogy a Franklin Nyomda késik, s ezért a Hadtörténelmi Közlemények időbeni megjelenéséért felelőséget nem vállal. Ezt a bizottság tudomásul vette. Szóba kerül az is, hogy hány előfizetője van a Hadtörténelmi Közleményeknek és elhatározták, hogy erről pontos adatokat kérnek az Akadémia Könyvkiadó Hivatalától. Végül Szendrei János előadó szerkesztőségéről elfoglaltsága miatt lemondott, illetve úgy vállalta a továbbiakban, ha Pilch Jenő százados, segédszerkesztőként a segítségére lesz. A bizottság ezt is elfogadta.⁶⁴

A honvédelmi miniszter 1912. január 12-i 152. 143/11. számú átiratában értesítette a HB-t, hogy megrendeli a folyóiratot 120 példányban, valamint hogy „A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának kiadásában megjelenő Hadtörténelmi Közlemények című folyóirat támogatására 7000 (Hétezer) korona 1912-re” át lett utalva.⁶⁵

A folyóirat ügyét tüzetesebben az 1912. április 13-i HB ülésen tárgyalták meg. Itt mutatták be a HK 1912. 1. füzetét és jelezték, hogy a 2. füzet már nyomdában van, valamint jelentették, hogy a folyóirat 1911. évfolyamának kliséit átadták az Akadémia Főtitkári Hivatalának. „6. Bemutatták a H.K. előfizetőinek az Akad. kiadó hivatalából bekért névsorokat, melyszerint a Honv. Min. 121 példányán kívül 35 előfizető van, úgyhogy a tisztelet- és cserepéldányokkal együtt 200 példány fogy el; - még 400 pld. raktáron maradt. - Az előfizetők csekély számát a biz. sajnálattal veszi tudomásul.

7. Hogy az előfizetők számát növelje, az elnökség a folyóiratról ismertetéseket közölt több lapban és szakfolyóiratban s kérvénnyel fordult a múzeumok és könyvtárak orsz. Főfelügyelőségéhez, melytől a mellékelt válasz érkezett.”⁶⁶ A bizottság ezt az akciót helyeselte, de a helyzet mégis drámai volt, amit legjobban Sárai Szabó Lajos őrnagy felszólalása tükröz, aki az elmondottakat 1912. április 13-i, HB-hoz intézett memorandumában is kifejtette. Eszerint a Hadtörténelmi Bizottság szép programja dacára két évi működése nagyon dőcög és „tevékenységük csaknem teljesen kimerült abban, hogy a Hadtörténelmi Közlemények számára véletlenül beérkezett, vagy esetleg máshonnan kapott dolgozatokat a folyóiratban kiadtuk.”⁶⁷ Tagadhatatlan, a Hadtörténelmi Közlemények számai ennek dacára tartalmasak, de nem alkalmasak a művelt katonák kedvének felébresztésére a magyar hadtörténelem művelésére, pedig ezzel sokat

59 RAL K 1589. sz.

60 Uo.

61 RAL K 1222 99(182)/1911. sz.

62 Uo. 119(368)/1911. sz.

63 Uo. 120(375)/1911. sz.

64 Uo. 115(262)/1911. sz., RAL K 1589. sz.

65 RAL K 1222 122(30)/1912. sz.

66 Uo. 134(139)/1912. sz., RAL K 1589. sz.

67 RAL K 1222 140(296)/1912. sz.

nyerne. A HB szinte teljes költségvetését a honvédelmi minisztérium fedezi, ezért: „Szép folyóiratunkkal – nagy sikerrel teljesített általános tudományos feladata, mellett – csak akkor szolgálhatjuk eredményesen ezt a különleges katonai célt is, ha teljes tervszerűséggel és következetességgel, szakadatlanul törekszünk határozottan körvonalazandó célunk felé.”⁶⁸ Szabó őrnagy egy sor téma feldolgozását vette fel, amelyek a folyóirat fejlődése szempontjából is szükségesek, így mindenképp az új hadtörténetírói nemzedék nevelését, a bécsi hadilevéltári anyagok közreadását, pályázat hirdetését Napóleon 1812. évi oroszországi hadjárata 100. évfordulója alkalmából története feldolgozására, mivel az ott harcoló császári „hadtestben több magyar csapat is, nagyon érdekes körülmények között szerepelt. . . Katonai érdekek szempontjából nagyon kívánatos lenne Bosznia és Hercegovina elfoglalásának részletes katonai történelmét is elkészíteni, – mivel a magyar hadtörténelmi irodalomban, sőt a németben is rendkívül élesen érzett hiányt pótolnánk.”⁶⁹

A HB és a szerkesztő ezek figyelembevételével vitte tovább a folyóirat ügyét az év második felében. Ez kitapintható a bizottság 1912. október 23-i ülésének lefolyásában és eredményeiben. A szerkesztő jelentette, hogy nyomdai problémák tovább tartanak, ez jelentkezik abban is, hogy a Hadtörténelmi Közlemények előfizetését és szétküldését a nyomda intézi és nem az akadémiai kiadóhivatal. A katonai tudományos egyesületekhez, karokhoz és csapatokhoz intézett előfizetési felhívás nem vezetett eredményre, ezért a cs. kir. hadügyminisztériumhoz fordultak pártfogásért. A polgári középiskolák és a katonai tanintézetek HK előfizetési díját 4 koronára leszállítják. Végül bemutatta a folyóirat 3. számát és jelezte, hogy a 4. szám anyaga nyomdába van adva.⁷⁰

A leírt gondok ellenére a Hadtörténelmi Közlemények pénzügyi helyzete szilárd volt, ezt tükrözi a HB decemberi zárszámadása az 1912. évre. A bevétel 12 453 korona 80 krajcár volt, a kiadás 9400 korona (zömében a folyóirat éves előállítási költsége), a maradvány: 3 053 korona 80 krajcár.⁷¹ Ezért kedvezően alakult a HB 1913. esztendői költségvetése is, a bevétel négy tétele összesen 12 453,80 korona, a kiadás – zömében a Hadtörténelmi Közlemények előállítására – 9 400 korona, a maradvány 3 053,80 korona.⁷²

A HB 1913. február 10-i ülésén bemutatták a Hadtörténelmi Közlemények 1912. évi 4. számát és arról határoztak, hogy a külföldi cserépeldányokat átadják az MTA Könyvtárának.⁷³ A folyóirat előfizetési helyzete azonban nem javult, ezért szükségszerűvé vált a szerkesztőcsere, ami a HB 1913. október 9-i ülésén történt meg: „Dr. Szendrei János a bizottság folyóiratának, a Hadtörténelmi Közleményeknek négy éven át, tehát a bizottság újból való megalakulása óta szerkesztője, ezen állásáról lemondott, minek folytán a bizottság szerkesztővé, az eddigi segédszerkesztőt Pilch Jenő m. kir. honvédszázadosot választotta meg.”⁷⁴ Az új szerkesztő körütekintő szervező munkával és megfelelő programmal fogott neki a Hadtörténelmi Közlemények előfizetéseinek gyarapításához és az ezzel kapcsolatos előterjesztését a HB 1913. november 28-i ülésén tette meg. Bejelentette, hogy a Honvédelmi Minisztérium engedélyezte számára a HK szerkesztésének átvételét. Kérte a hozzájárulást előfizetési felhívás kibocsátására és bemutatta a terjesztésre szánt nagyobb ismertetőt. Javaslatot tett a folyóirat előfizetési árának leszállítására oly formában, hogy a Hadtörténelmi Közleményeket 1914. január 1-től a közös hadsereg és a m. kir. honvédség összes tisztje és tisztviselője 5 korona kedvezményes áron kapja meg. Az előterjesztés alapján a Hadtörténelmi Bizottság elhatározta:

- a) A cs. és kir. közös hadsereg és a m. kir. honvédség összes nevelő és kiképzőintézeteinek ifjúsági könyvtárai, akadémikusai és növendékei, az összes főiskolák ifjúsági könyvtárai számára a HK árát 4 koronára leszállítja.
- b) A Magyar Történelmi Társulat 1913. október 26-i választmányi ülése indítványozta, a társulati tagok féláron kapják meg a Hadtörténelmi Közleményeket; ezt az MTA **főtitkára** elfogadta.
- c) A drágaság sújtja a tisztikart, a folyóirat legnagyobb előfizetőjét, ezért nem fizetnek elő, tehát le kellene szállítani az árát, kedvezményt adni nekik is.
- d) Ma csak 36 előfizetője van a Hadtörténelmi Közleményeknek, az előfizetés díjának 5 koronára való leszállítása megsokszorozná az előfizetők számát. A közfigyelmet fel kell kelteni a napilapokban és időszaki lapokban előfizetési felhívás közreadásával.

68 Uo.

69 Uo.

70 RAL K 1589. sz.

71 RAL K 1222 142(341)/1912. sz.

72 Uo. 143(342)/1912. sz.

73 RAL K 1589. sz.

74 Uo.

e) „A folyóirat célja, hogy minél szélesebb körben terjessze a magyar hadi történelmet, amit csak úgy érhetünk el, ha a lehető legolcsóbban adjuk folyóiratunkat.”⁷⁵

Az ülést követő napokban meg a HB a Franklin Társulat 1913. november 29-i levelét: „A nyomdai munkabérek és anyagáruk folytonos emelkedése arra kényszerít bennünket, hogy a Hadtörténelmi Közlemények című lapja előállítási árát 10%-al felemljük.”⁷⁶ A bizottság elnöke és előadója úgy határozott, hogy a „kiadás többlet az illusztrációra szánt összegből lesznek fedezendők!”

Pilch Jenő nagy határozottsággal végezte a folyóirat terjesztésével kapcsolatos bonyolult és nehéz feladatokat. Először a postát értesítette, hogy a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője személyében változás történt és ezentúl a folyóirat számára érkező minden küldeményt lakására – Budapest, VIII. Ludoviczeum utca 4., III. emelet 29. szám – adják le. A Hadtörténelmi Közlemények 1914. márciusi számában szerkesztőként már az ő neve fog szerepelni és „a Hadtörténelmi Közlemények már 14 éve létezik, aminek következtében a közigazgatási hatóságoknak és a sajtótörvény értelmében való ez idő szerinti végzésére szükség nincsen, annál kevésbé miután a folyóirat pusztán tudományos és csak negyedévenként jelenik meg.” A posta 1914. február 19-i levelében tudomásul vette a szerkesztő álláspontját.⁷⁷ Az 1913-as esztendő utolsó napjaiban került postára Pilch Jenő aláírásával az előfizetési felhívás a Hadtörténelmi Közlemények rövid bemutatásával 8 különböző katonai tanintézet és 213 állami reál gimnázium címére.⁷⁸

A folyóirat megjelenését pénzügyileg a HB 1914. évi költségvetése biztosította, melynek 4 tételből álló bevétele 13 274,65 korona, kiadása, 7 tételben, legnagyobb nyomdai költségre 42 ívet 95 koronával számítva, 3990 korona; a tiszteletdíjak 3360 koronát tettek ki, az összes kiadás 9740 korona volt. Maradvány 1915-re 3 534,65 korona.⁷⁹

A Hadtörténelmi Közlemények 1914. évi 90 iratából is látszik, hogy Pilch Jenő rendet teremtett a szerkesztőség ügyeiben és azokat folyamatosan, pontosan, színvonalasan intézte.⁸⁰ A Franklin Társulat számlái igazolják, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1913-ban és 1914-ben számonként 600 példányban jelent meg.⁸¹ Szendrei János HB előadó 1914. március 18-i levelében érdeklődött Pilch Jenő HK szerkesztőnél, hogy miképp áll a folyóirat 1. számának megjelenése. A szerkesztő március 23-i válaszában megírta: „Az első füzetet ma expedálták mindenfelé. Jelenleg 180 előfizetőnk van a hivatalból megrendelt példányokon (150) felül. . . a 2-ik füzet anyaga együtt van. Legközelebb bemutatatom.”⁸² A szerkesztőváltást nehezen megértő M. Kir. Posta- és Táviradaigazgatóság IV. ügyosztályának 1914. április 16-án Pilch Jenő a következő levelet küldte: „Van szerencsém tisztelettel bejelenteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Kiadásában megjelenő és a budapesti Franklin-Társulat nyomdájában készülő »Had-történelmi Közlemények« című évnegyedes folyóirat szerkesztőségében 1914. évi január hó 1-vel változás állott be, amennyiben Dr. Szendrei János helyett alulírott: Pilch Jenő m. kir. honvédőrnagy vette át a szerkesztőséget az erre illetékes Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága határozata alapján.”⁸³

A HB 1914. április 22-én Rónai Horváth Jenő altábornagy elnökletével tartotta meg ülését, melyen a folyóirat ügyeivel is foglalkoztak. Jelentették, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1913. évi kliséit átadták az Akadémiai Könyvtárnak és bemutatták a folyóirat 1914. évi 1. számát. Részletesen megtárgyalták a folyóirat helyzetét és előfizetéseinek alakulását a szerkesztő előterjesztésében, amiből kiderült, hogy az előfizetési pénzek kezelését, szétküldését az Akadémia főtitkára a szerkesztőségnek engedte át; az altiszti előfizetőknek 4 koronás kedvezményes árat engedélyeztek; a nyomdai költségek 10%-os emelkedése miatt az új árakat bemutatták, amit engedélyeztek. Az előfizetők száma az 1914. évre a következőképpen alakult: honvédség tagjai 92, közös hadsereg tagjai 14, honvéd akadémikusok 10, honvéd hadapródok 32, polgáriak 22, könyvtárak, egyesületek 19, altiszti olvasók 9, középiskolai ifjúsági könyvtárak 18 példányra fizettek elő; hivatalból rendeltek 137-et, összesen 353-at. Az 1913. évihez képest az előfizetők számának emelkedése 180.⁸⁴

75 Uo., RAL K 1222. sz. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztésére vonatkozó iratok (a továbbiakban: HK) 18/1913. sz.

76 HK 7/1913. sz.

77 HK 17/1913. sz.

78 HK 19/1913. sz.

79 1/1913. sz.

80 L. RAL K 1222. sz. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztésére vonatkozó iratok 1914/1-90., külön számozással.

81 Uo. 56-69/1914. sz.

82 Uo. HK 126(44)/1914. sz.

83 Uo. 138(51)/1914. sz.

84 Uo. HK 140(53)/1914. sz. RAL K 1589. sz.

A HB 1914. május 29-i ülésén a folyóirat 2. számának bemutatásán túl felvetődött a *Hadtörténelmi Közlemények* szegedi nyomdában való előállítására.⁸⁵ Szendrei János bizottsági előadó a folyóirat kiadásával és szerkesztésével kapcsolatos június 17-i és 22-i levelében erre is felhívta Pilch Jenő szerkesztő figyelmét, aki 24-i válaszában leszögezte, hogy a vidéki nyomdák sem olcsóbbak és közölte: a következő szám kéziratai is megvannak, de a bemutatásukra nincs szükség, mivel előző munkák folytatásai, vagy „tiszta katonai jellegű dolgok”. Emellett szerzőik tapasztaltak és a munkája feletti túlzott gyámkodás miatt megjegyzi: „Szerény véleményem szerint valamennyi értékes, megüti a mértéket s hasznára válik ama közönségnek, mely előfizetők és így olvasóközönségünk is.”⁸⁶

A kirobbant első világháború hatása egyre negatívabban érződött meg a folyóirat életében. A HB 1914. november 19-i ülésén Pilch Jenő mutatta a *Hadtörténelmi Közlemények* 4. füzetét és jelentette „hogy a jövő évi 1. füzet esetleg a 2-ikkal együttesen a jelenlegi háborús viszonyok miatt valószínűleg később fog megjelenni. Tudomásul vettetett.”⁸⁷ A Franklin Társulat számlája szerint „600 példány *Hadtörténelmi Közlemények* XV. évf. 4. füz., 14 3/8 ív, egy melléklettel, borítékba fűzve” 1485,46 koronába került.⁸⁸

A *Hadtörténelmi Bizottság* 1914. évi munkásságáról készült jelentés megállapítja: „A honvédelmi miniszter az 1914-ik évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1380 koronával előfizetett a bizottság kiadványára a *Hadtörténelmi Közleményekre*.”

Ezen folyóirat XV-ik évfolyamában jelent meg, 46 ívnyi terjedelemben 34 tanulmány és értekezés és 12 kisebb cikket közölt. . . Az évközben kitört háború a bizottság elnökét Rónai Horváth Jenő altábornagyot is a harctérre szólította s máris áldozatokat követelt tőlünk is; amennyiben a bizottság buzgó segédtagja Sári Szabó Lajos alezredes az ismert nevű katonai író, s Thurzó Kálmán százados folyóiratunk buzgó munkatársa a harctéren hősi halált haltak.”⁸⁹ Súlyos csapást jelentett a *Hadtörténelmi Közlemények* számára is, hogy a harctéren szerzett betegsége következtében 62. életévében 1915. március 2-án meghalt Rónai Horváth Jenő altábornagy, a folyóirat alapító szerkesztője és a HB elnöke.⁹⁰

Pilch Jenő szerkesztő mindent megtett annak érdekében, hogy a folyóirat a súlyos háborús körülmények között is talpon maradjon. Az 1915. évi első összevont számot sikerült megjelentetnie, ami a Franklin Társulat számlája szerint („600 példány *Hadtörténelmi Közlemények* XVI. évf. 1-2 füzet, 18 1/8 ív, egy melléklettel borítékba fűzve”) 2046,46 koronába került, a 3. szám (9 1/8 ív) pedig 1140,41 koronába.⁹¹ A HB 1915. október 27-i ülésén Pilch Jenő kérte a bizottságot, hogy engedélyezze a folyóirat január, április, július, október közepi megjelenését, illetve ami még célszerűbb lenne és olcsóbb, a kettős füzetek kiadását. Ezzel a bizottság egyetértett. Jelentette továbbá, hogy a nyomdai költségek 10%-al drágultak és a világháború miatt a tisztai előfizetőket a folyóirat elvesztette.⁹² A nagy gondokat érzékelteti a *Hadtörténelmi Bizottság* jelentése is az 1915. évi munkáról: „A világháború eseményei sok tekintetben a bizottság működését is megbénították. A bizottság nagyérdemű elnöke Rónai Horváth Jenő altábornagy a harctéren szerzett betegsége következtében elhunyt. Helyébe Báró Forster Gyula tt. választott meg. . . A honvédelmi miniszter az 1915-ik évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1270 koronával előfizetett a bizottság kiadványára a *Hadtörténelmi Közleményekre*.”

Ezen folyóirat XVI-ik évfolyama jelent meg 37 ívnyi terjedelemben 16 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölt, számos illusztrációval és műmelléklettel.⁹³

85 RAL K 1589. sz.

86 RAL K 1222 HK 165-167(76)/1914. sz.

87 RAL K 1589 100/1914. sz.

88 RAL K 1222 2(64)/1915. sz.

89 Uo. L(1)/1915. sz.

90 Uo. 3(8)/1915. L. részletesen *Szendrei János*: Rónai Horváth Jenő t. tag emlékezete. MTA emlékbeszédek. XVII. k., 7. sz. 165-175. o.

91 RAL K 1222 2(64)/1915. sz.

92 RAL K 1589 40/1915. sz.

93 RAL K 1223 11(1)/1916. sz.

A helyzet azonban a folyóirat szempontjából minden vonatkozásban csak rosszabbodott a következő esztendőben. A HB 1916. január 3-i ülésén Pilch Jenő újabb 30%-os nyomdai áremelést jelentett be,⁹⁴ ám ezt némileg ellensúlyozta az a tény, hogy a folyóirat az év során két alkalommal is összevontan jelent meg és ezek költsége a Franklin Társulat augusztus 31-i és december 5-i számlája szerint („600 pld. Hadtörténelmi Közlemények, XVII. évf. 1-2. füzet 16 5/8 ív, borítékba fűzve”) 2669,38 korona, illetve („600 pld. Hadtörténelmi Közlemények, XVII. évf. 3-4. füz. 15 1/8 ív borítékba fűzve”) 2593,76 korona volt.⁹⁵

A HB 1916. november 27-i ülésén Pilch Jenő szerkesztő részletes jelentést tett a folyóirat évi megjelenéséről és a problémákról. Ezek között a legsúlyosabb az volt, hogy az előfizetők száma a háború miatt 15-re csökkent. Közölte, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1917. évi anyagai megvannak és javasolta, hogy a folyóirat következő évi számaint a drágaság miatt csak 20 ívnyi terjedelemben adják ki, amit a bizottság tudomásul vett.⁹⁶ A Hadtörténelmi Bizottság beszámolója az 1916. évi munkásságáról is tükrözi ezt a helyzetet, amikor megállapítja: „A még mindig dúló világháború e bizottság működését a folyó évben is sok tekintetben megbénította, már csak az által is, hogy katonai tagjai részint a harctéren, részint idehaza, de mégis a háború által vannak igénybe véve. Másrészt azáltal, hogy a nyomdai árak rendkívüli megrágulása miatt több tervbe vett mű kiadható nem volt.

A honvédelmi miniszter, tekintettel a nyomdai árak folytonos drágulására, a bizottság eddigi 7000 korona évi dotációját 9000 koronára emelte föl s a bizottság kiadványára a H. K. ra 1270 koronával előfizetett. . . A bizottság folyóirata a H. K. az évben XVII.-ik évf.-ban jelent meg 32 ívnyi terjedelemben 12 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölve.”⁹⁷

A folyóirat léte szempontjából kedvezőtlen tendencia egyre erősödött, ami nemcsak a terjedelem csökkenésében, hanem a tartalom színvonalának romlásában is kifejeződött, amit a HB 1917. március 29-i és október 5-i ülésén is érzékeltek.⁹⁸ A bizottság 1917. évi munkájáról szóló jelentés kiemelte: „A közélet, tudomány és irodalomnak a háborús viszonyok okozta pangása e bizottság működésére az 1917-ik évben is bénítólag hatott.

A nyomdai árak folyton tartó emelkedése nemcsak lehetetlenné tette tervbe vett munka kiadását, hanem e miatt folyóiratának a Hadtörténelmi Közleményeknek ívszámát ez évben is újból le kellett szállítania.

Illy körülmények között tehát folytatta a bizottság a világháború emlékeinek gyűjtését s foglalkozott a béke beállta utáni teendők terveivel, hogy majdan miként örökítheti meg méltó módon és mentül szélesebb alapon a magyarság hősi szereplésének e vérzivataros korszakban való történetét. . .

A Honv. Miniszter Úr a bizottságot ez évben 9000 koronával támogatta és 1444 koronával előfizetett a Hadtörténelmi Közleményekre.

E folyóirat ez évben XVIII.-ik évfolyamában jelent meg Pilch Jenő alezredes szerkesztésében. A 25 ívnyi terjedelmű kötet 8 nagyobb tanulmányt és értekezést és 16 kisebb cikket közölt.”⁹⁹

A számlák szerint a folyóirat nyomdai költségei a következők voltak: „600 pld. Hadtörténelmi Közlemények, 18. évfolyam 1-2. füzet 10 5/8 ív, borítékba fűzve” 1937,35 korona és „600 pld. Hadtörténelmi Közlemények. XVIII. évf. 3-4. füzet 14 1/4 ív, egy műmelléklettel borítékba fűzve” 3487,38 korona.¹⁰⁰ A HB 1917. évi zárszámadása szerint a Hadtörténelmi Közlemények nyomdai költsége 5312,23 korona volt, a kliséké 181,02 korona és a tiszteletdíjak összege 1875,18 koronát tett ki.¹⁰¹ A bizottság 1918. évi költségvetésében bevételként 18 985,04 korona szerepelt, kiadásként pedig 9 540 korona, amiből a Hadtörténelmi Közlemények nyomdai költségére 5500, klisékre 200, tiszteletdíjakra 2000 koronát irányoztak elő.¹⁰²

94 RAL K 1589. sz.

95 RAL K 1223 12/1916. sz.

96 RAL K 1589. sz.

97 RAL K 1223 22/1916. sz.

98 RAL K 1589. sz.

99 RAL K 1283 24/1917. sz.

100 Uo. 16/1917. sz.

101 RAL K 1589 26/1917. sz.

102 Uo.

Az 1918. esztendő minden vonatkozásban szakaszhatárt jelent a Hadtörténelmi Közlemények életében, aminek jeleit már a HB január 11-i ülésének jegyzőkönyve is megőrökökítette: „7. Pilch Jenő alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője jelenti, hogy a folyóirat jövő 1918. évi kéziratú anyaga, már teljesen együtt van, hogy az a folyó évben is, a nyomdai árak drágasága miatt csupán 20 ívnyi terjedelmű két kettős füzetben jelenhetik meg.

Jelenti továbbá, hogy a Franklin Nyomdával tárgyalt oly értelemben, hogy az egész évfolyamot nyomassa legalább egységes áron, de a nevezett intézet erre nem volt hajlandó, mert a munkabérek egyes füzetnek a másikkal való megjelenése közben is tetemesen emelkedhetnek, amely emelkedések bizonyára még az esetleg bekövetkező béke ideje után is jó ideig tartani fognak. . . Tudomásul vétel.

8. A folyóirat ügyének tárgyalása kapcsán előadója javaslatára kimondja a bizottság, hogy a Hadtörténelmi Közlemények írói tiszteletdíját az eredeti feldolgozású cikkek egy ívéért, az eddigi 80 koronáról 100 koronára emeli fel. Az okmány kiadások díja jövőre is 60 korona marad ívenként.”¹⁰³

A folyóirat sorsának jobbra fordulását tehát a bizottság a békétől várta, de más lépéssel is megpróbálkozott. A HB 1918. február 12-i ülésén József főherceget, a „kiváló hadvezért” a Hadtörténelmi Bizottság tagjává és elnökévé választotta és a „bizottság a II. osztály útján az összes ülés elé előterjesztést tesz”. Az aznap üléselőz akadémiái összes ülés a választást jóváhagyta és „felhatalmazta az elnökséget. . . a választást öfenségével annak idején küldöttség útján tudatni.”¹⁰⁴ A Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tudósítás szerint: „A bizottság ez évi történetének legjelentősebb eseménye volt, hogy annak elnöki tisztét *József főherceg* úr cs. és kir. Fensége, akadémiánk tiszteletbeli és igazgatósági tagja elfogadta.”¹⁰⁵ Ezzel mindenesetre azt elérte a bizottság, hogy Wekerle miniszterelnök 1918. március 13-i 1174. számú átiratában, melyet az MTA elnökéhez intézett, tájékoztatást kért a MTA Hadtörténelmi Bizottság szervezetről és tevékenységéről, amit az március 20-i válaszában meg tett. Röviden ismertette a HB történetét 1883-tól és feladatokról, amely szerint: „Az Akadémia ügyrendjének 49-ik §-nak értelmében feladata a magyar hadtörténelmi kútfók és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása s az érdeklődésnek a magyar hadtörténet és emlékei iránt a nemzet mentül szélesebb rétegeibe való felkeltése és ébrentartása.

E célból tudományos szakmunkákon kívül, Hadtörténelmi Közlemények cím alatt rendes folyóiratot ad ki mely már XIX-ik (19) évfolyamban jelenik meg.”¹⁰⁶ Ezenkívül a bizottság 1883 óta munkálkodik a Magyar Hadimúzeum létrehozásán és segíti a világháborús emlékek gyűjtését. A folyóirat helyzete azonban nem fordult jobbra, hanem inkább egyre nehezebbre, ezért a HB 1918 szeptemberében felterjesztéssel élt az MTA elnökéhez, hogy a Hadtörténelmi Közlemények megjelenetése ügyében anyagi támogatásra szólíthassa fel a pénzügyintézeteket.

„A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága alapszabályszerű feladatához képest a világháború kezdete óta arra törekszik, hogy abban a hős magyar csapatok s általában a magyarság szerepét méltóképpen megőrökítse, s az erre vonatkozó adatokat gondosan egybegyűjtse és nyilvánosságra hozza, s másrészt a Magyar Hadtörténelmi Múzeum rég óhajtott létesítésében is behatóan közreműködjék. Tervezett ily irányú tevékenységében azonban megakadályozza a bizottságot az a körülmény, hogy a minden irányú roppant drágaság folytán a nyomdai árak oly tetemesen felemelkedtek, hogy az akadémia jelenleg alapítványi kamataiból származó és így nem fokozható jövedelmei már egyáltalán elégtelenek a bizottság tervezett kiadványai költségeinek fedezésére, sőt rendes szakközlönye, a Hadtörténelmi Közlemények című folyóiratának terjedelmét is felényivel kisebbre volt kénytelen leszállítani.

Annival inkább érinti ez a sajnálatos körülmény a bizottságot, mert a folyó év elején fogadta el annak elnökségét József főherceg úr, Ó cs. és Kir. Fensége, akinek vezetése alatt bizonyára fokozott tevékenységet fejtené ki a bizottság az emlékekben oly gazdag magyar hadtörténelem tanulmányozása terén, mivel most abban az anyagi eszközök hiánya teljesen megbénítja.

Ez a körülmény vezette arra a gondolatra az Akadémiai Bizottságunkat, hogy a nemzeti kultúrára mindig áldozni kész hazafias pénzügyintézetekhez forduljunk támogatásért.

Kétségtelen azonban, hogy egy ily irányú és méretű mozgalom csak akkor vezethet eredményre, ha azt megfelelő szakember irányítja.

103 RAL K 1590. sz. Hadtörténelmi Bizottság jegyzőkönyvei, 1918–1935. 6/1918. sz.

104 Uo. 24/1918. sz.

105 HK 1918. 1–2. sz., 156. o.

106 RAL K 1223 25/1918. sz.

Tiszteletteljesen bátorkodunk azért felkérni, hogy tekintse a nemzeti tudományosságunknak ezen ügghöz fűződő nagy és magasztos érdekeit Bizottságunkat céljai elérésében anyagilag támogatni.¹⁰⁷

A megkeresett és adakozásra felszólított pénzintézetek közül többen válaszoltak; ezek neve után feltüntetjük a HB számlájára küldött összeget: 1. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 3000 K., 2. Hitelbank 3000 K., 3. Pesti Hazai Első Takarékpénztár 3000 K., 4. Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank 1500 K., 5. Magyar Jelzálog Hitelbank 1500 K., 6. Magyar Bank és Kereskedelmi RT. 15 000 K., 7. Magyar Általános Takarékpénztár -, 8. Magyar Országos Központi Takarékpénztár -, 9. Agrárbank 1000 K., 10. Weiss Manfréd 5000 K. Ezeket az összegeket 1918. szeptember 27. és október 29. között utalták át.¹⁰⁸

A polgári forradalom győzelme és Magyarország függetlenné válása nagyott lendített a magyar hadtörténelem művelésének ügyén. 1918 novemberében a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum - melyért 1883-tól munkálkodott a MTA Hadtörténelmi Bizottsága - életképes újszülöttként lépett be a magyar tudományos és kulturális intézmények sorába.¹⁰⁹ A Hadtörténelmi Bizottság tevékenysége is felélénkült és úgy tűnt, hogy folyóiratának problémája is rendeződni fog. A Franklin Társulat 1918. április 30-i és november 30-i számlájából ismerjük a folyóirat pontos nyomdaköltségét: „600 pld. Hadtörténelmi Közlemények XIX. évf. 1-2. füzet 10 1/8 iv, borítékba fűzve” 3316,68 K. és „600 pld. Hadtörténelmi Közlemények. 1918. évi 3-4. füzet. 10 iv, borítékba fűzve” 4492,02 korona.¹¹⁰

Az új magyar hadügyminisztérium pártfogolta a folyóirat közreadását ez kiténik az alábbi levélváltásból is. A HB 1918. november 25-i 279. szám alatt küldte el segélyt kérő átiratát az alábbi szöveggel: „A volt m. kir. honvédelmi miniszter úr, a magyar hadtörténelem nagy fontosságára való tekintetből s mert a Magyar Tud. Akadémia kellő anyagi eszközökkel nem rendelkezik, a Hadtörténelmi Bizottság támogatására rendes évi javadalmazást engedélyezett, mely tavaly 9000 K. volt s a Hadtörténelmi Közlemények című folyóiratra 1580 koronával előfizetett.

Tekintettel arra, hogy a bizottság most a midőn fő feladata leendő a magyarságnak a mostani világháborúban való szerepét megörökíteni s mentül szélesebb alapokon történelmi igazságként megállapítani, - sokszorosán reá szorul és méltó a támogatásra, tekintettel továbbá arra, hogy a háború alatt a nyomdai árak több mint a háromszorosára emelkedtek s e miatt Bizottságunk egyáltalán nem tudná fentebb vázolt hivatásának megfelelni, - tiszteletteljesen kérjük a honvédelmi minisztériumot, hogy törekvéseinket a jövő 1919-ik évben is támogatni s tekintettel a magyaránny feladatra s a nyomdai árak említett folytonos emelésére fokozottabb anyagi támogatásban méltóztatassanak részesíteni.”¹¹¹

A hadügyminiszter helyett az államtitkár küldte el a Hadtörténelmi Bizottságnak 1918. december 16-i 31986. eln. 1.a. számú átiratát, amely így szólt: „Folyó évi november hó 25-én kelt 279/1918. számú felterjesztéséből örömmel vetem tudomásul, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága főfeladatának tekinti a magyarságnak a mostani világháborúban való szerepét megörökíteni s mentül szélesebb alapokon történelmi igazságként megállapítani.

Az eddig élvezett évi támogatás felemelésére irányuló kérelemnek - megfelelő fedezet hiányában - sajnálatomra egyelőre elegendő nem tehetek, de az előfizetés és támogatás eddigi mértékét a Bizottságnak a jövőben is biztosítani igyekszem.”¹¹²

A hadügyminisztérium válasza a helyzet ismeretében érthető volt és az a pénzügyi támogatás, amelyet nyújtott, biztosította a Hadtörténelmi Közlemények számainak kiadását.

A HB is számba vette 1918. évi működésének legfontosabb jellemzőit és jelentésében megállapította: „A világháború, majd az utána következett szerencsétlen politikai viszonyok ez évben is gátot vetettek minden intenzív tevékenységnek. . . A bizottság szakfolyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények ez évben XIX.-ik évfolyamában 20 ívnyi terjedelemben, 9 nagyobb tanulmányt és értekezést és 28 kisebb cikket közölt. A nyomdai árak még folyton tartó drágulása miatt e folyóirat terjedelme még mindig nem volt növelhető.”¹¹³ A HB 1918. évi zárszámadása viszont azt bizonyítja, hogy arra meg volt a megfelelő pénzügyi fedezet, mivel a bizottság bevétele 52 295,04 korona volt, a kiadása

107 Uo. 27/1918. sz.

108 Uo. 28-34/1918. sz.

109 L. részletesen Pongó János: Az Országos Hadtörténelmi Múzeum története. I. rész. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értéktéje. 1. sz. Budapest, 1971. 7-55. o.

110 RAL K 1223 26/1918. sz.

111 Uo. 37(279)/1918. sz.

112 Uo. 43/1918. sz.

113 RAL K 1590 5/1919. sz.

pedig csak 11 242,67 korona – ebből a Hadtörténelmi Közlemények nyomdai költsége 7808,67 korona, a maradvány 1919-re 41 052,37 korona volt¹¹⁴. Igaz, hogy ebből 33 000 korona csak októberben folyt be a pénzintézetek adományaként.

A HB 1919. évi költségvetését is megtervezték 1918. december 7-én, amely szerint 52 832,37 korona lett volna a bevétel és 12 260 korona a kiadás; ebből a Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége 8000, a tiszteletdíjak 2000 koronát tettek volna ki.¹¹⁵

A XX. század elejétől az MTA, mint intézmény, válaszut elé került: vezéreszméje, a magas színvonalú nemesi-polgári liberalizmus mennyiben tud tovább épülni és helyt adni újabb, polgári pozitívista törekvéseknek és mennyiben kényszerül visszavonulni az egyre harciasabb formát öltő retrográd dzsentrí nacionalizmus. A tudományok, így a történettudomány fejlődése szempontjából ez meghatározó volt. A történettudományban megindult az erőteljes szakosodás, amit a hadtörténet és a folyóirat vonatkozásában az MTA másfél évszázadát összefoglaló szintézis az alábbiakban rögzített: „Ami a történettudomány speciális ágait illeti, először a hadtörténet kapott az Akadémián önálló orgánumot. A Hadtudományi Bizottság Hollán Ernő hadmérnök, ny. altábornagy (tt. 1872) elnöke alatt több történésztag részvételével 1888-ban megindította a Hadtörténelmi Közlemények c. folyóiratot. Az első szerkesztő, Rónai Horváth Jenő Ludovika akadémiai tanár, utóbb altábornagy (lt. 1888, rt. 1910) számos tanulmány után egy összefoglaló magyar hadtörténettel is megpróbálkozott (Magyar hadi krónika, 1896). A lap 1898-ban a bizottsággal együtt megszűnt. Az Akadémia 1901-ben újra tervbe vette, majd a Honvédelmi Minisztérium segítségével 1910-ben meg is indította, előbb Szendrei János (lt. 1903), majd 1914-től Pilch Jenő (lt. 1918) szerkesztésében.”¹¹⁶

Az 1918 végével a Hadtörténelmi Közlemények életében lezárult egy tartalmas időszak, mely alatt a folyóirat szerkesztésének, tartalmának, nyomdai kivitelezésének és terjesztésének főbb elveit, összetevőit a szerkesztő bizottságként is működő Hadtörténelmi Bizottság határozta meg. Ez alapján a felelős szerkesztő Szendrei János, majd Pilch Jenő nagy önállósággal készítette a folyóiratot. Ebben az időszakban a közel 330 nyomdai ívben megjelent Hadtörténelmi Közlemények nagy szerepet játszott a magyar hadtörténetírás fejlődésében és a magyar hadtörténelmi irodalom gazdagításában. A mintegy 100 főt számláló szerzői gárdájában megtaláljuk a korszak hadtörténelemmel is foglalkozó – a mai tudománytörténetírás által is elismert – kiemelkedő historikusait (Angyal Dávid, Márki Sándor, Marczali Henrik stb.), levéltárosait (Gárdonyi Albert, Herczog József, Komáromy András stb.), könyvtárosait (Dékány Kálmán stb.), régészeit (Téglás Géza stb.) és katonatiszt hadtörténészeit (Thurzó Kálmán stb.), akik közül számosan a Magyar Tudományos Akadémia levelező és rendes tagjai voltak.¹¹⁷

A jeles szakemberek tollából megjelent dolgozatok és értekezések, a közreadott okmányok és más közlemények szinte az egész ezeréves magyar hadtörténettel foglalkoznak és számos fehér foltot tüntetnek el. Ha átlapozzuk a Hadtörténelmi Közlemények 1910–1918. évfolyamainak számait, akkor kiderül, hogy azok ma is kimeríthetetlen kincsestárak az érdeklődő olvasók és a kutatók számára; ma is nélkülözhetetlen és hézagpótló szerepet töltenek be a magyar hadtörténelmi irodalomban.

114 RAL K 1223 39/1918. sz.

115 Uo. 40/1918. sz.

116 A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. (Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál*) Budapest, 1975. 205. o.

117 Uo. és *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban. I. Budapest, 1973.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ	A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásokban - - - - -	1
HATHÁZI GÁBOR	Az Árpád-kori magyar hadsereg szervezete nomád elemek kérdése. A besenyők - - - - -	22

KÖZLEMÉNYEK

HORN ILDIKÓ	Rákóczi László pályája (1633-1664) - - - - -	61
KEDVES GYULA	A 48. honvéd zászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban alakításától Buda visszavételéig - - - - -	91

MŰHELY

HERMANN RÓBERT	Frideczky Lajos emlékiratairól - - - - -	129
----------------	--	-----

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

DOBAI ANDRÁS	Két ismeretlen Zrínyi-levél Kaposvár 1555. évi ostromáról - -	138
TARDY LAJOS	Az 1864-1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői - - - - -	145

VITA

BORUS JÓZSEF	Észrevételek Dombrády Lóránd tanulmányához - - - - -	172
--------------	--	-----

SZEMLE

* * *	Pálffy Pál nádor levelei (1644-1653) (<i>Czigány István</i>) - - - -	177
FRANZ PESENDORFER	Feldmarschall Loudon (<i>Zachar József</i>) - - - - -	178
BONA GÁBOR	Kossuth Lajos kapitányai (<i>Pelyach István</i>) - - - - -	180

KRÓNIKA

ÁCS TIBOR	A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről 1898-1918 - -	184
-----------	--	-----

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY	The tradition of the course of the conquest of Hungary in our narrative sources — — —	1
GÁBOR HATHÁZI	To the researches concerning the nomadic elements of the military organization of Hungary in the age of the Árpáds. The Pechenegs — — —	22

PUBLICATIONS

ILDIKÓ HORN	The career of László Rákóczi (1633—1664) — —	61
GYULA KEDVES	The history of the 48th Honvéd battalion from its institution to the recapture of Buda — —	91

WORKSHOP

RÓBERT HERMANN	On the memoirs of Lajos Frideczky — — —	129
----------------	---	-----

SOURCES

ANDRÁS DOBAI	Two unknown letters from Miklós Zrínyi on the 1555 siege of Kaposvár — — — — —	138
LAJOS TARDY	The Hungarian participants of the „Volunteer Corps” in Mexico in 1864—1867 — — — —	145

DISCUSSION

JÓZSEF BORUS	Remarks on Lóránd Dombrády's study — — —	172
--------------	--	-----

REVIEW

* * *	The letters of Palatine Pál Pálffy (1644—1653) (<i>István Czigány</i>) — — — — —	177
FRANZ PESENDORFER	Feldmarschall Loudon (<i>József Zachar</i>) — —	178
GÁBOR BONA	The Captains of Kossuth (<i>István Pelyach</i>) — —	180

CHRONIC

TIBOR ÁCS	The first hundred years of the <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> . 1898—1918 — — — — —	184
-----------	---	-----

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY	La tradition de l'itinéraire de la conquête de la patrie hongroise dans des sources épiques —	1
GÁBOR HATHÁZI	A la recherche des éléments nomades de l'organisation militaire en Hongrie, à l'époque d'Arpad. Les Pétchenègues — — — — —	22

COMMUNICATIONS

ILDIKÓ HORN	La carrière de László Rákóczi (1633—1664) —	61
GYULA KEDVES	L'histoire du 48 ^e bataillon de honveds, à partir de sa formation jusqu'à la reprise de Buda —	91

ATELIER

RÓBERT HERMANN	Des mémoires de Lajos Frideczky — — —	129
----------------	---------------------------------------	-----

PUBLICATIONS DE SOURCES

ANDRÁS DOBAI	Deux lettres inconnues de Zrínyi sur le siège de Kaposvár en 1555 — — — — —	138
LAJOS TARDY	Les membres de Hongrie du „corps d'armée de volontaires" de Mexique en 1864—1867 — —	145

DISPUTE

JÓZSEF BORUS	Remarques à propos de l'essai de Lóránd Domb-rády — — — — —	172
--------------	---	-----

REVUE

* * *	Les lettres du palatin Pál Pálffy (1644—1653) (<i>István Czigány</i>) — — — — —	177
FRANZ PESENDORFER	Feldmarschall Loudon (<i>József Zachar</i>) — —	178
GÁBOR BONA	Les capitaines de Lajos Kossuth (<i>István Pelyach</i>)	180

CHRONIQUE

TIBOR ÁCS	Les premiers cent ans du Hadtörténelmi Közle-mények. 1898—1918 — — — — —	184
-----------	--	-----

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Die Überlieferung des Wanderweges der ungarischen Landnehmer in den ungarischen epischen Quellen des Mittelalters — — — — —	1
GÁBOR HATHÁZI	Zur Frage der nomadischen Elemente der ungarischen Kriegsorganisation in der Arpadenzeit. Die Petschenegen — — — — —	22

MITTEILUNGEN

ILDIKÓ HORN	Die Laufbahn von László Rákóczi (1633—1664)	61
GYULA KEDVES	Geschichte des 48. Honvédbataillons von seiner Gründung bis zur Rückeroberung von Ofen —	91

WERKSTATT

ROBERT HERMANN	Über die Memoiren von Lajos Frideczky — —	129
----------------	---	-----

QUELLENPUBLIKATIONEN

ANDRÁS DOBAI	Zwei unbekannte Briefe von Zrínyi über die Belagerung von Kaposvár im Jahre 1555 — — —	138
LAJOS TARDY	Ungarische Mitglieder des mexikanischen „Freiwilligenkorps“ von 1864—1867 — — — —	145

DISKUSSION

JÓZSEF BORUS	Bemerkungen zu der Abhandlung von Lóránd Dombrády — — — — —	172
--------------	---	-----

RUNDSCHAU

* * *	Briefe des Palatins Pál Pálffy (1644—1653) (<i>István Czigány</i>) — — — — —	177
FRANZ PESENDORFER	Feldmarschall Loudon (<i>József Zachar</i>) — —	178
GÁBOR BONA	Lajos Kossuths Hauptleute (<i>István Pelyach</i>) —	180

CHRONIK

TIBOR ÁCS	Die ersten hundert Jahre der Hadtörténelmi Közlemények. 1898—1918 — — — — —	184
-----------	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Традиционные представления о путях следования венгров в эпоху обретения родины в средневековых эпических источниках — — — —	1
ГАБОР ХАТХАЗИ	К вопросу кочевых элементов в военной организации венгров эпохи Арпада — — — —	22

СООБЩЕНИЯ

ИЛЬДИКО ХОРН	Жизненный путь Ласло Ракоци (1633—1664) —	61
ДЬЮЛА КЕДВЕШ	От исторического формирования 48 батальона хонведов до взятия Буды — — — —	91

МАСТЕРСКАЯ

РОБЕРТ ХЕРМАН	О мемуарах Лайоша Фридечки — — — —	129
---------------	------------------------------------	-----

ИСТОЧНИКИ

АНДРАШ ДОБАИ	Два неизвестных письма Зрини об осаде Капошвара в 1555 году — — — —	138
ЛАЙОШ ТАРДИ	Венгерские участники мексиканского "добровольческого корпуса" 1864—1867 — — — —	145

ДИСКУССИЯ

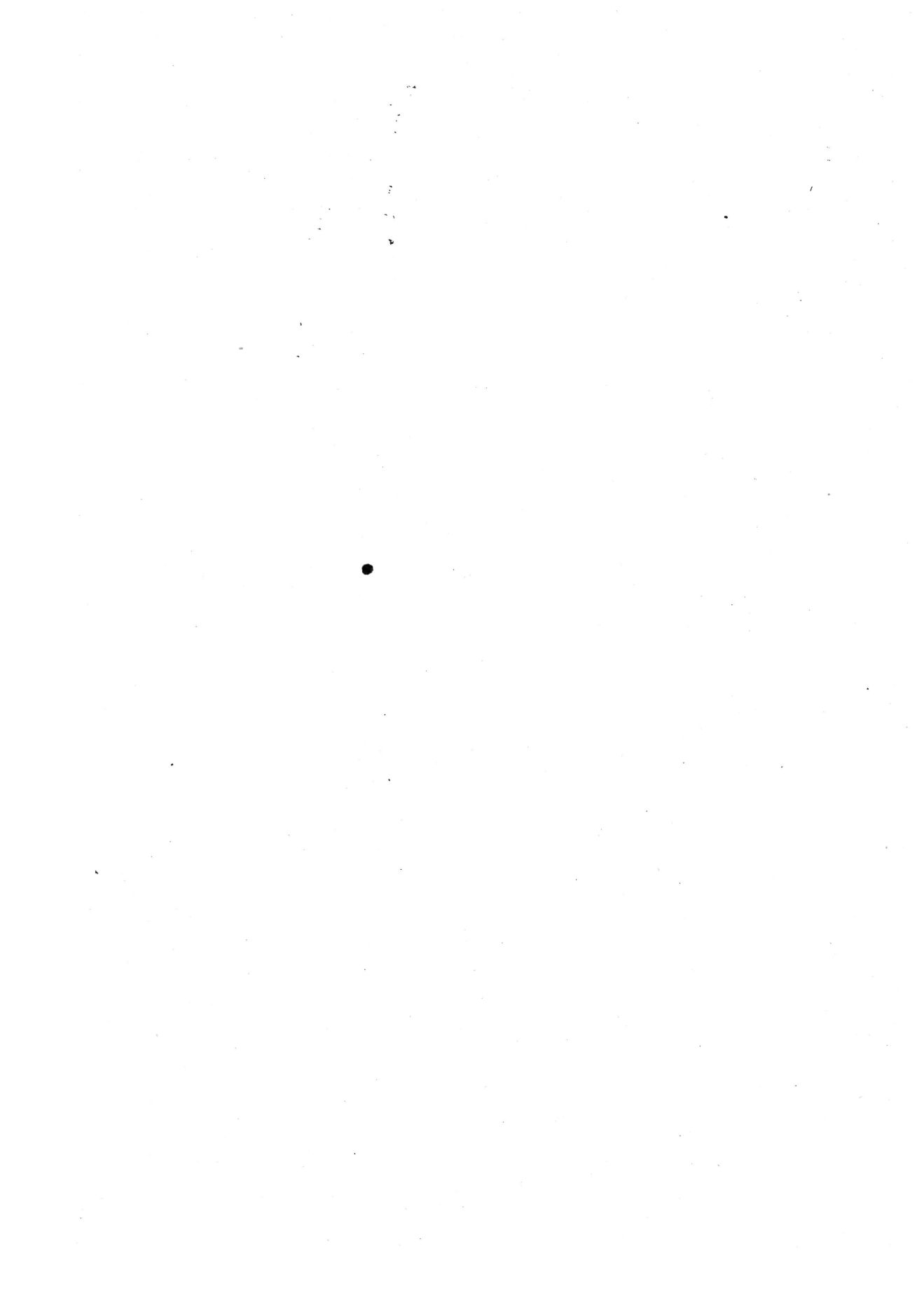
ЙОЖЕФ БОРУШ	Замечания к работе Лоранда Домбради — —	172
-------------	---	-----

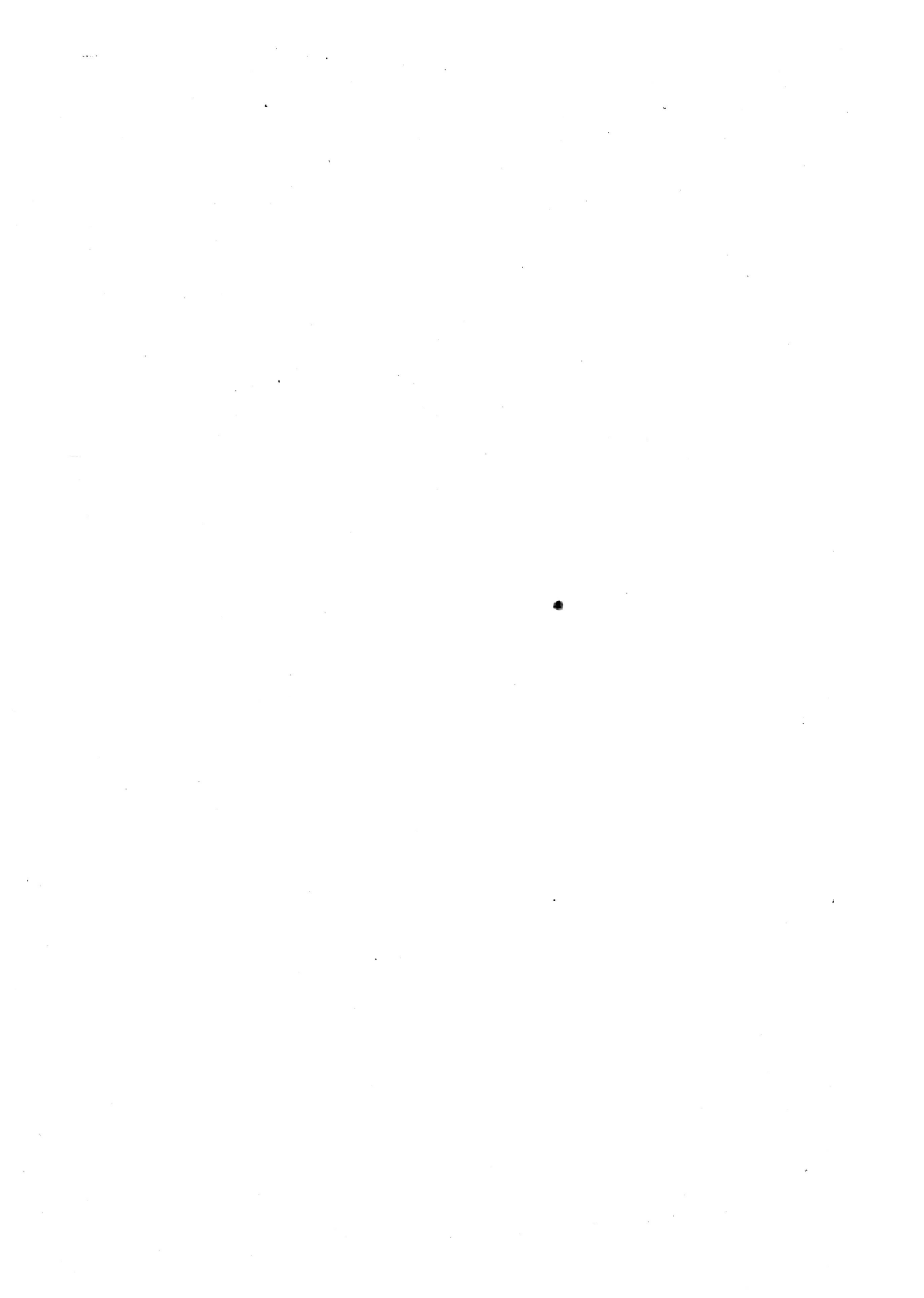
ОБЗОР

* * *	Письма наместника венгерского короля Пала Палффи (1644—1653) (<i>Иштван Цигань</i>) — —	177
ФРАНЦ ПЕЗЕНДОРФЕР	Фельдмаршал Лудон (<i>Йожеф Захар</i>) — — —	178
ГАБОР БОНА	Капитаны Лайоша Кошута (<i>Иштван Пелиах</i>) —	180

ХРОНИКА

ТИБОР АЧ	Первое столетие военно-исторического журнала „Хадтёртенельми Кёзлеменьек.“ 1898—1918 —	184
----------	--	-----

**TISZTELT ELŐFIZETŐINK,
OLVASÓINK!**

Kérjük Önöket, hogy újítsák meg
előfizetésüket folyóiratunkra
az 1990-es évre is.

Az előfizetési díj
1990-től egy évre 240 Ft,
egy példány ára 60 Ft.

A SZERKESZTŐSÉG

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés” kívánalmainak.
2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.
3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)
5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.
6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.
7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.
8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat.
9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)
10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.
11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátulján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.